

พุทธมรดกไทย (ป.อ.ปยุตโต)

สลายความขัดแย้ง สังคมศาสตร์ที่หยั่งถึงธรรมชาติ

นิติศาสตร์ - รัฐศาสตร์ - เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

สารบัญ

คำปรารภ	(๑)
อนุโมทนา	(๓)

สลายความขัดแย้ง ๑

๑. ขัดแย้งเป็น ให้ได้ประโยชน์..... ๑

ความวิเศษของมนุษย์ อยู่ที่ไม่ต้องเป็นทาสของความขัดแย้ง.....๒

ทำการขัดแย้งให้เกิดผลเป็นประโยชน์..... ๓

จะเป็นประชาธิปไตย ต้องพูดกันได้ และต้องใฝ่รู้ความจริง..... ๕

ไทยดีด้านวัฒนธรรมเมตตา แต่ด้อยด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา

อเมริกันด้อยด้านวัฒนธรรมเมตตา แต่ดีด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา.... ๖

ไทยมีวัดตามฝรั่ง ระวังจะเสียสอง..... ๘

๒. จะเอาแค่ประนีประนอม หรือไปให้ถึงความสอดคล้องสามัคคี...๑๑

ระบบแข่งขันย่อมมาด้วยกันกับความขัดแย้ง

และการแก้ปัญหาอ้อมยุดีแค่ประนีประนอม.....๑๑

ในระบบประนีประนอม จริยธรรมเป็นปฏิบัติการด้วยความผืนใจ...๑๓

จริยธรรมที่แท้ คือ ปฏิบัติการแห่งการพัฒนาความสุข ๑๕

ต้องมองระบบพิทักษ์สิทธิของฝรั่งอย่างรู้เท่าทัน ๑๘

ถ้าจะรู้จักฝรั่งจริง ต้องมองให้ถึงรากฐานในภูมิหลังของเขา ๒๐

ไทยว่า อยู่ที่นี่ดี “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว”

อเมริกันว่า อยู่ไม่ได้ “ต้องไปข้างหน้า บุกฝ่าขยาายพรมแดน”...๒๓

มีจุดหมายใหญ่ที่ทุกคนได้ร่วมกัน

จึงจะข้ามพ้นจุดหมายย่อยของแต่ละฝ่ายที่ขัดกัน ๒๖

๓. ปฏิบัติการแก้ปัญหา ในระบบองค์กรวม.....	๓๐
ปฏิบัติการของมนุษย์จะได้ผลจริง ต้องตั้งอยู่บนฐานของความจริง และเต็มตามระบบของกระบวนการในธรรมชาติ	๓๐
แม้แต่นักปลุกระดม ก็ต้องใช้วิธีอริยสัจ	
รัฐบาลจะพัฒนาประเทศ ก็ไปได้สวยด้วยอริยสัจ.....	๓๓
พวกมนุษยสมัยใหม่ พอมาเจอเรื่องศาสนา ก็พากันหลบปัญหา ไม่สู้หน้าความจริง.....	๓๕
อารยธรรมที่เจริญมา ฟ้องตัวเองว่า เป็นอารยธรรมที่ก่อไม่ใช่แก้ปัญหา	๓๗
จริงใจและเปิดใจที่เมตตา แต่ต้องดำเนินการไปด้วยปัญญา.....	๔๐
ไม่ว่าจะใช้หลักไหนๆ ก็ต้องมองให้เห็นทั้งระบบ	๔๒
รู้จักอเมริกาไม่ใช่แค่รู้จักผลิตผลจากอุตสาหกรรม แต่ต้องเข้าใจถึงจิตใจและปัญญาของเธอ.....	๔๔
เวรระงับด้วยการไม่จองเวร นั้นจริงแท้ แต่ต้องศึกษาว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่ต้องจองเวร	๔๗
ล้างความสามารถพิเศษของคนไทย ออกมาแก้ไขความขัดแย้งในโลก.....	๔๙

นิติศาสตร์แนวพุทธ..... ๕๓

บทนำ นิติศาสตร์ กับ ธรรมศาสตร์ .....

๑. หลักการพื้นฐาน .....

    กฎหมาย ต้องมาจากธรรม ต้องชอบธรรม และต้องเพื่อธรรม.....

    กฎหมายต้องไม่แปลกแยกจากกฎธรรมชาติดี .....

    พัฒนาคนให้รู้จักเคารพสิทธิกันและกัน

    แต่ต้องรู้ทันว่าที่แท้มนุษย์ไม่มีสิทธิ.....

ถึงจะพัฒนาระบบขึ้นมาหลากหลาย

ทุกระบบต้องลงกันได้บนฐานหนึ่งเดียวแห่งธรรม ๘๑

กฎหมายเพื่อสังคมมนุษย์ จะไม่สมจริง

ถ้ายังไม่ถึงความจริงแห่งธรรมชาติมนุษย์..... ๘๘

จุดหมายของสังคม คือจุดหมายของกฎหมาย แต่สุดท้าย

จุดหมายของกฎหมายต้องสนองจุดหมายของชีวิตคน ๙๑

วินัย/กฎหมาย เป็นเครื่องจัดสรรให้เกิดโอกาส

ที่จะเป็นฐานของการพัฒนาสู่การสร้างสรรคที่สูงขึ้นไป ๙๓

วินัย/กฎหมายช่วยจัดสรรสังคมดี ที่เอื้อให้คนงอกงามมีชีวิตที่ดี

คนยิ่งงอกงามมีชีวิตที่ดี ก็ยิ่งหนุนสังคมดีที่คนจะมีชีวิตงอกงาม ๙๗

การปกครองที่แท้ และกฎหมายที่ถูกต้อง

ต้องมีจุดหมายสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์..... ๑๐๒

มีกฎหมายไว้จัดการปกครอง

เพื่อทำให้เกิดสังคมดี ที่คนมีโอกาสพัฒนาชีวิตที่ติงาม..... ๑๐๖

กระบวนวิธีในการบัญญัติข้อกฎหมาย

กฎหมายโดยหลักการ กับกฎหมายโดยบัญญัติ ๑๑๐

กฎหมายที่แท้ประสานประโยชน์ของบุคคลกับสังคม

และประสานสมมติของมนุษย์ เข้ากับความจริงแท้ของธรรมชาติ...๑๑๓

๒. หลักแห่งปฏิบัติการ..... ๑๒๖

ถ้าคนอยู่ในหลักการ ก็ไม่ต้องมีกฎหมาย

ถ้ากฎหมายไม่ใช่เพื่อหลักการ ก็ไม่ควรให้เป็นกฎหมาย ๑๒๖

เมื่อคนเป็นวิญญูรู้สภาวะของกฎหมาย สังคมสงบสุขด้วยกติกาง่ายๆ

ครั้นคนเสื่อมลงไป กฎหมายยิ่งบังคับซับซ้อน สังคมยิ่งเสื่อมทรุด..๑๓๓

จะรักษาธรรมให้แก่สังคมได้ ต้องรักษาคุณภาพให้แก่ใจของตน ๑๓๖

พฤติกรรมจะถึงภาวะแห่งคุณภาพ

เมื่อจิตใจและปัญญามาประสานอย่างสมดุล ๑๔๔

ความเคร่งครัดในวินัย ประสานกับจิตใจที่ไม่ยึดมั่น

ค่านึงแต่จะรักษาธรรมเพื่อประโยชน์สุขของปวงชน..... ๑๕๒

ความยึดมั่นกฎหมาย หลงติดในสมมติ จะกลายเป็นภัย แต่ถ้าเข้า

ถึงธรรมที่เป็นฐานของกฎหมาย ก็จะกลายเป็นนักนิติศาสตร์ที่แท้...๑๕๔
อารยธรรมของมนุษย์จะยั่งยืนเพียงใด

อยู่ที่ภูมิธรรมภูมิปัญญาในการจัดการกับสมมติ ๑๖๕

บทส่งท้าย มองอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อสร้างสรรค่อนาคต ๑๗๕

ดุลยภาพโดยรวมของสังคมสัมฤทธิ์ได้

ด้วยการจัดการทางสังคม สู่เป้าหมายแห่งการพัฒนาคน.. ๑๗๕
ฝ่ายนิติบัญญัติของไทยจะอย่างไร

ถ้าจะคิดแก้กฏให้พุทธศาสนายุติเพื่อประโยชน์แก่สังคมไทย ๑๗๕
เป็น rule of law นั้นหรือจะพอ อย่าเพิ่งภูมิใจ

ถ้าพัฒนาสาระแท้นั้นมาได้ อารยธรรมก็จะสลายตัวกินตัวมันเอง ๑๗๖

รัฐศาสตร์แนวพุทธ: ตอน จริยธรรมนักรการเมือง ๑๘๓

ปัญญาที่รู้เข้าใจจุดหมายของงานการเมือง..... ๑๙๒

จิตใจที่มุ่งมั่นต่อจุดหมายและใฝ่ดีต่อสังคม..... ๑๙๔

ธรรมาธิปไตย เป็นแกนจริยธรรมของประชาธิปไตย..... ๑๙๘

หลักการ ต้องสนองความมุ่งหมาย ๒๐๐

รักษาธรรม คู่กับอารักขาประชาชน ๒๐๑

ปัจจัยดี คือเศรษฐกิจที่ทั่วถึง และเพียงพอ ๒๐๓

แสวงปัญญาที่ทำให้ต้องการสิ่งที่ตั้งามถูกต้อง และเป็นจริง..... ๒๐๕

ศักยภาพของนักรการเมืองและประชาชน

ตัดลินคุณภาพของประชาธิปไตย..... ๒๐๗

จริยธรรมมาตรฐานของนักรการเมือง

ต้องไม่ขาดจริยธรรมพื้นฐานของชาวบ้าน..... ๒๐๙

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ๒๑๑

ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม ๒๑๘

๑. การแยกตัวโดดเดี่ยว เป็นความเชื่อชาวฮิวาเฉพาะด้าน ๒๑๘

๒. ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม ๒๒๑

๓. ไม่อาจจะเป็น แต่อยากจะเป็นวิทยาศาสตร์ ๒๒๖

๔. ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ ๒๓๓

ก. ความต้องการ ๒๓๔

ข. การบริโภค ๒๔๐

ค. งาน และการทำงาน ๒๔๑

ง. การแข่งขัน-การร่วมมือ ๒๔๓

จ. สันโดษ-ค่านิยมบริโภค ๒๔๔

ฉ. การผลิต ๒๔๘

ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ๒๕๑

๑. เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: การได้คุณภาพชีวิต ๒๕๑

๒. เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น.. ๒๕๖

สรุป ๒๖๐

บทพิเศษ หลักทั่วไปบางประการของ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา) ๒๖๓

๑. การบริโภคด้วยปัญญา ๒๖๓

๒. ไม่เบียดเบียนตน-ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๒๖๖

๓. เศรษฐกิจเป็นปัจจัย ๒๖๙

๔. สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ๒๗๓

ภาคผนวก ประวัติ บริษัท สื่อเกษตร จำกัด ๒๘๓

สลายความขัดแย้ง*

- * -

- ๑ -

ขัดแย้งเป็น ให้ได้ประโยชน์

ปจฺจนา: พระคุณเจ้าเจ้าคะ ในปัจจุบันนี้ยังคงมีเรื่องราวที่เป็นปัญหาใหญ่ของสังคม คือมักจะพุดกันเรื่อง*ความขัดแย้ง* อันเนื่องมาจากความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน หรือความต้องการไม่ตรงกัน วิธีการที่จะทำให้ความขัดแย้งลดลง คิดดีต่อกัน และกลายเป็นความร่วมมือต่อกัน ควรจะเริ่มต้นจากจุดคิดหรือหลักคิดอย่างไร เจ้าคะ

---

* คำวิไลของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) แก่คุณจุฬารัตน์ นิริติศยกุล กรรมการผู้จัดการ บริษัท สื่อเกษตร จำกัด ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๕

ความพิเศษของมนุษย์ อยู่ที่ไม่ต้องเป็นทาสของความขัดแย้ง

วิสัยทัศน์: ความขัดแย้งนั้นในแง่หนึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดา คือ มันเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่แต่ละอย่างมีความเป็นไปของมัน เมื่อต่างอย่างต่างส่วนเป็นไปคนละทาง ก็ย่อมขัดแย้งกัน

แม้แต่เมื่อดำรงอยู่ตามปกติ สิ่งทั้งหลายก็ย่อมแตกต่างกันเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ความแตกต่างนั้นขัดกันบ้างเข้ากันบ้าง แล้วทำให้เกิดความหลากหลายและความสมบูรณ์

แต่มนุษย์เป็นธรรมชาติส่วนพิเศษที่สามารถจัดสรรความเป็นไปต่างๆ ให้เป็นไปตามเจตนาของตนได้ มนุษย์จึงเอาประโยชน์จากความขัดแย้งก็ได้ ปรับเปลี่ยนความขัดแย้งให้เป็นความประสานเสริมกันก็ได้ แม้แต่ความแตกต่าง แทนที่จะให้เป็นความขัดแย้ง มนุษย์ที่ฉลาดก็อาจทำให้กลายเป็นส่วนเติมเต็มของกันและกัน

จากที่พูดมานี้ก็หมายความว่า ชั้นแรก *ต้องขัดแย้งเป็น* ถ้าขัดแย้งเป็นก็เกิดประโยชน์ได้ เช่นแทนที่จะให้เป็นการกระทบกระทั่งระหว่างกัน คือการกระทบทางสังคม หรือแม้แต่การกระทบทางจิตใจ ก็ให้เป็นการมาช่วยกระทบทางปัญญา แล้วทำให้เกิดแง่คิด มุมมอง และเกิดสติปัญญาอะไรใหม่ ก็กลายเป็นดีไปได้

ข้อสำคัญก็คือ ความขัดแย้งนั้นต้องมาจากเจตนาที่ดี อันนี้แหละสำคัญ ถ้าความขัดแย้งนั้นเกิดจากเจตนาที่เป็นกุศล โดยปรารถนาดีต่อกัน มุ่งหมายเพื่อความดีงามความเจริญ เพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติ เพื่อให้สังคมส่วนรวมมีความร่มเย็นเป็นสุข ไม่คิดเบียดเบียนใคร ถ้าตั้งใจดีแน่นอน เจตนาดีจะเป็นตัวกำกับทำให้ความขัดแย้งไม่เสียหาย เพราะมีจุดร่วมหรือจุดประสาน คือเจตนาที่มุ่งสู่จุดหมายเดียวกัน

แต่ที่เป็นปัญหาก็คือ ความขัดแย้งนั้น ถ้ามันเกิดจากเจตนาไม่ดีแล้วก็ยุ่ง เพราะฉะนั้นตัวสำคัญก็คือ *เจตนา*

เจตนา ก็คือตัวความตั้งใจ ซึ่งเล็งไปที่จุดหมาย คนมีเจตนา ที่ว่ามีความตั้งใจก็คือมีจุดหมายนั่นเอง คือคนนั้นมีเป้าหมายอะไรแล้วเขาก็ตั้งใจเจตนาทำไปเพื่อจุดหมายอันนั้น ทีนี้ถ้าเป็นเจตนาเพื่อจุดหมายที่ไม่ดี ก็เรียกว่าเป็นเจตนาที่เป็นอกุศล เมื่อเจตนาเป็นอกุศลแล้ว อะไรต่ออะไรก็พลอยไม่ดีไปหมดทั้งกระบวนการ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก็เลยกลายเป็นปัญหา ไม่เป็นการขัดแย้งที่สร้างสรรค์ แต่ถ้าเป็นการขัดแย้งที่เกิดจากเจตนาที่ดี ก็นำไปสู่การพูดจากันด้วยสติปัญญาเพื่อให้เกิดผลสมตามเจตนาที่ดี ถึงตอนนี้ก็เป็นขั้นวิธีการ รวมแล้วในตอนนี่จึงมี

ขั้นที่ ๑ ความขัดแย้งต้องเกิดจากเจตนาที่เป็นอกุศล จากนั้น เมื่อเกิดจากเจตนาที่เป็นอกุศลดีแล้ว

ขั้นที่ ๒ ในทางปฏิบัติ คือ วิธีที่จะจัดการกับความขัดแย้ง เช่น พูดจา ต้องพูดจาอย่างรับผิดชอบ คือไม่ใช่พูดตามอารมณ์เรื่อยเปื่อย ไม่ใช่ขึ้นอะไรขึ้นมาก็พูด แต่พูดโดยความคิด พูดโดยใช้เวลาดีงาม สุภาพ มีเหตุผล ให้เห็นว่าพูดด้วยเจตนาดี และพูดให้ตรงกับเจตนาที่ดีนั้น

ทำการขัดแย้งให้เกิดผลเป็นประโยชน์

ทางพระท่านกำหนด ๓ ขั้นเลย คือมีเมตตาทายกรรม เมตตาวิกรรม เมตตาโมกกรรม หมายความว่า ด้านที่เป็นการแสดงออกทางกาย ก็ทำด้วยเมตตาคือมีกิริยาอาการเอื้อเฟื้อ ทั้งต่อคนนั้นและต่อสังคมทั้งหมด ด้านวาจา ก็พูดด้วยเจตนาที่ดี มีถ้อยคำสุภาพ แล้วก็ด้านในใจ ในที่สุดก็เริ่มมาจากใจที่มีเมตตานั่นแหละ โดยมีความปรารถนาดี และพยายามมองกันในแง่ดีมีความจริงใจว่า เขาอาจจะไม่ได้เจตนาร้ายอะไร เราค่อยพูดจากันก่อน

ถ้ามาตามกระบวนการอย่างนี้ก็มีทิศทางที่จะไปได้ดี เป็นอันว่าได้ ๒ ขั้นแล้ว คือ **เจตนาดี** โดยมีเป้าหมายที่ดี แล้วก็**ใช้วิธีการในเชิงปฏิบัติที่**

ดี เช่นสุภาพ เป็นต้น และให้เป็นวิธีการที่จะใช้ความขัดแย้งให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์

ดังที่ในสมัยใหม่นี้ก็คิดกันมากว่าจะวางวิธีปฏิบัติ หรือทำอย่างไรให้การขัดแย้ง แม้แต่ในทางความคิด ให้กลายเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเห็นเสริมเติมความรู้ และทำให้เกิดการสร้างสรรค์ เพราะว่ามันเป็นไปได้ที่ใครคนเดียวจะคิดโดยมองเห็นข้อมูลหมดทุกอย่าง อย่างพวกเราอยู่ในสังคมไทยเรารู้จักประเทศไทยได้คนละนิดละหน่อย ไม่ต้องไปถึงโลกหรรอก อย่างวัดญาณเวศกวันนี่ อาตมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสยังรู้ไม่ทั่วเลย

ในเมื่อเรารู้ไม่ทั่ว เราก็คงต้องยอมรับความจริง ว่าอาจจะมีแง่อะไรบ้างอย่างที่คนอื่นเขารู้ แต่เราไม่เห็น ซึ่งถ้าเราเป็นคนฉลาด เราอยากหาความรู้อยู่แล้ว เราก็คงอยากจะได้รับฟังหรือหามาฟัง อันนี้ก็คือใจที่อยากจะได้รับฟังอยู่แล้ว

การเป็นนักหาความรู้นั้นมีแง่ต้อยอย่างยิ่ง คือทำให้เราพร้อมที่จะรับความรู้ ทำให้เราอยากฟังเขา แทนที่เราจะเที่ยวแสดงว่าเรารู้เช่นนั้น อย่างนี้ บางทีเราไปขอให้เขาพูดให้ความรู้หรือแม้แต่แสดงความเห็น ในแง่มุมต่างๆ เพื่อมาเติมความรู้หรือเป็นตัวกระตุ้นแง่มุมความคิดของเรา แล้วประโยชน์ก็ได้แก่เรานั้นเอง

ที่ว่ามานี้ก็คือ เริ่มต้นเรายอมรับความจริง ว่าเราจะไปรู้ได้อย่างไรหมดทุกอย่าง เป็นไปไม่ได้ ดังนั้นเพื่อจะให้ความรู้ของเราเต็มบริบูรณ์ขึ้น เราก็คงหาทางหาความรู้ โดยเอาคนอื่นเป็นช่องทาง หรือเอาคนอื่นเป็นเครื่องมือหาความรู้และกระตุ้นความคิดของเรา

ถ้ามองอย่างนี้ ก็กลายเป็นว่าคนอื่นกลายเป็นเครื่องมือของเราในการหาความรู้ แต่อันนี้เป็นการพูดคล้ายหยอกๆ ความจริงก็คือเราให้เกียรติคนอื่น ให้โอกาสแก่เขาที่จะแสดงออกเป็นต้น แต่พร้อมกันนั้นผลก็

คือได้แก่เรา เราก็ได้ความรู้มากยิ่งขึ้น และเมื่อเรามีเจตนาที่ดี ผลที่เราได้นั้นก็จะไปสำเร็จแก่ส่วนรวมหรือแก่สังคมนั่นเอง

จะเป็นประชาธิปไตย ต้องพูดกันได้ และต้องใฝ่รู้ความจริง

ถ้าเรามีจุดหมายในการหาความรู้ ให้เต็มให้สมบูรณ์ เราจะไม่รังเกียจ เราก็จะคอยรับฟังหาความรู้ของเราเรื่อยไป ซึ่งก็กลายเป็นดี เพราะฉะนั้นทางพระจึงสอนให้เป็น*ธัมมกาโม* แปลว่าเป็นผู้ใคร่ธรรม ที่ว่าใคร่ธรรมก็คืออยากได้ความจริง ที่ว่าอยากได้ความจริงก็คืออยากรู้ เมื่ออยากรู้ก็หาความรู้ จึงต้องเป็นนักศึกษา เป็นนักไถ่ถาม และรู้จักแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพราะฉะนั้นหลักข้อนี้ท่านจึงย้ำไว้มาก

ธัมมกาโมนี้ เมื่อเป็นค่านามก็เป็น *ธรรมกामตา* ท่านให้ไว้คู่กับอีกหลักหนึ่งที่เรียกว่า *โสวจัสสตา* แปลว่าความเป็นคนที่พูดกันง่าย หลักพูดกันง่ายนี้ โบราณใช้กันไปใช้กันมา คนไทยพูดกันไปพูดกันมา กลายเป็น “ว่านอนสอนง่าย” ที่นี้ว่านอนสอนง่าย ไปๆ มาๆ ก็เลยเชื่อแต่คำสั่งโดยไม่คิดเลย เรียกว่าเอียงไปข้างเดียวสุดโต่ง

ความจริงนั้น คำว่า *โสวจัสสตา* ถ้าแปลตามศัพท์แท้ๆ ก็คือพูดกันง่าย *โสวจัสสตา* เป็นหลักสำคัญในสังคมประชาธิปไตย คนในสังคมประชาธิปไตยต้องเป็นคนพูดกันง่าย โดยชอบรับฟัง เมื่อมี*โสวจัสสตา* เป็นคนที่พูดกันง่าย และมีธรรมกामตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม รักความจริง ความถูกต้องดีงาม อยากรู้ อยากเข้าถึงความจริง มาเข้าสู่ด้วยกัน ตอนนี้ก็มิแต่เดินหน้าอย่างเดียว เพราะว่าชอบฟังอยู่แล้ว เมื่ออยากหาความรู้ ก็เลยชอบซักถาม ชอบแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เมื่อเรามองคนอื่นที่มาขัดแย้งในแง่ที่เราจะหาความรู้เพิ่มเติม ก็จะแก้ไขความขัดแย้งได้ด้วย

หลักการนี้เป็นข้อสำคัญที่ต้องใช้ในสังคมประชาธิปไตย การที่เราแสดงความคิดเห็นจะต้องมาด้วยกันกับความพร้อมที่จะรับฟังคนอื่น และในการรับฟังคนอื่นนั้นเราก็จะได้เดินหน้าในการหาความรู้เพิ่มขึ้นด้วย

บางคนชอบฟังอย่างเดียว แต่คนที่ชอบฟังนั้นมีหลายแบบ คือบางคนฟังไปอย่างนั้นเอง ฟังแล้วไม่ได้คิดก็ไม่ได้เรื่องอะไร ส่วนบางคนไม่ค่อยพูดอะไรแต่เขาฟังแล้วคิดตลอดเวลา เขาได้ประโยชน์จากสิ่งที่คนอื่นพูด ขณะที่คนอื่นพูดนั้น เขาฉลาดฟังและได้แง่มุมความคิดใหม่ๆ คือในขณะที่เขาฟัง เขาคิดอะไรไปอีกเยอะ เขาได้จุดกระทบหรือแง่มุมใหม่ๆ แล้วก็คิดไปถึงสิ่งที่คนที่พูดไม่ได้คิดด้วยซ้ำ เพราะว่า เขาเป็นคนที่คิดเป็น เขาจึงต้องหาแง่มุมหาข้อมูลความรู้มาใช้ในการเดินความคิด

ที่นี่ พอได้ข้อมูลใหม่ ได้แง่มุมเพิ่มขึ้น เขาก็ใช้มันให้เป็นประโยชน์ในการคิดแตกลูกแตกแงแตกมุมออกไปอีก ก็เลยดีใหญ่ และการที่เขาได้เพิ่ม ก็ไม่ใช่เขาได้คนเดียว แต่ได้ทั้งสังคม เพราะว่าเขากำลังทำงานเพื่อสังคม เพื่อประเทศชาติอยู่ เมื่อเขาได้ สังคมก็จึงได้ด้วย

การปฏิบัติอย่างนี้ ก็เหมือนกับว่าเราไม่มีตัวตน แต่เราทำไปตามกระบวนการของธรรมชาติ เมื่อเรารู้ยู่ที่เรานั้นไม่สามารถจะรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็อยากจะมีความรู้ที่เต็ม สมบูรณ์ เราก็คอยรับและหาความรู้เพื่อเอาความรู้มาเติม แล้วเราก็เอาความรู้นั้นมาเป็นข้อมูลของความคิดเมื่อคิดไปได้อย่างไรก็แสดงความเห็น

บางทีการแสดงความคิดเห็นของเราก็อาจจะออกมาในรูปของคำถาม เพราะว่าในการแสดงความคิดเห็นนั้น เราไม่จำเป็นจะต้องไปพูดว่าอย่างนั้นอย่างนี้ บางทีคนฉลาดในการแสดงความคิดเห็นโดยแสดงออกมาเป็นคำถามก็ได้ แล้วการแสดงออกเป็นคำถามนั้นบางทีได้ผลดีมากกว่า เราจึงต้องหัดพลิกความเห็นเป็นคำถาม เมื่อถามแล้วก็ได้ประโยชน์มากขึ้น

ไทยดีด้านวัฒนธรรมเมตตา แต่ด้อยด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา
อเมริกาดีด้านวัฒนธรรมเมตตา แต่ดีด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา

อันนี้ก็เป็นเรื่องของเทคนิควิธีต่างๆ แต่รวมแล้วก็คือจิตใจต้องดีก่อน คือมีความใฝ่รู้ อยากรู้ และเป็นคนที่แสงปัญญา ก็เลยอยากจะทำ

ว่า เวลานี้สังคมไทยเราขาดวัฒนธรรมทางปัญญา หรือจะเรียกเต็มว่าขาดวัฒนธรรมในการแสวงปัญญา

ถ้าจะพูดในเชิงเปรียบเทียบก็ได้ว่ามีวัฒนธรรมอยู่ ๒ อย่าง คือ **วัฒนธรรมแห่งเมตตา** ได้แก่ความมีน้ำใจ ความรัก ความปรารถนาดี การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกันต่างๆ ตลอดจนนับถือกันเป็นที่เป็นที่นอ่ง เป็นต้น และอีกด้านหนึ่งคือ **วัฒนธรรมแห่งปัญญา** หรือวัฒนธรรมในการแสวงปัญญา

สังคมไทยของเรา มีพื้นเพภูมิหลังดีในด้านวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่เราก่อนข้างขาดวัฒนธรรมแห่งปัญญา จะเห็นได้ว่าคนไทยเราไม่ชอบค้นหาความรู้ อย่างที่ว่านักเรียนนักศึกษาไปห้องสมุด แทนที่จะอ่านค้นคว้า ตำรับตำรา กลับไปอ่านแต่หนังสือบันเทิง ไม่สนใจหนังสือค้นคว้า อย่างนี้เป็นต้น ในสังคมไทย หนังสือประเภทที่เป็นหลักวิชา ต้องใช้ความคิด ต้องอ่านเพื่อหาความรู้จริงๆ นั้น คนไม่ค่อยซื้อ คนชอบหนังสืออ่านเล่น สนุกสนานบันเทิง จนเอียงสุดไปข้างเดียว

อันนี้เป็นสภาพที่ฟ้องว่า สังคมไทยของเราขาดวัฒนธรรมในการแสวงปัญญา

ที่นี้หันไปดูสังคมฝรั่ง เมื่ออยู่ในโลกเราก็ลองเทียบกันดู สังคมฝรั่งอย่างอเมริกาก็เห็นกันว่าด้วยวัฒนธรรมแห่งเมตตา เพราะเป็นสังคมแบบตัวใครตัวมัน เป็นสังคมแห่งการแก่งแย่งแข่งขัน คนที่แย่งชิงกันก็ต้องแข่งขันจึงจะเก่ง และคนต้องแย่งชิงกันการแข่งขันจึงจะดำเนินไปได้

อเมริกันด้วยทางวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่เขาดีทางด้านวัฒนธรรมแห่งปัญญาหรือวัฒนธรรมแสวงปัญญา เพราะเขาถูกบีบคั้นมามาก จึงต้องดิ้นรนคิดหาทางเป็นอิสระ แม้แต่ความเป็นอยู่แบบตัวใครตัวมันก็ทำให้ต้องดิ้นรนหาทางรอด เมื่อดิ้นรนหาทางรอดก็ต้องคิดแก้ปัญหา เมื่อคิดแก้ปัญหาก็ต้องหาความรู้ ต้องพัฒนาปัญญา ต้องรู้จักมองดูสถานการณ์ ต้องศึกษาสภาพแวดล้อม วิธีชีวิตอย่างนี้บังคับให้ฝรั่งต้องหา

ความรู้และต้องใช้ความคิดมาก เขาจึงพัฒนาวัฒนธรรมด้านการแสวง
ปัญญา แต่พร้อมกันนั้นมันก็ทำให้เขาต้องทางด้านวัฒนธรรมแห่งเมตตา

ที่นี้ของเราที่มีวัฒนธรรมแห่งเมตตาช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีนั้น ก็ต้อง
คอยเตือนกันอยู่เสมอว่า พวกเราที่อยู่กันสบายนี้ ระวังนะ เดี่ยวจะ
ประมาท คือเมื่อเราช่วยเหลือกันดี เราก็เลยอยู่กันสบายไม่ค่อยทุกข์ร้อน
ไม่ถูกบีบคั้น เราก็เลยไม่ตื่นนอน เมื่อไม่เจอปัญหาบ่อยๆ ไม่ตื่นนอน แล้วการ
แสวงหาความรู้ และการคิดหาทางแก้ปัญหาที่ยอมต้องลงไป ลังคมของ
เราจึงมีจุดอ่อนที่ว่าต้องทางวัฒนธรรมแห่งการแสวงปัญญา

นอกจากนั้น ความประมาทของคนที่อยู่สบาย ยังส่งผลร้ายที่สำคัญ
อีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ วัฒนธรรมแห่งเมตตา ที่ช่วยเหลือกันดี พึ่งพากัน
ได้ง่าย ที่เป็นส่วนดีนั้น ถ้าไม่รู้จักใช้ ถ้าไม่พัฒนาคนให้พ้นความประมาท
จะทำให้คนไม่พยายามพึ่งตนเอง ได้แต่รอพึ่งคนอื่น และชอบการที่มีคน
อื่นมาทำให้ ถ้าเป็นด้านการเมือง ก็จะโอนเอนไปในทางที่ชอบผู้เผด็จการ
และกลายเป็นคนอ่อนแอ เป็นภาวะเสียดุลของชีวิตและสังคม ถ้าว่าตาม
หลักก็คือการปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ไม่ครบกระบวนการ (ได้เพียงด้านช่วย
เหลือคน แต่ต้องในด้านรักษาศรัทธา)

ไทยมัวตามฝรั่ง ระวังจะเสียสอง

เมื่อเรามายูนิในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะในยุคที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์
เรากลายเป็นฝ่ายที่ตามเขาบ้าง รับจากเขาบ้าง แทนที่จะเป็นฝ่ายนำเขา

เมื่อเป็นฝ่ายรับก็ถูกรอบงำหรือรับอิทธิพลจากเขา จนกระทั่ง
กลายเป็นว่าวัฒนธรรมของเรา ซึ่งมีส่วนดีอยู่บ้างก็หดหายไป อย่างที่รู้
กันชัดๆ ว่าวัฒนธรรมแห่งเมตตาของเรากำลังเสื่อมลง ดูจากคนไทยทุก
วันนี้ไม่ค่อยมีเมตตากัน ความเป็นมิตรและความรู้สึกฉันทน์พี่น้องเลือนลาง
ไป ความมีน้ำใจก็ลดน้อยลงไป ยิ่งในเมืองในกรุงยิ่งเป็นมาก ส่วนชาว
บ้านนอกก็เป็นไปตาม

ต่อไปเมืองไทยก็จะเป็นสังคมแบบตัวใครตัวมัน เวลานี้คำว่าลุงป้าน้าอาพี่น้องก็จะไม่ค่อยเรียกกันแล้ว แต่ก่อนนี้ผู้หญิงผู้ชายเขาเรียกกันเป็นที่เป็นที่น้องลุงป้าน้าอา โดยมองกันเป็นญาติ จึงมีทัศนคติต่อกันในทางที่ดี แต่เดี๋ยวนี้เราไม่มองกันอย่างนี้ แต่มองกันแบบเป็นคู่แข่งหรือเป็นเพศตรงข้ามอย่างเดียว ในขณะที่ด้านการรักษาสุขภาพจิตกาเราก็กังไม่พัฒนา มันก็เลยทำให้เกิดปัญหา นี่คือสภาพที่เรากำลังสูญเสียวัฒนธรรมแห่งเมตตาของเราไป

พร้อมกันนั้น วัฒนธรรมแห่งการแสวงปัญญาของเราก็กังไม่พัฒนาขึ้นมา อย่างนี้ต้องเรียกว่าเสียทั้ง ๒ ด้าน ขณะที่ฝรั่งในด้านวัฒนธรรมเมตตาเขาต้องจริง แต่วัฒนธรรมแสวงปัญญาเขายังเป็นผู้นำอยู่ เพราะฉะนั้นเขาก็จะต้องเหนือกว่าเรา

ไทยเราต้องรู้ตัวว่า

๑. ต้องรักษาวัฒนธรรมเมตตาเอาไว้

๒. ต้องพัฒนาวัฒนธรรมแสวงปัญญาขึ้นมา

โดยเฉพาะถ้าเราจะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้ได้ผลจริง ย่อมไม่มีทางเสียที่จะต้องทำให้ครบทั้งสองอย่างนี้ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา

เป็นเรื่องน่าแปลกใจอย่างยิ่งว่า ทั้งที่รู้กันชัดๆ ทั้งสากลโลกว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาและเน้นปัญญายิ่งนัก แต่คนไทยกลับขาดการแสวงหาปัญญา ก็ต้องถามว่ามันเป็นไปได้อย่างไร

ที่จริง คนที่ชื่อว่าเป็นพุทธต้องเป็นนักแสวงปัญญา ต้องใฝ่รู้ อย่างที่เรียกว่าไคร้ธรรม คืออยากจะรู้เข้าใจเข้าถึงความจริง อะไรมันจริงอะไรมันถูกต้อง อะไรดีงาม ต้องคิดต้องหากันจนกระทั่งให้ถึงแก่นถึงฐานให้ได้ แล้วก็ต้องให้เกิดสิ่งที่คุณจุฬารัตน์พูดเมื่อกี้ คือสัมมาทิสฺส

การที่จะเกิดสัมมาทิสฺสได้ก็ต้องหาความรู้ เมื่อไม่รู้มันจะมีความเข้าใจและความเห็นถูกต้องได้อย่างไร ความเห็นถูกต้องนั้นต้องมาจาก

ความรู้ ต่อจากนั้นก็มาถึงความคิด เมื่อมีความรู้ถูกต้องชัดเจนแล้ว คิดบนฐานของความรู้ที่ชัดเจนถูกต้อง มันก็มีทางที่จะคิดได้ถูกต้อง เมื่อคิดถูกต้องแล้ว ผลของความคิดนั้นซึ่งเป็นผลิตผลแห่งความรู้จริงและความคิดที่ถูกต้องชัดเจนก็เป็นผลิตผลทางปัญญาที่แท้จริง มันก็เป็นสัมมาทิฐิ

เพราะฉะนั้น คนไทยเรา ถ้าไม่พัฒนาวัฒนธรรมแห่งการแสวงปัญญาซึ่งเป็นหลักการของพุทธศาสนาแล้ว เราจะเข้าถึงสัมมาทิฐิไม่ได้

พูดออกนอกเรื่องมาเยอะ คงจะต้องหันกลับไปพูดเรื่องความขัดแย้งให้จบ

จะเอาแค่ประนีประนอม หรือไปให้ถึงความสอดคล้องสามัคคี

ระบบแข่งขันย่อมมาด้วยกันกับความขัดแย้ง
และการแก้ปัญหาย่อมยุติแค่ประนีประนอม

ปจฺจฉา: ในส่วนนี้ จากความที่ท่านเจ้าคุณเมตตาให้แนวคิดโดยยกตัวอย่าง
ปัญหาที่เป็นความขัดแย้งว่า ในทางปฏิบัติก็คือ อย่าให้บุคคลผู้ขัดแย้ง
เป็นตัวขัดแย้งเสียเอง แต่เอาปัญหาเป็นเป้าหมายเพื่อจะช่วยกันทำให้
หมดปัญหา แล้วก็เปลี่ยนความขัดแย้งเป็นความร่วมมือโดยการใช้อิทธิพล

ที่นี้ยังมีอยู่ ๒ คำเจ้าคะ ซึ่งมักจะเอาไปใช้กันโดยเข้าใจไม่
ครบถ้วนหรืออะไรไม่ทราบ เช่น พอพูดถึงความร่วมมือ ก็กลายเป็นความ
ร่วมมืออย่างที่เรียกว่า *ประนีประนอม* หรือ compromise ที่ท่านเจ้าคุณ
ได้เคยเมตตาให้แนวคิดไว้ ซึ่งก็จะต้องแตกต่างจากคำว่าหลอมรวมเป็น
เนื้อเดียวหรือ harmonize ซึ่งน่าจะดีกว่า แต่คนไปนึกว่ามันเหมือนกัน ก็
เลยกลายเป็นว่าการแก้ไขความขัดแย้งยังไม่สมบูรณ์ ขอเมตตาท่านช่วย
ชี้แนะทั้ง ๒ คำนี้ด้วยค่ะ

วิสัชนา: ความจริง ปัญหาของมนุษย์ โดยเฉพาะในเรื่องการเมือง ที่
แก้ไขยุติถึงขั้นมีความสงบสุขกันไม่ได้ ก็มักเป็นเพราะมาแต่การ
ประนีประนอม

การประนีประนอมนี้เป็นเรื่องพิเศษของอารยธรรมตะวันตก เพราะอารยธรรมตะวันตกนั้น เจริญมาในระบบแข่งขัน เขาถนัดและนิยมติดอยู่ในระบบแข่งขัน เพราะฉะนั้นตะวันตกก็จึงเคยชินหรือสะสมมาในระบบการแก้ปัญหาแบบ compromise คือการประนีประนอม

การประนีประนอม หรือ compromise นี้ หมายความว่า แต่ละฝ่ายยอมลดความต้องการของตนเพื่อให้ต่างฝ่ายต่างก็ได้ แต่พร้อมกันนั้นต่างฝ่ายต่างก็ต้องยอมเสียบ้าง หมายความว่าให้ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้อยู่กันได้โดยต่างก็ต้องยอมเสียบางส่วนเพื่อให้ต่างก็ได้บางส่วน แต่ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็สามารถได้เต็มที่ อย่างนี้เรียกว่าประนีประนอม เหมือนกับที่ฝรั่งพูดว่าได้ขนมปังครึ่งก้อนดีกว่าไม่ได้เลย^๑ (แต่ก็ฝรั่งอีกนั่นแหละที่บอกว่าการประนีประนอมช่วยให้ได้ร่มที่ตี แต่ได้หลังคาที่เลว^๒)

ที่นี้อีกวิธีการหนึ่งเรียกว่า harmonize (n.=harmony) คือการที่ **ประสานกลมกลืน** เข้าด้วยกัน หมายความว่าไม่มีหรือไม่เหลือความขัดแย้ง เมื่อมีความขัดแย้งก็จัดจนกระทั่งลงตัว ที่มาลงตัวก็คือมันเข้ากันได้ดี ทุกอย่างประสานกลมกลืน โดยองค์กรร่วมต่างๆ อยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้อง และมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องของมัน พร้อมทั้งทำหน้าที่ถูกต้องต่อกัน ส่งต่อประสานกันได้ดี

เหมือนอย่างส่วนประกอบของเครื่องยนต์กลไก เช่นรถยนต์ เป็นต้น ถ้าหากมัน compromise กันก็แยแ่แน่ ไปไม่รอด แต่รถยนต์จะต้องเดินไปด้วยระบบที่เป็น harmony คือส่วนประกอบต่างๆ ต้องอยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้องของมัน และทำหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้อง โดยส่งต่อกันและประสานกันด้วยดี อย่างนี้ก็เกิดความสอดคล้องกลมกลืน และรถก็จะวิ่ง

^๑ Half a loaf is better than no bread.

^๒ “Compromise makes a good umbrella but a poor roof.” (James Russell Lowell, 1886)

ได้อย่างสมบูรณ์ ยิ่งรศคั่นไหนทำให้ส่วนประกอบมี harmony สมบูรณ์ขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งมั่นคงแข็งแรงรุ่งได้คล่องดีเท่านั้น

ปัญหาในโลกปัจจุบันก็อยู่ที่ว่า มนุษย์ไม่สามารถมาถึงจุด harmony แต่มาได้แค่ compromise การแก้ปัญหาจึงขาดตกบกพร่องไม่มั่นคงยั่งยืน และไม่แท้ไม่จริง เพราะ compromise คือต่างฝ่ายต่างยอมลดความต้องการของตัวเองลงเพื่อตัวเองจะได้บ้าง มิฉะนั้นอาจจะต้องรบราฆ่าฟันกันซึ่งอาจจะพินาศทั้ง ๒ ฝ่าย คือไม่ได้ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้ไปข้างเดียว ซึ่งเป็นวิธีแห่งความขัดแย้ง

เมื่อจะยุติความขัดแย้งและยอมที่จะได้อย่างไม่สมบูรณ์ มันก็ไม่ยุติจริง แต่ทิ้งปัญหาหรือเชื้อแห่งปัญหาค้างคาไว้ เหมือนยอมตกลงสงบศึกไว้ก่อน นี่คือ compromise ซึ่งไม่เป็นสามัคคี และไม่อาจจะมีเอกภาพ แต่ถ้าจะยุติเรื่องโดยสมบูรณ์ก็ต้องถึง harmony ซึ่งทำให้เกิดสามัคคีและเป็นเอกภาพ

ในระบบประนีประนอม จริยธรรมเป็นปฏิบัติการด้วยความฝืนใจ

นี่ในทางพุทธศาสนาท่านว่าไปตามความจริงของธรรมชาติว่าเป็นธรรมดาที่**องค์รวม**จะต้องมีความประสานกลมกลืน โดยมี**องค์ร่วม**ทุกอย่างอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมถูกต้องแล้วทำหน้าที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เมื่อเพียงทั้งหลายทั้งเล็กและใหญ่หมุนไปโดยประสานเข้ากันดีเป็น harmony เครื่องจักรเครื่องยนต์ทั้งหลายจึงสมบูรณ์ นี่เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

แต่ปัจจุบันนี้ปัญหาอยู่ที่ว่าคนยังรู้ถึงกฎธรรมชาติไม่เพียงพอ และเอากฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้ไม่เท่าที่ควร พุดสั้นๆ ว่ายังไม่ถึงธรรมคือยังไม่สามารถเข้าถึงความเป็นจริง เราพัฒนา**กฎของมนุษย์**ขึ้นมาโดยที่**ว่ากฎหรือกติกาของมนุษย์**นั้นเอาแค่ compromise ไปก่อน คือตกลงว่าจะประนีประนอมกันอย่างไรเพื่อที่จะอยู่กันได้ แต่ในใจก็ยังไม่ยอมกัน

จริง คือที่ยอมหรือตกลงกันไปในนั้นตัวเองก็มีความสุขแท้จริง แต่จะให้สุขสมบูรณ์ก็ทำไม่ได้ ก็เลยต้องอยู่กันไปอย่างนี้

ด้วยเหตุที่ว่ามานั้น เวลาในโลกก็จึงอยู่ในระบบ compromise ไม่ใช่แค่ระหว่างมนุษย์เท่านั้น แต่มนุษย์ยัง compromise คือประนีประนอมกับธรรมชาติด้วย ดังจะเห็นชัดจากปัญหาปัจจุบันในเรื่องสิ่งแวดล้อม ที่มนุษย์ยุคบริโภคนิยมมีความเชื่ออยู่โดยไม่รู้ตัวว่า มนุษย์เราจะมีความสุขสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้เสพบริโภคเต็มที่ และการที่เราจะบริโภคเต็มที่ได้นั้น ธรรมชาติก็ต้องมาเป็นวัตถุดิบเข้าโรงงานอุตสาหกรรมให้มากที่สุด แต่ถ้ามมนุษย์ทำอย่างนั้น ธรรมชาติก็จะย่อยยับ

เมื่อธรรมชาติเสียหายหมดมนุษย์ก็จะเดือดร้อน มนุษย์เราก็จึงต้องรักษาธรรมชาติไว้ แต่เมื่อรักษาธรรมชาติไว้ เราก็ต้องเสกไม่ได้เต็มที่ ก็เลยเกิด *จริยธรรมสิ่งแวดล้อม* ขึ้นมา เรียกว่า environmental ethics ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งการประนีประนอมกับธรรมชาติ

หมายความว่า มนุษย์จะเอาแต่ใจตนเองในการที่จะบริโภคอย่างเต็มที่เพื่อให้ได้ความสุขที่สมบูรณ์นั้น เป็นไปไม่ได้ มนุษย์จะต้องยอมมี restraint บ้าง คือต้องยอมยับยั้ง ต้องยอมบังคับใจตัวเอง ยอมอดยอมลดความต้องการลงไปบ้าง คือยอมที่จะมีความสุขเท่าที่ธรรมชาติจะไม่พินาศ เอาแค่นั้น โดยยอมรับว่ามนุษย์จะมีความสุขเต็มที่ไม่ได้ เพราะถ้ามมนุษย์มีความสุขเต็มที่ ธรรมชาติก็ต้องพินาศไป ซึ่งก็จะส่งผลย้อนกลับมาให้ตัวมนุษย์เองก็อยู่ไม่ได้ นี่แหละจึงเป็นระบบ compromise

เวลานี้มนุษย์ยุคปัจจุบันอยู่กันด้วยวิธี compromise เพราะถูกรอบงำด้วยระบบแก่งแย่งแข่งขัน จึงไม่มีวัฒนธรรมแห่งการประสานกลมกลืน แต่จะต้องยอมรับความจริงว่า จริยธรรมแห่งการประนีประนอมนั้นเป็น *จริยธรรมแห่งการเป็นใจ* เพราะคนที่ประนีประนอมก็ต้องยอมเป็นใจที่จะไม่ได้เต็มที่ตามความต้องการ คือ ต้องเป็นใจว่า เอาละ เพื่อให้เราได้บ้าง เราก็ต้องยอมเสียบ้าง หรือยอมได้ไม่เต็มที่ตามความต้องการ

ซึ่งต้องอยู่ในภาวะที่มีความผิมนใจตลอดเวลา *กลบเกลื่อนความขัดแย้งภายนอก ด้วยการยอมกล้ำกลืนความขัดแย้งไว้ภายในจิตใจของตน* อันเป็นภาวะแห่งการขาด*สันติภาพ*ที่แท้จริง

โลกปัจจุบันเป็นอย่างนี้ อย่างที่เห็นกันอยู่ชัดเจนว่า มนุษย์อยากได้อะไรก็มีเต็มที แต่ถ้าทำอย่างนั้นเขาก็ต้องขัดแย้งกับเพื่อนมนุษย์ ซึ่งเมื่อไม่ยอมก็ต้องตีกัน แล้วสังคมก็จะเดือดร้อน ก็เลยต้องอยู่กันด้วยจริยธรรมแห่งการประนีประนอม นี่คือในด้านสังคมก็ยอมให้คนอื่นอยู่ได้ โดยที่ตนเองต้องยอมไม่ทำตามใจอยากของตนเอง แล้วในด้านธรรมชาติก็ไปประนีประนอมโดยยอมยับยั้งการเสพบริโภค ตามหลักการที่เรียกว่า *อนุรักษัธรรม*ชาติ

จริยธรรมที่แท้ คือ ปฏิบัติการแห่งการพัฒนาความสุข

ที่นี่ *จริยธรรมแบบประนีประนอม* ซึ่งอยู่กันอย่างกล้ำกลืนผิมนใจนี้เป็นจริยธรรมแบบตะวันตก แต่ในจริยธรรมแบบพุทธศาสนาเราไม่ได้มองอย่างนั้น

ขอให้สังเกตว่า คนที่มองความหมายของจริยธรรมด้วยสายตาแบบจริยธรรมตะวันตก จะนึกว่าจริยธรรมแบบไหนๆ ก็เหมือนๆ กัน แต่ที่จริงไม่เหมือนกันเลย

จริยธรรมในพุทธศาสนาเป็นจริยธรรมแห่งความสุข หมายความว่า คนเรานี้เมื่อปฏิบัติตามหลักจริยธรรม พอเริ่มพัฒนาในจริยธรรม ก็จะเริ่มพัฒนาความสุขไปด้วย โดยมีสภาพจิตตัวอื่น คือ *ปิติปราโมทย์*

ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นคนที่ปฏิบัติตามหลักจริยธรรม เมื่อเจริญสมาธิ ก่อนที่จะมี*จิตตสมาธิ* คือเกิดสมาธิของจิตใจ ก็มี*กรรมสมาธิ* ขึ้นมาก่อน คือเมื่อธรรมที่เป็นองค์ประกอบตั้งแนว จิตก็จะตั้งแนวด้วย

กรรมสมาธิ ธรรมอันเป็นองค์ประกอบที่ตั้งแนวนั้น มี ๕ ข้อ คือ

๑. *ปราโมทย์* ความร่าเริงเบิกบานแจ่มใส

๒. *ปีติ* ความอึดใจไปลาบปลื้ม

๓. *ปัสสัทธิ* ความสงบเย็นผ่อนคลายกายใจ ไม่เครียด

๔. *สุข* ความฉ่ำชื่นรื่นใจ

๕. *สมาธิ* ความตั้งแน่วของจิต

พอได้ ๕ อย่างนี้ครบ ก็ถึงตัวสมาธิพอดี เรียกว่า เป็น *จิตตสมาธิ* การฝึกสมาธิก็สำเร็จ เพราะฉะนั้นจิตตสมาธิก็คู่กับธรรมสมาธิ

หลักธรรมสมาธิ ๕ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นเสมอ เพราะฉะนั้น ชาวพุทธจะต้องทำจิตใจของตัวให้มองค์ประกอบ ๕ ประการนี้อยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งข้อที่ ๑. *ปราโมทย์* ความร่าเริงเบิกบานแจ่มใส และ ๒. *ปีติ* ความอึดใจ ปลื้มใจ

อย่างคุณแม่เห็นลูกเรียนหนังสือได้ดีก็ปลื้มใจมีปีติด้วย ลูกเรียนหนังสือเห็นคุณแม่สบายใจมีความสุข ตัวเองก็มีความสุขด้วย อย่างนี้เรียกว่ามีปีติสุข ซึ่งเป็นปีติสุขที่เราสร้างขึ้นได้ในชีวิตที่ติงาม แล้วต่อจากนั้นก็จะมีปัสสัทธิที่ว่าสงบเย็น ผ่อนคลาย ไม่เครียด

สมัยนี้ ดุลี โลกแห่งการประนีประนอมนี้เต็มไปด้วยความเครียด เพราะว่าจิตมันไม่ยอมจริง มันฝืน มันจำใจ มันขัดแย้งในตัวเอง เมื่อมันลงไปไม่ถึง *harmony* มันฝืนใจตัวเอง ก็จึงต้องคับข้องติดค้าง แล้วก็เครียดอยู่ เพราะฉะนั้นจึงต้องสร้างธรรมสมาธิ ๕ นั้นขึ้นมา ถ้าสร้างได้ จึงจะเกิดจริยธรรมที่แท้จริง

ใน *จริยธรรมแบบฝืนใจ* ตามระบบประนีประนอมแห่งการแข่งขันแย่งชิงนั้น แม้แต่ความสุขของคนก็ขัดแย้งกัน เช่น ถ้าเราได้ เขาก็อด ถ้าเราสุข เขาก็ทุกข์ เมื่อฝ่ายหนึ่งสุขฝ่ายหนึ่งทุกข์ *สันติภาพที่แท้จริง* ก็เป็นไปไม่ได้ หรือไม่อาจยั่งยืนอยู่ได้

แต่ใน *จริยธรรมที่แท้* คนจะพัฒนาขึ้นไปในด้านความสุข ทำให้ความสุขก็มาประสานกัน กลายเป็นความสุขร่วมกันด้วยกัน

ความสุขแบบประสานที่เป็น harmony ในทางความสุขนี้ ก็พัฒนาไปจากฐานของธรรมชาตินี้เอง โดยเริ่มจากในครอบครัว จากการทำความดีต่อกันระหว่างพ่อแม่กับลูก ที่มีเมตตา คือรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน เช่น คุณแม่อยากเห็นลูกมีความสุขก็ทำอะไรต่างๆ แก่ลูกโดยไม่เสียตายเลย และเมื่อเห็นลูกมีความสุข แม่ก็มีความสุขด้วย

ที่นี่ ลูกก็เหมือนกัน ถ้ารักแม่ก็อยากทำอะไรให้แม่ พอทำอะไรให้แม่ได้สำเร็จ เห็นแม่มีความสุข ลูกก็ปลื้มใจมีความสุขด้วย

ความจริงของธรรมชาตินั้นก็เป็นอย่างนี้ แล้วเราก็พัฒนาต่อไป โดยขยายความรักออกไปยังพี่น้อง ญาติมิตร เพื่อนร่วมชาติ ร่วมโลกทั้งหมด ให้มีความสุขแบบประสานไปทั่ว

คนเราที่จะพัฒนาในจริยธรรม ก็มีความสุขไปในตัวตั้งแต่ในการทำความดีแต่ละอย่างแต่ละครั้งนั้นแหละ คือเมื่อทำอะไรที่ถึงมาขึ้นมาได้สำเร็จ หรือทำก้าวหน้าไป ก็เกิดความอึ้งใจ มีปิติ เมื่อเราทำอะไรด้วยใจรัก ก็มีความร่าเริงเบิกบานใจในเวลาที่ทำ จริยธรรมแบบนี้เป็นจริยธรรมแท้ที่ต้องเอามาใช้ เป็นจริยธรรมที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ใช่จริยธรรมแบบทบับัญญัติที่เป็นข้อบังคับฝืนใจ จึงหวังว่าเราจะต้องมาทำ reengineering กันในเรื่องจริยธรรมนี้

ตอนนี้ชักจะลึกลับไปแล้ว เมื่อ ๖-๗ ปีก่อน พุดกันเหลือเกิน คนไทยลึบง่าย ตอนนั้นตื่นกันนักหนา reengineering ต้องรี้อปรับระบบกันใหม่

ตอนนี้ต้องรี้อปรับระบบจริยธรรมกันใหม่ จริยธรรมที่มันพลาดไปกลายเป็น*จริยธรรมแห่งความทุกข์* หรือจริยธรรมแห่งความฝืนใจ ต้องมาปรับกันใหม่เข้าสู่ระบบที่ถูกต้อง คือให้เป็น จริยธรรมแห่งความสุข ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งการพัฒนามนุษย์ อย่างถูกต้องสอดคล้องตามกฎธรรมชาติ

ต้องมองระบบพหุทฤษฎีของฝรั่งอย่างรู้เท่าทัน

อีกประการหนึ่งซึ่งก็เป็นเรื่องใหญ่ที่ว่า สังคมไทยเราเป็นสังคมที่หลงเตลิดไปนานแล้ว จนลืม *ไม่รู้จักตัวเอง* เริ่มจากไม่รู้ตัวเองก่อน แล้วจึงไม่รู้จักตัวเอง คือ *ไม่รู้ว่าตัวเองเป็นอย่างไร* มองไม่เห็นพื้นเพภูมิหลัง และวัฒนธรรมของตัวเองว่าเป็นอย่างไร แม้แต่มองพระพุทธศาสนาก็มองด้วยความไม่เข้าใจ พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็*ไม่รู้จักรัฟ* ไม่เข้าใจภูมิหลังของตะวันตก

ในการที่จะมาอยู่ร่วมกันให้เกิดความประสานกลมเกลียวนั้น ก็มีหลักสำคัญอย่างหนึ่งว่าจะต้องไม่ใช้วิธีที่เป็นเล่ห์กล เวลานี้เมื่อเราไปนิยมตามตะวันตก เราก็ไปเข้าทางของการใช้วิธีแบบเล่ห์กลนี้ ดังจะเห็นว่า แม้แต่วิธีการทางด้านจิตวิทยาของตะวันตกก็เป็นแบบเล่ห์กลเสียมาก คือกลายเป็นวิธีการที่ทำเพื่อจะให้ได้อะไรสักอย่างหนึ่ง

ดังที่เคยพูดบ่อยๆ เช่น จิตวิทยาตะวันตกสอนให้ยืม แต่ยืมเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ยืมแบบตะวันตกก็จึงมักจะเป็นยืมล้วงกระเป๋า หรือ *“ยืมธุรกิจ”* คือไม่ได้ยืมด้วยเจตนาดีต่อคนอื่น ไม่ได้มีเมตตาริฉัตรภาพแท้จริงจัง แต่ยืมเพื่อให้เขาชอบ แล้วเขาจะได้เข้ามาเป็นลูกค้า เสร็จแล้ว เขาจะได้ซื้อสินค้า เราก็จะได้เงิน แต่ใจจริงยืมหรือเปล่าก็ไม่รู้

ส่วนในจริยธรรมที่แท้ การยืมเกิดจากใจมีเมตตา คือยืมด้วยใจจริง ยืมด้วยปรารถนาดีต่อเขา อยากให้เขามีความสุข ไม่ใช่ยืมจะเอาความหมายของจิตวิทยาในแบบของตะวันตกนั้นคูลี เราเอามาใช้จนกระทั่งพูดขึ้นมาก็ฟ้องตัวเอง เช่น พูดว่าคนนี้มีจิตวิทยา ก็หมายความว่า เขาอาจจะไม่ซื่อไม่ตรงแล้ว คือทำโดยเป็นวิธีการหรือเป็นอุบายอะไรสักอย่าง รวมแล้วก็เป็นเรื่องของแนวคิดที่เน้นผลประโยชน์ของตัวเอง หรือมุ่งความสำเร็จที่เชิดชูคุณค่าเกียรติยศของตน

แนวคิดตะวันตกนั้น เป็นวิความคิดที่เน้นเรื่องผลประโยชน์ของตัวเอง เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมของเขาจึงเป็นระบบแห่งการพิทักษ์ผลประโยชน์ส่วนตัว และพิทักษ์สิทธิของตัวเอง จะเห็นว่าสังคมตะวันตกเน้นเรื่องสิทธิมาก ซึ่งเราจะต้องรู้เท่าทันภูมิหลังหรือวัฒนธรรมของเขา เพราะจะได้ระวังไว้ไม่ให้เรื่องการรักษาสิทธิมนุษยชนอะไรต่ออะไรกลายเป็นไปสุดโต่ง

ที่จริง เรื่อง “สิทธิ” เรื่องการพิทักษ์ผลประโยชน์ส่วนตัวนี้ เป็นของจำเป็น แต่ต้องรู้ด้วยว่า *มนุษย์เราไม่ได้อยู่แค่รักษาสิทธิ*

มนุษย์เราเป็นสัตว์ประเสริฐ เหนือความเป็นผู้รักษาสิทธิและปกป้องตัวเอง ก็คือ มนุษย์สามารถพัฒนาตัวขึ้นไปอีก ให้เป็นผู้ที่เอื้อเพื่อเพื่อแผ่แก่ผู้อื่นด้วย เมื่อไรพ่อแม่เอาแต่รักษาสิทธิกับลูก เมื่อนั้นลูกก็แยกลองลิ คุณแม่อยู่กับลูก ถ้าต่างฝ่ายก็ตั้งหน้าพิทักษ์ปกป้องเรียกร้องสิทธิของตัวเอง ครอบครัวก็ยุ่งแน่ๆ

แต่ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่ว่า คุณแม่ไม่ได้คำนึงถึงแต่จะป้องกันพิทักษ์รักษาสิทธิของตัวเอง แต่คุณแม่มองไปที่ว่า อะไรจะทำให้ลูกมีความสุขได้ ก็ทำไปเลย บางทีหรือบ่อยๆ ตัวเองต้องยากลำบาก (ต้องสละสิทธิ) ก็ยินดีทำเพื่อลูก ไซหรือเปล่า เพราะอย่างนี้ลูกจึงมีความสุข และมีความซาบซึ้ง แล้วความมีน้ำใจต่อกันก็เกิดขึ้น

ที่นี่ ถ้าเรามุ่งหน้าไปในระบบพิทักษ์สิทธิจนสุดโต่ง ก็จะลำบากแล้วในที่สุด แม้แต่พ่อแม่กับลูกก็ต้องมาเข้าสู่ระบบประนีประนอม และจริยธรรมแห่งความผินใจ และความขัดแย้งก็จะเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นจะต้องรู้ทันฝรั่ง

เรื่องการพิทักษ์สิทธินี้ ขอสรุปเป็นการตัดตอน โดยอ้างคำที่เคยพูดไว้ในเรื่อง*สิทธิมนุษยชน*ว่า

ในด้านหนึ่ง เราอาจจะพูดว่า สังคมอะไรกัน แม้แต่สิทธิพื้นฐานของคนก็ยังไม่ดูแลรักษา แสดงว่าเป็นสังคมที่อ่อนด้อยอย่างยิ่ง ขาดวัฒนธรรม ไม่มีอารยธรรมเสียเลย

แต่อีกด้านหนึ่ง เราก็อาจจะพูดย้อนเติมให้สมบูรณ์ว่า สังคมอะไรกันนี้ อยู่กันได้แค่จะคอยพิทักษ์รักษาและเรียกร้องสิทธิเท่านั้นเองหรือจะเป็นสังคมที่ต้งามพัฒนาอารยธรรมแท้จริงที่มนุษย์อยู่อย่างเกื้อกูลกันไม่ได้หรือ

ถ้าจะรู้จักฝรั่งเศสจริงๆ ต้องมองให้ถึงรากฐานในภูมิหลังของเขา

ฝรั่งเศสอะไรดี คือฝรั่งเศสเขามีประสบการณ์ที่สะสมมา ในแง่ที่ว่ามีภูมิหลังของสังคมที่แต่ละคนตัวใครตัวมัน ต้องดิ้นรนต่อสู้มาก เขาจึงต้องพัฒนาระบบพิทักษ์สิทธิ คือกันไม่ให้คนอื่นฝ่ายอื่นมาละเมิดต่อตนเอง อันนี้ก็เป็นวิวัฒนาการตามธรรมดา ซึ่งทำให้เขาเป็นสังคมแห่งกฎกติกา จนกระทั่งมีหลัก rule of law เป็นอุดมคติของสังคม เราก็พูดตามเขามาก ใช้ไหม จะเป็นสังคมแห่งนิติธรรม อะไรทำนองนี้ ซึ่งมันก็ดี

ที่นี้สังคมไทยเราไม่มีพื้นเพภูมิหลังแบบนั้น ถ้าไม่รู้จักจัดปรับให้พอดี ได้แต่ตื่นตูมตามเขา จะเอากติกาบังคับก็ไม่ได้ผลลัพธ์ที่ ภาพออกมาก็เป็นสังคมที่แย่ที่สุดในเรื่องกติกา รักษากฎไม่ได้ นี่ก็เพราะไม่รู้ตัวและไม่รู้ภูมิหลังของตัวเอง จึงพัฒนาไม่เป็น ได้แต่ฉวยโน่นจับนี่ สับสนวนวาย

จะตามอย่างอเมริกัน แม้แต่คติ frontier ของเขาก็ไม่รู้จัก จะไปหยิบหลัก rule of law ของเขามา โดยคิดว่าจะได้เป็นอย่างดี แต่พื้นเพภูมิหลังของตัวเอง มันก็ไม่ได้เข้าทางอย่างนั้น ก็เลยไม่ได้เรื่องสักอย่าง เราต้องรู้จักเอาของดีนั้นๆ ขึ้นมาจัดให้เหมาะกับสังคมของตัวเอง ด้วยความรู้เข้าใจทั้งสองด้าน อย่าไปเอาอย่างฝรั่งมาทั้งดุ้น เป็นไปไม่ได้ ต้องรู้เท่าทันฝรั่งว่าเขาเจริญมาอย่างไร

ฝรั่งเศสนั้นดูแค่อเมริกันก็ได้ เขาดิ้นรนต่อสู้มาอย่างไร บรรพบุรุษอเมริกันหนีภัยจากยุโรปมากันหลายระลอก ขึ้นฝั่งที่พลีมัธ (Plymouth) แล้วไกลๆ นั้น ก็บอสตัน ตลอดลงไปนิวยอร์ก บัลติมอร์ จนถึงฟลอริดา ขึ้นจากทะเลแล้วก็บุกไปข้างหน้า ฝ่าฟันขยายพรอนเทียร์ (frontier)

เรื่อยมา ได้เฉลี่ยปีละ ๑๐ ไมล์ นับจากชั้นฝั่งที่แอตแลนติกมา ๓๐๐ ปี จึงจบถึงฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก ที่แคลิฟอร์เนีย

คนอเมริกันบุกไปๆ นานนักหนา กว่าจะจบพรมแดนเขาก็ได้นิสัยใจคอที่ปลุกฝังไว้มากมาย เช่นสภาพจิตอเมริกันคือ เป็นนักบุกฝ่า มุ่งไปข้างหน้า เป็นนักผจญภัย แต่พร้อมกันนั้น ถ้ามองในแง่ไม่ดีก็เป็นนักกรุกรานด้วย อย่างน้อยในระหว่างนี้ก็ไปเอาที่ดินของอินเดียนแดง ครอบครองพื้นที่กัน จนพวกอินเดียนแดงแทบจะสูญพันธุ์

อันนี้เป็นเรื่องที่เราต้องเข้าใจเท่าที่ฝรั่งว่าเขาตื่นรนต่อลัทธิตั้งแต่ยุโรปแล้ว การที่เขาฆ่าอเมริกานั้นก็เพราะหนักเป็นเหตุหลัก หนักภัยการบีบคั้นข่มเหงมหาอิสรเสรีภาพ ถ้ามีฉะนั้น เขาก็ไม่ตื่นตันผจญภัยฝ่าความทุกข์ยากในมหาสมุทรแอตแลนติกมาหรอก ที่หนักภัยนั้น เพราะรู้ตัวว่าอยู่บ้านตายหรือแย่นั่น ลู่อื่นยังข้ามทะเลไปยังมีทางรอดบ้าง และมีความหวังที่ดีกว่า

ฝรั่งพวกนี้ถูกกำจัดถูกบีบคั้นในยุโรปมาเป็นร้อยเป็นพันปีแล้ว ก่อนหนีมาอเมริกา ที่นี้มาถึงอเมริกาแล้ว ยังต้องบุกต่อหาที่อยู่ทีกินอีกสามร้อยปี ประสบการณ์ในการตื่นรนต่อลู่เหล่านี้แหละ ทำให้เขาพัฒนาลักษณะจิตใจแบบพิทักษ์ปกป้องเรียกร้องสิทธิของตน พร้อมกับพัฒนากฎกติกาขึ้นมามากมาย จนเป็นสังคมที่อยู่ด้วยคติ rule of law ที่ว่าเมื่อ

ที่จริง ถ้าจะแปลให้ถูกตามภาษาที่มีในกฎหมายของเรา คติ rule of law ก็คือ*ธรรมาธิปไตย*ด้านหนึ่งนั่นเอง ไม่ต้องไปแปลว่า*นิติธรรม*อะไร ให้เป็นของแปลกประหลาดจากที่ไหน

ถ้าว่ากันไป ที่แปลว่า นิติธรรม ก็ไม่ถูกหรือไม่พอด้วยซ้ำ เพราะนิติธรรม ก็แค่ law เท่านั้น ส่วน rule ซึ่งขาดหายไปในการแปลนั้น คืออำนาจตัดสิน หรืออำนาจบังคับ ตัวกำกับบงการ ได้แก่*อธิปไตย* เหมือนอย่างในคำว่า democracy ที่เราแปลว่า “ประชาธิปไตย” นั้น ตัว “-cracy” ซึ่งมาจากคำกรีก (kratos) ที่เราแปลว่า “อธิปไตย” ถ้าแปลเป็นภาษา

อังกฤษก็คือ rule หรือ government หรือ authority ที่ตรงกับคำว่า “อริปไตย” นั้นแหละ

คำว่า “ธรรมาธิปไตย” แปลว่า ถือธรรมเป็นใหญ่ ประกอบด้วย ธรรม = หลักการ กฎเกณฑ์ กติกา กฎหมาย (เช่น ธรรมศาสตร์ แปลว่า วิชากฎหมาย) + อธิปไตย = ภาวะที่เป็นใหญ่ เป็นตัวบงการตัดสินใจ จะเห็นได้ง่ายๆ ว่า rule of law นั้น ต้องแปลว่าธรรมาธิปไตยจึงจะตรง และได้ความหมายเต็ม

Rule of law ต้องเป็นฐานรองรับ เป็นตัวกำกับ และเป็นแกนนำ ของ democracy ก็คือ ธรรมาธิปไตยต้องเป็นฐานรองรับ เป็นตัวกำกับ และเป็นแกนนำของประชาธิปไตย แต่ธรรมคือหลักการตลอดจน กฎหมายนั้น จะต้องเป็นธรรมจริงๆ

เมื่อก็ได้พูดถึงวัฒนธรรม ๒ แบบไว้แล้วคู่หนึ่ง คือ วัฒนธรรมแห่ง เมตตา กับวัฒนธรรมแสงปัญญา และได้บอกว่าไทยเด่นด้านวัฒนธรรม แห่งเมตตา ด้อยด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา อเมริกั้นด้อยด้านวัฒนธรรม แห่งเมตตา แต่เด่นด้านวัฒนธรรมแสงปัญญา แต่สังคมไทยเวลานี้ กำลังสูญเสียวัฒนธรรมแห่งเมตตาของตนไป พร้อมกับที่วัฒนธรรม แสงปัญญาอย่างเขาก็ไม่พัฒนาขึ้นมา จึงจะกลายเป็นสังคมที่คืบหน้า จากความสูญเสีย มาสู่ความสูญเสียหรือสูญสิ้น เพราะเสียทั้งสองด้าน ของดีที่ตัวมีรักษาไว้ไม่ได้ ของดีที่ตัวยังไม่มีก็ไม่พัฒนาขึ้นมา

ถึงตอนนี้ก็มีวัฒนธรรมอีกคู่หนึ่ง คือ วัฒนธรรมเมตตานั่น ในแง่ ของความโอบอ้อมอารีและโอนอ่อนผ่อนปรน รวมไปถึงความอะลุ่มอล่วย และการที่มักพูดว่า “ไม่เป็นไร” กับวัฒนธรรมแห่งกฎกติกา ไทยเด่นด้าน วัฒนธรรมแห่งความโอบอ้อมอารี ด้อยด้านวัฒนธรรมแห่งการรักษากฎ กติกา อเมริกั้นด้อยด้านวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่เด่นด้านวัฒนธรรม แห่งกฎกติกา

แม้ในแง่นี้ สังคมไทยก็กำลังจะเสียทั้งสองด้าน คือวัฒนธรรมแห่งความโอบอ้อมอารีก็จะสูญสิ้น ขณะที่ด้านวัฒนธรรมแห่งความเคร่งครัดอยู่ด้วยกฎกติกา ก็ยังพัฒนาขึ้นมาไม่ได้ ก่อนนี้ก็เสียศูนย์ขาดความสมดุลอยู่แล้ว ตอนนี้จะสูญเสียไปทั้งหมด

นอกจากนั้น วัฒนธรรมเมตตานี้ ในขณะที่เลื่อนกลางคับแคบลง และไม่มีวัฒนธรรมแห่งการรักษากฎกติกามาดูล ก็กลายเป็นเรื่องของเส้นสายหมู่พวกและระบบอุปถัมภ์ ซึ่งยิ่งกีดกันให้พัฒนาวัฒนธรรมแห่งกฎกติกาขึ้นมาได้ยาก

เมื่อไม่ยึดถือกฎกติกา ก็ไม่เป็นธรรมาธิบดี ไม่ใช่ rule of law ก็ทำให้ยิ่งแก้ไขความขัดแย้งได้ยาก เพราะไม่มีมาตรฐานที่จะยอมรับร่วมกัน ยิ่งใช้วิธีเส้นสาย ยึดหมู่พวกกัน ก็ยิ่งขยายปมขัดแย้งให้ซับซ้อนหนักขึ้น

ไทยว่า อยู่ที่นี่ดี “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว”

อเมริกันว่า อยู่ไม่ได้ “ต้องไปข้างหน้า บุกฝ่าขยายพรมแดน”

ขอให้อดด้วยว่า สังคมของเราเป็นสังคม “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” อันนี้สำคัญมาก คนไทยไม่ค่อยคิดกัน สังคมอเมริกันเขาเป็นสังคมตามคติ frontier คือ สังคมบุกฝ่าขยายพรมแดน หมายความว่า มุ่งไปข้างหน้า-ฝ่าฟันไป-ขยายพรมแดน

ฝรั่งมาขึ้นฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกบีบ มองไปข้างหน้า คือ frontier เป็นเขตหรือพรมแดนที่ตัวยังไม่ได้ข้ามไป ล้วนแต่ดินแดนที่ตนยังไม่ได้ครอบครองทั้งนั้นเลย เขาถูกจำกัดอยู่ที่ฟรอนเทียร์แล้วจะทำอย่างไร ความหวังก็อยู่ที่จะต้องบุกไปข้างหน้า ถ้าฝ่าฟันขยาย frontier นี้ไปได้ ก็จะมีจะได้ทรัพยากร ได้ที่อยู่อะไรต่างๆ นี่คือการหวังในความอุดมสมบูรณ์ ก็ต้องบุกไปข้างหน้า ขยายฟรอนเทียร์ไป เพราะฉะนั้นนิสัยฝรั่งอเมริกันนี้เขาเรียกว่า นิสัยฟรอนเทียร์ หรือสภาพจิตฟรอนเทียร์ (frontier traits ใน American character)

นิลัย frontier ก็คือ นิลัยบุกฝ่าไปข้างหน้า อยู่กับความหวังแห่งอนาคตที่ไม่เลื่อนลอย แต่ต้องเพียรต่อสู้ สมัยหนึ่งเขามีคำว่า Go west, young man เจ้าหนุ่ม จงมุ่งหน้าไปตะวันตก คือต้องผจญภัยบุกฝ่าไปตะวันตก จนสุดแผ่นดินถึงฝั่งมหาสมุทรที่แคลิฟอร์เนีย นี่คือภูมิหลังของสังคมตะวันตก ที่เป็นสังคมแห่งการบุกฝ่าและดิ้นรนต่อสู้ พร้อมกับการพัฒนาการศึกษาขึ้นมาเพื่อไม่ให้ล้าเส้นกัน

ส่วนสังคมไทยของเรานี้เป็นสังคมที่เน้นการอยู่กับที่ ตามคติ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ซึ่งเท่ากับบอกว่า ที่นี้ดีแล้ว อย่าไปไหนเลย

ยิ่งกว่านั้น จากการที่มีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ คนไทยก็เกื้อกูลเพื่อแผ่นดินได้ง่าย เหมือนอย่างเมื่อ ๕๐-๖๐ ปีก่อนนี้ คนแปลกหน้าอาศัยตุ๊กะมาถึงบ้าน คนไทยนอกจากเอาอาหารมาต้อนรับให้กินข้าวกินปลาแล้ว บริเวณบ้านมีต้นกล้วยต้นมะม่วง ไม้ผลต่างๆ ก็ให้เขาเก็บเอาไปตามสบาย เพราะฉะนั้นของเราจึงตรงกันข้ามกับสังคมฝรั่ง แทนที่จะเน้นกฎกติกา ก็มุ่งที่ความมีมิตรจิตมิตรใจ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน

จำไว้เลยว่าสังคมอเมริกันคือสังคม frontier

คำว่า frontier เป็นศัพท์สำคัญของอเมริกัน ไม่ว่าจะทำอะไรที่สำคัญเขาชอบพูดว่า frontier แต่ก่อนตอนแรกๆ ก็มี land frontiers, ocean frontiers แม้แต่ไปถึงทั่วโลกได้ อเมริกันก็ดีใจภูมิใจว่าพวกตัวพิชิตฟรอนเทียร์ได้อีก

ต่อมาคือ space frontier บุกฝ่าไปในพรมแดนอวกาศ ที่โครงการของเคนเนดีส่งยานอวกาศไปโลกพระจันทร์ เขาก็เรียกว่าบุกเบิกฟรอนเทียร์ทั้งนั้น แม้แต่ความก้าวหน้าทางวิทยาการ เขาก็เรียกว่า frontiers of knowledge หรือ frontiers of science แล้วก็มา information frontier หรือ electronic frontier คือเรื่องของพวกคอมพิวเตอร์ เรื่องของอินเทอร์เน็ต

เวลานี้เรากำลังอยู่ในระยะที่ฝรั่งบุกฝ้า cyberspace frontier ฝรั่งบุกฝ้าไป แต่ไทยที่เกี่ยวส่นุกเลย ไทยไม่บุกฝ้า ไทยรอรับผลการบุกฝ้า อย่างเดียว เอาแต่ที่เกี่ยวส่นุกไปในแดนที่เขابุกฝ้าไว้ นั้น แล้วจะมีอะไร ก้าวหน้าไปได้อย่างไร นี่แหละนิสัยจิตใจพื้นฐานมันคนละแบบ แล้วเราก็ ไม่ดูตัวเอง

จะไปเอาอย่างฝรั่งก็เอาไม่ได้จริง เอาแค่ผิวแค่เปลือก ฉาบฉวยไป ทั้งที่แม้แต่เปลือกของเขานั้น ตัวเองก็ไม่รู้ไม่เข้าใจจริง และเห็นไม่ทั่วถึง เพราะฉะนั้นมันก็ไม่ได้เรื่อง ต้องรู้จักตัวเองให้ดี แล้วก็รู้จักเขาให้ชัด ต้อง ศึกษาฝรั่งให้ถึงแก่นถึงฐาน ภูมิหลังเขามาอย่างไรในยุโรป เมื่อมาอเมริกา แล้วเขาทำอะไร พัฒนาก้าวหน้ากันมาอย่างไร อย่างนี้จึงจะทันเขาได้

เรื่อง frontier นี้ ประธานาธิบดีเคนเนดีที่มีชื่อเสียงมาก เมื่อครั้ง หาเสียงจะเป็นประธานาธิบดี ก็ยกขึ้นมาใช้ ที่จริงตอนนั้นอเมริกันบุกฝ้า frontier ถึงแคลิฟอร์เนียจบไปนานแล้ว คือ land frontiers จบหรือปิด รายการไปตั้งแต่ปี ๑๘๙๐ แต่เคนเนดีก็ปลุกใจคนอเมริกันให้บุกฝ้า frontier ใหม่ โดยสร้างนโยบาย New Frontier ให้แก่คนอเมริกัน ว่าจะต้องบุกฝ้าขยายพรมแดนใหม่

เวลานี้คนอเมริกันก็บุกฝ้าอย่างทีบอกเมื่อที่ว่ามาถึง cyberspace frontier แล้ว แต่ไทยเราก็มองไม่ได้คิดอะไร เราก็น้ำมีปลาในนามีข้าว (ที่จริงเวลานี้ ในน้ำจะหมดปลา ในนาจะหมดข้าว)

ต้องถามตัวเองว่า เราจะทำอย่างไรให้เหมาะกับคติ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เราก็ตองพัฒนาระบบวิธีการอะไรๆ ของตัวเองให้มันเหมาะกับพื้นเพของตน ระบบ frontier ของเขามันอาจจะเข้ากับเราไม่ได้ นี่ก็เป็นเรื่องใหญ่

คนไทยเราไม่ค่อยศึกษา ไม่ค่อยค้นคว้า ต้องพูดตรงๆ ว่า ไม่รู้จักฝรั่งจริง จึงไม่รู้ว่าเราจะเอาฐานอะไรมาใช้เพื่อรับมือกับความเจริญใหม่ๆ และจัดการเอามันมาใช้ประโยชน์ได้

คนที่เก่งจริง เขาต้องมีความสามารถของตัวเองในการที่จะรับเอาสิ่งใหม่เข้ามาจัดการได้ ไม่ใช่ไปรับเพียงแค่อาตามเขา เลียนแบบเขา แต่ต้องเอามาจัดการ การเอามาจัดการไม่ใช่การตามเขา ถามว่าเวลานี้เรามีความสามารถใหม่ที่จะเอาของเขาจัดการ? เอาละนี่เป็นการพูดนอกเรื่องไป

มีจุดหมายใหญ่ที่ทุกคนได้ร่วมกัน

จึงจะข้ามพ้นจุดหมายย่อยของแต่ละฝ่ายที่ขัดกัน

พูดไปพูดมาก็ชักจะออกนอกประเด็นไปอีก หันมาต่อเรื่องการแก้ปัญหาความขัดแย้งให้จบ

ในสถานการณ์ที่ขัดแย้งกันนั้น แต่ละฝ่ายต่างก็มีจุดหมายอยู่ที่จะเอาประโยชน์ของตน เมื่อจะไม่รบหรือไม่ล้างกัน ก็ต้องยุติด้วยการประนีประนอม

ถ้าพูดในแง่ดี ความขัดแย้งก็มีผลข้างเคียงที่เป็นบวกในขอบเขตหนึ่ง เพราะทำให้คนต้องระมัดระวังไม่ประมาท และเร่งรัดตัวเอง และเกิดภาวะตื่นเครียดที่ขั้วดันให้คนตื่นรนจนขายสุดกำลัง ดังจะเห็นได้ชัดในระบบแข่งขัน อันทำให้มีการก้าวหน้าตลอดเวลา เพื่อขึ้นไปให้เหนืออีกฝ่ายหนึ่ง

แต่พร้อมกันนั้น ความขัดแย้งในเชิงแข่งขัน ก็มีความโน้มเอียงที่จะทำให้เกิดการขัดขากัน หรือเอาไรต์เอาเปรียบกันด้วยประการต่างๆ จึงทำให้คนเรียกร้องการมีกฎกติกา ดังจะเห็นได้ว่าสังคมในระบบแข่งขันได้พัฒนากฎกติกาขึ้นมามากจนเป็นสังคมแห่ง rule of law

บางครั้ง การประนีประนอมก็อาจจะเป็นเพียงกลวิธีของฝ่ายหนึ่งที่จะเอาอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเครื่องมือ หรือเป็นทางผ่านไปสู่ชัยชนะของตน อย่างคำที่ได้ยินพูดกันมากเมื่อ ๒๐-๓๐ ปีมาแล้วว่า “แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง” ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการประนีประนอมแบบนี้ ซึ่งเมื่อ

สำเร็จการตามเป้าหมายนั้นแล้ว สองฝ่ายนี้ก็อาจจะต้องมาชิงชัยหรือ
 กำจัดกันเองอีกทีหนึ่ง (ถ้าจะประสานกลมกลืน หากทำจุดต่างให้เป็นส่วน
 เต็มเต็มไม่ได้ ก็ต้องให้สามารถยอมรับความแตกต่างของกันและกัน)

อย่างที่กล่าวแล้วว่า การประนีประนอม (compromise) ไม่เป็น
 การแก้ปัญหาที่แท้จริง ไม่อาจทำให้เกิดสันติภาพที่ยั่งยืน มนุษย์ที่พัฒนา
 จึงจะต้องไปให้ถึงความประสานกลมกลืน หรือความสอดคล้องสามัคคี
 (harmony)

แต่ละฝ่ายที่ขัดแย้งกันนั้น ต่างก็มุ่งจุดหมายที่จะเอาผลประโยชน์
 ของตน เมื่อต่างฝ่ายมีจุดหมายของตนคนละทาง ก็ยอมไม่ได้แค่การ
 ประนีประนอม วิธีแก้ปัญหาให้เกิดความประสานสอดคล้อง ก็คือต้องให้
 ทั้งสองฝ่ายหรือทุกฝ่ายมองเห็น**จุดหมายใหญ่**เหนือขึ้นไป ซึ่งเป็น
ประโยชน์ร่วมกัน

ตอนนี้จุดขัดแย้งย้ายไปจากความขัดแย้งระหว่างคนสองฝ่าย หรือ
 หลายฝ่าย กลายเป็นความขัดแย้งระหว่างประโยชน์ย่อยกับประโยชน์
 ใหญ่ของแต่ละฝ่ายนั่นเอง

ถ้าทุกฝ่ายมองเห็นและยอมรับจุดหมายกว้างใหญ่ ที่เป็นประโยชน์
 ร่วมกันนั้น ก็จะต้องยอมจัดสรรหรือแม้แต่ยอมสละประโยชน์ที่เล็กน้อย
 กว่า การปฏิบัติอย่างนี้ไม่ใช่เป็นการประนีประนอม แต่เป็นการประสาน
 ร่วมและกลมกลืนกัน และถ้าจะให้เป็นไปได้ด้วยดีก็อาจจะมีการเกื้อกูลกัน
 ด้วยการทดแทนหรือชดเชยผลประโยชน์ที่ยอมสละไปของฝ่ายนั้นๆ ตาม
 สมควร

แน่นอนว่า ในหลายกรณี การจะเข้าถึงความประสานสอดคล้อง
 นั้นเป็นไปได้ยาก จึงจะต้องมีการยุติความขัดแย้งด้วยการประนีประนอม
 บ้าง แต่จะต้องไม่หยุดแค่นั้น ต้องให้การประนีประนอมที่เป็นเหมือนการ
 พักรบนั้น เป็นขั้นตอนในระหว่างการก้าวไปสู่ความประสานร่วมอย่าง
 เรียบร้อยต่อไป

มีวิธีปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งที่ควรนำมาใช้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่จะแก้ไขความขัดแย้ง คือ ใช้วัฒนธรรมแห่งเมตตาอันแหล่ สร้างบรรยากาศแห่งความสมานฉันท์ขึ้นมา โดยให้คนทุกฝ่ายเข้าถึงกันในชีวิตประจำวัน ในวิถีชีวิตที่เป็นอยู่จริง เรียกว่าเป็นการเอาตัวเข้าสมาน ให้คนมีโอกาสมาสังสรรค์กัน เกิดความเป็นกันเอง ซึ่งช่วยให้เข้าใจและเห็นใจกัน คือไม่เข้าไปพุดกันแล้วถกเถียงกันในที่ประชุมเท่านั้น แต่ได้พบปะพุดจากันในบรรยากาศแห่งการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติด้วย อันนี้จะเป็นตัวหนุนอย่างสำคัญในการสลายความขัดแย้ง

ในการเข้าถึงกันนั้น ถ้าให้ดี ก็ให้มีโอกาสปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ครบ คือ มีการให้แก่กันเพื่อแบ่งปัน พุดกันด้วยปิยวาจา ทำประโยชน์แก่กัน และมีความเสมอสมานเป็นกันเอง

เท่าที่พุดมา น่าจะสรุปจุดสำคัญในการแก้ไขความขัดแย้งได้ว่า

๑. ไม่ติดอยู่กับความขัดแย้ง หรือตกเป็นทาสของความขัดแย้ง แต่เอาประโยชน์จากความขัดแย้งให้ได้ โดยเฉพาะประโยชน์ทางปัญญา
๒. แกนของปฏิบัติการในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง คือ การมีเจตนาดี ประรณชาติต่อกัน ด้วยเมตตาธรรม มุ่งสู่จุดหมายที่เป็นการสร้างสรรค์ และมีปัญญาที่จะดำเนินการให้เป็นไปตามเจตนาที่ตินั้น
๓. ปฏิบัติการในการขัดแย้งและหาทางยุติความขัดแย้ง ต้องดำเนินไปอย่างเป็นมิตร สุภาพ จริงใจ และเปิดใจต่อกัน มองทุกคนเป็นเพื่อนมนุษย์ ไม่มองแบบแบ่งแยก มุ่งสู่การอยู่ร่วมกัน
๔. สร้างบรรยากาศแห่งความสมานฉันท์ ด้วยการให้คนทุกฝ่ายเข้าถึงกัน สังสรรค์กันในชีวิตประจำวัน หรือในวิถีชีวิตที่เป็นจริง ตามหลักการเอาตัวเข้าสมาน

๕. จุดที่เป็นการแก้ปัญหาให้เข้าสู่ความประสานสามัคคี คือให้มองเห็นตระหนักในจุดหมายที่กว้างใหญ่เหนือขึ้นไป ซึ่งเป็นประโยชน์ร่วมกันของทุกฝ่าย

ส่วนการแก้ปัญหาที่ซ้อนลึกลงไป เช่น การขาดความเคารพกฎ กติกา-ถือธรรมเป็นใหญ่-ยึดหลักการเป็นมาตรฐานนั้น เป็นคุณสมบัติ ของคน ซึ่งจะต้องสร้างขึ้นมาด้วยการพัฒนาคนระยะยาว คือด้วยการ ศึกษาอย่างลึก

ปฏิบัติการแก้ปัญหา ในระบบองค์รวม

ปฏิบัติการของมนุษย์จะได้ผลจริง ต้องตั้งอยู่บนฐานของความจริง และเต็มตามระบบของกระบวนการในธรรมชาติ

ปจฉา: ขออนุญาตเป็นคำถามสุดท้าย คือในเรื่องการสร้างสังคมแห่งความสมานฉันท์...เครื่องมือหรือว่าหลักธรรมสำคัญ ถึงแม้ว่าจะเป็นหลักเพื่อแก้ทุกข์แต่ก็นำไปสู่สุข เช่นอริยสัจ ๔ น่าจะนำมาใช้ จะมีหลักคิดเริ่มต้นอย่างไร เจ้าคะ

วิสัชนา: อริยสัจ ๔ นั้นเป็นหลักใหญ่ซึ่งครอบคลุมทั้งหมด มีลักษณะที่เรียกว่าเป็นระบบ เป็นทั้งระบบที่ทำให้เรามองเห็นว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้าง และองค์ประกอบเหล่านั้นจะต้องมาประสานสัมพันธ์ทำหน้าที่ต่อเนื่องกันอย่างไร แล้วก็เป็นที่กระบวนการในการปฏิบัติว่าจะดำเนินไปเป็นขั้นเป็นตอนอย่างไร

ในเมื่อมันเป็นตัวระบบใหญ่ เราก็ต้องรู้จักก่อน แต่แค่นั้นไม่พอ เราจะต้องไปขยายในแง่ของปฏิบัติการ หรือขั้นวิธีการให้ละเอียดออกไป

ที่นี้หลักอริยสัจ หรือระบบอริยสัจนี้ เป็นระบบที่เริ่มจากปัญหา ซึ่งภาษาพระเรียกว่าทุกข์ คือสภาวะบีบคั้น สิ่งที่ติดขัด บีบคั้น คับข้อง พุดตามภาษาไทยก็คือปัญหานั้นเอง

พอเจอปัญหาหรือทุกข์ เราก็หาทางแก้ไข และในการแก้ไขนั้นหลักอริยสัจก็บอกว่าต้องสืบสาวเหตุปัจจัยของมันว่า ทุกข์หรือปัญหาเกิดจากอะไร ข้อนี้เรียกว่าสมุทัย

เมื่อสืบสาวหาเหตุปัจจัยได้ เราก็จะมองเห็นไปพร้อมกันในตัวว่า ทางแก้เป็นอย่างไร ซึ่งตอนนี้เป็นการเห็นในเชิงของความเป็นจริง ว่าจะต้องจัดการอะไรที่ตรงไหน แต่ในเชิงปฏิบัติการยังไม่บอกว่าจะทำอะไรบ้าง เพราะฉะนั้นเราจะต้องก้าวไปสู่ขั้นดำเนินการเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

เพื่อให้การมองเห็นหลักความจริงในการแก้ปัญหา ก้าวต่อไปสู่การลงมือปฏิบัติ เราก็ต้องทำขั้นที่ ๓ ให้ชัดเจนก่อน คือการเล็งจุดหมาย อันได้แก่ภาวะปลอดปัญหา หรือพ้นทุกข์ดับปัญหาได้ ซึ่งเราจะต้องดูว่ามันเป็นไปได้จริงไหม และเป็นไปได้แค่ไหน จุดหมายของเราในการดับทุกข์ ขณะนี้เราควรจะต้องไว้แค่ไหน คือมองดูอะไรต่างๆ ให้ชัด ว่าเราต้องการอันใดแค่ไหน เราจะเอาได้แค่ไหน และจะเป็นไปได้แค่ไหน คือเอาความต้องการมาดูความเป็นไปได้ แล้วก็ตั้งเป้าหมายขึ้นมา เรียกว่า *นิโรธ*

พอตั้งนิโรธแล้ว ต่อจากนั้นก็มาสู่การวางข้อปฏิบัติ หมายความว่าเมื่อวางจุดหมายได้ ตั้งเป้าหมายชัดแล้ว เราก็จะมีทิศทาง ที่นี้ก็วางวิธีปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่จุดหมายนั้น เป็นขั้นที่ ๔ เรียกว่า *มรรค* ซึ่งก็คือวิธีการ หรือหนทาง

ขั้นวิธีปฏิบัตินี้เป็นเรื่องของมนุษย์ ต่างจาก ๒ ข้อต้นซึ่งเป็นเรื่องพื้นเดิมของธรรมชาติ ตามความเป็นจริงของมันเอง ส่วนขั้นที่ ๓ ก็มาเชื่อมต่อระหว่างจุดประสงค์ของมนุษย์กับความเป็นจริงของธรรมชาติว่าในความเป็นจริงของชาตินั้น จุดหมายของเราคืออย่างนี้ อยู่ตรงนี้ จุดที่เราต้องการหรือสิ่งที่เราต้องการ มันเป็นไปได้ในความเป็นจริงแค่นี้ ก็กำหนดหรือตั้งมันไว้

ต่อจากนั้นจึงวางมรรค คือวิธีปฏิบัติ ที่จะทำให้เรามุ่งหน้าทำไปจนบรรลุถึงเป้าหมาย ซึ่งเป็นการกระทำอย่างมีทิศทาง การวางระบบวิธีปฏิบัติขึ้นมาที่เรียกว่ามรรคนี้ เป็นตอนที่มียรายละเอียดมากมาย

เคยยกตัวอย่างบ่อย ๆ เช่น เรื่อง ไฟไหม้ เป็นทุกข์ คือเป็นปัญหา จะดับอย่างไร ก็ต้องรู้ว่าเหตุปัจจัยของไฟมีอะไรบ้าง เช่นว่ามีเชื้อ มี อุณหภูมิต่ำพอ แล้วก็มือออกซิเจน

เมื่อเรารู้เหตุปัจจัยอย่างนี้แล้ว เราก็รู้เลยว่าถ้าเหตุปัจจัยนี้หมดไป ไฟก็จะดับ คือ เชื้อหมดหนึ่ง หรือ ออกซิเจนไม่มีหนึ่ง หรืออุณหภูมิต่ำ เย็นลงไปหนึ่ง อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่นี่ไฟก็ดับแล้ว นี่เรียกว่า สิบสาว สมุทัยได้แล้ว พอรู้กระบวนการของธรรมชาติ ข้อ ๒ ก็มาแล้ว

คราวนี้ก็ต่อไปข้อ ๓ ตั้งจุดหมายได้เลย การตั้งจุดหมายนี้ จะสัมพันธ์กับความเป็นจริงและวิสัยของเราที่ทำได้ คือเราจะดับไฟโดยสอดคล้องกับความจริงของกระบวนการนี้ ซึ่งสามารถบอกว่าเราจะเอาข้อ ไหน จะเอาข้อให้ไม่มีออกซิเจน หรือจะให้อุณหภูมิต่ำ หรือจะให้ไม่มีเชื้อ หรือเอาทั้งสาม หรือเอาข้อไหนเด่น แล้วก็ตั้งเป้าหมายจะทำให้เกิดความ จริงที่เป็นผลขึ้นมา

พอวางเป้าหมายนี้เสร็จ ทีนี้ก็วางวิธีปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ เช่น ต้องสร้าง(หรือซื้อ)รถดับเพลิง และให้มีถังเก็บน้ำได้เท่านั้นเท่านั้นลิตร แล้วต้องมีท่อมี่สายยาวเท่าไร มีบันไดสูงแค่ไหน แล้วต้องฝึกพนักงานดับ เพลิง ต้องจัดเตรียมกระบวนการ และวิธีปฏิบัติต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียด เยอะแยะ

ทั้งหมดในเรื่องของมรรคนี้ช่างยุ่งเหลือเกิน ต้องใช้เงินงบประมาณ ก้อนใหญ่ อาจจะเป็นร้อยล้านพันล้าน ก็เพียงเพื่อจะมาทำให้อุณหภูมิต่ำ ลง เพียงแค่ว่ามาทำให้เย็นเท่านั้นเอง หรือจะใช้วิธีเพียงเพื่อให้ขาด ออกซิเจน หรือเพื่อจะให้หมดเชื้ออะไรต่างๆ ก็เรื่องมากทั้งนั้น แต่ที่ทำ กันโดยมากเขาจะไปมุ่งที่ลดอุณหภูมิ

แค่ว่าทำให้เย็นก็เป็นเรื่องใหญ่มาก และกระบวนการฝึกนี้ก็เลย เพิ่มไปด้วยว่า ในระหว่างที่ไปทำให้เย็น ถ้าไปเจอพวกเชื้อไฟก็ต้องทำลาย

ด้วย ตัดตอนไม่ให้มีเชื้อที่ไฟจะอาศัย ตลอดจนพัฒนาพวกน้ำยาดับไฟ เพื่อจะมาทำให้ขาดออกซิเจน ทั้งหมดนี้ก็คือมรรค

มรรค คือกระบวนการวิธีปฏิบัติของมนุษย์ ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เพื่อให้ผลเกิดขึ้นตามกระบวนการของธรรมชาตินั้น ถ้ามนุษย์ปฏิบัติไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ก็ไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้น มรรคก็คือการโยงวิธีปฏิบัติของมนุษย์ไปเชื่อมต่อให้ได้ผลตามกระบวนการเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ถ้าครบตามกระบวนการนั้นก็บรรลุผลเป็น*นิโรธ*

แม้แต่นักปลุกระดม ก็ต้องใช้วิธีอริยสัจ

รัฐบาลจะพัฒนาประเทศ ก็ไปได้สวยด้วยอริยสัจ

อริยสัจนี้เป็นหลักใหญ่ นำมาใช้ได้ในทุกเรื่อง แม้แต่ในกรรมวิธีที่เรียกว่าการปลุกระดม ก็ต้องใช้วิธีอริยสัจเหมือนกัน แต่ผู้ใช้จะมีเจตนาดีหรือไม่ดีก็อีกเรื่องหนึ่ง คืออริยสัจนี้ พระพุทธเจ้าทรงวางไว้สำหรับใช้หนึ่ง ในการแก้ปัญหา สอง ในการสอน และในเชิงการสอนนี้แหละ จะเอาไปใช้ในการชักจูง จนถึงปลุกระดมก็ได้

พระพุทธเจ้าเวลาสอนก็ทรงสอนแบบอริยสัจ โดยเริ่มที่ทุกข์ ยกปัญหาขึ้นมาตั้ง แล้วช่วยให้เขาสืบหาสาเหตุ เสร็จแล้วก็กำหนดจุดหมาย แล้วก็วางวิธีปฏิบัติ

ที่นี้การสอนตามวิธีอริยสัจนี้ก็สามารถนำมาใช้ในการปลุกระดมให้ ได้ผล จะเห็นว่า *การปลุกระดม*นั้นก็ต้องชี้ปัญหาก่อน เช่นไปเที่ยวบอกว่า สังคมไทยเวลานี้เลอะเทอะเลวร้ายอย่างโน้นอย่างนี้ คนเอาไรต์เอาเปรี๊ยะกัน ยากจนแร้นแค้น พรรณนาให้มันน่าเกลียดน่าชังที่สุด ใครทำได้เก่งก็ ยิ่งได้ผล นี่คือพรรณนาทุกข์

พอคนเห็นทุกข์น่าเกลียดน่าชังน่ากลัวน่าทรมานเต็มที่แล้ว ก็ถึงข้อ ๒ ชี้เหตุให้ว่า เจ้านันทีเดี๋ยวเป็นตัวการ ที่มันยุ่งทั้งหมด มันร้ายอย่างนี้

ก็เพราะเจ้าตัวนี้หรือพวกนี้เป็นต้นเหตุ ตอนนี้นักก็เพ็งก็จ้องเลยว่า จะต้องจัดการกำจัดพวกนี้ให้หมด

พอคนเขม้นมองอย่างนี้แล้ว ก็บอกเป้าหมายที่หวังว่า ถ้าหากเรากำจัดเจ้าตัวการนั้นและแก้ปัญหาได้ เราจะมีสังคมที่สดใส มีความสุขสมบูรณ์อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างสมัยที่เขาปลุกระดมเมื่อ ๓๐ ปีก่อน เขาใช้คำว่าห้องฟ้าสีทองผ่องอำไพ นั่นก็คือชั้นที่ ๓ นิโรร ตั้งจุดหมาย

ที่นี้จุดหมายยิ่งนำไปเท่าไร คนก็จะยิ่งเร่งเร้าและฮึกเหิมมีกำลังใจ ตอนปลุคนิโรรจึงต้องพูดให้เห็นภาพว่า จุดหมายนี้มันตายนั่นๆ สังคมในอุดมคติแสนจะดีเหลือเกิน คนก็อยากไปกันใหญ่

พอได้ที่ ตอนนีใจขึ้นหมดแล้ว มั่นรู้และมุ่งเขม้นไปยังจุดที่จะจัดการหมดแล้ว ก็ถึงขั้นที่ ๔ คือ มรรค ก็วางวิธีเลย ว่าจะต้องจัดการอย่างนั้นๆ ตอนนีไปได้เลย ไม่ว่าจะยากแค่ไหนก็เอาทั้งนั้น

นี่คือ**วิธีอริยสัจ** ซึ่งใช้ได้หมด แม้แต่ในการปลุกระดม รัฐบาลก็เหมือนกัน ถ้าเก่งก็ต้องเอาวิธีอริยสัจมาใช้ในการรวมใจประชาชน ให้มาช่วยกันแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ประเทศชาติ เช่น ให้ประชาชนตื่นตัวตระหนักรู้ว่าเวลานี้ปัญหาของประเทศชาติที่สำคัญคืออะไร แต่ต้องทำด้วยใจสุจริตไม่ได้คิดแก่ล้งใคร

ซึ่งปัญหาให้ชัด แล้วก็เจาะลงไปให้ถึงตัวสาเหตุและประดาปัจจัย แล้วตั้งจุดหมายให้ร่วมเห็นและร่วมใจกันว่าจุดหมายนั้นดีนำไป จนเกิดเป็นความหวังร่วมกัน แล้วก็บอกวิธีปฏิบัติ ถึงตอนนี้จะยากเท่าไรก็สู้ทั้งนั้น คนเรานี้ถ้าเห็นว่าจุดหมายดีจริง และเห็นความหวังชัด เขาก็สู้

เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงสอนอริยสัจ ก็ต้องให้พระหรือคนที่ฟังชัดก่อน พอเขาชัดว่าถ้าแก้ไขเรื่องนั้นสำเร็จจะดีอย่างไรแล้ว ยากเท่าไรก็สู้

แต่ถ้าไปบอกวิธีปฏิบัติก่อน เขาเห็นเรื่องต้องทำมากมายจุกจิก มันยาก เขาก็ถอยตั้งแต่ต้นเลย ฉะนั้นท่านจึงไม่ให้สอนแบบที่ว่า ออๆ ก็

ไปบอกวิธีการเลย คือบอกถึงสิ่งที่เขาจะต้องทำ ซึ่งจะต้องเจอความยาก จะต้องเหนื่อย แล้วใครเขาจะฟังละ ถึงจะฟังแต่เดียวเดี๋ยวก็ถอยแล้ว

ต้องเห็น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มากันชัดบีบ คราวนี้ก็เท่าไรเท่ากัน เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงวางวิธีนี้ไว้ ให้ใช้ได้ทั้งในการแก้ปัญหา ทั้งเป็นวิธีสอน

เป็นอันว่า วิธีอริยสัจ ใช้ในงานหลัก ๒ อย่าง คือ

๑. ในกระบวนการแก้ปัญหา
๒. ในการสอน การแนะนำชักจูง

พวกมนุษยสมัยใหม่ พอมารู้เรื่องศาสนา ก็พากันหลบปัญหา ไม่สู้หน้าความจริง

ตอนนี้เราหาทางจะทำให้คนที่รู้จักแต่การประนีประนอม ก้าวต่อจากการประนีประนอมไปสู่การประสานกลมกลืน อันนี้ก็คือความสามัคคีนั่นเอง ความกลมกลืนประสาน ท่านเรียกว่าสามัคคี แล้วในความสามัคคีก็จะมีเอกภาพ

เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงใช้ศัพท์เป็นชุดเดียวกัน คือ *สังคหะ* ซึ่งแปลว่า ประมวล จับรวมประสานเข้ากันได้ แล้วก็ *สามัคคี* มีความพร้อมเพรียงกัน แล้วก็ *เอกภาพ* ภาษาไทยใช้ว่า *เอกภาพ* คือเกิดความเป็นหนึ่ง พอเกิดความเป็นหนึ่ง เริ่มตั้งแต่มีน้ำหนึ่งใจเดียว เช่น มีจุดหมายอันเดียวกัน ร่วมกันแล้ว ก็เกิดพลังไปได้เลย

แต่เวลานี้ของเราขาดแทบทุกอย่าง เพราะฉะนั้นเราจะต้องมาเริ่มต้นยุคแห่งการสร้างสรรค์ จึงต้องระดมพลังสร้างเร็วแรงให้เข้มแข็งขึ้นมา แล้วก็ร่วมมือกันมีความสามัคคี

ข้อสำคัญก็คือ จะต้องมีความตั้งใจไปที่เป้าหมาย ซึ่งมุ่งเพื่อประโยชน์สุขของประเทศชาติ ของประชาชน เพื่อชีวิตและสังคม ด้วยความซื่อสัตย์จริงใจ

ความจริงใจนี้แหละสำคัญมาก เมื่อมีการขัดแย้งกันและจะแก้ไขปัญหา เวลาไปพูดจากัน จะต้องมีความจริงใจ แล้วก็เปิดใจกัน

ต่อไปนี้โลกจะมีปัญหามากในเรื่องความขัดแย้ง และเรื่องหนึ่งที่ใหญ่มากคือความขัดแย้งทางศาสนา แม้แต่สงครามอิรักกับอเมริกัน เมื่อแยกแยะเจาะลงไป ก็มีเรื่องศาสนาเป็นปมที่แฝงลึกอยู่

ศาสนานั้น โดยพื้นฐานต้องเป็นเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสงบ มีสันติสุข นี่เป็นหลักการใหญ่ แต่ไปๆ มาๆ ศาสนากลับเป็นตัวเหตุอ้างอิงสำหรับการรบราฆ่าฟันกัน จึงต้องแก้ปัญหานี้ให้ได้ เหตุที่แก้ปัญหาไม่ได้เพราะ

๑. ไม่มีความจริงใจต่อกัน

๒. ไม่พูดจาเปิดใจกัน

เรื่องศาสนานั้นเขาไม่สามารถพูดกันได้ เพราะถึงกับถือกันว่า พูดกระทบไม่ได้ในเรื่องศาสนา แต่ที่จริงนั้น ถ้าคนจะอยู่ร่วมกันด้วยดี ต้องพูดเปิดใจกัน ถ้าไม่ถึงจุดนี้ไม่มีทางแก้ปัญหา การที่จะมีมาเอาใจกัน มันก็คือความไม่จริงใจ จะถึงจุดจริงใจได้จะต้องเปิดใจกัน ต้องพูดกันได้เต็มที่ ต้องอหิงสาถึงขั้นอย่างที่ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชตรัสว่า “รับฟังธรรมของกันและกัน”

ปมปัญหาในเรื่องศาสนานี้ ตั้งแต่อดีตนานไกลมาจนถึงปัจจุบัน เคยเป็นอย่างไรก็คล้ายจะคงอยู่อย่างนั้น ไม่คลี่คลายออกไป บางที่ต้องเรียกว่าอาการหนัก เพราะเริ่มด้วยท่าทีหรือทัศนคติพื้นฐานที่เป็นการแบ่งแยก ซึ่งย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งเป็นธรรมดา

พอเจอคนแปลกหน้าแปลกพวก แทนที่จะมองว่าเป็นเพื่อนมนุษย์คนหนึ่ง ก็มองแยกว่าเป็นชาวศาสนานี้หรือไม่ เป็นชาวศาสนานั้นหรือเปล่า ถ้าไม่ใช่คนในศาสนานี้ ก็มีทีท่าชกจะไม่ยอมพูดจาด้วย

คนเรานั้นถ้าไม่สื่อสารพูดจากัน ก็เท่ากับปิดหนทางที่จะประสานสมานกัน การแบ่งแยกก็ดำเนินต่อไป และเปิดทางที่จะขยายเป็นความ

ขัดแย้งได้ตลอดเวลา ถ้าแม้แต่พูดจាកันก็ยังไม่ยอมแล้ว จะก้าวไปถึงขั้น
รับฟังธรรมของกันและกันย่อมไม่มีทาง

เพราะฉะนั้น ถ้าจะแก้ปัญหาคความขัดแย้งอย่างเป็นสากล และใน
ระยะยาว คนจะต้องมองคนอื่นในขั้นพื้นฐานโดยมองเห็นเขาเป็นเพื่อน
มนุษย์คนหนึ่งก่อนอย่างอื่น และตั้งความปรารถนาดี พร้อมทั้งจะพูดจา-
รับฟังกัน

เวลานี้เขากำลังจะแก้ปัญหาคาศาสนาด้วยวิธีเอาใจกัน แต่ซ่อนความ
จริง โดยไม่เปิดใจ ไม่ยอมพูดความจริง หลบเลี่ยงไปมา แล้วมันจะไป
อย่างไรรอด เพราะการกลบเกลื่อนไม่ใช่ความกลมเกลียว และจะไม่นำ
ไปสู่ความกลมกลืน

คนเรานั้น ถ้ายังไม่สามารถพูดกันได้อย่างเปิดใจ ก็แสดงว่ายังไม่
พัฒนาเท่าที่ควร หรือยังไม่มีการศึกษาจริง

ถ้ายอมรับว่าปัญหาทางศาสนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่สุด ก็ต้อง
ยอมรับว่าถ้าแก้ปัญหาเรื่องศาสนาไม่ได้ ก็ไม่มีทางเกิดมีสันติสุขที่แท้จริง
เพราะปล่อยตัวมูลเหตุของความขัดแย้งให้ซ่อนแฝงอยู่ ไม่ยอมยกเอาตัว
การณ์ของความขัดแย้งนั้นขึ้นมาสลาย

อารยธรรมที่เจริญมา ฟ้องตัวเองว่า เป็นอารยธรรมที่ก่อไม่ใช่แก้ปัญหา

เวลานี้โลกเป็นปัญหากันอย่างหนัก ในเรื่องที่ว่า ถ้าไม่ขัดใจกัน ก็
เอาใจกัน และไม่เปิดใจ ซึ่งกลายเป็นว่ามนุษย์มีอารยธรรมเจริญมาเท่า
ไรก็ไม่ดีขึ้น อารยธรรมเจริญมาจนปานนี้ ปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ไม่ได้
แก้สักอย่าง ปัญหาของมนุษย์มีอะไรบ้าง

๑. ปัญหาชีวิต ซึ่งแยกเป็น ๒ ส่วน คือ ปัญหาสุขภาพร่างกาย
โรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งความหิวโหยอดอยาก แล้วก็ปัญหาจิตใจ

ความเครียด ความทุกข์ ความเหงา ความว้าเหว่ ความแปลก
แยกอะไรต่างๆ รวม ๒ อย่างนี้ กายกับใจ

๒. *ปัญหาสังคม* คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ ตั้งแต่การ
ทะเลาะเบาะแว้งระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มชน ไปจนถึง
สงครามระหว่างประเทศ สงครามโลก สงครามระหว่างค่าย
ระหว่างฝ่าย ระหว่างศาสนา

๓. *ปัญหาสิ่งแวดล้อม* คือ ธรรมชาติเสีย เลื่อมโทรม ซึ่งเป็น
ปัญหาสุดท้าย และเป็นปัญหาที่ถือว่าใหญ่ที่สุด

อารยธรรมเจริญขึ้นมาถึงขนาดนี้ แต่ปัญหาพื้นฐานข้างต้นนั้นไม่ได้
ได้แก้สักอย่าง ปัญหาชีวิตมนุษย์ก็ยังอยู่อย่างเดิม ปัญหาสุขภาพกายดี
ขึ้นมาบ้าง กำจัดโรคร้ายเก่าๆ ได้มาก แต่ก็เกิดโรคร้ายใหม่ๆ อีกไม่น้อย
ส่วนปัญหาจิตใจยิ่งหนักลงไป ปัญหาสังคมก็ไม่ลดลง ยังแถมปัญหาสิ่งแวดล้อม
ซึ่งเป็นตัวใหญ่ที่สุด และกลายเป็นว่าอารยธรรมปัจจุบันนี้แหละ
ที่นำมาสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้

ฉะนั้นจึงพูดได้เต็มปากว่า อารยธรรมปัจจุบันที่เจริญมานี้คืออารย
ธรรมที่ได้นำปัญหามาให้แก่มนุษย์จนครบทั้ง ๓ ประการ เป็นอารยธรรม
ที่เก่งกาจมาก สามารถพัฒนามนุษย์ให้สร้างปัญหาได้จนครบทั้ง ๓ อย่าง
เดี่ยวนั้นมนุษย์มีทั้ง *ปัญหาชีวิตกาย-ใจ* *ปัญหาสังคม* *ปัญหาสิ่งแวดล้อม*
แล้วปรากฏว่าแก้ไม่ได้สักอย่าง นำมาให้ได้ แต่แก้ไม่ได้

นี่ก็เป็นการแสดงชัดเจนอยู่ในตัวแล้วว่า วิธีแก้ปัญหาที่มนุษย์ใช้
กันมานั้นไม่ได้ผลจริง หรือยังไม่เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่แท้

ใครจะมาแก้ปัญหาลูกหลานเหล่านี้ ก็บอกว่าธรรมะ ธรรมะที่พระ
พุทธเจ้าค้นพบจากความจริงของธรรมชาติแล้วทรงนำมาสอนนั้น แก้ได้
หมด เรามั่นใจว่าได้แน่ แล้วระบบประนีประนอมจะเปลี่ยนเป็นระบบ
ประสานกลมกลืนได้ หรือจะเรียกว่าระบบสามัคคี เอกภาพ หรือเอกภาพ
ก็แล้วแต่

อย่างที่ว่าแล้ว เวลานี้ปัญหามีมาก ก็อาจจะต้องฝากถึงแม่แต่รัฐบาล แม่แต่ใน กรม. ว่าต้องพูดกันอย่างเปิดใจ และมีความจริงใจเป็นพื้นฐาน โดยมีเจตนาซึ่งมุ่งจุดหมายที่แท้จริงกันคือ ความดีงาม และสันติสุขของประเทศชาติบ้านเมืองและโลกทั้งหมด

ถ้ามีเจตนาดีอยู่ ก็ได้รับความจริงใจต่อกัน ทั้งจริงใจต่อหลักการด้วย และจริงใจต่อประเทศชาติสังคม และจริงใจต่อกันระหว่างคนที่มาทำงานร่วมกัน แล้วก็เปิดใจพูดจากัน มันก็มีทางที่จะแก้ปัญหา และ harmony ก็เกิดได้ แต่ถ้าไม่เปิดใจกัน harmony ก็ยังมาไม่ได้ มันก็จะได้แค่ compromise เพราะเอาใจกันก็เพื่อ compromise นั้นแหละ แต่ compromise แบบเอาใจนี้ ฝ่ายที่เอาใจอาจจะหมดตัวไปในที่สุด

จากจริงใจและเปิดใจ ก็ทำให้เกิดความเข้าใจ แล้วก็เห็นใจ และไปลงตัวที่ร่วมใจ ก็แก้ปัญหา สลายความขัดแย้งได้

ไม่ใช่มีเอาใจหรือตามใจ ซึ่งเป็นการเขวออกไปจากการแก้ปัญหา และวนเวียนอยู่ในความเขลา ที่ทำให้ปมของปัญหาค้างครอเวลาขยายตัวได้เรื่อยไป

ทั้งนี้ ก็ต้องเตือนสำคัญอีกว่า ในการแก้ปัญหา ต้องใช้ปัญญาที่คมชัด เริ่มตั้งแต่เข้าถึงข้อมูลที่แท้จริง และรู้ตัวจริงของปัญหา อย่าพรางตาตัวเอง อย่างที่เป็นกันอยู่มากในสังคมที่มีกระแสแห่งการ**ขอแสดงความเห็น แต่ไม่ไฝ่หาความรู้**

เด็กๆ อาจจะถามด้วย เด็กอาจจะมองเห็นปัญหาที่พวกผู้ใหญ่มองไม่เห็นบ้างก็ได้

จริงใจและเปิดใจที่เมตตา แต่ต้องดำเนินการด้วยปัญญา*

ปจฺฉา: พระคุณเจ้าเจ้าคะ ที่พระคุณเจ้าได้กล่าวว่า ก่อนที่เราจะเข้าสู่ระบบผลสมกลมกลืนได้ เราต้องมีความจริงใจและเปิดใจซึ่งกันและกันก่อน แต่ถ้าเราจริงใจแล้วคนอื่นไม่จริงใจล่ะคะ

วิสัชนา: ก็ต้องค่อยๆ พุดค่อยๆ จากกัน ไม่ใช่อีกอ๊กก็ต่อว่าฉันจริงใจแล้วนะ แต่คุณจริงใจกับฉันหรือเปล่า จุดสำคัญ คือ เราต้องมีความรู้เท่าทัน หมายความว่า

๑. จากความรับผิดชอบของแต่ละคน จริยธรรมต้องเริ่มต้นจากตัวเอง เราจะต้องมีความรับผิดชอบตั้งขึ้นมาก่อน ในเมื่อเรามั่นใจแล้วว่าเรามีความจริงใจ แต่

๒. เราต้องมีปัญญาด้วย ไม่ใช่กลายเป็นคนที่โง่เง่าเต๋าดุ่น คิดแต่จะมีเมตตาปรารถนาดี ถ้าอย่างนี้ก็กลายเป็นเหยื่อของเขาเท่านั้นเอง

ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ได้สอนให้มีเมตตาอย่างเดียว แต่ทรงสอนให้มีปัญญาด้วย วันนี้จึงได้พุดถึงวัฒนธรรมแห่งเมตตา ว่าต้องมาคู่กับวัฒนธรรมแห่งการแสวงปัญญา

เมื่อเราจริงใจแล้ว เราก็ต้องรู้ทันด้วยปัญญาว่าเขาจริงใจไหม แต่เป้าหมายก็ต้องพยายามให้เขาจริงใจด้วย ให้เป็นความจริงใจต่อกันทั้งสองฝ่าย จึงต้องมีการพุดจากกันอย่างเปิดใจ อันนี้ก็คือกระบวนการอย่างที่คุณจุฬารัตน์ กำลังพุดอยู่ คือ การหาวิธีแก้ปัญหาปัจจุบันที่จะมีความไม่จริงใจ และไม่เปิดใจทั้งหลายทั้งหมด นั่นคือเราจะต้องมีวิธีจัดการกับปัญหาเหล่านี้ แต่เราต้องมีฐานคือมั่นใจตัวเองว่าเราจริงใจ

* คำวิสันษาของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) แก่ น.ส.อนรรฆ เสรีเชษฐพงษ์ ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๕

หมายความว่าตอนนี้มีจุดเริ่มแล้ว ถ้าเรามีความจริงใจและเปิดใจ เราก็เป็นผู้เริ่มต้นที่ถูกต้องแล้ว แต่จะเดินหน้าไปได้แค่ไหนก็จะต้องมีอีกฝ่ายหนึ่งมาประสานร่วมมือด้วย คือคนอื่นที่จริงใจและเปิดใจ ซึ่งจะมีแค่นั้น ก็เป็นขั้นตอนที่ต้องทำด้วยปัญญา โดยไม่ประมาท

จะต้องเข้าใจว่า เมตตาเป็นเรื่องของเจตนา คือความตั้งใจดีปรารถนาดีต่อกันและมุ่งตรงสู่จุดหมายที่บริสุทธิ์ แต่ตัวที่จะดำเนินการให้สำเร็จคือ ปัญญา

มีแต่เมตตาอย่างเดียวดำเนินการไม่สำเร็จ ตัวที่จะดำเนินการให้สำเร็จคือจะแก้ปัญหาได้ ก็คือปัญญา คนไม่มีปัญญาก็ทำอะไรไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงเน้นปัญญา

เมตตาเป็นธรรมชั้นพรหม แต่ปัญญาเป็นธรรมที่ให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ถ้าเรามีพรหมวิหาร ๔ เราเป็นได้อย่างสูงสุดคือ พระพรหมเมตตานี้สูงมาก ไปได้ถึงพระพรหมเลย แต่ไปเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ พระพุทธเจ้าสำเร็จด้วยปัญญา แต่เป็นปัญญาที่สูงสุดจนกระทั่งทำให้มีเมตตา กรุณา พร้อมหมด

ปัญญาเป็นตัวนำ คือเป็นตัวนำขบวน ตั้งต้นแต่ชี้ทางบอกทาง ถ้าเราไม่มีปัญญาก็เหมือนกับไม่มีแม่แต่แสงสว่าง เราก็มองไม่เห็นอะไร จะไปทิศไหนก็ไปไม่ถูก และปัญญาเป็นเหมือนเข็มทิศด้วย ถ้าเป็นเขตแดนกว้างใหญ่ ไม่มีเข็มทิศก็ไม่รู้ทิศรู้ทาง ไปไม่ถูก ปัญญาจะส่องสว่างให้เห็นทิศทาง และเมื่อปัญญามากขึ้น ก็สว่างกว้างออกไป เท่ากับมันขยายช่องทาง เราเคยรู้เท่านี้เราทำได้เท่านี้ พอปัญญามามากก็ขยายออกไป ทำได้มากขึ้น เราเคยทำอะไรได้ไม่ซับซ้อน พอมีปัญญามากก็ทำได้ซับซ้อนขึ้น

ที่นี้ข้อที่สำคัญยิ่งก็คือ ในตอนครึ่งๆ กลางๆ ระหว่างพัฒนาปัญญาอยู่นั้น ถ้าปัญญาเกิดไปสนองเจตนาที่ไม่ดี ก็เลยช่วยให้ทำอะไรได้ซับซ้อนในทางไม่ดี ดังนั้นคนที่มปัญญามากขึ้น แต่เจตนาไม่ดี จึงทำการได้สำเร็จ แต่เป็นความเสียหายมากขึ้น

จึงต้องให้มาทั้งคู่ คือ เจตนาที่ดีประกอบด้วยเมตตา มีความจริงใจ
ปรารถนาดีต่อทุกคน ต่อประเทศชาติสังคม และมีปัญญาที่คมชัดมาเป็น
ตัวดำเนินการ เป็นตัวชี้ทางเบิกทางขยายขอบเขต และเป็นตัวที่ทำให้
เกิดความเป็นอิสระโดยแก้ปัญหาให้หลุดพ้นโง่งโง้งไปได้

ไม่ว่าจะใช้หลักไหน ๆ ก็ต้องมองให้เห็นทั้งระบบ

ปจฺฉา: อยากจะขอถ้อยคำสุดท้ายของพระคุณเจ้าที่จะพูดในส่วนของ
การแก้ปัญหาทั้งหมด เวลานี้ก็คงใช้หลักใดหลักหนึ่งไม่ได้ ต้องใช้ทุกหลัก
ที่พระคุณเจ้าได้พูดมาและคิดให้ครบตลอด

วิสัยทัศน์: คือมีหลักใหญ่ ที่เป็นระบบรวม แล้วจากระบบใหญ่นั้นก็ไป
แจกแจงแยกแยะย่อยขยายออกไป แต่ทั้งนี้จะต้องมองเห็นตัวระบบรวม
ทั้งหมดเป็นพื้นอยู่ ส่วนย่อยทั้งหลายจึงจะชัด เพราะฉะนั้นหลักใหญ่จึง
สำคัญ ไม่ใช่อยู่ๆ ก็ไปจับฉวยเอาหลักย่อยๆ แล้วก็มองไม่เห็นตำแหน่ง
แห่งที่ของมัน และไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกัน

การที่เกิดเป็นปัญหาในยุคที่แล้วมา ที่เรียกว่ายุคแยกส่วน ก็
เพราะมองไม่เห็นความสัมพันธ์ในระบบ ก็เลยมาเน้นกันว่าต้องมองเห็น
เห็นองค์รวม แล้วในองค์รวมนั้น ก็ต้องให้คิดเป็นระบบ ดังที่เขาเน้นกัน
ในเรื่อง system thinking ซึ่งช่วยในการมองอย่างเป็นระบบ

การมองอย่างเป็นระบบ เมื่อพูดตามแนวทางของพระพุทธศาสนา
ก็คือ หลักความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ซึ่งถ้าจะสื่อความหมายให้ชัด
เจนถูกต้อง คำว่าระบบนั้น ควรเรียกว่า “ระบบความสัมพันธ์” ไม่ใช่
เรียกว่าระบบเฉยๆ เพราะว่าองค์ประกอบต่างๆ จะเป็นองค์รวมขึ้นมา
เฉยๆ ไม่ได้ และมันจะประสานกันเกิดสมดุลดำรงอยู่ด้วยดีไม่ได้ ถ้ามันไม่
มีความสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง ฉะนั้นท่านจึงเน้นความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง

หมายความว่า มีองค์รวมใหญ่ หรือจะเรียกว่าระบบก็ได้ คือองค์
รวมที่เป็นระบบ และในระบบขององค์รวมนี้ องค์รวมทั้งหลายที่เป็นส่วน

ย่อยก็สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เมื่อองค์ย่อยทั้งหลายสัมพันธ์กันดี ส่งทอดต่อกัน เกื้อหนุนกัน มันก็เป็นองค์รวมที่ดี คือองค์รวมที่เป็นระบบ

ตอนนี้เราได้จุดย้ำว่า การมองอย่างที่เรียกว่าเป็นองค์รวมนั้น ต้องให้หยั่งลงไปหาองค์รวม แล้วก็เห็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์รวมในระบบที่เกิดเป็นองค์รวมขึ้นนั้น ถ้ามองเห็นระบบความสัมพันธ์ในองค์รวม นั้นได้ทั่วตลอด การคิดอะไรต่างๆ ก็สำเร็จ

การคิดแบบอริยสัจ ก็อยู่ในระบบขององค์รวมที่ว่านี้ คือพระพุทธเจ้า ทรงนำระบบขององค์รวมที่ประกอบด้วยองค์รวมมาประสานกันนี้ตั้งเป็นหลัก และทรงแจกแจงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย แล้วทรงแสดงไว้ให้เป็นหลักการในการแก้ปัญหา

เราต้องจับตัวหลักใหญ่ให้ได้ก่อน แล้วค่อยแยกออกไปสู่หลักที่เป็นข้อปลีกย่อย เมื่อเราได้หลักใหญ่แล้ว ธรรมที่เราเคยเรียนมาทั้งหลาย จะเป็นอิทธิบาท ๔ เป็นขั้น ๕ หรืออะไรก็ตาม เราก็มองได้ชัดเจน ว่ามันอยู่ในฐานะตำแหน่งไหน และสัมพันธ์กันอย่างไร เรียกว่ามองออก

มิฉะนั้นเราก็มองกระจัดกระจาย ขาดลอยจากกัน ปะติดปะต่อไม่ได้ ไม่เห็นตำแหน่งแห่งที่ ไม่รู้ว่าแต่ละส่วนทำหน้าที่อย่างไร มันมาเชื่อมต่อรวมเข้าด้วยกันอย่างไรจึงเป็นระบบทั้งหมดหรือเป็นองค์รวมทั้งหมดทั้งสิ้นนั้น

ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม ถ้าจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์รวมหรือหน่วยย่อยทั้งหลายให้ประสานสอดคล้องไม่ได้ ความขัดแย้งก็ไม่จบ และเข้าถึงความปรองดองสามัคคีไม่ได้ คือได้แค่ compromise ไปไม่ถึง harmony

ถ้าจะแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม ให้สังคมนั้นเป็นองค์รวมที่ดี ก็ต้องใช้วิธีแก้ปัญหาที่เป็นระบบขององค์รวมด้วย

เป็นอันว่า ระบบใหญ่ คือระบบอริยสัจนี้สำคัญมาก ต้องตั้งไว้ก่อน เป็นหลักการใหญ่ แล้วจึงแตกขยายเป็นข้อปลีกย่อยต่อไป

หลักการในการแก้ไขความขัดแย้งให้เกิดสมานฉันท์ ในระดับที่เป็นปฏิบัติการข้อย่อยนั้นมีมากมาย พุดตามภาษาพระ เริ่มตั้งแต่พรหมวิหาร ๔ แล้วก็สังคหวัตถุ ๔ ไปจนถึงหลักสาราณียธรรม อปริหานิยธรรม แต่ในระดับนี้ ต้องยกไปแจจกกันใโอกาสอื่น เพราะพุดไปก็จะไม่บงง่ายย

รู้จักอเมริกาไม่ใช่แค่รู้จักผลิตผลจากอุตสาหกรรม แต่ต้องเข้าใจถึงจิตใจและปัญญาของเขา

ที่ว่ามาเป็นการพุดในระดับใจความสำคัญ เรื่องอริยสังขนั้นเป็นด้านหลักการ ส่วนในด้านปฏิบัติการ แกนของเรื่องทั้งหมดก็คือ ความมีปัญญาทั่วทันชัดเจน และมีเจตนาที่ดี

เจตนาที่ดี ก็คือความตั้งใจมุ่งไปที่เป้าหมายว่าเราจะช่วยกันแก้ไขปัญหาของสังคมประเทศชาติ และช่วยกันพัฒนาสร้างสรรค์ให้มีความเจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ให้ทุกคนได้ประโยชน์ ทุกชีวิตมีความสุข

ในการทำอย่างนี้ก็อย่ามองแต่ตัวเองอย่างเดียว ต้องรู้ให้เท่าทันโลกด้วย เพราะว่าเราไม่สามารถอยู่คนเดียว และสิ่งทีมาจากภายนอก โดยเฉพาะจากหน่วยที่เป็นองค์ประกอบใหญ่ๆ ของโลก เช่นประเทศมหาอำนาจ เมื่อมีอะไรเคลื่อนไหวก็จะส่งผลกระทบต่อเรามาก เราจะต้องรู้ทัน เพราะฉะนั้น การรู้ทันความเป็นไปของโลก และรู้ทันความคิดจิตใจของเขา จึงเป็นเรื่องสำคัญ

เวลานี้เรารู้จักแต่วัตถุ เช่นรู้ว่าอเมริกา มีรถยนต์ มีเครื่องบิน มีดาวเทียม มียานอวกาศ มีเทคโนโลยีต่างๆ แต่ความคิดของเขาเราทันหรือเปล่า

ถ้าเราจะเข้าใจอเมริกา เราจะต้องเข้าถึงสติปัญญาความคิดของเขา และลึกลงไปคือเข้าใจสภาพจิต รู้ถึงเจตจำนงทีอยู่ในใจ มองเห็นลักษณะนิสัยต่างๆ ทีรวมกันเข้าเป็นอเมริกัน และก็ต้องเข้าใจให้ชัด จึงจะได้ความรู้ทีเป็นองค์รวมอีกหน่วยหนึ่ง ทีจะมารวมเข้าเป็นโลกนี้

แล้วจึงจะมองออกว่าเมื่อมันมีผลกระทบต่อประเทศไทย เราจะรับมือกับเขาอย่างไร

แต่เริ่มต้นฐานแรกเรามีสิ่งหนึ่งที่แน่ใจ คือเรามีเจตนาดี มุ่งเพื่อสร้างสรรคสันติสุขของโลก เราจะทำการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาตั้งแต่ชีวิตสังคมประเทศชาติจนถึงโลกทั้งหมด เจตนาดีนี้ตั้งขึ้นมาและรักษาไว้เป็นแกน แล้วเราก็เอาปัญญา来解决ปัญหา ถ้าเจตนาของเราดีแล้วและเราพัฒนาปัญญาได้ผล เราก็จะไปถึงจุดที่แก้ปัญหาได้

แต่ทั้งนี้เราก็อ ย่ามั่วแต่หวัง เราต้องมองตามความเป็นจริงโดยไม่เล็งผลเลิศเกินไปถึงกับคิดว่าโลกนี้เขาจะหวังสันติภาพกันจริงแท้ เราต้องระวังระไวด้วยว่า พวกที่บอกว่าเขาคิดแก้ปัญหาโลกนั้น เขามีความจริงใจแค่ไหน

เวลานี้ คำว่าธุรกิจ คำว่าจิตวิทยา คำว่าการเมือง ล้วนแต่สื่อความหมายว่าเป็นเล่ห์กล ไม่จริงใจไปเสียทั้งนั้น จึงเป็นปัญหาที่ต้องแก้ด้วยปัญญา บนฐานแห่งเจตนาที่มีเมตตาอย่างจริงใจทั้งสิ้น ฉะนั้น เราจะต้องตั้งใจวางเจตนาของเราให้ดีเสียก่อน แล้วเราก็พัฒนาปัญญาและใช้ปัญญาไป ไม่ท้อใจที่จะแก้ปัญหาให้ได้

เมื่อมีเจตนาที่ดี มีจุดมุ่งหมายที่เป็นกุศล เป็นความดีงาม ก็อนุโมทนาในประการที่หนึ่งได้แล้ว ต่อไปนี้ก็ขอให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน แล้วปฏิบัติตามวิธีการที่ถูกต้อง พร้อมทั้งพัฒนาองค์ประกอบสำคัญต่างๆ โดยเฉพาะปัญญาขึ้นมาเป็นตัวนำ เพื่อจะดำเนินการต่างๆ ให้เป็นไปตามหลักการที่เราารู้เราเห็นเราเข้าใจ ที่จะสนองเจตนาที่มุ่งไปสู่จุดหมายนั้น

หวังว่าหลักการและวิธีการนี้ เมื่อเราชัดแล้ว จะสามารถทำให้บรรลุจุดหมายแห่งการแก้ปัญหาของชีวิต ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ และโลก ให้โลกนี้ก้าวไปในอารยธรรมที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นภารกิจที่เราจะต้องทำ

มากมาย แม้กระทั่งจะต้องปรับแก้อารยธรรมให้เป็นอารยธรรมที่แท้และยั่งยืน ซึ่งจะทำให้เกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

ปจฺจนา: การที่ถามมานี้เพราะว่าจะต้องขยับขยายไปทำอะไรให้มากขึ้นกว่าเดิมเล็กน้อย จะได้เป็นกลไกส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่มีสารพัด

วิสัชนา: ตอนนี้นี้ความขัดแย้งกันมีมากมาย เพราะเราสะสมสิ่งทีล้นวนแต่เป็นเหตุปัจจัยแห่งความขัดแย้งทั้งนั้นเลย และยังก้าวเข้าไปในระบบแข่งขัน-แย่งชิงกันด้วย เพราะฉะนั้นตอนนี้เราจะต้องมาเริ่มกันใหม่ และการเริ่มนั้นก็เป็นการกู้ เรียกว่ากู้ให้พ้นวิกฤติ และรื้อฟื้นสิ่งที่ดิ่งงามขึ้นมา

ทุกอย่างจะสำเร็จก็ต้องมี ๒ อย่าง คือ เจตนาต้องดี และปัญญาต้องทั่วทันชัดเจน ถ้าทำอะไรโดยไม่รู้ ถึงจะมีเจตนาดี ก็ไปไม่รอด มีแต่เป็นเหยื่อเขา

คนมีความตั้งใจดี เจตนาดี ถ้าเอาแต่เมตตา ไม่พัฒนาปัญญา จริงอยู่ บางครั้งเอาชนะใจเขาได้ด้วยความรักและความดี แต่ในหลายกรณีก็โดนเขาหลอก หรือถูกกำจัด หรือบางทีกว่าเขาจะเข้าใจและเห็นใจ ก็สายไปเสียแล้ว แทนที่จะเป็นความเจริญ ก็กลายเป็นความเสื่อม ความผิดพลาดมากมายเกิดจากความไม่รู้ไม่ทันไม่เท่าถึง แค่เลี้ยงลูก คนที่เอาแต่รักอย่างเดียวไม่ใช้ปัญญา กลับพาให้ลูกเสียไป ก็มีตัวอย่างให้เห็นกันอยู่

เพราะฉะนั้นต้องเน้นย้ำให้มีเจตนาดีที่เป็นความจริงใจ โดยปรารถนาดีประกอบด้วยเมตตาเป็นต้น และมีปัญญาารู้เข้าใจเรื่องราวทุกอย่างเท่าทัน มองให้ถึงตัวแต่อย่างถ้วนทั่ว และแห่งตลอดเหตุปัจจัยอย่างแจ่มชัด สองตัวนี้ต้องใช้และไปด้วยกันทั้งนั้นทุกกรณี

เมื่อมีสองตัวนี้ก็ค่อยๆแก้ปัญหาไป ในระหว่างนี้เราจะเจอปัญหาทยอยเข้ามาเยอะเยอะ ปัญญาจะเป็นตัวที่มาช่วยให้เราแก้ปัญหาได้ด้วยดี และเจตนาดีก็จะทำให้เราไม่เขวออกไปจากทางของการแก้ปัญหา

เวอร์จับด้วยการไม่จองเวร นั้นจริงแท้ แต่ต้องศึกษาว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่ต้องจองเวร

พระพุทธศาสนานี้ คนที่ศึกษารู้กันดีว่า เป็นหลักการที่สอนให้เว้น การเบียดเบียนกันโดยสิ้นเชิง ถึงขั้นที่ว่า *ไม่มีการจงใจฆ่าที่ไม่บาป* จนไม่มีข้อที่จะนำไปใช้อ้างในการรุกรานทำร้ายกัน

การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาจึงมาพร้อมกับคำสอนให้เลิกการ แบ่งแยกและการเบียดเบียน โดยเฉพาะสอนให้เลิกถือชั้นวรรณะ และ เลิกการบูชาขี้น สอนให้แก้ปัญหาด้วยวิธีการแห่งเมตตา-กรุณาอย่าง สากล (หรือจะเรียกว่าแบบอหิงสา หรือแบบ nonviolence ก็แล้วแต่) ดังที่พวกฝรั่งก็รู้เรื่องนี้กันดีพอสมควร ถึงกับถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นที่ มาของขบวนการสันตินิยม (pacifism) ที่แพร่หลายของโลก (*Encyclopaedia Britannica*, "Pacifism")

แต่พระพุทธศาสนาก็มองเห็นตระหนักรู้ว่า การที่จะใช้เมตตา- กรุณาหรืออหิงสาแก้ปัญหาให้สำเร็จนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายๆ เรามีเมตตา- กรุณา รักคนอื่น ไม่เบียดเบียนใคร ถ้าพบกันหรืออยู่กับคนที่ เป็นปกติไม่มี เป้าหมายที่อยู่ใจในเจตนาพิเศษออกไป ก็จะมีสันติสุขโดยง่าย

แต่ถ้าไปเจอกับคนที่มีเจตนาแฝงเร้น เช่น เขามุ่งหาผลประโยชน์ หรือแสวงอำนาจ ความรักด้วยเมตตากรุณา ก็อาจจะไม่พอ บางทีคนที่ เมตตาก็กลายเป็นเหยื่อเขาไป

ยิ่งถ้ามูลเหตุของปัญหาถึงขั้นเป็นทิวฎี เช่น เป็นลัทธิความเชื่อ ด้วยแล้ว การแก้ปัญหาของเราแม้จะเริ่มด้วยเมตตา-กรุณา และวิธี อหิงสาก็จริง แต่จะสำเร็จได้ต้องใช้ปัญญาความสามารถอย่างพิเศษจริงๆ

หลักการก็คือ คนที่จะชนะศัตรูได้ ย่อมต้องมีกำลังเก่งกล้า สามารถกว่าศัตรู แต่คนที่ชนะศัตรูที่มุ่งร้ายด้วยวิธีการไม่ทำร้ายนั้น

จะต้องมีปัญญาความสามารถยิ่งกว่าคนที่ชนะศัตรูด้วยกำลังนั้นอีกมากมาย ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ

วรรณคดีพระพุทธศาสนา เช่น ชาดก อย่างมโหสถชาดก จึงได้สั่งสอนและแสดงตัวอย่างให้เห็นว่า เมื่อมีคนพวกอื่นตั้งตัวเป็นศัตรู ยกมาเพื่อฆ่าฟันทำร้าย ฝ่ายธรรมิกชนต้องใช้ปัญญาความสามารถที่เหนือกว่ามากมายในการที่จะเอาชนะคนพวกนั้น โดยไม่ใช่วิธีทำร้ายตอบ และทำให้พวกศัตรูนั้นต้องยอมสยบและกลายเป็นมิตรในที่สุด

ท่านเตือนไว้ให้ไม่ประมาทเสมอว่า *ธรรมวิชัย* นั้นยากกว่า *สังคามวิชัย* มากนัก *สังคามวิชัย* นั้นเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อมีกำลังเหนือกว่าก็มีหวังชนะ แต่ผู้ที่ชนะได้ด้วย *ธรรมวิชัย* นั้นต้องยอดคนจริงๆ

ชาวพุทธชอบยกคำพระมาอ้างว่า “เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร” หรือ “เวรระงับด้วยการไม่จองเวร” แต่มักหยุดแค่นั้น ไม่ศึกษาต่อไปว่า ท่านสอนว่าเราจะต้องพัฒนาปัญญาความสามารถอย่างไร และเท่าไร คนร้ายจึงจะไม่ก่อเวรที่จะทำร้ายเราและทำลายโลกให้ย่อยยับ และเราจึงจะสามารถทำให้คนร้ายยอมและเกิดมีสันติสุขได้โดยที่เราไม่ต้องจองเวร

พูดง่ายๆ ว่า เรามักเอาแค่ *เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร* แต่ไม่ศึกษาว่าทำอย่างไรจึงจะสามารถระงับเวรด้วยการไม่ต้องให้มีการจองเวร หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ในเมื่อ *เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร* เราจะระงับเวรนั้นด้วยการไม่จองเวรได้อย่างไร

ไม่ใช่กลายเป็นว่า *เวรระงับด้วยการไม่จองเวร* เพราะว่าเราทั้งหลายถูกเขาทำลายหายสูญไปแล้ว จึงไม่มีใครที่จะมาทำการจองเวร

จึงต้องย้ำเรื่องที่ว่า นอกจากมี *เจตนาดี* ที่ประกอบด้วย *เมตตา* กรุณา แล้ว ต้องมี *ปัญญา* ที่จะจัดการแก้ไขปัญหาให้สำเร็จตามเจตนา นั้นด้วย

ปจจา: คำว่า *ปัญญา* นี้บางทีก็ใช้ในด้านอื่นๆ เช่นทางวิทยาศาสตร์ก็มีอยู่ แต่ถ้าไม่มีหลักธรรมมากำกับ ก็จับไม่ถูกว่าจะเริ่มต้นอย่างไร ก็เดินหน้าถอยหลังอยู่นั้นแหละ

วิสัยทัศน์: ปัญญาทางวิทยาศาสตร์เขาเรียกว่าปัญญาเสีงๆ ที่ว่าเสีงๆ ในที่นี้ไม่ใช่คำว่าเสีงภัย แต่หมายความว่าแตกเป็นเสีงๆ คือแยกส่วน กระจายกระจายออกไป แต่เพราะแยกเป็นเสีงๆ นี้แหละมันก็เลยเสีง ภัยอันตรายด้วย ในที่สุดก็เลยกลายเป็น ๒ เสีง คือทั้งแยกเป็นเสีงๆ และเสีงภัยอันตรายด้วย

ที่จริง ปัญญาในวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์เองไม่ค่อยเป็นปัญหา เพราะเป็นการหาความรู้ในธรรมชาติก้าวไปเรื่อยๆ แต่มันมาเกิดปมปัญหาขึ้น ตอนที่ว่าไม่บริสุทธิ์จริง โดยที่มักจะมุ่งไปในทิศทางของเจตนาที่จะสนอง ความต้องการทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ซึ่งโยงไปหาเรื่องสังคมและสิ่งแวดล้อม ในแง่สนองความต้องการของมนุษย์ที่ซับซ้อน เลยพลอยกลายเป็นปัจจัยก่อปัญหา แม้แต่โยงมาถึงเรื่องความขัดแย้งนี้ด้วย

ปัญญาที่ใช้ในการแก้ปัญหา ก็ใช้ตามระบบอริยสัจที่ว่าแล้ว แต่มี ข้อควรยำไว้คือปัญญาที่ใช้อย่างสำคัญมาก คือในการเข้าถึงเหตุปัจจัย ของปัญหาที่เรียกว่าสมุทัย และจัดการสลายเหตุปัจจัยนั้น

เหตุปัจจัยของปัญหาความขัดแย้งในแต่ละเรื่องแต่ละกรณีอาจจะ ซับซ้อน เป็นเรื่องปลีกย่อย แต่เมื่อพูดอย่างกว้างๆ ครอบคลุม ก็หนีไม่ พันตัวการใหญ่ ๓ อย่าง ที่จะต้องรู้ไว้ คือจะแก้เหตุปัจจัยปลีกย่อยจำ เพราะข้อไหนเท่าใดก็ตาม จะต้องแก้ให้ถึง ๓ ข้อนี้ด้วย คือปมก่อปัญหา ๓ อย่าง คือ

๑. ความเฝ้แสวงหาผลประโยชน์ เห็นแก่การเสพบริโภคบำรุ้ง บำเรอ เรียกว่า *ตัณหา*

๒. ความทะยานแสวงอำนาจ ต้องการความยิ่งใหญ่ ปรารถนาจะ ครอบงำผู้อื่น เรียกว่า *มานะ*

๓. การยึดติดในความเชื่อ ถือร้นในลัทธินิยมอุดมการณ์ ที่ไม่เปิด กว้างรับฟังใคร และก่อทัศนคติแบบแบ่งแยก เรียกว่า *ทิฏฐิ*

ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มชน ตลอดจนสงคราม ระหว่างประเทศ ระหว่างค่าย ระหว่างเผ่าชน ชาตินิยม ระหว่างศาสนา ที่มีมาตลอดประวัติศาสตร์ มีจุดก่อปมอยู่ที่ ๓ อย่างนี้ ไม่ว่าจะแก้ไขเหตุปัจจัยปลีกย่อยอะไรก็ตาม ต้องคอยมองคอยตรวจสอบและแก้ไขตัวการสำคัญ ๓ อย่างนี้ ไม่ให้เข้ามาครอบงำ ถ้าไม่มีตัวการใหญ่ ๓ อย่างนี้ การแก้ไขกำจัดเหตุปัจจัยปลีกย่อยอื่นๆ ก็ใช้วิธีการที่พูดมาแล้ว กำจัดปัญหาได้ง่ายขึ้น แต่ถ้าปม ๓ อย่างนี้ยังอยู่ ความขัดแย้งจะยึดเหนี่ยวไม่จบได้จริง

ปมก่อปัญหาความขัดแย้งแบ่งแยกอีกระดับหนึ่ง ซึ่งต้องแก้ไขและระวังไม่ให้ครอบงำคน ได้แก่ความใจแคบ หรือความหวงแหนกีดกันกัน ที่เรียกว่า *มัจฉริยะ* ๕ อย่าง คือ

๑. ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องที่อยู่อาศัย ประเทศ ท้องถิ่น ดินแดน
๒. การหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องพรรคพวก พงศ์เผ่า เหล่ากอ หรือชาติพันธุ์ เช่น ethnic groups และ religious groups ต่างๆ
๓. ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องลาภ ทรัพย์สมบัติ และผลประโยชน์ต่างๆ
๔. ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องชั้นวรรณะ ผิวพรรณ จำพวก class, caste ตลอดจน colour
๕. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องของวิทยาการ ความรู้ คุณพิเศษ วุฒิ ความดีงาม ความก้าวหน้าในทางภูมิธรรม ภูมิปัญญา และความสำเร็จต่างๆ

ต้องใจกว้างยอมรับความจริงว่า ความขัดแย้งต่างๆ จะแก้ไขได้จริง คนต้องสลัดความใจแคบหวงแหนกีดกัน ๕ อย่างนี้ออกไปให้ได้ ถ้ายังแก้ ๕ อย่างนี้ไม่ได้ ความขัดแย้งในสังคมมนุษย์หรือในโลกมนุษย์ ไม่

จบแน่นอน การแก้ปัญหาขั้นเด็ดขาดได้ผลจริง หรือรับรองผลได้แบบนี้ ต้องถามว่า คนจะสู้ไหม ถ้าไม่เอาก็ต้องอยู่ในโลกแห่งความขัดแย้งต่อไป ไม่จบ

ขอให้กวาดสายตามองออกไปในโลก จะเห็นว่าปมปัญหาที่ว่ามา ๒ ชุดนี้ ครอบงำสังคมมนุษย์ทั่วไปหมดจริงหรือไม่ และความขัดแย้งกรณีพิพาท และสงครามที่เกิดขึ้นที่นี่ มาจากปมเหตุปัจจัยเหล่านี้ทั้งนั้น ใช่หรือไม่

ในเรื่องนี้ คนไทยควรจะต้องขอสั่งเกตไว้เป็นข้อสำคัญว่า สังคมของตนมีสิทธิภูมิใจโดยชอบธรรมว่า ในเวลาที่ผ่านมา เมื่อเทียบกับประเทศทั่วไปในโลก สังคมไทยนี้ประสบความสำเร็จมากที่สุด ในการที่ประชาชนทุกหมู่เหล่าอยู่ร่วมกันอย่างประสานกลมกลืน มีความขัดแย้งน้อยที่สุด ใจกว้างห่างจากมัจฉริยะ ๕ ไปได้มาก

แต่ก็ต้องเข้าใจด้วยว่า ในยุคอดีตนั้น สังคมอยู่ในภาวะที่สามารถตั้งรับคนนอกด้วยเมตตาที่เพียงพอ แต่ตอนนี้ไป สถานการณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว คนไทยจะรักษาเอกลักษณ์ที่ดีนี้ไว้ได้ จะต้องก้าวไปสู่ขั้นสามารถจัดสรรสังคมด้วยปัญญาบนฐานแห่งเมตตาไมตรี คือต้องพัฒนาปัญญาให้มาก จะอาศัยเมตตาอย่างเดียวไม่พอแล้ว

เรื่องสลายความขัดแย้ง ก็ขอให้นำวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมเดิมของสังคมไทยมาศึกษา และใช้เป็นคติด้วย

ถ้าคนไทยหันมาใฝ่รู้ใฝ่คิดและเพียรพยายามสืบสานวัฒนธรรม และสร้างสรรค์สังคมไทยในแง่ดี นอกจากชีวิตและสังคมจะดีงามเจริญก้าวหน้าแล้ว ปัญญาความขัดแย้งปลีกย่อยลงมา เช่น ระหว่างบุคคล และกลุ่มพวก ก็จะพลอยลดน้อยลงไปด้วย

ก็ขออวยชัยให้พรแก่ทุกท่าน ในโอกาสปีใหม่ ขอให้เพิ่มกำลัง จะได้มีความสามารถที่จะแก้ปัญหาได้ดียิ่งขึ้น และพร้อมใจกันเดินหน้าต่อไป

ให้ปีใหม่ ๒๕๕๖ นั้น เป็นเวลาแห่งการเดินหน้า ไม่ใช่ถอย ปี ๒๕๕๖ ต้องก้าวหน้าไปในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดีงาม

สังคมไทยจะต้องเดินหน้า และไปช่วยโลกด้วย เพราะเวลานี้โลกประสบปัญหาหนัก ไม่มีใครแก้ได้ ไม่ว่าจะเป็นมหาอำนาจหรือเป็นประเทศที่พัฒนามาขนาดไหน

ประเทศไทย ถ้าเก่งจริง นอกจากต้องสามารถแก้ปัญหาของตัวเองแล้ว จะต้องไปร่วมแก้ปัญหาของโลก หรือนำโลกในการแก้ปัญหาด้วย และเมื่อไรไทยเก่งขนาดนั้น จึงจะนำอนุโมทนา ก็ขอจบเพียงเท่านี้

นิติศาสตร์แนวพุทธ*

ขอเจริญพร ท่านอัยการสูงสุด ท่านผู้ทรงคุณวุฒิในวงการนิติศาสตร์ ท่านผู้สนใจใฝ่รู้ใฝ่ธรรมทุกท่าน

วันนี้ อาตมาภาพได้รับนิมนต์ให้มาแสดงปาฐกถา ซึ่งในที่นี้เรียกว่า ปาฐกถาพิเศษ และก็เป็นพิเศษจริงๆ เพราะ พิเศษ แผลงมาจากคำว่า “วิเศษ” แปลว่า แปลกพวก หมายถึงว่า ในที่ประชุมนี้ อาตมาภาพไม่เหมือนคนอื่น ในแง่ที่ ๑ เพราะเป็นพระภิกษุ และในแง่ที่ ๒ เพราะอยู่นอกวงการนิติศาสตร์

วันนี้ ท่านอัยการสูงสุดนิมนต์ให้มาแสดงปาฐกถาในวงการของท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางนิติศาสตร์ และให้พูดในเรื่อง “นิติศาสตร์แนวพุทธ” อาตมาภาพคงไม่ตอบโดยตรงว่านิติศาสตร์แนวพุทธเป็นอย่างไร? แต่จะพูดถึงหลักการของพระพุทธศาสนา และจะขอให้ท่านที่อยู่ในที่ประชุมนี้ตอบเองว่านิติศาสตร์แนวพุทธเป็นอย่างไร

บางทีเราอาจจะยังไม่ได้คำตอบก็เป็นได้ เพราะว่าเวลาในวันนี้ก็ไม่มีมากนักที่จะพูดในเรื่องนี้ จึงคงจะพูดกันในหลักกว้างๆ

---

* ปาฐกถาพิเศษ โดย พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ตามคำอาราธนา ของ ศาสตราจารย์ ดร. คณิต ณ นคร อัยการสูงสุด ณ ห้องประชุมเล็ก จุฬาลงกรณ์ฯ สำนักงานอัยการสูงสุด ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๙ ๑๓.๓๐-๑๖.๓๐ น.

บทนำ

นิติศาสตร์ กับ ธรรมศาสตร์

ก่อนอื่น จะพูดถึงคำศัพท์ คำว่า “นิติศาสตร์” แปลกันว่า วิชากฎหมาย แต่ที่จริงนั้นเรานำคำนี้มาจากภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของประเทศอินเดียที่มีอารยธรรมเก่าแก่แต่โบราณ นิติศาสตร์เป็นถ้อยคำทางวิชาการของประเทศอินเดีย ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่า *ชมพูทวีป*

ถ้าดูตามศัพท์ นิติศาสตร์ตามความหมายที่ใช้ในประเทศอินเดีย จะเป็นวิชาทางด้าน politics คือวิชาด้านรัฐศาสตร์ หรือวิชาการเมือง ดังเช่นที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธศาสนาว่า “ขัตติยธมฺสงฺขาเต นิตฺตฺตฺถ” (ชา.อ.๘/๔๕๒) ซึ่งแปลว่า ในนิติศาสตร์ กล่าวคือ ขัตติยธรรม (ธรรมของกษัตริย์ คือ คุณสมบัติของผู้ปกครอง และหลักการปกครอง)

“นิติ” แปลว่า การนำ มีรากศัพท์เดียวกับคำว่า “นายก” ซึ่งแปลว่า ผู้นำ คำเดิมในภาษาบาลีหรือสันสกฤตว่า นิตติ ซึ่งมาจากธาตุเดียวกันกับนายก คือ นิ แปลว่านำ “นิตติ” จึงแปลว่า การนำ นิติศาสตร์ที่แท้เรียกว่า “นิติศาสตร์” ภาษาไทยเรียกนิติศาสตร์เพื่อให้สั้น

นิติศาสตร์ แปลว่า ศาสตร์แห่งการนำ หรือจัดดำเนินการ ซึ่งอาจขยายความหมายว่าเป็นศาสตร์แห่งการนำคน หรือการนำกิจการของรัฐ หรือการทำหน้าที่ของผู้นำ

อย่างไรก็ตาม การที่จะดำเนินการปกครองหรือเป็นผู้นำประเทศชาติได้นั้น แน่แน่นอนว่าจะต้องมีระเบียบแบบแผน คือเราต้องมีเครื่องมือที่จะใช้เป็นกติกากลางคม การปกครองจะเป็นไปไม่ได้ถ้าไม่มีกฎเกณฑ์กติกาอย่างน้อยต้องรู้ว่าทำอะไรได้หรือไม่ได้ ในขอบเขตแค่ไหน การปกครองจึงเรียกร้องให้มีกฎเกณฑ์กติกาเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เรื่องของกฎหมายกับ

เรื่องของการปกครองจึงแยกกันแทบไม่ได้ จนกลายเป็นว่า เมื่อมีการปกครอง ก็ต้องมีกฎหมาย คือมีกฎเกณฑ์กติกาของสังคมหรือของประเทศชาติ ที่พลเมืองจะต้องประพฤติปฏิบัติตาม

สมัยก่อน กฎเกณฑ์กติกาเหล่านี้มาจากผู้ปกครอง และผู้ปกครองจะต้องเข้าใจรู้จักจัดตั้งวางใช้กฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้น เพราะฉะนั้นวิชาการปกครองก็จึงเรียกร้องให้ต้องเรียนรู้ในเรื่องกฎเกณฑ์กติกา ที่เรียกว่ากฎหมาย พอมาถึงเมืองไทยปรากฏว่าเราใช้คำว่า “นิติศาสตร์” ในความหมายว่า “วิชากฎหมาย” ก็เลยพูดได้ว่าวิชากฎหมายแยกไม่ออกจากวิชาปกครองรัฐ

ที่ว่ามานี้หมายถึงความเป็นมาในอดีต กฎหมายมาจากรัฐ และกฎหมายเป็นเครื่องมือของการปกครอง

การปกครองที่ดีมุ่งเพื่อประโยชน์ของประชาชน การตั้งกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นขึ้นมาก็เพื่อประโยชน์ของประชาชน คือ ให้ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบสุข

แต่บางครั้งก็เป็นไปได้ที่ผู้ปกครองนั้นออกกฎหมายมาเพื่อประโยชน์ของตนเอง จึงอาจจะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน หรือแม้ไม่เต็มุ่งจะเบียดเบียนประชาชน แต่บางครั้งกฎหมายนั้นอาจจะรุนแรงเกินไปก็ได้ หรือบางครั้งอาจจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนแม้ด้วยความตั้งใจดีแต่รู้ไม่เท่าถึงการณ์

ต่อมา กฎหมายก็อาจจะมีวิวัฒนาการ คือ เกิดมีกติการะหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองว่า ผู้ใต้ปกครองก็มีสิทธิเหมือนกัน ผู้ปกครองควรมีขอบเขตในการปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองอย่างไร จึงมีกติกาที่ตั้งไว้เป็นขอบเขต แม้แต่เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองมาละเมิดหรือเบียดเบียนกดขี่ข่มเหงผู้ที่อยู่ใต้อำนาจปกครอง ทั้งนี้ก็เป็นเรื่องของวิวัฒนาการซึ่งอาศัยกาลเวลาที่ยาวนาน

จากวิวัฒนาการของสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างการปกครองกับกฎหมาย เมื่อสังคมเจริญมากขึ้น กฎหมายก็ไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือ

ของการปกครอง แต่การปกครองก็ถูกกำหนดโดยกฎหมาย คือ กฎหมาย ทั้งรับใช้การปกครอง และเป็นตัวกำหนดการปกครอง ที่บอกให้รู้ว่าจะให้การปกครองมีรูปแบบ กลไก และดำเนินไปอย่างไร

ภาวะที่น่าจะเป็น(ซึ่งอาจจะไม่เป็น) ก็คือ สังคมจะพัฒนาต่อไปจนถึงขั้นที่ว่า กฎหมายเป็นเพียงข้อตกลงของมนุษย์ผู้พัฒนาตนดีแล้ว สำหรับหารู้ในการอยู่ร่วมกันเพื่อสร้างสรรคโอกาสในการพัฒนาชีวิตให้ต่างมั่งขึ้น

ถ้ามนุษย์เจริญถึงขั้นนั้นได้จริง ก็จะมีกฎหมายโดยไม่ต้องมีการปกครอง เพราะประชาชนอยู่ภายใต้กฎหมาย โดยแต่ละคนปกครองตนเองได้ตามข้อตกลงนั้น

มีอีกศัพท์หนึ่งที่เป็นเรื่องของกฎหมาย ซึ่งเราได้ยินกันและใช้กันจนกระทั่งนำมาตั้งเป็นชื่อของมหาวิทยาลัย คือคำว่า “ธรรมศาสตร์” แปลว่า “วิชากฎหมาย” เหมือนกัน และเดิมนั้นเป็นคำที่ตรงกว่า เพราะคำว่า นิติศาสตร์นั้นเขาใช้ในความหมายของการปกครองโดยรัฐ ตรงกับที่เราใช้ว่ารัฐศาสตร์ ส่วนวิชากฎหมายแท้ๆแต่เดิมนั้นคือ ธรรมศาสตร์ ซึ่งถ้าแปลตามศัพท์ก็เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักการ เพราะ “ธรรม” แปลว่า “หลักการ”

หลักการมี ๒ อย่าง คือ หลักการแห่งความเป็นจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ และหลักการที่มนุษย์ผู้มีปัญญานำเอาความรู้ในความจริงนั้นมาจัดตั้งวางเป็นแบบแผนในสังคมมนุษย์ จนกระทั่งเป็นกติกาลังคม ซึ่งมนุษย์ที่อยู่ในสังคมนั้นจะต้องยึดถือ อย่างหลังนี่ก็เป็นหลักการเช่นเดียวกัน เราจึงเรียกทั้ง ๒ อย่างนี้ว่า “ธรรม”

หลักการในระดับที่นำมาวางเป็นระเบียบแบบแผนกติกาลังคมที่ให้ประชาชนยึดถือ ก็มาจัดขึ้นเป็นวิชาเรียกว่า “ธรรมศาสตร์” คือเป็นวิชาการเกี่ยวกับกฎหมาย

ในเมืองไทยสมัยใหม่ เมื่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็คือ ตั้งมหาวิทยาลัยที่เรียนวิชากฎหมาย และฟังสังเกตว่า เดิมทีเดิยวเรียกว่า **มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง** คือเรียนวิชากฎหมายกับ

วิชาการปกครอง ตรงกับที่พูดไปข้างต้นแล้วว่า กฎหมายมาด้วยกันกับการปกครอง หรือในการปกครองก็ต้องมีกฎหมาย

นิติศาสตร์ กับ ธรรมศาสตร์ มีความหมายโยงถึงกัน แต่ถ้ามองในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ที่เป็นเจ้าของอารยธรรมชมพูทวีปสมัยนั้น ก็ถือว่า กฎเกณฑ์กติกาทั้งหมดนั้นมาจากพระพรหมทั้งสิ้น คือเทพเจ้าสูงสุด เป็นผู้กำหนด กฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นจึงได้รับการรักษาสืบทอดกันมาใน คัมภีร์ศาสนา ซึ่งมีข้อกำหนดให้ประพฤติปฏิบัติแม้แต่ในครอบครัวและในชีวิตประจำวันว่า ควรจะเป็นอยู่กันอย่างไร ดำเนินชีวิตอย่างไรผิด ดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะถูกต้อง

พราหมณ์ถือว่าทุกอย่างที่กล่าวมานั้นเป็นข้อกำหนดมาจากพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเป็นผู้ปกครองสูงสุดของโลก รวมทั้งข้อกำหนดในสังคม โดยเฉพาะการแบ่งแยกชนชั้น ที่เรียกว่า “วรรณะ” ได้แก่ วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ดังที่อินเดียนับถือกันอยู่ และการกำหนดให้คนวรรณะต่างๆ เหล่านี้มีหลักปฏิบัติประจำวรรณะของตนเองว่า ตนมีสิทธิแค่ไหน จะต้องทำ และจะต้องไม่ทำอะไรอย่างไร หลักปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า “ธรรม” คือธรรมประจำวรรณะ ได้แก่ หลักการ ข้อกำหนด และหน้าที่ของคนที่อยู่ในวรรณะนั้นๆ ตำราและการศึกษาในเรื่องที่ว่ามานี้ทั้งหมด เรียกว่าเป็น ธรรมศาสตร์

ความจริงยังมีอีกว่า สิ่งที่มาจากพระพรหมแท้ๆ เรียกว่า *ศรุต* แปลว่า สิ่งที่ได้สดับมา คือเป็นเรื่องที่พราหมณ์ถือว่า ได้ฟังมาจากพระพรหมหรือเทพเจ้าสูงสุดโดยตรง ได้แก่เนื้อหาในคัมภีร์พระเวท ส่วน *ศาสตร์* นี้เป็นคำสอนและคำอธิบายภายหลัง และศาสตร์นี้ก็ยังพัฒนามาจากสูตรอีกต่อหนึ่ง ทั้งสูตรและศาสตร์นี้รวมกันเรียกว่า *สมฤติ* แปลว่าสิ่งที่จำกันมา คือเล่าเรียนถ่ายทอดต่อกันมา

เพราะฉะนั้น *ธรรมศาสตร์* จึงสืบเนื่องจาก *ธรรมสูตร* อีกต่อหนึ่ง (ธรรมสูตรเป็นความร้อยแก้ว ส่วนธรรมศาสตร์เรียบเรียงขึ้นเป็นความ

ร้อยกรอง) และทั้งธรรมสูตรและธรรมศาสตร์นั้น ก็ถือว่ามีต้นกำเนิดมาจากครุติ คือพระเวท และจึงมาจากพระพรหมผู้สร้างโลก

รวมความว่า ธรรมศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักการและข้อปฏิบัติต่างๆ เริ่มตั้งแต่การเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน แนวทางความประพฤติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และกฎเกณฑ์ต่างๆ ในทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่แนบสนิทยอยู่กับศาสนา หรือพูดง่าย ๆ ว่ามาจากข้อกำหนดในศาสนาพราหมณ์

ส่วน นิติศาสตร์ ตามความหมายทางวิชาการของชมพูทวีป หมายถึงวิชาการเมือง การปกครอง หรือการจัดกิจการบ้านเมือง เริ่มแต่เรื่องอำนาจหน้าที่และคุณสมบัติของราชา คือ ผู้ปกครอง การแต่งตั้งอำมาตย์ ข้าราชการ การจัดการบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ การทูต การสงคราม ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ต่างๆ การสงบศึกและสันติภาพ ฯลฯ ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์กฎกติกา และคำแนะนำสั่งสอนแก่ผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง ตรงกับที่ไทยเราเรียกว่า **รัฐศาสตร์**

นิติศาสตร์ตามความหมายนี้ คัมภีร์ของพราหมณ์ เช่น มหาภารตะ ก็บอกว่าเป็นศาสตร์ที่พระพรหมเป็นเจ้าของดำริบ และดังนั้นจึงมีต้นกำเนิดมาจากคัมภีร์พระเวท

อย่างไรก็ดี เมื่อพูดในแง่ประวัติศาสตร์ ตำราทางด้านการศึกษาหรือนิติศาสตร์ของอินเดีย ที่เป็นหลักเป็นฐานจริงๆ เรื่องแรก ก็คือ **อรรถศาสตร์** ของเกาฏิลยะ (เรียกว่า ฉาน์กยะ บ้าง วิษณุคุปต์ บ้าง) ผู้เป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าจันทรคุปต์ (พระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช) ซึ่งได้แต่งคัมภีร์นี้ขึ้นอย่างรวดเร็วก็ประมาณ พ.ศ. ๑๖๐ (ฝรั่งว่า ประมาณ ๒๙๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช) แสดงให้เห็นว่าตำรานิติศาสตร์ ที่เป็นของนักปราชญ์ฝ่ายบ้านเมืองแต่ครั้งก็มี ไม่จำเป็นต้องมาจากสายคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ ที่ว่ามาจากพระพรหมผู้สร้างโลก

ตำนานของพราหมณ์โยงเรื่องการปกครองกับกฎหมายเข้าด้วยกัน ดังที่เขาถือว่าพระพรหมได้ทรงแต่งตั้ง “มนู” ให้เป็นกษัตริย์หรือราชาพระ

องค์แรกของมวลมนุษย์ และพระมนูนี้ได้นิพนธ์คัมภีร์ธรรมศาสตร์ คือ กฎหมายฉบับแรกขึ้นมา กล่าวคือ *มานวธรรมศาสตร์* (เรียกว่า *มนุสมฤติ* บ้าง *มนุสังหิตา* บ้าง แต่บางที่เราเรียกกันง่ายๆ ว่า *มนุธรรมศาสตร์*)

ว่าโดยประวัติศาสตร์ คัมภีร์ธรรมศาสตร์หรือตำรากฎหมายเล่มแรก คือ *มานวธรรมศาสตร์* นี้เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๗๕๐-๘๐๐

ในทางพุทธศาสนา ก็มีคำว่า “นิติศาสตร์” เหมือนกัน แต่ภาษาบาลีใช้คำว่า *นิติสัตถะ* แปลว่า คัมภีร์ว่าด้วยนิติ ได้แก่ชดัตติยธรรม ดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่นิติในทางพุทธศาสนาใช้น้อยอย่างยิ่ง และความหมายไม่ได้โยงกับพระผู้เป็นเจ้าของแต่อย่างใดทั้งสิ้น

ในทางพุทธศาสนา “*นิติ*” อาจใช้ในความหมายกว้างๆ หมายถึงแนวทางหรือแบบแผนความประพฤติทั่วไป หรือระบอบการดำเนินชีวิตที่ดิงาม ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับปกครองบ้านเมือง ยกตัวอย่างเช่น คติที่ถือกันตั้งแต่ก่อนพุทธกาลว่า

“บุคคลนั่งนอนได้ร่มไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งก้านของต้นไม้
ไม้นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม”

(ขุ.ขี. ๒๗/๑๔๖๙/๒๙๗)

อย่างนี้ก็ถือเป็นนิติเหมือนกัน คือเป็นแบบแผนความประพฤติ หลักการในเรื่องนี้ถือว่าต้นไม้ก็เป็นมิตรของเรา ถ้าเราไปอาศัยนั่งนอนได้ร่มของเขาแล้วไปฟาดฟันทำลาย ก็เป็นผู้ประทุษร้ายมิตร

ว่าที่จริง ในฝ่ายสันสกฤต *นิติ* ก็มีการใช้ในความหมายพื้ๆว่า แนวทางความประพฤติ หรือหลักนำทางการดำเนินชีวิตด้วยเหมือนกัน ดังที่มีวรรณกรรมอันมีชื่อเสียงเกี่ยวกับหลักความประพฤติหรือหลักการดำเนินชีวิตและกิจการ เช่น *โลกนิตี ธรรมนิตี* และ *ราชนิตี*

เพราะฉะนั้น คำว่านิติศาสตร์ในฝ่ายสันสกฤตของอินเดีย จึงมีความหมายไม่จำกัดตายตัวทีเดียว คืออาจจะหมายถึงวิชาการเมืองการปกครองก็ได้ วิชาหลักหรือแบบแผนความประพฤติ อย่างที่เรียกปัจจุบันว่าจริยธรรม

ก็ได้ หรือวิชาจริยธรรมทางการเมืองก็ได้ ถ้าจะให้แน่ชัดเด็ดขาดลงไปว่าเป็นวิชาการปกครองบ้านเมือง หรือวิชารัฐศาสตร์ในความหมายอย่างที่ใช้กันในเมืองไทย ก็เติมคำ “ราช” เข้าไปข้างหน้า เป็น “ราชนิติศาสตร์”*

เมื่อตัดความคิดของพราหมณ์ที่เกี่ยวกับพระพรหม หรือเทพเจ้าผู้สร้างโลกออกไปเสีย และถือตามความหมายอย่างที่ใช้ในภาษาบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา รวมทั้งความหมายสามัญในภาษาสันสกฤต เราก็สามารถนำคำว่า “นิติศาสตร์” มาใช้กับวิชากฎหมาย โดยบัญญัติความหมายว่า เป็นวิชาว่าด้วยระเบียบแบบแผนความประพฤติของประชาชนพลเมือง หรือจะประสานกับความหมายของนิติที่เป็นเรื่องของการปกครอง พร้อมทั้งแนวคิดของพราหมณ์ แล้วให้ความหมายใหม่ก็ได้ว่า

นิติศาสตร์ หรือ นิติศาสตร์ เป็นวิชาว่าด้วยกฎหมายที่มาจากฝ่ายปกครอง คือกฎหมายที่ผู้ปกครองประเทศบัญญัติขึ้นสำหรับใช้ในการบริหารกิจการของประเทศชาติบ้านเมือง

ส่วน **ธรรมศาสตร์** เป็นกฎหมายหรือกติกาของสังคมที่สืบกันมาแต่เดิมตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์ อันครอบคลุมถึงขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีทั่วไปด้วย

อนึ่ง ในอินเดียเองนั้นแหละ เขาก็ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินมีเทวอำนาจ เพราะเป็นผู้ที่เทพเจ้าสูงสุดทรงแต่งตั้งขึ้นอย่างที่ได้กล่าวแล้วว่า พระพรหมได้ทรงแต่งตั้ง **พระมนู** ให้เป็นกษัตริย์พระองค์แรกของมวลมนุษย์

* คำว่า “นิติศาสตร์” ใน Sir Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* (London: Oxford University Press, 1899), p.565. และใน Prof. R.C. Pathak, *Bhargava's Standard Illustrated Dictionary of the Hindi Language (Hindi-English Edition)* (Varanasi: Bhargava Book Depot, 1989), p.427.

ดูคำ “politics” ใน Sir M. Monier-Williams, *A Dictionary: English and Sanskrit* (Delhi: Motilal Banarsidass), p.605. และดูคำ “political science” ใน Prof. R.C. Pathak, *Bhargava's Standard Illustrated Dictionary of the English Language (Anglo-Hindi Edition)* (Varanasi: Bhargava Book Depot, 1988), p.635. และดูคำอธิบายใน *Hindu World* (vol.2, pp.223-228)

และต่อมากษัตริย์ก็ได้กลายเป็นเทพเจ้าเองเลยทีเดียว ฉะนั้น ราชาก็สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านกฎหมาย โดยตีความใหม่บ้าง ตราบกฏหมายใหม่ขึ้นมาเองบ้าง ซึ่งอาจจะทำโดยการปรึกษาหรือมอบหมายแก่ปุโรหิต ซึ่งเป็นพราหมณ์ ที่ถือว่าเป็นผู้รู้หลักของศาสนาพราหมณ์ และรู้ความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของ

นอกจากนั้น พึงสังเกตด้วยว่า คัมภีร์กฎหมายสำคัญของพราหมณ์ โดยเฉพาะ *มานวธรรมศาสตร์* นั้น มุ่งเน้นหลักการเรื่องวรรณะ ๔ เป็นอย่างมาก โดยมุ่งจะยืนยันสถานะอันสูงส่งของวรรณะพราหมณ์ จุดเด่นจึงอยู่ที่ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องชาติชั้นวรรณะ จนนักวิชาการชาวตะวันตกที่ศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ เช่น Sir Henry Maine เชื่อว่า *คัมภีร์ธรรมศาสตร์* เป็นผลงานจากฝีมือของพราหมณ์ที่มีเจตนาจะกีดกันคนวรรณะต่ำสุด คือ พวกศูทรและจัณฑาลไว้ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของวรรณะชั้นสูง (*Encycl. Britannica, 1988, vol.4, p.57*)

ตรงกับที่ Benjamin Walker เขียนไว้ใน *Hindu World* ว่า เจตจำนงอันสำคัญของ *มานวธรรมศาสตร์* ก็คือมุ่งจะเอาเทวอำนาจมารับรองสถาบันวรรณะ และทำให้พราหมณ์เป็นวรรณะสูงสุด (*Walker, vol.2, p.28*)

คัมภีร์ธรรมศาสตร์ใช้หลักการของศาสนาพราหมณ์มาดอกย้ายืนยันระบบวรรณะ พร้อมกับที่ในขณะเดียวกันนั้นก็นำเอาหลักธรรมจากพระพุทธศาสนาเป็นอันมากไปใช้ประโยชน์ในด้านคำสอนเกี่ยวกับหลักความประพฤติและความดีงามต่างๆ ไป (*ดู joshi, p.353*)

เรื่องศัพท์ที่ยกมาพูดนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ต้องถือตายตัว แต่เป็นเรื่องของการบัญญัติ ในยุคสมัยหนึ่งเราบัญญัติคำจำกัดความอย่างหนึ่ง เมื่อถึงอีกยุคสมัยหนึ่งก็อาจจะบัญญัติอีกอย่างหนึ่งได้ การที่นำมาพูดเชื่อมโยงนี้ก็เพื่อให้เห็นฐานเดิม จะได้เห็นแนวทางของความคิดว่า สิ่งเหล่านี้มาจากรากฐานของอารยธรรมอย่างไร

จากภูมิหลังทางวิชาการที่ได้กล่าวมา เราอาจให้ความหมายของเราเองอย่างเป็นอิสระจากวงวิชาการของชมพูทวีปก็ได้ว่า คำทั้งสองที่กล่าวมานั้น มีความหมายแยกได้เป็น ๒ อย่าง คือ ความหมายอย่างกว้าง กับ ความหมายเฉพาะ

ในความหมายอย่างกว้าง ธรรมศาสตร์ คือ วิชาว่าด้วยหลักการ ทั้งหลักความจริง และหลักการประพฤติปฏิบัติทั่วไป ซึ่งครอบคลุมหมดทุกอย่าง ส่วนในความหมายเฉพาะ ธรรมศาสตร์ เป็นชื่อของคัมภีร์หรือตำราเกี่ยวกับกฎหมาย ที่ว่าด้วยข้อกำหนดความประพฤติปฏิบัติและขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี อันสืบกันมาในสังคมชมพูทวีปตามหลักคำสอนหรืออิทธิพลของศาสนาพราหมณ์

ส่วน นิติศาสตร์ ในความหมายอย่างกว้าง หมายถึงตำราและวิชาการที่ว่าด้วยระเบียบแบบแผนและข้อกำหนดความประพฤติปฏิบัติโดยทั่วไป ที่ไม่จำกัดเฉพาะอย่างธรรมศาสตร์ในความหมายอย่างหลัง

ส่วนในความหมายเฉพาะ นิติศาสตร์ คือวิชากฎหมาย โดยเฉพาะในฐานะที่เกี่ยวเนื่องกับกิจการของรัฐ หรือบทบัญญัติที่เนื่องด้วยการปกครอง ซึ่งรัฐตราขึ้น หรือตราขึ้นในนามของรัฐ เพื่อจัดการและบริหารบ้านเมืองให้ประชาชนพลเมืองเป็นอยู่กันด้วยดี

อย่างไรก็ตาม ความหมายที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ยังเป็นเรื่องที่อาจจะต้องพัฒนาต่อไปอีก

หลักการพื้นฐาน

กฎหมาย ต้องมาจากธรรม ต้องชอบธรรม และต้องเพื่อธรรม

เรามาดูกันว่า ในพระพุทธศาสนา กฎหมายคืออะไร คำที่ใกล้เคียงที่สุด ตรงที่สุด ก็คือคำว่า “วินัย” แต่จะเห็นได้ชัดว่า คำว่าวินัยไม่ใช่จำกัด เฉพาะแต่กิจการของรัฐเท่านั้น ถ้าจะมองเห็นนิติศาสตร์แนวพุทธจะต้อง เข้าใจเรื่องวินัยให้ชัดเจน ถ้าไม่เข้าใจเรื่องวินัยก็ไม่สามารถที่จะมองเห็น นิติศาสตร์แนวพุทธได้

วินัย คืออะไร แน่นนอนว่าวินัยไม่ได้มีความหมายแคบๆ อย่างใน ภาษาไทย “วินัย” ในภาษาไทยมีความหมายแคบ เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับในการปฏิบัติกิจการหน้าที่ และการเป็นอยู่

แต่วินัยในความหมายของพระพุทธศาสนา ในขั้นแรกนี้จะให้ความ หมายไว้เพื่อเป็นจุดตั้งต้นในการทำความเข้าใจว่า “วินัย” แปลง่ายๆว่า “การจัดตั้งวางระบบแบบแผน”

วินัยเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ถ้าจะเข้าใจเรื่องนี้จะต้องมองดูวินัยใน ฐานะเป็นองค์ประกอบใหญ่อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา พระพุทธ ศาสนาทั้งหมดมีองค์ประกอบใหญ่อยู่เพียง ๒ อย่างเท่านั้น และ ๒ อย่าง นี้รวมกันเป็นชื่อของพระพุทธศาสนา

คำว่า “พระพุทธศาสนา” ที่เราเรียกกันปัจจุบันนี้ เป็นคำใหม่ ใน สมัยพุทธกาลก็มี แต่ใช้ในความหมายว่า “คำสอนของพระพุทธเจ้า” เวลา

นี้คำว่าพระพุทธศาสนาขยายความหมายออกไปจนกลายเป็นสถาบัน และเป็นกิจการทุกอย่าง แล้วเราก็ลืมศัพท์เดิมที่มีความหมายสำคัญกว่า ซึ่งใช้ในสมัยพุทธกาล คือ คำว่า “*ธรรมวินัย*” ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ก็เรียกว่า ธรรมวินัยนี้ หรือธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว

ธรรมวินัย มาจากคำคู่ คือ *ธรรม* กับ *วินัย* แล้วรวมกันเป็นเอกพจน์ คือสองอย่างแต่รวมเป็นอันเดียว นี่คือเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา เราจะต้องมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสองคำนี้ คือคำว่า *ธรรม* กับ *วินัย* แล้วจะเห็นหลักการของพระพุทธศาสนาทั้งหมด

เพราะฉะนั้น เรื่องของกฎหมาย หรือเรื่องนิติศาสตร์ในพระพุทธศาสนา ก็มาอยู่ที่ความหมายของ*วินัย* และความสำคัญของ*วินัย* ที่อยู่ในหลักการที่เรียกว่า*ธรรมวินัย*นั้น

ที่นี้ก็ย้อนไปดูว่าธรรมวินัยนั้นเป็นมาอย่างไร เริ่มต้นก็มี*ธรรม*อยู่ก่อน (คือมีอยู่เป็นประจำตลอดเวลาตามธรรมดาของมัน หรือมีอยู่แล้วแต่เดิม) *ธรรม* คือความจริงในธรรมชาตินั่นเอง หลักการของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนว่า

“ตถาคต(คือพระพุทธเจ้า)จะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม หลักความจริงก็คงอยู่อย่างนั้นเป็นธรรมดา . . . ตถาคตทั้งหลายค้นพบหลักความจริงคือตัวธรรมนี้แล้ว จึงนำมาเปิดเผย แสดง ชี้แจง ทำให้เข้าใจง่าย”

(ดู อัง.ติก. ๒๐/๕๗๖)

นั่นคือจุดตั้งต้นของพระพุทธศาสนาที่ว่า ธรรมมีอยู่ก่อนแล้ว โดยไม่ขึ้นต่อพระพุทธเจ้าเลย

ธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน เราอาจจะแปลได้หลายอย่าง เช่นแปลว่า ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ ความเป็นจริง หรือพูดง่ายๆ ก็คือ ธรรมชาติและธรรมดานี้เอง *ธรรมชาติ* คือสิ่งต่างๆ *ธรรมตา* คือความเป็นไปของธรรมชาติ หรือความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ธรรมเป็น

สิ่งที่มืออยู่ตามธรรมดา พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็อยู่ของมันอย่างนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงนี้แล้ว ก็ทรงนำมาเปิดเผยแสดงสิ่งสอน

ความจริงนี้เป็นกฎธรรมชาติ เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลเกิดจากเหตุ เหตุก่อให้เกิดผล เหตุอย่างใดก็ก่อให้เกิดผลอย่างนั้น หรือเหตุปัจจัยต่างๆทำให้เกิดผลขึ้นมา

มนุษย์จะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ธรรมคือความเป็นจริงแห่งเหตุปัจจัยนี้ก็ทำงานของมันอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้ามนุษย์ไม่รู้ ก็ไม่สามารถเอาประโยชน์จากมันได้ และถ้ามนุษย์ประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงนี้ ก็เกิดผลเสียแก่ตนเอง แต่ถ้ามนุษย์ปฏิบัติถูกต้อง และดำเนินชีวิตด้วยความรู้เข้าใจกฎแห่งธรรมชาติ คือความเป็นจริงอันนี้ ผลดีก็ได้แก่ตัวมนุษย์เอง

ทำอย่างไรมนุษย์จะประพฤติปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตได้ดี ก็ต้องรู้ความจริง ถ้ามนุษย์รู้ธรรมคือรู้ตัวความจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาตินี้เมื่อใด เขาก็จะสามารถเอาประโยชน์จากธรรมชาติได้

ตัวอย่างเช่น เขาต้องการจะกินผลมะม่วง เขาเห็นต้นมะม่วง จะกินผลก็เก็บเอา แต่ต่อมาถ้าเขารู้ว่ามะม่วงที่จะเกิดมาเป็นผลสุกให้เรารับประทานได้นั้นเกิดจากต้นไม้นี้ ซึ่งก่อนนั้นต้องโตมาจากเมล็ด และชอบที่ดินอย่างนั้น ต้องอาศัยปุ๋ย อาศัยน้ำ อุณหภูมิ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ถ้ามนุษย์รู้อย่างนี้แล้ว ต่อไปก็ไม่ต้องคอยไปหาต้นมะม่วงที่อยู่ไกล เขาจะสามารถปลูกต้นมะม่วงในสวนของตนเองได้ ถึงตอนนี้มนุษย์ก็ได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติหรือธรรม การรู้ธรรมจึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

แม้แต่ชีวิตของเรานี้ก็เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เช่นมีธาตุต่างๆ มารวมกัน มีทั้งรูปธรรม และนามธรรม ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักมันก็ปฏิบัติต่อชีวิตไม่ถูก แม้แต่กินอาหาร ก็กินไม่เป็น ไม่ได้ประโยชน์จากอาหารเท่าที่ควร เพราะฉะนั้น ธรรมจึงสำคัญอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงค้นพบธรรมนี้ พระองค์ทรงเข้าถึงธรรมและได้ประโยชน์จากธรรมนี้เต็มที่ โดยทรง

นำเอาธรรมมาประพาศปฏิบัติตาม จึงทรงพัฒนาพระองค์เองขึ้นมาจนเป็นพุทธ และทรงเห็นคุณประโยชน์ของการรัฐธรรมนี้จึงทรงนำไปสั่งสอนผู้อื่นอย่างไรก็ดี การที่จะสั่งสอนให้ได้ผลดีจะทำอย่างไร หมู่มนุษย์จำนวนมากๆ ถ้าไปสอนทีละคนก็ได้ทีละนิดละหน่อย กว่าจะสำเร็จสักคนหนึ่งพระองค์ก็เหนื่อยแน่ เดินทางไปเป็นวันๆ และได้ทีละเล็กทีละน้อยตลอดพระชนมชีพคงไม่ได้กี่คน ทำอย่างไรจึงจะให้ได้ประโยชน์แก่คนจำนวนมาก ก็ต้องมีวิธีการ

วิธีการก็คือการจัดตั้ง โดยทำให้มีระบบการที่มนุษย์จะมารวมตัวกันเป็นชุมชน และมีระเบียบแบบแผนในการเป็นอยู่ตลอดจนการดำเนินกิจการ เพื่อให้มนุษย์เหล่านั้นได้ประโยชน์จากธรรม หรือจากการสอนของพระองค์อย่างเต็มที่ พระองค์จึงทำการจัดตั้ง และวางระบบแบบแผนในทางสังคมขึ้นมา การจัดตั้งนี้ก็คือตั้งเป็นชุมชนที่เรียกว่า “สังฆะ”

สังฆะ นั้นไม่ใช่บุคคล ในภาษาไทยเรามองคำว่าสงฆ์นี้เป็นตัวพระภิกษุไป ความจริงคำว่า “สงฆ์” หมายถึง หมู่ หรือ ชุมชน หมายความว่าต้องมีคนจำนวนหนึ่งมารวมกัน ไม่ใช่คนเดียว ภาษาไทยนี้สับสน เราเรียกพระองค์เดี่ยวว่าพระสงฆ์ไปแล้ว ก็เลยใช้กันจนติดแล้วก็ทำให้เกิดปัญหาในบางครั้ง แต่ตัวสงฆ์ที่แท้จริงก็คือชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมา

เมื่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาแล้ว และเมื่อคนที่มารวมกันเข้ามีระเบียบแบบแผนในความเป็นอยู่และการสัมพันธ์กัน คือมี วินัย ธรรมก็จะเข้าถึงประชาชนหรือหมู่ชนได้จำนวนมาก ไม่ใช่เป็นประโยชน์ทีละน้อย

เป็นอันว่า เดิมนั้นก็มีธรรม แต่เพื่อให้คนหมู่ใหญ่ได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัย ขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ให้เกิดมีโอกาสอันดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น

รวมความว่า วินัย ก็คือการจัดโครงสร้างวางระบบแบบแผนของชุมชนหรือสังคม เพื่อให้หมู่มนุษย์มาอยู่ร่วมกัน โดยมีความเป็นอยู่และ

ความสัมพันธ์ที่ตึงาม ที่จะให้ได้รับประโยชน์จากธรรมนั่นเอง จุดหมายที่แท้ก็คือ ให้หมู่มนุษย์จำนวนมากได้ประโยชน์จากธรรม

การที่พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่เราเรียกเต็มๆ ว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ก็เพราะพระองค์ทรงมีความสามารถ ๒ ชั้น

ชั้นที่ ๑ สามารถเข้าถึงตัวความจริง ที่เรียกว่า ธรรม

ชั้นที่ ๒ นอกจากรู้ความจริงแล้ว ยังสามารถนำเอาความจริงนั้น มาทำให้เกิดประโยชน์แก่หมู่ชนจำนวนมากได้ ด้วย วินัย

ความสามารถชั้นที่สองนี้ ก็คือสิ่งที่สามารถจัดตั้งวางระบบชุมชนที่เรียกว่าสงฆ์ขึ้นมาด้วยวินัย เพราะฉะนั้นจึงเป็นสัมมาสัมพุทธะ

ส่วนท่านผู้ใดสามารถเข้าใจถึงความจริงคือธรรมด้วยปัญญาของตนเอง แต่ไม่มีความสามารถที่จะทำการจัดตั้งวางระบบแบบแผนที่เรียกว่า วินัย ให้มีสงฆ์เป็นชุมชนคนหมู่ใหญ่ขึ้นมาที่จะได้ประโยชน์จากธรรมนี้ ท่านผู้นั้นก็เป็นพระพุทธเจ้าอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า คือผู้รู้เฉพาะตน

เพราะฉะนั้น การจัดตั้งวางระบบที่เรียกว่า วินัย นี้ได้ จึงถือว่าเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่ว่า ไม่เฉพาะเข้าถึงความจริงของธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังสามารถนำเอาความจริงของธรรมชาตินั้นมาทำให้เกิดประโยชน์แก่หมู่ชนจำนวนมากได้ด้วย อันนี้เป็นความสามารถขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เรื่องที่ว่านี่ทำให้มีเหตุผลโยงกันด้วยในแง่ที่ว่า ถ้าจัดตั้งวางระบบแบบแผนโดยไม่มีธรรมคือความจริงที่แท้เป็นฐานแล้ว การจัดตั้งนั้นก็ไร้ความหมาย ดังนั้น วินัย คือการจัดตั้งของมนุษย์จึงต้องตั้งอยู่บนฐานของ ธรรม คือตัวความจริงที่แท้ และต้องอาศัยปัญญาที่รู้ความจริงนั้นมาจัดตั้ง

เพราะฉะนั้น เบื้องหลังวินัย ก็คือหลักการแห่งธรรม ที่เป็นความจริงแน่วแน่อยู่ในธรรมตาของธรรมชาติ เป็นหลักการอันสูงสุด ทั้งโดยตัวมันเอง และโดยเป็นสาระและเป็นจุดหมายของวินัย ไม่มีใครสูงเหนือ

ธรรม พระพุทธศาสนาถือเป็นหลักการว่า ธรรมสูงสุดในโลก ธรรมสูงสุดในสังคมมนุษย์ (ที.ปท.๑๑/๗๑/๑๐๗)

สำหรับผู้นับถือเทพเจ้า ธรรมก็เป็นมาตรฐานตัดสินบรรดาเทพเจ้า ตลอดจนพระพรหม หมายความว่าธรรมย่อมเหนือเทพ แม้แต่จะนับถือกรรม โดยเชิดชูกรรมที่เป็นบุญ ธรรมก็เป็นมาตรฐานตัดสินกรรมและความเป็นบุญนั้น

พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรม (อง.จตุกก.๒๑/๒๑/๒๕) และทรงจัดตั้งวางระบบแห่งวินัยขึ้นบนฐานแห่งธรรมนั้น และเมื่อสงฆ์ที่ตั้งขึ้นด้วยวินัยนั้น ขยายใหญ่โตขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงเคารพสงฆ์ และทรงมอบอำนาจให้แก่สงฆ์ โดยที่สงฆ์นั้นก็เกิดมีขึ้นจากธรรม เป็นสงฆ์เพราะธรรม และมีอยู่เพื่อความปรากฏแห่งธรรมในโลก

นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “จักรพรรดิ” ผู้เป็นธรรมราชา ก็ต้องเคารพธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ จัดดำเนินการปกครองโดยธรรม (ที.ปท.๑๑/๓๕/๖๔) เช่นเดียวกัน

โดยนัยนี้ **ธรรม** จึงเป็นทั้งฐานของวินัย และเป็นทั้งจุดหมายของวินัย

๑. ที่ว่าเป็นฐาน หมายความว่า ต้องรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ จึงจะสามารถมาจัดตั้งวางระบบแบบแผนในหมู่มนุษย์เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรมนั้นได้ ถ้าไม่รู้ การจัดตั้งก็ผิดพลาดหรือไร้ความหมาย

๒. ที่ว่าเป็นจุดหมายคือ การที่ให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกัน และมีการจัดตั้งระเบียบแบบแผนทั้งหมดนั้น ก็เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงและได้รับประโยชน์จากธรรมนั่นเอง

ดังนั้น ธรรมจึงเป็นทั้งเบื้องต้นและที่สุดแห่งวินัย ถ้าปราศจากธรรม วินัยก็ไร้ความหมาย ไร้ประโยชน์ แต่ถ้ามีแต่ธรรมเป็นของจริงตามธรรมชาติ แม้จะมีคนที่รู้ธรรมแต่ไม่สามารถมาจัดสรรให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากได้ ธรรมนั้นก็ไม่ได้เกิดประโยชน์เท่าใดนัก ทั้งๆที่มีอยู่เป็นความจริง ดังนั้นสองอย่างนี้จึงต้องอิงอาศัยกัน เมื่อครบทั้งสองอย่างจึงเป็นพระพุทธศาสนา

ในเรื่องนี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึง *ธรรม* เราจะใช้คำว่า “แสดง” เพราะธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา เราเพียงแต่ไปรู้และแสดงมัน แต่ถ้าพูดถึง *วินัย* จะใช้คำว่า “บัญญัติ” เพราะเป็นเรื่องที่มนุษย์จัดตั้งหรือทำขึ้นมา

ขออย่าว่า ธรรมไม่ใช่ของมนุษย์ทำขึ้น แต่เป็นของมีอยู่ตามธรรมดา ส่วนวินัยเป็นของที่มนุษย์จัดตั้งขึ้น เพราะฉะนั้น เราจึงพูดว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม และพูดว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัย

อย่างไรก็ดี คำว่าบัญญัติที่ใช้กับ “ธรรม” ก็มีบ้าง แต่ใช้เป็นคำประกอบ โดยมีความหมายว่า จัดวางหรือนำเสนอในรูปลักษณะที่จะเอื้อต่อการรู้เข้าใจ แต่สำหรับ “วินัย” จะใช้คำว่า บัญญัติ เป็นคำหลักเลยทีเดียว

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายหรือวินัย กับธรรมที่เป็นความจริงในกฎธรรมชาตินี้ จะนำไปสับสนกับคติของฝรั่งในเรื่อง *natural law* และ *natural rights* ไม่ได้ เพราะเป็นคนละแบบกันเลย

พวกฝรั่งมีคติเกี่ยวกับกฎหมายตามสายหรือสำนักต่างๆ ซึ่งมีแนวความคิดหลายแบบ เช่น พวกหนึ่งถือว่ามี *natural law* คือ กฎหมายตามธรรมชาติ และมี *natural rights* คือ มีสิทธิตามธรรมชาติด้วย แต่เรื่องเหล่านี้ไม่ตรงกับเรื่องธรรมกับวินัยที่ได้พูดไปแล้วแต่ประการใด

กฎหมายต้องไม่แปลกแยกจากกฎธรรมชาติ

ตอนนี้เรากลับมาพูดเรื่องธรรมกับวินัยอีกครั้งหนึ่ง เป็นอันว่า เรามีความจริงตามธรรมชาติที่เรียกว่า *ธรรม* กับการจัดตั้งของมนุษย์ที่เรียกว่า *วินัย* ซึ่งเป็นเรื่องสมมติ

ข้อสังเกตสำคัญในที่นี้คือ เรื่องวินัยและเรื่องกฎหมายนี้เป็นเรื่อง “สมมติ” แต่สมมติไม่ใช่เรื่องเหลวไหล สมมติเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในภาษาไทยเราใช้คำนี้ในความหมายที่ไม่ค่อยดีนัก แต่ในภาษาพระ

สมมติเป็นเรื่องใหญ่ ถึงกับจัดเป็นลัทธิจะประเภทหนึ่ง

ในทางพุทธศาสนามีหลักว่า **ลัทธิจะ** มี ๒ อย่าง คือ

๑. ลัทธิจะเป็นความจริงแท้แน่นอนอนมียุในธรรมชาติ เรียกว่า **ปรมาตถลัทธิจะ** (ลัทธิจะโดยเนื้อแท้) และ

๒. ลัทธิจะเป็นความจริงตามความตกลงยอมรับร่วมกันของหมู่ มนุษย์ เรียกว่า **สมมติลัทธิจะ** (ลัทธิจะโดยสมมติ)

ตามหลักลัทธิจะสองอย่างนี้ เราก็มีกฎธรรมดาของธรรมชาติ กับกฎ สมมติของมนุษย์ ธรรมเป็นกฎธรรมชาติ เพราะมันเป็นความจริงแห่งความ เป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาของมัน ส่วนกฎหมายนี้เป็นกฎหมาย

ควรทราบว่ กฎธรรมชาติ กับกฎหมายนี้ สัมพันธ์กันอย่างไร

มนุษย์เราตามปกติจะทำกิจกรรมใดก็ตาม ย่อมมีความมุ่งหมาย คือ ต้องการผลของมัน เราต้องการผลสักอย่างหนึ่ง เราก็ทำกิจกรรมที่เป็น เหตุให้ได้ผลนั้น อันนี้เป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ เมื่อยังไม่มี การจัดตั้ง วางระบบสังคมขึ้นมา ก็ดำเนินชีวิตอย่างนั้น ทำไปตามธรรมชาติ ผลที่เกิด ตามเหตุในธรรมดานั้น ก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

ตัวอย่างเช่น เมื่อคนต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ถ้าเขาไม่รอให้ ต้นไม้มันงอกเอง เขาจะทำอย่างไร เขาก็ปลูกต้นไม้ เช่นเอาเมล็ดมะม่วงมา แล้วเขาก็ขุดดิน เอาเมล็ดมะม่วงลง กลบดินแล้วก็รดน้ำเป็นต้น เมื่อปลูก ต้นไม้หลายๆ ก็เรียกว่าทำสวน

การทำสวนนี้เป็นเหตุ และจะทำให้เกิดผลคือต้นไม้เจริญงอกงาม อันนี้คือเหตุและผลตามกฎธรรมชาติ พูดย่ำว่า การทำสวนเป็นเหตุ ต้นไม้ เจริญงอกงามเป็นผล นี่เป็นความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติ เป็นเรื่องของ **ธรรม**

เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม เราก็จัดตั้งระบบแบบแผนขึ้นใน สังคมแล้วมีวัฒนธรรมและอารยธรรมขึ้นมา เรบอกว่เราต้องการให้มี สวนดอกไม้สวยงามที่นี้ เราก็ใช้ระบบระเบียบในสังคมมาช่วยให้มีสวนตาม

ที่ต้องการ โดยให้คนหนึ่ง หรือจำนวนหนึ่ง มาทำหน้าที่ในเรื่องนี้โดยเฉพาะให้เต็มที่โดยไม่ต้องห่วงใยเรื่องอื่น เราก็จ้างคนมาทำสวน และเราก็ให้เงินเดือนเขา

ในสังคมที่มีอารยธรรมแล้วก็จะมีการปฏิบัติเช่นนี้ แทนที่ว่าทุกคนจะต้องไปทำสวนเอง เราก็มีการจัดตั้งวางระบบแบบแผนขึ้น มีการตั้งเงินเดือนและบอกว่าคุณมาทำสวน ฉันจะให้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท ก็เกิดมีกฎของมนุษย์ขึ้นว่า การทำสวนเป็นเหตุและการได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทเป็นผล เป็นกฎขึ้นมาให้เห็นเหตุเห็นผลจริงๆ คือ การทำสวนเป็นเหตุ การได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทเป็นผล ไม่มีใครเถียง เป็นเหตุเป็นผลจริงๆ

แต่ถามอีกชั้นหนึ่งว่า จริงแน่หรือไม่? การทำสวนเป็นเหตุ เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทเป็นผลนี้จริงแท้หรือไม่ ตอบว่าจริงในระดับหนึ่งเท่านั้นที่แท้แล้วไม่จริง การทำสวนเป็นเหตุ เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทเกิดขึ้นมีที่ไหนในโลก ไปขุดดินทำสวนแล้วเงินเกิดขึ้นมา ๕,๐๐๐ บาทเป็นไปได้ที่ไหน ที่แท้นั้นกฎนี้เป็นกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้นมาโดยการ “สมมติ”

สมมติ แปลว่า มติร่วมกัน มาจากคำว่า **ส** (ร่วมกัน) + **มติ** (การยอมรับหรือตกลง) เพราะฉะนั้น สมมติจึงแปลว่า ข้อตกลงร่วมกัน หรือการยอมรับร่วมกัน

กฎของมนุษย์ที่ว่า ทำสวน ๑ เดือนเป็นเหตุ ได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทเป็นผลนี้ เป็นกฎที่ตั้งอยู่บนสมมติ คือการยอมรับร่วมกัน ถ้าสมมติคือการยอมรับร่วมกันหายไปเมื่อใด กฎนี้จะหายไปทันที เช่น ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในสองฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ยอมรับเงื่อนไขที่ตกลงกันไว้ การทำสวนก็ไม่เป็นเหตุ เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทก็ไม่เป็นผล

เพราะฉะนั้น กฎที่ว่านี้จึงไม่มีความเป็นเหตุเป็นผลที่แท้จริงในธรรมชาติ แต่เป็นกฎที่จัดวางกันขึ้นด้วยการตกลงยอมรับร่วมกันคือการสมมติของมนุษย์เอง จึงเรียกว่าเป็น กฎของมนุษย์ หรือ **กฎมนุษย์**

อารยธรรมของมนุษย์ได้สร้างกฎทำนองนี้ขึ้นมามากมาย เพื่อให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยดี แต่ทั้งนี้เราจะต้องถามให้เกิดความชัดเจนทางปัญญาว่า ในการจัดตั้งวางกฎสมมติของมนุษย์ขึ้นนี้ ที่แท้จริงนั้นมนุษย์ต้องการอะไร

การที่เราวาง*กฎมนุษย์*ขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นเหตุเป็นผลว่า ทำสวน ๑ เดือน เป็นเหตุให้ได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาทนั้น ผลแท้จริงที่เราต้องการ คือผลตาม*กฎธรรมชาติ* ได้แก่ ความเจริญงอกงามของต้นไม้ อันนี้แน่นอน เราจึงเห็นความจริง ๒ ชั้น คือมีกฎ ๒ ชั้น ซ้อนกันอยู่

การทำสวนอันเดียว มีความเป็นเหตุเป็นผลตามกฎซ้อนกันทีเดียว ๒ กฎ คือ

๑. *กฎธรรมชาติ* ที่เป็นธรรม เป็นไปตามธรรมดาของเหตุปัจจัย คือการทำสวนเป็นเหตุ ต้นไม้เจริญงอกงามเป็นผล

๒. *กฎมนุษย์* ที่เป็นกฎสมมติ เกิดจากมติร่วมกัน คือ การทำสวนเป็นเหตุ การได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท เป็นผล

สองกฎนี้มีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะ ถ้าไม่มีความจริงตาม*กฎธรรมชาติ* คือ *ธรรม* ที่ว่าการทำสวนเป็นเหตุและต้นไม้เจริญงอกงามเป็นผลแล้ว การวาง*กฎมนุษย์* ที่เรียกว่า *วินัย* คือทำสวน ๑ เดือนได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท ก็ไม่มีความหมายอะไร

แท้จริงนั้น การที่เราวางกฎสมมติของมนุษย์ ก็เพราะเราต้องการผลตาม*กฎธรรมชาติ* ถ้าเราไม่ต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงามแล้วเราจะวาง*กฎมนุษย์*ให้คนทำสวนได้เงินเดือนไปทำไม ทั้งนี้หมายความว่า เราวางกฎสมมติของมนุษย์ขึ้น ก็เพื่อสนับสนุนการทำเหตุที่จะให้เกิดผลแท้จริงตาม*กฎธรรมชาติ*นั่นเอง

ขอย้ำว่า *วินัย* คือการจัดตั้งวางระบบจัดระเบียบและวางกฎสมมติขึ้นมา นี้ เป็นความสามารถพิเศษอันเลิศของมนุษย์ ที่จะทำให้ชีวิตและสังคมของพวกเขาได้ประโยชน์มากที่สุดจาก*ธรรม* คือความจริงของธรรม

ชาติ และการวางกฎสมมติของมนุษย์ขึ้นมา ก็เพื่อช่วยหนุนให้เกิดความมั่นใจที่จะได้ผลที่ต้องการตามกฎหมายธรรมชาติ เพราะฉะนั้น มนุษย์จะต้องตระหนักอยู่เสมอว่า **สิ่งที่ต้องการที่แท้คือความเป็นจริงตามธรรม**

เรื่องที่ผมพูดมานี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า แท้จริงนั้นเราต้องการผลจริงๆ ตามกฎธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ยังเข้าใจความมุ่งหมายที่แท้จริงนี้ และยังโยงสัมพันธ์กฎสมมติของมนุษย์เข้ากับกฎธรรมชาติที่ซ่อนร่องรับอยู่ได้ คือไม่ลืม ไม่มองข้ามผลที่ต้องการที่แท้จริง ชีวิตและสังคมมนุษย์ก็จะดำรงอยู่ด้วยดี แต่เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาอารยธรรมออกไปๆ มนุษย์จำนวนมากก็ได้แปลกแยกจากธรรมชาติไปเสีย และพากันหลงสมมติ

หลงสมมติ คือติดอยู่ในกฎสมมติของมนุษย์ ไม่เข้าถึง หรือไม่สามารเชื่อมโยงให้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

ถ้าความแปลกแยกจากธรรมนี้เกิดขึ้นเมื่อใด ความวิปัสสนาทั้งของชีวิตและสังคมก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้นทันที เช่น คนทำสวนทำงานเพื่อต้องการเงินเดือนอย่างเดียว โดยไม่ได้คำนึงถึงการที่จะทำให้ได้ผลตามกฎธรรมชาติ คือ การทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม

เพราะฉะนั้นจะต้องถือว่า การเข้าถึงความจริงแห่งกฎธรรมชาติ หรือธรรมนี้ จะต้องเป็นหลักอยู่ตลอดเวลา ถ้ามนุษย์แปลกแยกจากความจริงหรือธรรมนี้เมื่อใด การดำเนินชีวิตของเขาจะวิปริตทันที และสังคมก็จะไม่ได้รับผลที่ต้องการ ลองคิดดูว่า ถ้าคนสวนมาทำสวนด้วยต้องการเงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท และไม่ต้องการผลที่แท้จริงตามกฎหมายธรรมชาติ อะไรจะเกิดขึ้น และเรื่องนี้จะมีผลโยงไปถึงเรื่องอื่นทั้งหมด ซึ่งจะยังไม่พูดถึงในที่นี้ เพียงแต่ขอยกขึ้นมาพูดไว้เป็นตัวอย่าง

อนึ่ง การหลงสมมติเป็นโทษภัยแก่มนุษย์ฉันใด การไม่ยอมรับสมมติที่บัญญัติจัดวางขึ้นโดยชอบธรรม ก็เป็นภัยอันตรายต่อชีวิตและสังคมของมนุษย์เองด้วยฉันนั้น เรื่องนี้จะได้พูดกันต่อไปข้างหน้า

พัฒนาคนให้รู้จักเคารพสิทธิกันและกัน แต่ต้องรู้ทันว่าที่แท้มนุษย์ไม่มีสิทธิ

มนุษย์เรามีความสามารถในเรื่องวินัยนี้ เราจึงจัดโครงสร้างวางระบบตั้งกฎระเบียบในการจัดแจงจัดสรรสังคมขึ้นมามากมาย และพัฒนาอารยธรรมขึ้นได้ จนกระทั่งมนุษย์ถึงกับตกลงกันให้พวกตนมี**สิทธิ** แม้แต่จะเป็นเจ้าของและจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนา เช่น แผ่นดิน ก็นำมาแบ่งกันโดยกำหนดให้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเกิดขึ้น เอาแผ่นดินมาจัดสรร บัญญัติว่าที่ดินแปลงนี้เป็นของคุณ ที่ดินแปลงนี้เป็นของฉัน จะละเมิดกันไม่ได้ โดยมีกฎหมายเข้ามารองรับ ถ้าละเมิดกันก็มีการลงโทษตามกระบวนการของกฎหมายนั้น

กฎหมายจึงเป็นเครื่องแสดงการยอมรับสิทธิหรือเป็นเครื่องกำหนดให้เกิดมีสิทธิขึ้นขึ้น และกฎหมายก็เป็นเครื่องมือคุ้มครองสิทธิของบุคคลตลอดจนคุ้มครองกิจการต่างๆ ของคน แต่ไปๆ มาๆ มนุษย์ก็อาจจะลืมความจริงที่แท้ของธรรมชาติไปเลย จนบางที เมื่อมนุษย์ต่างอารยธรรมต่างวัฒนธรรมมาพบกัน ก็มีเรื่องแปลกๆ

ตัวอย่างเช่น เรื่องที่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ ๑๕๑ ปี ล่วงมาแล้ว (พ.ศ. ๒๓๙๘) ประธานาธิบดีอเมริกา ชื่อว่าแฟรงคลิน เพียซ ได้ติดต่อขอซื้อที่ดินแปลงหนึ่งจากพวกอินเดียนแดงเผ่าหนึ่ง ซึ่งมีหัวหน้าชื่อว่า ซีแอตเติล (Seattle) ซึ่งได้เป็นที่มาของชื่อเมืองใหญ่ ในรัฐวอชิงตันทางตะวันตกเฉียงเหนือสุดของประเทศสหรัฐอเมริกาในปัจจุบัน

ตอนนั้นดินแดนนี้เป็นของอินเดียนแดงเผ่าของซีแอตเติล เมื่อประธานาธิบดี เพียซ ติดต่อขอซื้อไป ก็ได้รับคำตอบจากอินเดียนแดงว่า

“ท่านจะเอาแผ่นดินและผืนฟ้ามาซื้อขายกันหรือนี้
ความคิดนี้แปลกประหลาดสำหรับพวกเรา” (Gore, 359)

เวลานี้เรายึดถือกันเหลือเกินใช่ไหม ที่ดินนี้เป็นของฉัน ฉันมีกรรมสิทธิ์ และก็รู้สึกกันว่าเป็นความจริงอย่างนั้นจริงๆ แต่เมื่อมนุษย์ที่เราเห็นว่ายังไม่มีอารยธรรมมาได้ยินได้ฟังเรื่องอย่างนี้เข้า เขารู้สึกแปลกประหลาด อินเดียนแดงเหล่านี้ก็ไม้ออกว่ามนุษย์มีการนำแผ่นดินผืนฟ้ามาขายกันได้ได้อย่างไร

ต่อไป นอกจากเอาแผ่นดินมาแบ่งกันแล้ว มนุษย์ก็จะขายผืนฟ้ากันจริงๆด้วย เช่น อาจจะมีการเช่าที่ตั้งสถานีอวกาศ ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์สมมติขึ้นทั้งสิ้น สมัยก่อน ตอนที่ประธานาธิบดีแฟรงคลิน เพียช ขอซื้อที่ดินจากพวกอินเดียนแดงนั้น คนอเมริกันย่อมรู้สึกดูถูกคนอินเดียนแดงมาก ว่าคนพวกนี้ไม่มีสติปัญญา โง่เขลาเหลือเกิน ไม่มีอารยธรรม ไม่รู้จักเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

แต่มาบัดนี้ ความคิดของอินเดียนแดงกลับได้รับการยกย่องสรรเสริญ เพราะว่ามันุษย์ยุคนี้มาประสบปัญหาจากสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม แล้วเห็นกันว่าการกระทำของมนุษย์ที่เบียดเบียนธรรมชาติ ที่จัดการกับธรรมชาติตามชอบใจนั้น ได้เป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ ทำให้เกิดมลภาวะเป็นต้น ปรากฏว่าคนอเมริกันยุคนี้ก็กลับไปยกวาทะของอินเดียนแดงผู้นี้มายกย่องสรรเสริญกัน

ตัวอย่างเช่น รองประธานาธิบดี Al Gore คนปัจจุบันนี้ เมื่อเขียนหนังสือเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติเรื่อง *Earth in the Balance* ก็ยกถ้อยคำหรือวาทะของอินเดียนแดงคนนี้อ้างอิง (Gore, 359) เหมือนดั่งจะเยาะเย้ยความคิดของชาวอเมริกันผู้เจริญแล้ว ที่หลงไปตามสมมติ และยอมรับว่าความคิดความเข้าใจของพวกอินเดียนแดงนั้นสอดคล้องตรงตามความจริงของธรรมชาติ

เพราะฉะนั้น เรื่องลึทธิเป็นต้น ตามที่บัญญัติในกฎหมาย จึงเป็นเรื่องของการที่มนุษย์มาตั้งกฎเกณฑ์กันขึ้น เพื่อประโยชน์ในหมู่มนุษย์ของเรา จนหลงเพลินไปว่าเรามีความชอบธรรมที่จะไปจัดการกับธรรมชาติได้ตาม

ปรารถนา แต่ตามความจริงสิทธิอย่างนี้มีหรือไม่ เช่น ที่ฝรั่งพวกหนึ่งบอกว่า มนุษย์มีสิทธิตามธรรมชาตินั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนาว่าเป็นความลับสน

จะต้องเข้าใจว่า ความจริงตามธรรมชาติก็เป็นความจริงของมันอยู่ อย่างนั้น เช่น การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่มนุษย์นั้นมีสติ ปัญญา เมื่อรู้ความจริงนั้นแล้ว และต้องการจะให้ชีวิตและกิจการงานของตนอยู่ได้ด้วยดีภายใต้กฎธรรมชาตินั้น ก็นำความรู้ในกฎธรรมชาติดมาจัดสรรวางระบบแบบแผนขึ้นในสังคมของตน เพื่อให้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาตินั้นเกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคมของตน ด้วยการตกลงกันวางข้อกำหนดขึ้น เช่นการกำหนดให้มีสิทธิต่างๆ ขึ้นมา แต่ทั้งนี้จะต้องมีความรู้ตระหนักในความจริงว่า มันเป็นเรื่องของมนุษย์ที่ตกลงกัน ไม่ใช่ความเป็นจริงในธรรมชาติ

สมมติว่า เราตกลงกันว่าที่ดินแปลงนี้เป็นของฉัน หรือของคนนั้นคนนี้ก็เกิดเป็นสิทธิขึ้นมา แต่สิทธิที่ว่านั้นเป็นเรื่องที่จะใช้อ้างกันได้ในหมู่มนุษย์เท่านั้น จะเอาไปอ้างกับธรรมชาติไม่ได้ เราจะบอกว่าที่ดินแปลงนี้เป็นของฉันแล้ว ทุกอย่างในที่นี้จะต้องเชื่อฟังฉัน ฉันปลูกอะไรแก่จะต้องงอก อันนี้จะเอาไปอ้างกับธรรมชาติโดยไม่ทำเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ก็เป็นไปไม่ได้ การอ้างสิทธินั้นจะไม่สำเร็จผลเลย ธรรมชาติจะไม่ฟัง

เรื่องของธรรมชาติก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คุณต้องการอะไรคุณก็ต้องทำให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัย ถ้าคุณทำไม่ถูกต้องตามเหตุปัจจัยก็ไม่เกิดผลที่คุณต้องการ

เราจะบอกว่าต้นมะม่วงต้นนี้เป็นต้นไม้ของฉัน เกิดในที่ดินของฉันฉันมีสิทธิจัดการได้ แก่ต้องฟังฉัน แก่ต้องงอกงาม แก่ต้องออกผลมาให้ได้ เท่านั้นในฤดูนี้ปีนี้ ให้ฉันมีรายได้เท่านั้น ฯลฯ การอ้างสิทธิกับธรรมชาติอย่างนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ มนุษย์จะต้องทำตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติทั้งสิ้น

ดังนั้น มนุษย์จึงจะต้องรู้จักแยกระหว่างความจริงตามกฎธรรมชาติ

กับความจริงที่มนุษย์มาตกลงกันวางขึ้น เพราะว่าแม้แต่ชีวิตของมนุษย์เอง ในแง่ของกฎธรรมชาติมนุษย์ก็ไม่มีสิทธิอะไร เราจะบอกว่าฉันมีสิทธิในชีวิตของฉัน ก็ไม่มีผลอะไร ถ้าไฟไหม้จะมาถึงตัว ไม่ยอมหนี จะอ้างสิทธิกับไฟว่า “ฉันมีสิทธิในชีวิตของฉัน แก่ไม่มีสิทธิจะทำอะไรฉัน” ไฟก็ไหม้เอาเท่านั้น หรือลองเข้าไปพบเสือแล้วไปยืนอ้างสิทธิบอกกับเสือว่า “ข้าเป็นเจ้าของชีวิตของข้า ข้ามีสิทธิในชีวิตของข้า” บอกกับเสือ เสือก็ไม่ฟัง มันก็จับกินเท่านั้นเอง

แม้แต่ในการดำเนินชีวิตประจำวันของเรา เราจะอ้างสิทธิในชีวิตของเรากับธรรมชาติ ก็ไม่มีผลอะไร แต่เราจะต้องปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตของเราให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยในกระบวนการของธรรมชาติ เราต้องรักษาสุขภาพของเรา เราต้องกินอยู่หลับนอน ต้องทำกิจกรรมทั้งหลายให้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ตรงตามเหตุปัจจัยของมัน ถ้าเราไม่ทำตามนั้น จะอ้างสิทธิต่อธรรมชาติ ก็ไม่อาจได้รับผลที่ต้องการ

ในโลกยุคต่อไป ปัญหาเรื่องสิทธิจะซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังเช่นปัญหาที่เกิดจากความเจริญทางเทคโนโลยี ทางด้านการแพทย์ และทางด้านข่าวสารข้อมูล เป็นต้น อย่างที่เป็นปัญหามากขึ้นๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องสิทธิในการเกิด สิทธิในการให้กำเนิด สิทธิในการตาย สิทธิในการมีชีวิตอยู่ สิทธิเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา เช่น ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสิทธิในการมีชีวิตของทารกในครรภ์ กับสิทธิที่จะมีชีวิตที่มีสุขภาพดีของมารดาผู้ถือว่าตนเป็นเจ้าของครรภ์ เพราะฉะนั้น การเข้าใจความจริงที่ทำให้แยกได้ระหว่างความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ กับความจริงตามที่ตกลงกัน(โดยสมมติ)ด้วยปัญญาของมนุษย์ จะยังมีความสำคัญมากขึ้น

ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งคือ ในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้โลกได้ประสบปัญหาจากความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศเป็นอย่างมาก และตระหนักเห็นภัยจากการทำลายธรรมชาติ เนื่องจากปัญหาและความตื่นตัวในเรื่องนี้ ก็ได้มีบุคคลและกลุ่มชนที่เริ่มตั้งข้อพิจารณาขึ้นมาว่า สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายมี

สิทธิในชีวิตของมันหรือไม่ และบางคนก็ลงความเห็นว่าเป็น “มี”

เมื่อตกลงว่าสัตว์ดิรัจฉานมีสิทธิในชีวิตของมัน ก็มีเรื่องที่มีมนุษย์จะต้องแก้ปัญหาในหมู่พวกตนตามมาอีกมาก เช่น นาย ก. เป็นเจ้าของเล้าหมู เลี้ยงหมูไว้ฆ่าขายเนื้อจำนวนมาก นาย ข. เห็นว่าหมูมีสิทธิในชีวิตของมัน จึงลอบไปปล่อยหมูออกจากเล้า ตำรวจจับนาย ข. ฐานลักทรัพย์ ซึ่งเป็นการละเมิดกรรมสิทธิ์ของนาย ก. แต่นาย ข. อ้างว่าเขาไม่ได้ลักทรัพย์ เขาเพียงแต่ปล่อยหมูไปตามสิทธิของมัน (เหมือนช่วยคนที่ถูกคนอื่นกักขังไว้; แต่ก็พึงสังเกตด้วยว่า สมัยก่อนโน้น เมื่อยังมีระบบทาส เจ้าของทาสก็มีสิทธิตามสมมติที่จะจัดการกับทาส คล้ายกับที่เจ้าของเล้าหมูจะจัดการกับหมู แต่มาบัดนี้ เมื่อสังคมยกเลิกระบบทาสแล้ว การปฏิบัติต่อคนอย่างนั้นกลายเป็นความผิด กรรมสิทธิ์ต่อทาสกลายเป็นไม่มี)

เรื่องทำนองนี้คงเป็นปัญหาสำหรับนักกฎหมายในอนาคตจะวินิจฉัยกันต่อไป แต่ก็มีตัวอย่างแล้วที่รัฐฮาไว สหรัฐอเมริกา นักศึกษาชั้นบัณฑิตศึกษาผู้หนึ่งเห็นว่าปลาโลมามีสิทธิในชีวิตของมัน มันควรจะมีความสุข จึงปล่อยปลาโลมา ๒ ตัว ออกจากสถานทดลอง ปรากฏว่าเขาถูกตัดสินว่ามีความผิดฐานลักทรัพย์ (ดูความคิดของชาวตะวันตกต่อเรื่องอย่างนี้ เช่น *Rolston, 47* และ *Howard, 132* เป็นต้น)

ขอให้สังเกตว่า แม้ใครก็ตามจะบอกว่าสัตว์มีสิทธิในชีวิตของมัน สัตว์นั้นก็คงไม่สามารถเอาสิทธินั้นไปอ้างกับใครๆ หรือกับสัตว์อื่นใด แต่สิทธิของสัตว์นั้น เป็นสิ่งที่มีมนุษย์นั่นเองจะนำไปอ้างต่อมนุษย์ด้วยกัน ในการที่จะปฏิบัติต่อสัตว์นั้นๆ ตามที่พวกตนตกลงกัน

เป็นอันว่า สิทธิต่อชีวิต เป็นต้น อ้างไม่ได้กับธรรมชาติ แต่อ้างได้กับมนุษย์ด้วยกันตามที่ตกลงยอมรับ นี่เป็นเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่า *ธรรม* กับกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ ที่เรียกว่า *วินัย* ซึ่งซ้อนกันอยู่และโยงเป็นเรื่องเดียวกัน แต่แยกออกเป็น ๒ ระดับ

ถึงจะพัฒนาระบบขึ้นมาหลากหลาย ทุกระบบต้องลงกันได้บนฐานหนึ่งเดียวแห่งธรรม

ดังได้กล่าวแล้วว่า กฎของมนุษย์คือวินัย ต้องอิงอยู่บนความจริงของธรรมชาติคือธรรม และมีไว้ก็เพื่อเข้าถึงและได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาตินั่นเอง ความหมายของวินัย ซึ่งรวมทั้งกฎหมายก็อยู่ที่นี้

แต่ตามที่กล่าวแล้วว่า วินัยคือการจัดตั้งวางระบบแบบแผนที่เป็นสมมตินี้ เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่ไม่มีในหมู่สัตว์อื่น มนุษย์มีความสามารถพิเศษเช่นนี้ จึงสร้างสรรค์วัฒนธรรมและอารยธรรมขึ้นมาได้ โลกของมนุษย์จึงเป็นแดนของสมมติ

แต่มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในเมื่อเราบอกว่า **ธรรม** (คือความจริง เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นต้นนี้) เป็นฐานของ**วินัย** (คือการจัดตั้งวางระบบแบบแผนกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ทุกอย่าง) เพราะฉะนั้น การที่จะให้กฎของมนุษย์ได้ผลจริง ระบบต่างๆ จึงต้องประสานโยงถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว

เวลานี้ เมื่อมนุษย์เรามีอารยธรรมเจริญมากขึ้น เราก็มีการจัดตั้งวางระบบแบบแผนในสังคมมากขึ้น โดยแยกเป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง และระบบสังคมด้านต่างๆมากมาย

การที่เรามีระบบเหล่านี้จัดแยกออกไปเป็นหลายด้าน ก็เพื่อให้มีประสิทธิภาพในเชิงปฏิบัติ และในการที่จะศึกษาได้ลึกละเอียด แต่ที่จริงกฎธรรมชาติคือความจริงที่รองรับระบบเหล่านั้นทั้งหมดก็เป็นความจริงอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น ถ้าจะให้กฎมนุษย์ ซึ่งหมายถึงระบบแบบแผนต่างๆในสังคมมนุษย์ ได้ผลอย่างแท้จริง ระบบเหล่านั้นจะต้องประสานเป็นอันเดียวกันได้ บนฐานแห่งความเข้าใจในความจริงตามกฎธรรมชาติที่เป็นหนึ่งเดียวนั้น

ปัญหาของโลกมนุษย์ในปัจจุบันนี้ก็คือ มนุษย์ต่างคนต่างคิดและวางระบบตามความคิดที่แยกส่วนแบบชำนานาญพิเศษเฉพาะด้านๆ ของตน ทำให้มีระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการเมืองการปกครองเป็นต้น หลายรูปหลายแบบ โดยที่ระบบเหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานของทฤษฎีคนละอย่าง และมนุษย์ยิ่งเจริญขึ้น ก็ดูเหมือนว่าระบบและทฤษฎีต่างๆ จะยิ่งแยกเป็นเฉพาะส่วนเฉพาะด้านออกไปๆ และก็ยังไม่ชัด หรือถึงกับไม่คำนึงว่าทฤษฎีเหล่านั้นได้เข้าถึงธรรมคือความจริงในกฎธรรมชาติหรือไม่

ทฤษฎี ก็คือการพยายามที่จะเข้าถึงความจริงที่เรียกสั้นๆ ว่า **ธรรม** นั้น และจากทฤษฎีก็ไปจัดโครงสร้างวางระบบตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นในสังคม แต่ถ้าทฤษฎีไม่เข้าถึงธรรมคือความจริง ระบบที่เขาจัดตั้งขึ้นบนฐานของทฤษฎีนั้น ก็ไม่สามารถให้ประโยชน์ที่แท้จริงยั่งยืน คือไม่สามารถสร้างผลสำเร็จตามที่ต้องการได้ และจะเป็นระบบที่ไม่ยั่งยืน

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อระบบต่างๆ ในสังคมเดียวกันตั้งอยู่บนฐานของทฤษฎีคนละอย่าง ต่อมาระบบเหล่านี้ก็จะขัดแย้งกัน เช่น ระบบเศรษฐกิจไปทางหนึ่ง ระบบการเมืองไปทางหนึ่ง ระบบทางสังคมอย่างอื่นๆ เช่น ระบบการจัดการศึกษาไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งคิดว่าสภาพในปัจจุบันก็เป็นอย่างนี้ด้วย และเมื่อเป็นอย่างนั้น ระบบต่างๆ ก็จะขัดแย้งกันบ้าง ชักพาไขว้เขวไปคนละทิศละทางบ้าง ตัวมนุษย์เองมีความขัดแย้งกันในระบบบ้าง แล้วการดำเนินชีวิตและกิจการของมนุษย์ก็จะต้องมีปัญหาเกิดขึ้น

ตัวอย่างง่าย ๆ ในปัจจุบันนี้ก็คือ แม้แต่ระบบเศรษฐกิจกับระบบการเมืองการปกครองก็เป็นปัญหากันอยู่ ระบบเศรษฐกิจหนึ่งก็จัดตั้งขึ้นตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์หนึ่ง ซึ่งเป็นความเพียรพยายามที่จะเข้าถึงความจริงของธรรมชาติในด้านหนึ่ง แต่ก็ไม่รู้ว่าได้เข้าถึงความจริงหรือไม่ ซึ่งก็รอไม่ได้จึงต้องปฏิบัติกันไป เมื่อตกลงว่าเอาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบนี้ ก็จัดระบบเศรษฐกิจแบบนี้ ต่อมาทางด้านการปกครองก็มีทฤษฎีการปกครอง

เช่น แนวคิดประชาธิปไตย เป็นต้น ซึ่งนำมาใช้เป็นฐานในการจัดระบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย

ในเมื่อระบบเศรษฐกิจกับระบบการปกครองมาจากฐานแห่งทฤษฎีคนละฐาน แล้วจับมาประสานกัน ปรากฏว่าฝ่ายสังคมนิยมก็อ้างว่า พวกตนก็ใช้การปกครองระบอบประชาธิปไตย และอ้างว่าระบอบประชาธิปไตยแบบของตนเป็นประชาธิปไตยที่แท้ เช่น เป็นประชาธิปไตยของประชาชน ส่วนอีกสังคมหนึ่งใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ก็อ้างว่าพวกตนใช้ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่เป็นประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม แล้วสองฝ่ายนี้ก็เถียงกันว่าของใครเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง ของใครจะนำสังคมไปสู่สันติสุขได้จริง

เวลานี้ฝ่ายทุนนิยมเสรีชนะก็นำระบบสองด้านนี้มาผนวกกันว่าในด้านเศรษฐกิจใช้ระบบทุนนิยมแบบตลาดเสรี (free-market economy) ส่วนในด้านการปกครองใช้ระบบประชาธิปไตย (democracy) และบอกว่าต้องใช้ระบอบประชาธิปไตยแบบทุนนิยมจึงจะดีที่สุด จึงผนวกสองคำนี้เป็น free-market democracy แปลว่า ประชาธิปไตยแบบตลาดเสรี ซึ่งทำให้บางคนอาจจะหลงเพลินไปว่า ถ้าเป็นประชาธิปไตยแล้วต้องเป็นตลาดเสรี คือต้องเป็นทุนนิยม

ท่ามกลางสภาพเช่นนี้ ความขัดแย้งในตัวระบบเองก็อาจจะมียู่ และที่สำคัญคือ ฝ่ายหนึ่งจะครอบงำอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น แนวคิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เข้ามาครอบงำแนวคิดของประชาธิปไตย ทำให้มองความหมายของหลักการของประชาธิปไตย ไปตามอิทธิพลของแนวความคิดทางเศรษฐกิจ ดังที่เห็นได้ชัดในเวลาที่ว่า การตีความหมายของความเสมอภาคและเสรีภาพ เป็นการตีความหมายแบบทุนนิยม คือ ให้อำนาจของระบบเศรษฐกิจแบบสนองความต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งพูดสั้นๆ ว่าเป็นการมองความหมายแบบแบ่งแยกและแก่งแย่ง

เพื่อความชัดเจน ขอยกตัวอย่างนิดหน่อย *เสรีภาพ* ที่เป็นหลักการของประชาธิปไตย เน้นความหมายในแง่ของการที่บุคคลมีโอกาสนำเอาศักยภาพ เช่น สติปัญญา ความสามารถของตนออกไปเป็นส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคม ซึ่งเป็นความหมายเชิงร่วมมือและเอื้อต่อกัน แต่ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยม *เสรีภาพ* เน้นความหมายในแง่ของการที่จะได้ผลประโยชน์ตามที่ตนปรารถนา ซึ่งเป็นไปในทางแบ่งแยกและแก่งแย่ง

ความเสมอภาค (สมภาพ หรือสมานภาพ) ที่เป็นหลักการของประชาธิปไตย เน้นความหมายในแง่ของการมีส่วนร่วมอย่างเสมอหน้ากัน เช่น เสมอในสุขและทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหา แต่ภายใต้อิทธิพลของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความเสมอภาคเน้นความหมายในแง่ของการพึงจ้องผลประโยชน์ว่า ถ้าเขาได้ ๕๐๐ ฉันก็ต้องได้ ๕๐๐ เป็นต้น ซึ่งเป็นความหมายเชิงแบ่งแยกและแก่งแย่ง

ว่าโดยสรุป สภาพเช่นนี้ก็คือการที่มนุษย์ยังไม่มีความสามารถ ที่จะประสานระบบการต่างๆของมนุษย์ให้เข้าถึงและสอดคล้องกับหลักความจริงของธรรมชาติได้ ถ้ามนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงนี้ หลักการและระบบต่างๆที่มนุษย์จัดตั้ง จะต้องประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอยู่บนฐานของความจริงนี้ ความสำเร็จอยู่ที่นี้ ถ้ามิฉะนั้นจะไม่มีทางสำเร็จผลได้จริง และไม่ยั่งยืน

เพราะฉะนั้น การที่ระบบเศรษฐกิจการเมืองการปกครองเป็นต้นของมนุษย์จะแก้ปัญหาได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ว่ามนุษย์จะเข้าถึงตัวธรรมคือความจริงได้เพียงใด แต่ขณะนี้เป็นการพูดถึงหลักการให้เห็นว่า มนุษย์จะจัดตั้งวางระบบแบบแผนอย่างไรก็ตาม ทั้งหมดนั้นจะต้องมาจากฐาน คือการรู้เข้าใจเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย แล้วจึงจัดตั้งวางระบบทางสังคมขึ้น ซึ่งจะนำมาจัดแยกเป็นระบบย่อยๆ อย่างไรก็ได้ และถ้าทำได้สำเร็จ ก็คือความสามารถพิเศษ

สองชั้นของมนุษย์ ที่ว่านอกจากมีปัญหาเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ คือธรรม ซึ่งนับว่าเลิศประเสริฐขั้นที่หนึ่งแล้ว ยังก้าวสู่ชั้นของวินัย ต่อไป ด้วย คือสามารถเอาความรู้ในความจริงหรือธรรมนั้น มาจัดตั้งวางระบบ แบบแผนในสังคมขึ้นอย่างประสานสอดคล้องได้สำเร็จ

จะเห็นว่า *กฎหมาย* นั้น ไม่ใช่เป็นเพียงระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับ ความเป็นอยู่ของมนุษย์หรือความประพฤติเท่านั้น แต่เป็นเครื่องกำหนด การจัดวางระบบ และกำหนดกิจการต่างๆ ของสังคมว่าจะทำอย่างไรกัน ด้วย เพราะฉะนั้น *วินัย* จึงไม่ได้มีความหมายแคบๆ อย่างในภาษาไทย คือ *วินัย* ไม่ใช่เป็นเพียงระเบียบความประพฤติของคนเท่านั้น แต่ *วินัย* หมายถึงระบบการจัดสรรสังคมทั้งหมด การจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของ มนุษย์ การจัดระเบียบกิจการของสังคม ซึ่งจะให้เป็นอย่างไรก็ต้องมีกติกา มีข้อกำหนดที่ให้หมายรู้ว่า จะดำเนินไปอย่างไร

เพราะฉะนั้น *กฎหมาย* จึงครอบคลุมความเป็นอยู่และการดำเนิน กิจการทั้งหมดของสังคมมนุษย์ (ในขอบเขตของประเทศหนึ่งๆ เป็นต้น) กิจการด้านเศรษฐกิจจะดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็เป็นตัวบ่งบอก การปกครองจะดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็เป็นตัวกำหนด การดำเนินชีวิต ของบุคคลจะมีขอบเขตแค่ไหน คนจะสัมพันธ์กันภายในขอบเขตอย่างไร กิจการใดจะดำเนินไปอย่างไร กฎหมายก็จะก้าวเข้าไปคุมทั้งหมด

ดังนั้น *วิชากฎหมาย* จึงครอบคลุมกิจกรรมทุกอย่างในการดำเนิน ชีวิต และกิจการทุกอย่างของสังคม และจึงมีทั้งกฎหมายที่คุมคน คุม ความประพฤติของคน และกฎหมายที่วางระบบกิจการที่ดำเนินการโดย คน คือเรื่องของคนที่อยู่ในสังคมนี้กฎหมายคุมหรือครอบคลุมหมด

อย่างไรก็ตาม เท่าที่เป็นมาถึงบัดนี้ คำที่ว่า *กฎหมาย* ครอบคลุมกิจ กรรมทุกอย่างของมนุษย์(ในสังคม)นั้น เพียงแต่ดูคล้ายจะเป็นจริงเท่านั้น แต่ทำได้เป็นจริงแท้ไม่

ที่ว่าดูคล้ายจะเป็นจริง หมายความว่า เราอาจจะมีความหมายสำหรับกิจกรรมและกิจการทุกอย่างในสังคมมนุษย์ ครบทุกอย่าง แต่ที่ว่าไม่จริง แท้ก็คือ กฎหมายเหล่านั้นก็คุมกิจกรรมและกิจการด้านนั้นๆ แต่ละอย่าง แต่ละด้านเท่านั้น เป็นเอกเทศจากกัน ยังหาได้มีความหมายที่เชื่อมโยงประสานกิจกรรมและกิจการทุกด้านเหล่านั้นเข้ามาอยู่ในระบบอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างครอบคลุมทั่วทั้งหมดไม่

ในสังคมที่สมบูรณ์ จะต้องมีความหมายหรือวินัยใหญ่อันหนึ่งที่จะทำหน้าที่นี้ คือ เป็นที่ประมวลประสานระบบย่อยทุกอย่างของสังคม ให้เข้ามาอยู่ในระบบสัมพันธ์ใหญ่ที่ครอบคลุมทั้งหมดอันเดียวกัน อย่างกลมกลืนและเกื้อหนุนกัน โดยโยงเข้ากับความจริงพื้นฐานอันเป็นหนึ่งเดียวของระบบแห่งธรรมชาติของธรรมชาติ

รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เป็นตัวอย่างของระบบสมมติที่ก้าวเข้ามาขั้นหนึ่งสู่การที่จะเป็นกฎหมายใหญ่ที่ครอบคลุมนี้ แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมจริง

โลกยุคที่ผ่านมา เป็นโลกที่มีอารยธรรมบนฐานความคิดแบบแบ่งซอยแยกส่วน ที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการแบบชำนาญพิเศษเฉพาะทาง และการพัฒนาทั่วโลกก็อยู่ในขั้นของการเน้นความเจริญเติบโตขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ การปกครองและกฎหมายต่างๆ ก็หันไปใส่ใจกับด้านเศรษฐกิจนี้มาก กฎหมายที่เกี่ยวกับเรื่องราวและกิจกรรมด้านเศรษฐกิจจึงมีมากมายเป็นพิเศษ

แต่บัดนี้โลกได้สำนึกแล้วว่า การพัฒนาที่มุ่งวัตถุนั้นเศรษฐกิจเป็นตัวเด่นนี้เสียตุล เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด ไม่ยั่งยืน จะต้องเปลี่ยนแปลงใหม่

นับว่าเป็นการถึงเวลาที่ *นิติศาสตร์* จะต้องก้าวใหญ่อีกขั้นหนึ่ง สู่ขั้นของการกำหนดจัดวางระบบชีวิตและสังคมที่กว้างขวางครอบคลุม โยงประสานเกื้อหนุนกันเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียว บนฐานแห่งปัญญาที่รู้

ความจริงอย่างทั่วตลอดรอบด้าน ซึ่งจะทำให้ระบบแห่งกฎสมมติของมนุษย์ ประสานสอดคล้องถูกต้องและได้ผลจริงตามระบบแห่งกฎธรรมชาติอันจริงแท้ที่เป็นฐานอยู่อย่างแท้จริง

ในสังคมหลายยุคหลายสมัย ผู้มีอำนาจปกครองประเทศหรือสังคมนั้นๆ เป็นผู้ตรากฎหมายออกมาควบคุมให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตาม แต่การปฏิบัติเช่นนั้นบางทีก็จัดได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาชั่วคราว พอให้ได้ผลที่จะให้สังคมมีความสงบเรียบร้อยไว้ก่อน

กฎหมายที่สมบูรณตามความมุ่งหมาย ต้องการปัญญาพิเศษ ที่หยั่งรู้ความจริงแห่งเหตุปัจจัยทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง โยงมาสู่การจัดตั้งวางระเบียบระบบสำหรับชีวิตและสังคมอย่างประสานสอดคล้องดังกล่าวแล้ว ถ้าไม่มีผู้ปกครองผู้มีปัญญาพิเศษเช่นนั้น ก็อาจต้องมีแหล่งปัญญาพิเศษดังกล่าวที่จะมาตรากฎหมายให้ผู้ปกครองบริหารกิจการไปตามนั้นอีกชั้นหนึ่ง

การมีฝ่ายนิติบัญญัติแยกจากฝ่ายบริหาร ในระบอบประชาธิปไตยอย่างปัจจุบัน อาจถือได้ว่าเป็นพัฒนาการชั้นหนึ่งในวิถีทางที่กล่าวนี้ แต่ก็ต้องถามว่า บุคคลหรือคณะบุคคลผู้มาร่วมกันทำหน้าที่เช่นนั้น มีการพัฒนาที่จะทำให้เป็นผู้มีปัญญาพิเศษดังกล่าวนั้นแล้วหรือไม่ ถ้ายัง สังคมจะต้องมุ่งที่จะก้าวต่อไปสู่จุดหมายนั้นให้ได้

กล่าวโดยสรุป กิจทางปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่นักนิติศาสตร์จะต้องทำให้ได้มี ๒ อย่าง คือ

๑) รู้เข้าใจหยั่งทราบถึงจุดหมายที่แท้จริงตามกฎธรรมชาติ ที่อยู่เบื้องหลังระบบแห่งสมมติทั้งหมดของมนุษย์

๒) จัดตั้งวินัยหรือกฎหมายที่มีขอบข่ายครอบคลุม ที่จะประสานระบบสมมติของมนุษย์ทุกอย่างเข้าเป็นระบบใหญ่อันหนึ่งอันเดียว ที่โยงถึงกันทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวของธรรมชาติ

กฎหมายเพื่อสังคมมนุษย์ จะไม่สมจริง ถ้ายังไม่ถึงความจริง แห่งธรรมชาติมนุษย์

ขออย่าว่า “วินัย” มีความหมาย ๓ ชั้น

ชั้นที่ ๑ คือ การจัดตั้งวางระเบียบชีวิต และวางระบบกิจการ

ชั้นที่ ๒ คือ ข้อกำหนดที่บอกให้รู้ว่าจะจัดตั้งวางระเบียบระบบให้เป็นอย่างไร

ชั้นที่ ๓ คือ ก) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือสร้างเสริมโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือการชักนำดูแลให้คนใช้ระเบียบและระบบนั้นเป็นเครื่องมือ(ที่จะช่วยกันทำให้สังคมเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกในการ)พัฒนาชีวิตของตน หรือ

ข) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย หรือการบังคับควบคุมคนให้เป็นอยู่และประพฤติปฏิบัติดำเนินกิจการตามระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น

ความหมายของ “วินัย” ที่เราเข้าใจกันมาก คือความหมายที่ ๒ ได้แก่ระเบียบแบบแผนที่บอกว่าจะให้จัดตั้งวางระบบอย่างไร หรือข้อกำหนดที่เป็นแม่บทในการจัดตั้ง

ตัวอย่างเช่น พระมาอยู่ร่วมกัน ต้องมีวิธีแสวงหาและการจัดสรรแบ่งปันปัจจัยสี่ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

ในเรื่องนี้วินัยก็จะบอกว่า พระภิกษุมิวิธีที่จะได้มาและจัดสรรแบ่งปันปัจจัยสี่กันอย่างไร เมื่อมีใครมานิมนต์พระ จะให้ใครเป็นผู้ทำหน้าที่ในการบอกให้พระรูปไหนไป และจะจัดอย่างไร เช่น จะให้ใครไปก่อนไปหลัง ปัจจัยสี่ อย่งไหนพระภิกษุจะเก็บสะสมได้หรือไม่ได้ เก็บได้มากเท่าใดและนานเท่าไร จะเก็บอย่างไร ใครจะเป็นผู้เก็บ เมื่อมีการขัดแย้งกันขึ้น หรือมีพระทำความผิด จะดำเนินคดีอย่างไร อย่างนี้เป็นต้น นี่คือเรื่องของวินัย

ในความหมายที่สอง ซึ่งตรงกับ *กฎหมาย*

ความหมายของวินัยอย่างที่ ๓ ก็คือ *การปกครอง* วินัยในความหมายนี้เป็นเรื่องของการปกครอง เพราะการดูแลให้บุคคลเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติ ตามกฎกติกาและให้กิจการต่างๆดำเนินไปตามครรลอง ก็คือการปกครอง ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งหมด ต่อจากนั้นจึงแยกออกเป็นรายละเอียด ในการบริหาร ซึ่งทั้งหมดนั้นต้องมีการจัดดำเนินการที่เป็นงานรวม เพื่อให้ หมูชนหรือสังคมดำเนินไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่ *การปกครอง*

โดยนัยนี้ คำว่า *วินัย* จึงมีความหมายกว้าง และไปโยงกับที่ได้กล่าวถึงในตอนแรกว่า *กฎหมาย* เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครองมาก เพราะ *วินัย* เอง จะแปลว่า *การปกครอง* ก็ได้

วินัย นั้น โดยรากศัพท์ แปลว่า การนำไปให้วิเศษ มาจาก *วิ* แปลว่า *ให้วิเศษ* และ *นิ* ตัวเดียวกับใน “*นิติ*” แปลว่า *นำ* รวมกันเป็น “*วินัย*” แปลว่าการนำไปให้วิเศษ หมายความว่า ทำให้คนมีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น และทำให้กิจการต่างๆดำเนินไปด้วยดี เป็นความหมายทั้งในระดับบุคคลและสังคม เป็นได้ทั้งกฎหมายและการปกครอง ที่จะจัดสรรให้เกิดความเรียบร้อยดีงามขึ้นในสังคมมนุษย์

(ถ้าเป็น*กฎหมาย* ก็แปลว่าเครื่องนำไปให้วิเศษ ถ้าเป็น*การปกครอง* ก็แปลว่าการนำไปให้วิเศษ)

จึงพูดได้ว่า ในที่สุดแล้ว เรื่องของ*กฎหมาย*และการปกครอง หรือ เรื่องของ*วินัย* ก็คือ การจัดการให้เกิดความเรียบร้อยหรือมีสันติสุขขึ้นในสังคม นี่เป็นความหมายของ*วินัย*ในระดับหนึ่ง

แต่แท้จริง สิ่งนี้เป็นจุดหมายของ*วินัย* หรือ*กฎหมาย*และการปกครอง จริงหรือไม่ จุดหมายของ*นิติศาสตร์* คืออะไรแน่?

ถ้ามองในแง่ของ*วินัย* ตามความหมายของพระพุทธศาสนา *ความสงบเรียบร้อยอยู่กันด้วยดีในสังคม* ยังมีใช้เป็นจุดหมาย ทำไมจึงยังไม่ใช่

ถ้ามองเผินๆก็น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะการปกครองโดยมีกฎหมาย วางระเบียบกฎเกณฑ์ขึ้นมา ก็เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี โดยสงบเรียบร้อย เพราะฉะนั้น การมีความสงบก็จะเป็นการบรรลุจุดหมาย แต่แท้จริงความสงบเรียบร้อยในสังคมนั้นเราถือว่าเป็นปัจจัย ไม่ใช่เป็นจุดหมาย

ความสงบเรียบร้อยของสังคมไม่ใช่เป็นจุดหมาย ถ้าจะให้คำตอบ ต้องถามต่อไปว่า **ทำไมจึงต้องมีวินัย?**

ได้พูดแล้วว่า การมีวินัยสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของสงฆ์ คือ สังฆะ หรือชุมชนของพระภิกษุ หรือพระสงฆ์ทั้งหลายที่มาอยู่ร่วมกัน

ทำไมจึงเกิดสงฆ์? ทำไมพระพุทธเจ้าจึงตั้งสังฆะขึ้นมา เรื่องนี้โยงไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าจุดหมายของการมีการปกครอง มีกฎหมาย มีระเบียบกฎเกณฑ์กติกาของสังคมนั้น **เพื่ออะไร**

ในการจัดตั้งหรือจัดสรรสังคม เรามองธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร? ถ้าเรามองโยงลงไปไม่ถึงธรรมชาติของมนุษย์ ศาสตร์ทั้งหลายจะไม่เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ได้จริง

ศาสตร์ทุกศาสตร์จะต้องหยั่งลงไปให้ถึงธรรมชาติของมนุษย์ และจะต้องตั้งอยู่บนฐานของปัญญาที่เข้าใจความจริงตั้งแต่ธรรมชาติของมนุษย์ เพราะว่าในที่สุดนั้น การจัดตั้งวางระบบทุกอย่างเราทำขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ ถ้าไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ เราก็ไม่รู้ว่ามนุษย์จะมีชีวิตอยู่ไปทำไม เขาต้องการอะไร และเราควรจะทำอะไรให้เขา

ถ้าเราไม่เข้าใจธรรมชาติหรือความจริงแห่งชีวิตของมนุษย์ สิ่งที่เราทำให้เขานั้น แทนที่จะเป็นประโยชน์ อาจะกลายเป็นโทษเป็นพิษภัยแก่เขาก็ได้ ทั้งที่เราอาจจะมีเจตนาดีก็ตาม

จุดหมายของสังคม คือจุดหมายของกฎหมาย

แต่สุดท้าย จุดหมายของกฎหมายต้องสนองจุดหมายของชีวิตคน

ที่นี่ กลับไปสู่คำถามชั้นรากฐานว่า พระพุทธศาสนา มองธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร? พระพุทธศาสนา มองมนุษย์ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ คือทั้งต้องฝึกและฝึกได้ ถ้าใช้ศัพท์ภาษาสมัยใหม่ก็ว่า **มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา และศึกษาได้**

นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์อื่น สัตว์ชนิดอื่นนั้น ไม่ต้องฝึกแต่ก็ฝึกไม่ได้ ไม่ต้องฝึก หมายความว่า เมื่อเกิดมาก็มีชีวิตอยู่รอดได้ง่าย โดยแทบไม่ต้องฝึก ไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องศึกษาอะไร เพราะอาศัยสัญชาตญาณช่วย ออกจากท้องแม่ ๒ นาทีอาจจะเดินได้เลย ถ้าเป็นห่านก็ออกจากไข่ตอนเช้า บ่ายก็ตามแม่ไปลงสระน้ำ ว่ายน้ำได้ หากินได้โดยไม่ต้องฝึก สัตว์เหล่านั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษในแง่ที่ว่า ถ้าไม่มีการฝึกฝน ไม่มีการเรียนรู้แล้ว อยู่ไม่ได้ อยู่ไม่รอด

มนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วไม่สามารถอยู่รอดด้วยตนเอง เมื่อเกิดมาแล้วต้องมีผู้ล้มดูเลี้ยงดู โดยเฉพาะพ่อแม่ เลี้ยงดูไปเป็นปีก็ยังอยู่ไม่รอด ต้องเลี้ยงดูไปหลายปีจนเขาสามารถดำเนินชีวิตได้ ระหว่างที่พ่อแม่เลี้ยงดูเขา นั้น เขาทำอะไร นี่เป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่เขาทำคือการเรียนรู้ และฝึกศึกษาพัฒนาตัวเอง

ระหว่างที่พ่อแม่เลี้ยง เด็กก็เรียน เขาต้องเรียนทุกอย่างเพื่อให้ดำเนินชีวิตได้ ไม่ว่าจะนั่ง จะกิน จะนอน จะขับถ่าย ต้องเรียนรู้ ต้องฝึก ต้องหัดทั้งสิ้น คือต้องศึกษานั้นเอง ถ้าไม่เรียนรู้ไม่ฝึกฝนเขาจะทำไม่ได้สักอย่างและอยู่ไม่รอด กว่า จะเรียนรู้ในการเดิน การพูด เด็กบางคนใช้เวลาเกือบ ๒ ปี จึงเดินได้ พูดได้

โดยนัยนี้ การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงไม่ใช่ได้มาเปล่าๆ มนุษย์ต้องลงทุนด้วยการศึกษา เรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา จึงพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก

แต่การที่ต้องฝึกนี้มองอีกด้านหนึ่งก็เป็นข้อดีของมนุษย์ คือ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ส่วนสัตว์ชนิดอื่นนั้นไม่ต้องฝึกก็จริง แต่มันฝึกไม่ได้ ที่จริงไม่ถึงกับฝึกไม่ได้เลย แต่ฝึกได้น้อยอย่างยิ่ง เรียนรู้ได้จำกัด เรียนรู้ได้นิดหน่อย และส่วนใหญ่ถ้าจะฝึกต้องให้มนุษย์ฝึกให้ ส่วนมนุษย์นี้มีความสามารถพิเศษที่ฝึกตนเองได้ เรียนรู้ด้วยตนเองได้ ถ้ามนุษย์ฝึกตนแล้วก็พัฒนาได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด ฝึกอย่างไรก็ได้ อย่างนั้น อยากรจะเป็นอย่างไรก็ฝึกเอา

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงพัฒนาตนจนกระทั่งทั้งสัตว์ชนิดอื่นทั้งหมดมนุษย์สามารถสร้างโลกของมนุษย์ขึ้นมาต่างหากจากโลกของธรรมชาติ ไม่เหมือนกับสัตว์ชนิดอื่นที่ต้องอยู่ในธรรมชาติตลอดชีวิต เกิดมาด้วยสัญชาตญาณใดก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณนั้น มนุษย์นี้เกิดมาแล้ว ก็ฝึกศึกษาพัฒนา เรียนรู้ก้าวหน้าไปไม่มีที่สิ้นสุด สร้างสรรค์อารยธรรมสืบต่อกันได้จากมนุษย์รุ่นพ่อมาสู่รุ่นลูกรุ่นหลาน รุ่นเหลน ต่อไปเรื่อยๆ

ธรรมชาติของมนุษย์มีความพิเศษอยู่ตรงนี้ คือการที่มนุษย์สามารถมีชีวิตที่ดั่งงามเป็นเลิศได้ ด้วยการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา แต่พูดย้อนกลับว่า มนุษย์จะมีชีวิตที่ดั่งงามเป็นเลิศได้ จะต้องเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงถือว่า เป็น “สัตว์ที่ต้องศึกษา” และจึงวางเป็นหลักได้ว่า **ชีวิตที่ดั่งงามของมนุษย์ คือชีวิตแห่งการศึกษา** พระพุทธศาสนาถือคตินี้ สอดคล้องกับการที่มนุษย์มีธรรมชาติอย่างนี้

เราต้องการให้มนุษย์มีชีวิตที่ดั่งงาม แต่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ ฝึกศึกษา พัฒนาตัวเอง ดังนั้น จึงเข้ามาสู่ระบบของพระพุทธศาสนาในเรื่องของการโยง **ธรรม** กับ **วินัย**

มนุษย์เรียนรู้เพื่อเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ คือ **ธรรม** ถ้ามนุษย์รู้เหตุปัจจัยที่เป็นความจริงในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย มนุษย์ก็จะกระทำการต่างๆ ได้ผลตามที่ตนต้องการแทบทุกอย่าง เช่น จะกินผลไม้ ก็ไม่ต้องรอเดินไปกินที่ต้นในป่า แต่สามารถเอาเมืงมาปลูกให้มีต้นไม้ที่บ้านได้

ความสามารถสร้างสรรค์ทำสิ่งต่างๆขึ้นมามากมายนั้น เกิดจากการเรียนรู้ ฝึก ศึกษา พัฒนาของมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงาม ก็ต้องฝึกศึกษาพัฒนาให้เข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ และเอาประโยชน์จากความรู้นั้นให้ได้ แล้วด้วยการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาโดยใช้ความรู้นี้ มนุษย์ก็จะสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงามขึ้นมาได้

ชีวิตและสังคมดีงาม ที่สร้างสรรค์ขึ้นมาได้ด้วยการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตนเองของมนุษย์นี้ จึงเป็นจุดหมายแห่งกิจกรรมและกิจการทั้งหลายของมนุษย์

แต่การที่คนทั้งหลายผู้มาอยู่รวมกันจะเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตนให้สามารถสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงามขึ้นมาได้นั้น ก็ต้องมีชีวิตที่ปลอดภัยและสังคมที่อยู่กันสงบเรียบร้อยเป็นสภาพเอื้อหรือเกื้อหนุน และนี่แหละคือจุดที่การปกครองและกฎหมายเข้ามา คือ สังคมต้องมีวินัย ทั้งในแง่ของการปกครอง และกฎหมาย เพื่อสร้างสรรค์ความสงบเรียบร้อย อันเป็นสภาพเอื้อที่จะช่วยให้คนทั้งหลายพัฒนาชีวิตของตนขึ้นไปให้สามารถบรรลุจุดหมายแห่งการมีชีวิตที่ดีงาม มีสันติสุขและเป็นอิสระได้ จนเข้าถึงประโยชน์สุขที่สูงสุด

วินัย/กฎหมาย เป็นเครื่องจัดสรรให้เกิดโอกาส ที่จะเป็นฐานของการพัฒนาสู่การสร้างสรรค์ที่สูงขึ้นไป

ได้เคยพูดไว้ที่อื่นแล้วว่า วินัยเป็นเครื่องจัดสรรให้เกิดโอกาส จึงขอยกมาอ้าง ณ ที่นี้ด้วย ดังนี้

“...วินัยเป็นการจัดสรรโอกาส ทำให้ชีวิตและสังคมมีระบบระเบียบ และมีโอกาสเกิดขึ้น ทำให้ทำอะไรๆ ได้คล่อง ดำเนินชีวิตได้สะดวก ดำเนินกิจการได้สะดวก ถ้า

ชีวิตและสังคมไม่มีระเบียบ ไม่เป็นระบบ ก็จะมีสูญเสียบ
โอกาสในการที่จะดำเนินชีวิตและทำกิจการของสังคมให้
เป็นไปด้วยดี ตลอดจนทำให้การพัฒนาได้ผลดี

ทำไมจึงต้องจัดระเบียบ ทำไมจึงต้องมีวินัย?

ถ้าชีวิตวุ่นวาย การเป็นอยู่ของมนุษย์สับสนหะระเบียบ
ไม่ได้ โอกาสในการดำเนินชีวิตก็จะหายไป เช่นในที่
ประชุมนี้ ถ้าเราไม่มีระเบียบเลย โตะเก้าอี้ก็วางเกะกะทั่ว
ไป คนก็เดินกันไปเดินกันมา อากาศก็อุดอู้อึดอัดไม่รู้
เรื่อง สับสน แม้แต่เมื่ออยู่ในบ้านของเรา ถ้าสิ่งของตั้งวาง
ไม่เป็นระเบียบ กระจัดกระจายอยู่ตรงโน้นตรงนี้ แม้แต่จะ
เดินก็ยาก เดินไปที่โต๊ะโน้น ชนนี้ กว่าจะถึงประตูก็เสียเวลา
ตั้งหลายนาที แต่พอเราจัดของให้เป็นระเบียบ ตกกลงกันว่า
ตรงนี้เป็นทางเดินก็เว้นไว้ เป็นช่องว่าง เราเดินพรวดเดียวก็
ถึงประตู ทำให้สะดวกรวดเร็ว

กิจการต่างๆ ต้องมีระเบียบ หรือต้องอาศัยวินัยมาจัด
สรรโอกาสทั้งนั้น ที่เห็นได้ง่ายๆ เช่น เมื่อแพทย์จะผ่าตัด
ศัลยกรรมจะต้องการวินัยมาก จะต้องจัดระเบียบเครื่องมือ
ที่ใช้ตามลำดับการทำงานอย่างเคร่งครัดทีเดียว ต้องตกลง
กันไว้ก่อนว่า ขั้นตอนใดจะใช้เครื่องมือไหน และส่งเครื่อง
มือให้ถูกต้อง คนนี้ยื่นตรงนี้ จังหวะนี้ ถึงเวลาไหนส่ง
เครื่องมืออันไหน เพราะอยู่ในช่วงของความเป็นความตาย
พยาบาลที่จัดเตรียมเครื่องมือ ต้องพร้อมและต้องจัดให้ถูก
ลำดับทุกอย่าง ผิดนิดไม่ได้ เพราะงานนั้นต้องเป็นไปตาม
เวลาที่จำกัด ฉะนั้นในกิจการที่ยังมีความสำคัญ มีความซับซ้อน
มีความเป็นความตายเข้ามาเกี่ยวข้อง วินัยจะยิ่งต้องมี

ความเคร่งครัดแน่นอำมากยิ่งขึ้น

ในสังคมกว้างออกไป ถ้าชีวิตคนไม่ปลอดภัย สังคม
ไม่มีความเป็นระเบียบ มีโจร มีขโมย มีการทำร้ายกัน เราจะ
ไปไหนเวลาไหน ก็ไม่สะดวก เพราะกลัวว่าถ้าไปเวลานี้
หรือผ่านสถานที่จุดนั้นแล้ว อาจจะถูกทำร้ายได้ เมื่อคนไม่
กล้าเดินทาง มีความหวาดระแวง กิจการงานของสังคมและ
การค้าเน้นชีวิตของบุคคลก็หมดความคล่องตัว ทำให้ขัด
ข้องไปหมด

โดยนัยนี้ วินัยจึงช่วยจัดทำให้เกิดระบบระเบียบในชีวิต
และสังคมขึ้น ทำให้เกิดความคล่องตัว จะทำอะไรต่ออะไร
ก็ได้ผล ฉะนั้น การจัดวางวินัยจะต้องคำนึงถึงความมุ่ง
หมายนี้อยู่เสมอ เช่นต้องตรวจสอบว่า การจัดวางวินัยของ
เรามีความมุ่งหมายชัดเจนหรือไม่ ที่จะช่วยให้ชีวิตและกิจ
การงานเป็นไปได้ด้วยดี เกิดมีโอกา และทำให้มันใจว่า
เมื่อเราจัดระบบระเบียบเรียบร้อยดีแล้ว โอกาสในการ
พัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้น ความเป็นอยู่และกิจการต่างๆ จะเป็น
ไปด้วยความคล่องตัว นำไปสู่จุดหมายดีงามที่ต้องการ

ในการพัฒนามนุษย์ระยะยาว ถ้าไม่มีวินัยเป็นฐาน ก็
ทำให้เกิดความขัดข้องวุ่นวายสับสน ฉะนั้นเราจึงจัดวาง
วินัยเพื่อความมุ่งหมายระยะยาวในการพัฒนามนุษย์ด้วย
และด้วยเหตุนี้วินัยจึงเป็นเรื่องสำคัญในสังคมประชาธิปไตย
เพราะประชาธิปไตยต้องการโอกาสเหล่านี้ ในการที่
จะให้มนุษย์มาสื่อมาแสดงออก เพื่อนำเอาศักยภาพของตัว
เองออกมาร่วมในการสร้างสรรค์สังคมอย่างได้ผล

สรุปว่า วินัยมีความหมายเชิงบวก คือ เป็นการจัดสรร โอกาสให้ชีวิตและสังคมดำเนินไปโดยสะดวก คล่องตัว ได้ผล มีประสิทธิภาพ และเป็นโอกาสแก่การพัฒนามนุษย์ ด้วย” (วินัย: เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด, น. ๑๕-๑๗)

เมื่อประชาชนเป็นอยู่โดยมีชีวิตร่างกายปลอดภัย ครอบครัวมั่นคง ทรัพย์สินไร้อันตราย ไปไหนมาไหนโดยไม่ต้องหวาดระแวง จะดำเนินกิจการใดก็มั่นใจ ไม่ต้องกลัวถูกฉกฉวยผลหรือข่มเหงเอาเปรียบ ก็นับว่า สังคมมีความสงบเรียบร้อยแล้ว

กระนั้นก็ตาม สังคมที่ดีจะไม่หยุดเพียงเท่านั้น แต่จะต้องมีมาตรการทางการปกครองและกฎหมายมาเอื้อโอกาสส่งเสริมสนับสนุน ช่วยให้ประชาชนผู้ทำการอาชีพ หรือประกอบกิจกรรมและดำเนินกิจการต่างๆ ที่ดีงามสุจริต มีกำลังใจและตั้งใจทำงานสร้างสรรค์ ฝึกปรือฝีมือและความชัดเจนชำนาญในงานวิชาชีพของตนๆ พัฒนาความสามารถที่จะสร้างสรรค์ประดิษฐ์กรรมและกิจกรรมที่เป็นคุณประโยชน์ให้เจริญแพร่หลาย ทำให้ชีวิตมีความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมทางวัตถุและทางสังคมที่ผาสุกสบาย เอื้อต่อการเข้าถึงความดีงามและความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป

ท่ามกลางความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมที่มีความพร้อมพร้อมเอื้ออำนวยทางเศรษฐกิจและทางสังคมเช่นนี้ วินัย ทั้งด้านการปกครองและกฎหมาย หรือทั้งด้านรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ จะต้องเน้นมาตรการที่จะส่งเสริมกิจกรรมและกิจการทางด้านศิลปวัฒนธรรม ทางศีลธรรม ทางศาสนา และคุณค่าทางจิตใจต่างๆ ที่จะสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาด้านคุณธรรม ใฝ่ในอุดมคติทางนามธรรม และเข้าถึงความดีงามและความสุขทางจิตใจที่สูงหรือประณีตยิ่งขึ้นไป ทั้งเพื่อประโยชน์สุขแห่งชีวิตของประชาชน และเพื่อความมั่นคงยั่งยืนแห่งพัฒนาการทางเศรษฐกิจและทางสังคมนั้นด้วย

พร้อมกันนั้นก็ให้มีมาตรการทางวินัย ทั้งด้านการปกครอง และกฎหมาย

ที่จะส่งเสริมการค้นคว้าแสวงปัญญา และกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาของประชาชน เพื่อให้ชีวิตเข้าถึงความดีงามความเป็นเลิศความสุขและอิสรภาพที่แท้จริง และนำทางอารยธรรมสู่ความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

ถ้าพูดสั้นๆ ด้วยภาษาแห่งไตรสิกขา ก็คือการใช้มาตรการทางวินัย (ทั้งการปกครองและกฎหมาย) มาช่วยสร้างสภาพเอื้อและส่งเสริมประชาชนให้พัฒนา ทั้งในด้านพฤติกรรม (โดยเฉพาะสัมมาอาชีวะ และอนวัชชกรรม คือกิจกรรมสร้างสรรค์) ในด้านจิตใจ และในทางปัญญา

วินัย/กฎหมายช่วยจัดสรรสังคมดี ที่เอื้อให้คนงอกงามมีชีวิตที่ดี คนยิ่งงอกงามมีชีวิตที่ดี ก็ยิ่งหนุนสังคมดีที่คนจะมีชีวิตงอกงาม

ชีวิตมนุษย์มี ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ซึ่งดำเนินไปด้วยกัน และสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน แยกขาดจากกันไม่ได้

พฤติกรรม ที่แสดงออกทางกายกิริยา ทางวาจากิริยา เป็นส่วนที่ปรากฏออกมาในการติดต่อกับสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคม แต่เบื้องหลังพฤติกรรมนั้นก็คือ เจตนา ความตั้งใจและแรงจูงใจ ภายในจิตใจ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่จะแสดงออกมาเพื่อสนองความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งในจิตใจนั้น และพฤติกรรมที่แสดงออกนั้นจะมีลักษณะอาการอย่างไร ก็เป็นไปตามสภาพจิตใจ เช่นความรู้สึกสบายใจไม่สบายใจเป็นต้นของเขา

นอกจากนั้น พฤติกรรมของเขาจะตื่นเขินคับแคบ หรือดำเนินไปอย่างลึกซึ้งซับซ้อนในขอบเขตกว้างขวาง มีประสิทธิภาพที่จะสนองความต้องการของตนเองอย่างได้ผลหรือไม่เพียงใด ก็ย่อมขึ้นต่อความรู้ ความเข้าใจและความเฉลียวฉลาดคือปัญญาของเขา **พฤติกรรมจึงแยกออกไม่ได้จากจิตใจและปัญญา**

จิตใจ ก็อาศัยพฤติกรรม เช่น จิตใจจะมีความสุขเมื่อมีพฤติกรรมที่

ดำเนินไปได้ตามความต้องการ หรือได้ทำพฤติกรรมที่ถูกต้อง แต่ถ้าต้องทำพฤติกรรมที่ไม่ปรารถนา ก็จะฝืนใจ มีความทุกข์ ถ้าได้ทำพฤติกรรมที่ชอบ หรือเคยชิน ก็ชอบใจสบายใจ แต่ถ้าพฤติกรรมนั้นถูกขัดขวางปิดกั้น ก็ไม่ชอบใจ โกรธหรือเกิดความทุกข์

พร้อมกันนั้น **จิตใจ**ก็จะเป็นไปตาม**ปัญญา** ถ้าคิดนึกหรือประสพสถานการณ์ใดแล้ว ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร จะเอาอย่างไร กับมัน จิตใจก็จะอึดอัดขัดข้อง เกิดความรู้สึกบีบคั้นกดดันเป็นทุกข์ แต่ไม่รู้ว่าในสถานการณ์ใด หรือต่อประสพการณ์ใด ถ้ารู้เข้าใจว่ามันคืออะไร เป็นอย่างไร มองเห็นชัดโล่งไปว่าจะปฏิบัติหรือจัดการกับมันได้อย่างไรแล้ว จิตใจก็โปร่งโล่งสุขสบาย ถ้ามีทุกข์อยู่ที่พันหายหมดทุกข์ไป เมื่อเห็นคนอื่นหน้าตาบึ้ง พุดจาหรือมีกิริยาอาการไม่สุภาพ จิตใจก็รู้สึกโกรธขัดเคือง แต่พอรู้ว่า คนนั้นเขามีปัญหา มีความกดดันในใจจากแรงบีบคั้น เช่นขาดเงิน หรือกำลังกลุ้มใจเรื่องครอบครัว เป็นต้น พอรู้ขึ้นมาเกิดปัญญาแล้ว จิตใจก็หายโกรธเคือง กลายเป็นสงสารเห็นใจอยากเข้าไปช่วยเหลือ **จิตใจจึงแยกกันไม่ได้กับพฤติกรรมและปัญญา**

ปัญญาก็เช่นกัน จะพัฒนาหรือทำงานได้ผลดี ก็ต้องอาศัยจิตใจและพฤติกรรม ถ้าจิตใจอ่อนแอเหนียวหนายเฉื่อยชา เจอปัญหาที่ไม่สู้ ไม่พยายามคิดหาทางแก้ไข ปัญญาก็ไม่พัฒนา หรือจะพิจารณาศึกษาอะไร จิตใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ก็คิดไม่ออกหรือมองไม่ชัด แต่ถ้าจิตใจเข้มแข็ง มีความเพียรแรงกล้า เจอปัญหาที่สู้ พยายามคิดหาทางแก้ไข ปัญญาก็พัฒนาได้ดี ยิ่งจิตใจนั้นเป็นสมาธิ สงบมั่นคงแน่วแน่ ไม่มีอะไรกวนได้ ก็ยิ่งคิดได้ชัดเจนมองเห็นสว่างโล่ง

พร้อมกันนั้น ในการแสวง**ปัญญา** ก็ต้องใช้**พฤติกรรม**เกื้อหนุน และเป็นเครื่องมือ เช่นต้องเดินไปยังแหล่งข้อมูล ต้องดำเนินการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล ต้องรู้จักดู รู้จักฟัง รู้จักสัมผัส ต้องรู้จักเข้าหาผู้คน รู้จักพุดจา

ถ้าพูดจาสุภาพ รู้จักตั้งคำถาม รู้จักพูดให้กระชับตรงประเด็น และได้ตอบ เป็น เป็นต้น การแสวงปัญญาก็ได้ผลดี ฯลฯ โดยนัยนี้ **ปัญญาก็สัมพันธ์กับจิตใจและพฤติกรรม**

การจัดการหรือจัดดำเนินการให้ระบบความเป็นไปของชีวิตทั้ง ๓ ด้าน คือ **พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา**นี้ สัมพันธ์กันในลักษณะการที่ทำให้ชีวิตดีงาม เป็นอยู่อย่างได้ผลยิ่งขึ้น นี่แหละ คือการเรียนรู้ การฝึก หรือการพัฒนาชีวิต ที่เรียกว่า ศึกษ หรือการศึกษา และเพราะเป็นการพัฒนาหรือศึกษาอย่างเป็นระบบครบ ๓ ด้านไปด้วยกัน จึงเรียกว่า **ไตรสิกขา**

จิตใจ และปัญญา เป็นเรื่องภายใน เป็นส่วนเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล แต่**พฤติกรรม**เป็นชีวิตด้านที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ทั้งกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคม และกับวัตถุทั้งหลาย เราสามารถใช้พฤติกรรมเป็นสื่อในการเข้าถึงจิตใจและปัญญา การพัฒนาพฤติกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาจิตใจและปัญญา

ในทางกลับกัน **พฤติกรรม**ก็เป็นสื่อหรือเป็นแดนที่แสดงออกของ**จิตใจ และปัญญา** ถ้าจิตใจและปัญญาได้มีการพัฒนาอย่างดี ก็จะทำให้คนมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูล ดังนั้น พฤติกรรมของคนจะเป็นไปในทางเบียดเบียน บั่นทอนสังคม หรือเป็นไปในทางที่ส่งเสริมเกื้อหนุนต่อความเป็นอยู่และกิจการที่ร่วมกัน ก็อยู่ที่ว่าจิตใจและปัญญาได้รับการพัฒนาหรือไม่เพียงใด

วินัย เอาพฤติกรรมเป็นจุดเชื่อมโยงเข้าสู่ไตรสิกขาในตัวคน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า วินัยเชื่อมโยงกับระบบไตรสิกขาที่พฤติกรรมคือด้านศีลของคน

อาจพูดด้วยอีกสำนวนหนึ่งว่า **วินัย** คือการจัดระบบพฤติกรรม หรือการจัดระบบชีวิตและสังคมที่จะส่งเสริมพฤติกรรมของคน เพื่อช่วยให้เขาพัฒนาในไตรสิกขา

จากจุดเริ่มที่พฤติกรรม เมื่อประชาชนได้อาศัยสภาพแวดล้อมแห่งระบบชีวิตและสังคมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาชีวิตของตน และได้พัฒนาทาง

ด้านจิตใจและปัญญามากขึ้น ตัวเขาเองก็จะมีชีวิตที่ติงงามมีความสุขมากยิ่งขึ้น พร้อมกับที่ภาวะที่พัฒนาแล้วทางด้านจิตใจและปัญญานั้น ก็จะส่งผลออกมาทางด้านพฤติกรรม ทำให้เขามีพฤติกรรมที่พึงปรารถนา ซึ่งประณีตเกื้อกูลหนุนเสริมสร้างสรรคัลังคมให้เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อโอกาสต่อการพัฒนาชีวิตของเพื่อนมนุษย์ โดยที่ตัวเขาเองจะเป็นผู้ปกครองตนเองได้ และปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเป็นข้อหมายรู้ร่วมกัน ทำให้วินัย ไม่ว่าจะในความหมายของระเบียบระบบที่จัดตั้งก็ตาม ข้อกำหนดในการจัดตั้งคือกฎหมายก็ตาม หรือการจัดการให้เป็นไปตามระเบียบระบบนั้นคือการปกครองก็ตาม ได้ผลตามความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริง อย่างมั่นคงยั่งยืน

นิติศาสตร์ เกี่ยวข้องโดยตรงกับพฤติกรรมของมนุษย์ หมายความว่า พฤติกรรมหรือชีวิตด้านศีล เป็นแดนสัมพันธ์ของนิติศาสตร์ แต่การจัดสรรด้านพฤติกรรมหรือศีลอย่างเดียว ไม่เพียงพอแก่การสร้างสรรคัลังคมและดำรงรักษาอารยธรรมของมนุษยชาติ

การที่นิติศาสตร์ใช้ศีลหรือพฤติกรรมเป็นแดนเชื่อมโยงส่งผลเข้าสู่แดนแห่งจิตใจและปัญญา ทำให้เกิดการพัฒนาคอนอย่างเต็มทั้งระบบ โดยสื่อสมมติสู่ตัวธรรมอันเป็นความจริงแท้ในธรรมชาติให้สำเร็จได้ นี่ต่างหากที่เป็นคุณค่าที่แท้จริงของนิติศาสตร์

ถ้าการปกครองและกฎหมายขาดจุดหมายในการพัฒนามนุษย์ คือการปกครองและกฎหมายนั้นไม่เป็นเครื่องมือสื่อศึกษา พอสังคมนสงบเรียบร้อยและมีความพร้อมทั้งทางเศรษฐกิจมากขึ้น ความลุ่มหลงเพลิดเพลิมมัวเมา ความเฉื่อยชาประมาท และความขัดแย้งในหมู่ชนก็จะแพร่หลายขยายตัว ต่อจากนั้น สังคมก็จะเลื่อนไหลลงไปในกระแสแห่งความเสื่อมหรือวนเวียนอยู่ในวงจรแห่งความเจริญแล้วก็เสื่อม เช่นเดียวกับอารยธรรมเก่าๆ เช่น กรีก และโรมัน เป็นต้น ที่ล่มสลายไปแล้วในอดีต

เรื่องนี้จะต้องสำนึกตระหนักกันให้มาก เพราะสังคมนที่เจริญขึ้นใน

ทางเศรษฐกิจที่พร้อมพร้อมและความเป็นอยู่ที่สงบเรียบร้อยมั่นคงถึงระดับหนึ่งแล้ว ความใฝ่เมืองที่จะประมาทหัวเมาจะแรงเข้มมาก จนแม้แต่จะมีมาตรการในการพัฒนาทางจิตปัญญาอยู่ ก็ยังยากที่จะซูลังคมนั้นไว้ได้

ย้อนมาดูการจัดตั้งสังฆะ ในฐานะเป็นสังฆคัมที่เกิดจากวินัยเป็นตัวอย่าง ดังที่กล่าวแล้วว่า มนุษย์จะได้ผลดีจากกฎธรรมชาติได้ก็โดยที่มีการจัดตั้ง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเข้าถึงความจริงในกฎธรรมชาติ รู้ความจริงนั้นแล้ว ทรงเห็นว่ามนุษย์จะได้ประโยชน์ เขาจะมีชีวิตที่ดีงาม ถ้าเขาเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาตัวเองให้เข้าถึงธรรม และเอาความรู้ในธรรมหรือในกฎธรรมชาตินี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป

แต่ทำอย่างไรจึงจะให้ประโยชน์นี้เกิดเป็นผลแก่หมู่มนุษย์จำนวนมาก ก็จึงต้องจัดตั้งขึ้นมาเป็นสังฆะ เพื่อคนที่ต้องการจะฝึกศึกษาพัฒนาตัวเองนั้น จะได้มีสภาพความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อม ระบบการอยู่ร่วมกัน บรรยากาศและโอกาส ที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการเรียนรู้ ฝึก ศึกษา พัฒนาของเขา เช่นการที่จะได้เข้ามาอยู่ใกล้ชิดและเรียนรู้จากพระพุทธเจ้า หรือจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถสูงกว่าตน หรือหมู่บุคคลที่มีความต้องการและระดับการเรียนรู้เหมือนกัน ใฝ่ในการฝึกฝนพัฒนา จะได้มาก่อมูลต่อกันด้วยการปรึกษาสังสรรค์ เป็นต้น

โดยนัยนี้จึงเกิดมี สังฆะ ขึ้นมาเป็นชุมชนแห่งการศึกษา เพื่อให้คนที่ต้องการเข้าถึงธรรมและได้ประโยชน์จากธรรม จะได้มีโอกาสเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาดังกล่าวแล้ว และเป็นศูนย์กลางที่บุคคลภายนอกที่ต้องการเรียนรู้จะเข้ามาหาในฐานะเป็นแหล่งของการศึกษา และพร้อมกันนั้น พระที่มีความรู้ ได้เล่าเรียนสูงขึ้นไปหรือเข้าถึงธรรมแล้ว ก็จะทำออกจากศูนย์กลางนี้ ไปให้ความรู้เพื่อการศึกษาของประชาชน

นี่คืองานของวินัย ที่ทำให้มีการจัดตั้งขึ้นเป็นสังฆะ โดยมีหลักแหล่งที่เรียกว่า วัด ซึ่งก็คือชุมชนที่เป็นแหล่งแห่งการศึกษานั้นเอง

รวมความว่า การใช้วินัยจัดตั้งสังฆะคือสงฆ์ขึ้นมานั้น มีจุดมุ่งหมายนี้ คือเป็นการจัดระบบความเป็นอยู่ สร้างสภาพแวดล้อมและบรรยากาศตลอดจนระบบความสัมพันธ์ในการทำกิจการร่วมกันทุกอย่าง ให้เป็นสภาพเอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลผู้เข้ามาสู่ชุมชนนี้ จะได้มีโอกาสที่จะศึกษา เรียนรู้ พัฒนาตนเองให้ดีขึ้น เพื่อเข้าถึงชีวิตที่ติงามยิ่งขึ้น **นี่คือวัตถุประสงค์ของวินัย**

เพราะฉะนั้น การปกครองที่มีกฎหมายเป็นเครื่องมือจัดสรรสังคม เพื่อให้มนุษย์อยู่กันโดยสงบเรียบร้อยนี้ จึงมีความมุ่งหมายเพื่อให้ความเป็นอยู่ที่สงบเรียบร้อยนั้นเป็นสภาพที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลในสังคมนั้นจะได้มีโอกาสเรียนรู้ ฝึกหัด ศึกษา พัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ติงามยิ่งขึ้นไป

หมายความว่า เราต้องการให้หมู่มนุษย์มีชีวิตที่ติงามยิ่งขึ้นไป ก็จึงจัดให้มีการปกครองโดยวางข้อกำหนดเป็นกฎหมายขึ้นมา เช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์ด้วยวินัย ซึ่งมาจัดสรรให้ความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต สภาพแวดล้อม การทำกิจการร่วมกัน ประสานกันเป็นระบบที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาชีวิตของหมู่มนุษย์ไปสู่ความติงามสูงสุดที่เป็นจุดหมาย

ถ้าไม่มีจุดหมายนี้ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยก็ไม่มี ความหมายที่ชัดเจนเพียงพอ ไม่มั่นคงยั่งยืน และไม่เป็นที่ประโยชน์แท้แก่หมู่มนุษย์

การปกครองที่แท้ และกฎหมายที่ถูกต้อง

ต้องมีจุดหมายสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์

เมื่อสังฆะ คือสงฆ์ขยายใหญ่ขึ้น มีพระภิกษุจำนวนมากขึ้น ในการปกครองต่อมา พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติให้พระภิกษุผู้บวชใหม่แต่ละรูปมีอุปัชฌาย์ คือเมื่อจะบวชต้องมีอุปัชฌาย์

อุปัชฌาย์ แปลว่า ผู้ดูแล ซึ่งเรามักจะมองในแง่ว่าเป็นผู้ปกครอง แต่เมื่อมองให้ตรงแท้ตามความหมายของพระพุทธศาสนา จะเห็นว่า

อุปัชฌาย์มีขึ้นเพราะว่า บุคคลใดก็ตามเมื่อสมัครเข้าบวชมีชีวิตเป็นภิกษุ อยู่ในชุมชนนี้ ก็ถือเป็นการตกลงว่า จะเข้ามารับการฝึกฝน มาเรียนรู้ มาศึกษาคือศึกษา โดยเฉพาะผู้ที่บวชเข้ามาใหม่ ยังไม่รู้หลักการ แนวทาง และวิธีการในการศึกษาปฏิบัติ จำเป็นจะต้องได้ผู้ดูแลแนะนำให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้น ยิ่งเมื่อมาอยู่ร่วมกันหลายๆชั้น ก็มีปัญหาวว่า ผู้เข้ามาใหม่นั้น บางบุคคลเข้ามาแล้วอาจจะเคืองคว้างเลือนลอย ไม่ได้รับการแนะนำให้ฝึกฝน ศึกษา เรียนรู้ แล้วก็จะได้ประโยชน์จากสิ่งของที่พระพุทธเจ้าตั้งขึ้นเท่าที่ควร เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้มีอุปัชฌาย์ขึ้นมา

อุปัชฌาย์ เป็นเหมือนผู้ค้ำประกันตัวผู้บวชต่อที่ประชุมสงฆ์ในการบวช กล่าวคือ แม้ว่าที่ประชุมสงฆ์จะพิจารณาเห็นว่าบุคคลที่สมัครเข้ามามีคุณสมบัติ ควรรับเข้าบวชได้ แต่ที่ประชุมสงฆ์ก็ต้องการให้มีคนที่มารับผิดชอบช่วยดูแลผู้ที่บวชใหม่นั้น ก็จึงมีอุปัชฌาย์มาเป็นผู้ประกันต่อสงฆ์ ที่จะให้ความมั่นใจแก่สงฆ์หรือที่ประชุมว่า บุคคลผู้นี้เมื่อบวชเข้าไปแล้วจะไม่เคืองคว้าง ขำพเจ้าจะเป็นผู้ดูแล เพื่อให้มั่นใจว่าเขาจะได้รับการศึกษา

โดยนัยนี้ จึงเหมือนว่าได้เกิดการปกครองขึ้นเป็นระดับชั้น ตั้งแต่พระพุทธเจ้าผู้ทรงปกครองสงฆ์ให้ชุมชนทั้งหมดดำเนินไปในระบบแห่งไตรสิกขา จนถึงพระอุปัชฌาย์ผู้ดูแลให้พระภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่ในปกครองของตนแต่ละรูปได้รับการศึกษา

เพราะฉะนั้น การปกครองตามความหมายในพระพุทธศาสนาจึงเป็น **การปกครองเพื่อการศึกษา** หมายความว่า **การปกครองและความสงบเรียบร้อยที่เกิดจากการปกครองนั้นมีใช้เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นเพียงปัจจัยคือสภาพเอื้อ** เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลบรรลุจุดหมายแห่งการศึกษา หรือเพื่อเป็นหลักประกันของการศึกษา จึงถือเป็นการคิดได้ว่าการปกครองที่มีขึ้นเป็นเรื่องของการศึกษา และเพื่อการศึกษาทั้งสิ้น

ในสังคมไทยยุคก่อนๆ จะเห็นได้ชัดว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับ

ผู้ได้ปกครองจะเป็นแบบอาจารย์กับศิษย์ เช่น *เจ้าอาวาส* เราเรียกว่า “อาจารย์” คือผู้ที่สอน แนะนำ ช่วยให้เกิดการเรียนรู้และฝึกฝนต่างๆ ดังที่เรายังเรียกเจ้าอาวาส ติดตามถึงปัจจุบันนี้ว่าเป็นอาจารย์ ทั้งๆที่เดี๋ยวนี้ท่านไม่ค่อยได้ทำหน้าที่นั้นแล้ว เพราะสังคมวิปาสคณาเคลื่อนไป

ความจริงนั้น การศึกษานั้นแหละครอบคลุมการปกครองอยู่ในตัว กล่าวคือ ในความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์นั้น เมื่อ อาจารย์สอน และศิษย์เป็นผู้ได้รับความรู้ อาจารย์ก็กลายเป็นผู้ปกครองโดยมีลูกศิษย์เป็นผู้ได้ปกครอง การปกครองของอาจารย์ ก็คือการคอยดูแลให้ศิษย์อยู่ในความดีงาม และฝึกฝนเพื่อความดีงามยิ่งขึ้นไป เข้ากับหลักการที่ว่า การปกครองในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นการปกครองเพื่อการศึกษา และในที่สุด การปกครองก็เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษ และเพื่อการศึกษา ดังที่เห็นกันอยู่ว่า อาจารย์ปกครองศิษย์ด้วยการศึกษา ซึ่งเป็นการปกครองในตัว ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ที่มีความเคารพเป็นหลักประกัน ทำให้มีความเชื่อถือและเชื่อฟังด้วยดี

ถ้าไม่ปกครองด้วยการศึกษาอย่างนี้ ก็ต้องปกครองด้วยอำนาจ เมื่อปกครองด้วยอำนาจก็เกิดความรู้สึกในเชิงปฏิบัติ ที่เอียงไปในทางที่จะขัดแย้งกัน เช่น ในการปกครองสงฆ์ปัจจุบันนี้ เมื่อการศึกษาเสื่อมโทรมลง ก็ต้องหันไปเน้นการปกครองด้วยอำนาจ เจ้าอาวาสมีอำนาจเป็นผู้ปกครอง มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับเป็นเครื่องมือ พระลูกวัดอยู่ใต้ปกครองต้องทำตาม

ผู้ได้ปกครองเหล่านั้นไม่มองว่าผู้ปกครองคือผู้เอื้อโอกาสเพื่อการพัฒนาชีวิตของตน แต่มองว่า ผู้ปกครองคือผู้มาคอยบังคับ คอยกีดกัน เขาจากสิ่งที่ต้องการจะทำ จึงมีความรู้สึกแบบเป็นปฏิปักษ์กัน ด้วยเหตุนี้ การปกครองแบบใช้อำนาจจึงก่อให้เกิดปัญหา เริ่มตั้งแต่เกิดความขัดแย้งในจิตใจเป็นต้นไป ทำให้ยิ่งต้องเพิ่มการใช้อำนาจ ใช้อำญา และจะเน้นการลงโทษมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ไม่ใช่เป็นการปกครองแบบพยายามสร้าง

คนดี แต่เป็นการปกครองแบบพยายามกำจัดคนเลว

การปกครองในทางบ้านเมืองที่เป็นแบบนี้ ก็จะเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อหลักการเพื่อจุดหมายที่แท้เลือนหายไปแล้ว ทุกอย่างก็จะวิปลาสไปหมด

ดังนั้น การปกครองในสมัยนี้ของพระสงฆ์ เราจึงเห็นว่าไม่ค่อยได้ผล เพราะได้กลายมาเป็นการปกครองเพื่อการปกครอง คือปกครองแบบใช้อำนาจ พระลูกวัดจะมีความรู้สึกต่อเจ้าอาวาสแบบเป็นปฏิปักษ์ อย่างน้อยก็รู้สึกว่า เป็นผู้ขัดขวางผลประโยชน์ที่ต้องการ แล้วใจก็ไม่รับ ความสัมพันธ์ที่ดีก็ไม่มี เพราะฉะนั้น ก็จะมีความรู้สึกในทางที่อยากจะหรือหาทางที่จะละเมิดอยู่เสมอ

ถ้าจะเอาระบบที่ถูกต้อง จะต้องรู้ตระหนักในหลักการว่า การศึกษา คือเนื้อหาสาระของชีวิตแห่งความเป็นพระภิกษุ การปกครองเป็นเครื่องมือรับใช้การศึกษา คือเป็นการจัดระบบความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงความดีงาม และประโยชน์สุขที่สูงขึ้นไป เมื่อครูอาจารย์ปกครองลูกศิษย์ ก็เป็นการปกครองด้วยการศึกษา และเพื่อการศึกษา

เราอาจจะเลียนศัพท์ของประชาธิปไตยที่บอกว่า ระบอบประชาธิปไตย คือการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน แล้วเราก็พูดว่า ในพระพุทธศาสนา การปกครอง คือการปกครองที่เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษา และเพื่อการศึกษา หลักการนี้ชัดเจนมาก การที่เราจัดระบบการปกครองด้วยวินัย หรือด้วยกฎหมาย ก็เพื่อเอื้อต่อชีวิตบุคคลที่เขาจะได้พัฒนา เรียนรู้ มีการศึกษาเพิ่มขึ้น เพื่อให้สามารถเข้าถึงชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป

รวมความว่า **วินัย** มีความหมาย

- ทั้งในแง่บุคคล ว่าเป็นเครื่องฝึกตัวของบุคคลนั่นเอง คือเมื่อบุคคลนั้นนำหลักการนี้มาประพฤติปฏิบัติ วินัยก็เป็นเครื่องมือ

ของเขาในการที่จะได้เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตนเอง และ

- ในทางสังคม เป็นการสร้างสภาพเอื้อต่อการพัฒนาชีวิต ที่ทั้งตัวเขาเองและคนอื่นมีส่วนร่วมได้ประโยชน์ด้วยกัน

เป็นอันว่าได้รับความหมาย ๒ อย่าง ดังนั้น วินัย ในทางพระพุทธศาสนา จึงแปลว่า การฝึก หรือการนำไปให้พิเศษ และโดยนัยนี้ ตามความหมายในพระพุทธศาสนา กฎหมายจึงเป็นเครื่องฝึกมนุษย์หรือเป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิต

ถ้าเราไม่มองวินัยและกฎหมายเป็นเครื่องฝึก แล้วคนจะมองกฎหมายและวินัยในความหมายอย่างไร อย่างแรกที่จะมองคือ มองเป็นเครื่องบังคับหรือบังคับควบคุม

ถ้าพลเมืองมองกฎหมายเป็นเครื่องบังคับเมื่อไร ก็เรียกว่าฐานเสียเมื่อนั้น เพราะคนจะมีความรู้สึกขัดแย้ง (เช่นขัดแย้งต่อความสะดวกสบาย ขัดแย้งต่อความพอใจชอบใจส่วนตัว ตลอดจนขัดขวางผลประโยชน์ส่วนตัว) ผินใจ และจึงมีความคิดโน้มไปสู่การที่จะละเมิดอยู่เสมอ

มีกฎหมายไว้จัดการปกครอง

เพื่อทำให้เกิดสังคมดี ที่คนมีโอกาสพัฒนาชีวิตที่ดีงาม

ในทางพุทธศาสนานั้น ฐานเบื้องต้นแรกคือการเริ่มจากจุดที่มองว่าวินัยเป็นเครื่องฝึกมนุษย์ หรือเป็นเครื่องพัฒนาชีวิต เพราะการที่เข้ามาอยู่ร่วมชุมชนนี้ ก็คือการที่จะได้สภาพความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อม บรรยากาศ และโอกาสจากระเบียบและระบบการทุกอย่าง ที่จะช่วยเกื้อหนุนการเรียนรู้ออกกำลังกายพัฒนาตัวเราทุกคนให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นวินัยจึงเป็นเครื่องฝึกตน พร้อมทั้งเป็นเครื่องช่วยให้ได้สภาพแวดล้อมและระบบการอยู่ร่วมกันที่เอื้อต่อการฝึกตัวนั้น นี่เป็นการมองมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์ผู้ต้องศึกษาดังที่กล่าวมาแล้ว

ถึงตอนนี้ ขอให้ย้อนกลับไปมองความหมายข้อที่ ๓ ของวินัย ที่หมายถึงการปกครอง ที่ได้กล่าวไว้ว่า

“ขั้นที่ ๓ คือ ก) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้นเป็นเครื่องมือสร้างโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือการชักนำดูแลให้คนใช้ระเบียบและระบบนั้นเป็นเครื่องมือ(ที่จะช่วยกันทำให้สังคมเป็นแหล่งอำนวยโอกาสในการ)พัฒนาชีวิตของตน หรือ

ข) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้นเป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย หรือการบังคับควบคุมคนให้เบีนอยู่และประพฤติปฏิบัติดำเนินกิจการตามระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น”

ตามที่กล่าวมาจะเห็นว่า การปกครองที่แท้ถูกต้องตามหลัก คือข้อ ก) ที่ว่าเป็นการใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือเสริมสร้างโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการปกครองที่เป็นเครื่องมือของการศึกษา หรือเป็นการปกครองที่เอื้อหรือนำคนให้พัฒนาชีวิตสู่ความดีงาม

แต่คนจำนวนมากมักมองการปกครองตามความหมายในข้อ ๓. ข) ที่ว่า เป็นการบังคับควบคุมคนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย หรืออย่างน้อยก็ควบคุมคนให้ปฏิบัติตามระเบียบระบบนั้นๆ ซึ่งเป็นการปกครองแบบเน้นอำนาจ และเป็นการปกครองที่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง ซึ่งมีใช่เป็นการปกครองที่ถูกต้อง จัดเป็นการปกครองแบบกิจการชำนานาญพิเศษเฉพาะทาง ไม่ช่วยเชื่อมโยงไปสู่จุดหมายที่ดีงามสูงขึ้นไป

ถ้าการปกครองเป็นการบังคับควบคุมคนให้อยู่ในระเบียบ กฎหมาย ก็เป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคน

ถ้าการปกครองเป็นการชักนำดูแลช่วยเสริมสร้างโอกาสให้คนฝึกศึกษาพัฒนาตน หรือสร้างสภาพเอื้อต่อการฝึกศึกษาพัฒนาตนของคน กฎหมายก็เป็นเครื่องมือสร้างสรรคสภาพเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของคน รวมทั้งเป็นเครื่องมือฝึกศึกษาพัฒนาตนของแต่ละคน

เมื่อเราแยกวินัยออกมาเป็นข้อๆ จะยิ่งเห็นความหมายนี้ชัดเจน *วินัยเป็นชื่อรวม* ซึ่งอาจจะเทียบได้กับคำว่าประมวลกฎหมาย วินัยไม่ใช้กับข้อบัญญัติแต่ละข้อ *บทบัญญัติแต่ละข้อไม่เรียกว่าวินัย* บางครั้งเราอาจสับสน วินัยเป็นศัพท์เอกพจน์ ไม่มีการใช้เป็นพหูพจน์ นอกจากแยกเป็นระบบหรือแบบแผนใหญ่ๆคนละอย่าง เช่น วินัยของภิกษุ และวินัยของภิกษุณี

วินัย คือระบบทั้งหมด ซึ่งต้องประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บนฐานแห่งธรรมคือความจริงของกฎธรรมชาติ ตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ระบบนี้แยกย่อยออกไปเป็นข้อๆ คล้ายกับมาตราในกฎหมาย แต่ละข้อเรียกว่า “สิกขาบท”

คำว่า “สิกขาบท” นั้นบอกทัศนะของพระพุทธศาสนาในเรื่องนิติศาสตร์ชัดเจน

สิกขาบท คือ *สิกขา* + *บท* *บท* คือข้อ และ *สิกขา* คือศึกษา *สิกขาบท* จึงแปลว่า ข้อศึกษา หรือ ข้อฝึก กฎแต่ละข้อที่บัญญัติขึ้นมาในวินัยเป็นข้อศึกษาทั้งสิ้น

ถ้าพระภิกษุเรียนรู้พระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง จะต้องมองกฎหรือพุทธบัญญัติต่างๆไม่ใช่เป็นข้อบังคับ แต่ต้องมองในความหมายว่าเป็นข้อฝึกตน หรือเป็นข้อศึกษา คือเป็นสิกขาบท คล้ายๆกับเป็นแบบฝึกหัด (ในภาษาปัจจุบัน) ข้อกำหนดทุกอย่างในวินัยเป็น สิกขาบท คือข้อฝึกตนทั้งสิ้น

แม้แต่หลักความประพฤติที่ให้กุลหส์ลัทธิปฏิบัติ ที่เรียกว่า “ศีล” ก็เป็นคำที่เรียกกันตามภาษาชาวบ้าน ไม่เป็นทางการ ถ้าสังเกตจะเห็นว่า เวลาที่โยมขอศีล จะกล่าวว่า “*ปัญญาจะ สีลานิ ยาจามะ*” แต่เวลาที่พระให้ พระจะสรุปว่า *อิมานิ ปัญญาจะ สิกขาปทานิ, สีเลนะ สุขะติง ยันติ* เป็นต้น ซึ่งพอจะคิดว่า ศีล เป็นคำที่ชาวบ้านเรียก แต่พระเรียกว่า สิกขาบท *โยมขอศีล พระให้สิกขาบท (โยมขอศีล พระบอกให้ตั้งใจถือปฏิบัติเอาแล้วจะเกิดเป็นศีลขึ้นในตัวเอง)*

ขอให้สังเกตสิกขาบทแต่ละข้อ เช่นว่า *ปาณาติปาตา เวระมะณี*

ลิกขาปะทัง สะมาทิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้าขอรับถือปฏิบัติข้อฝึกข้อศึกษาที่จะเว้นจากการทำลายชีวิต อะทินนาทานา เวระมะณีลิกขาปะทัง สะมาทิยามิ แปลว่า ข้าพเจ้าขอรับถือปฏิบัติข้อฝึกข้อศึกษาที่จะงดเว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ดังนี้เป็นต้น ทุกข้อเป็น ลิกขาบท หมายความว่า พระพุทธศาสนามองมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา เพราะฉะนั้น มนุษย์จะมีชีวิตที่ติงามได้ก็ต้องฝึก ต้องศึกษา ลิกขาบททั้ง ๕ ที่เรียกกันว่าศีล ๕ ข้อนี้ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้ชีวิตติงามยิ่งขึ้น ไม่ใช่ข้อบังคับ

เป็นอันว่า วินัยแยกย่อยออกเป็นข้อๆ เรียกว่า “ลิกขาบท” นี้คือข้อบังคับว่า เรามองวินัย ด้วยทกฏหมาย บทบัญญัติต่างๆ เป็นเรื่องของการศึกษาหรือการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น

เมื่อใดเราปฏิบัติตามลิกขาบทได้แล้ว ตั้งอยู่ในวินัย จึงจะเป็นผู้มีศีล ศีลคือคุณสมบัติของคนที่ปฏิบัติตามวินัย หมายความว่า ศีลเกิดขึ้นที่ตัวคนเมื่อเขาปฏิบัติตามหรือตั้งอยู่ในวินัย

ในภาษาไทยเวลานี้สับสนมาก วินัยกับศีลก็แยกกันไม่ออก ศีลกับลิกขาบทก็ใช้กันสับสน

วินัย คือการจัดตั้งวางระบบและระเบียบแบบแผน กับทั้งด้วยบทกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์กติกากา ที่เป็นข้อกำหนดในการจัดตั้ง รวมทั้งการจัดการให้คนประพฤติปฏิบัติ หรือให้กิจการดำเนินไปตามด้วยบทกฎหมายเป็นต้นนั้น

เมื่อคนตั้งอยู่ในวินัย โดยปฏิบัติตามลิกขาบท ก็เป็นผู้มีศีล ศีลจึงเป็นคุณสมบัติของคน เป็นสภาพการฝึกฝนพัฒนาที่อยู่ในตัวคน

สรุปอีกครั้งหนึ่งว่า วินัย เป็นระเบียบชีวิตและระบบกิจการของสังคมมนุษย์ ที่จัดตั้งขึ้นมาด้วยปรีชาญาณที่เข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรมชาติคือความจริงของกฎธรรมชาตินั้น และจะได้มีชีวิตที่ติงาม วินัยจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจในความ

จริงนั้น และการที่มนุษย์จะเข้าถึงความดีงามนี้ได้ มนุษย์จะต้องเรียนรู้ ต้องฝึกหัดพัฒนาตน วินัยเป็นเครื่องมือพัฒนา ที่จะนำพามนุษย์ให้เข้าถึงธรรม และได้ประโยชน์จากธรรมนั้น

ถ้ามองเช่นนี้ ก็จะเห็นความหมายของวินัยดีขึ้น

กระบวนการวิธในการบัญญัติข้อกฎหมาย

กฎหมายโดยหลักการ กับกฎหมายโดยบัญญัติ

เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ ที่มารวมกันเป็นวินัยนี้ พระองค์ตรัสแสดงวัตถุประสงค์ทุกครั้งว่า ที่ทรงบัญญัติสิกขาบทคือ ข้อฝึก หรือกฎแต่ละข้อนี้ เพื่ออะไร ซึ่งได้แก่ **วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ** (วินย.๑/๒๓๓; อง.ทสภ.๒๔/๓๑) จัดได้เป็น ๕ หมวด คือ

๑. เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม
๒. เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล
๓. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์
๔. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปในสังคมใหญ่ที่แวดล้อม
๕. เพื่อประโยชน์แก่ตัวพระศาสนา

ทั้ง ๕ หมวดนี้แยกย่อยเป็นหมวดละ ๒ ข้อ ดังนี้

๑. เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

๑.๑ “สังฆสุภุจฺจตฺตยะ” เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์ทั้งหมดโดยส่วนรวม ที่มีความเรียบร้อย อยู่กันด้วยดี ด้วยการตั้งวินัยขึ้นมาบนฐานแห่งการยอมรับร่วมกัน ที่ว่า “ยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์” หมายความว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช้วิธีบังคับขึ้นใจ แต่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อผลดีร่วมกัน และด้วยความยอมรับร่วมกัน

๑.๒ “สังฆผลาสฺตตฺตยะ” เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ไม่ใช่เฉพาะแต่อยู่เรียบร้อยดี ต้องอยู่สบายด้วย และเป็นความสบายของส่วนรวม

๒. เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล

๒.๑ เพื่อกำราบคนหน้าด้าน (ทุมมังกุ = ผู้เกื้อยาก)

๒.๒ เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก

พูดสั้นๆว่า เพื่อส่งเสริมคนที่ประพฤติดี และกำราบคนที่ประพฤติชั่ว หรือเพื่อปิดช่องคนร้าย-ให้โอกาสคนดี

๓. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์เอง คือคำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดกับชีวิตของมนุษย์ เช่น เรื่องความดี ความชั่ว เป็นต้น โดยมุ่งที่จะสร้างสภาพแวดล้อมต่อชีวิตที่ดีงาม

๓.๑ เพื่อปิดกั้นผลเสียหายที่จะเกิดในปัจจุบัน

๓.๒ เพื่อป้องกันผลเสียหายที่จะเกิดในอนาคต

๔. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป คือ เพื่อผลดีแก่จิตใจของประชาชน ทำให้คนมีจิตใจผ่องใสด้วยอาศัยความดีงามของพระสงฆ์เป็นสื่อ

๔.๑ เพื่อความเลื่อมใสของประชาชนที่ยังไม่มีความเลื่อมใส

๔.๒ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของประชาชนที่มีความเลื่อมใสอยู่แล้ว

สองข้อนี้มุ่งเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนเอง เพราะว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระศาสนากับประชาชนมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ทำให้เขามีจิตใจที่สงบ ชำ่มชื่น สบาย ผ่องใส เกิดศรัทธา มีปีติและความสุข เป็นกุศลพื้นฐานที่จะนำไปสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป

๕. เพื่อประโยชน์แก่ตัวพระศาสนา

๕.๑ เพื่อให้ลัทธิธรรม คือธรรมที่แท้ หรือหลักการที่แท้ของพระศาสนา ดำรงอยู่ได้มั่นคงยั่งยืน

๕.๒ เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ เพื่อช่วยค้ำจุนให้ระเบียบแบบแผน และระบบการต่างๆ เกิดมีผลในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคง เป็นไปตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืน (เพื่อให้วินัยเกิดผลสมวัตตูประสงค์)

แต่ละครั้งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบท พระองค์จะทรงแถลงวัตถุประสงค์เหล่านี้ทุกครั้ง เพราะฉะนั้น จะขอเล่าวิธีบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยของพระพุทธเจ้า (วินัยคือรวมสิกขาบททั้งหมด)

กล่าวตามวิวัฒนาการในสังฆะ เมื่อสงฆ์คือชุมชนของพระภิกษุยังเล็กอยู่ (เมื่อพระพุทธเจ้าตั้งสงฆ์ใหม่ๆ) บุคคลที่เข้ามาในตอนแรกรู้จักในวัตถุประสงค์ของชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังฆะนี้ว่า เราเข้ามาเพื่อจะพัฒนาชีวิต ด้วยการเรียนรู้ และฝึกตนในไตรสิกขา เพื่อเข้าถึงชีวิตที่ถึงงามที่ประเสริฐ ตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่ถือว่า มนุษย์จะประเสริฐ ด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกหาประเสริฐไม่ ผู้ที่ฝึกแล้วหรือศึกษาแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด แม้อย่างเทพเจ้า

หลักการของพระพุทธศาสนามีอย่างไร ผู้เข้ามารู้ตระหนักชัดเจนอยู่แล้ว ดังนั้น สังฆะในระยะแรกจึงดำรงอยู่โดยไม่มีกฎหรือข้อบังคับ วินัยมีอยู่โดยหลักการอย่างเป็นไปเอง วินัยมีอยู่แล้วทุกอย่างที่ไม่มีสิกขาบท มีแต่เพียงหลักการ และข้อนัดหมาย หรือข้อหมายรู้ร่วมกันตามหลักการนั้น

ให้ตั้งข้อสังเกตว่า **วินัย ไม่จำเป็นต้องมีสิกขาบท** คือมีระบบแบบแผนโดยไม่ต้องมีข้อบัญญัติ หรือมีการปฏิบัติตามหลักการโดยไม่ต้องมีข้อกำหนด

ตอนแรกมีวินัยโดยไม่ต้องมีสิกขาบท พระก็อยู่กันได้ด้วยดี โดยถือหลักการ ปฏิบัติไปตามหลักการ มีหลักการเป็นเครื่องรักษาควบคุม ดังปรากฏว่า ในวันอุโบสถ เมื่อภิกษุทั้งหลายประชุมกัน พระพุทธเจ้าก็ทรงแถลงหลักการของพระพุทธศาสนา เป็นการทบทวนว่าพระพุทธศาสนามีอุดมการณ์อย่างนี้ มีหลักการอย่างนี้ (พูดสั้นๆ ว่า มีแต่โอวาปาติโมกข์ คือหลักการแม่บท ไม่มีอาณาปาติโมกข์ คือกฎหมายแม่บท) ทรงปฏิบัติเช่นนี้ตลอดมาเป็นเวลาประมาณ ๒๐ ปี จนกระทั่งเมื่อมีการบัญญัติสิกขาบทแล้ว จึงทรงบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายประชุมกันทบทวนตรวจสอบ

ความประพัตติด้วยลิกขาบทเหล่านั้น (พูดสั้นๆ ว่า ต่อจากนั้นจึงมีอาณาปาติโมกข์) (อัง.อญฺสก.๒๓/๑๑๐/๒๐๗; วินย.ย.๑/๒๑๒, ๒๑๔, ๒๔๘; อ.ย.๓๑๑)

ขอยกตัวอย่างหลักการใหญ่ๆ เช่นที่เรานำมาสวดกันว่า “ไม่ทำชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้ผ่องใส” หรือ “นิพพานเป็นบรมธรรม” หรือ “บรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีลักษณะสำคัญคือเป็นผู้ไม่ทำร้ายใคร ไม่เบียดเบียนใคร” หลักการเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงแถลงทบทวนกับที่ประชุมของพระสงฆ์ โดยไม่มีข้อบัญญัติย่อยละเอียดลงไปเป็นกฎข้อบังคับที่จะลงโทษแก่ผู้ทำผิด พระสงฆ์ในระยะแรกอยู่กับหลักการ

ความเป็นมาของการที่จะบัญญัติลิกขาบทมีเรื่องราวที่น่าสนใจว่า (วินย.๑/๗-๘) ครั้งหนึ่งพระสารีบุตรซึ่งเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตที่พูดถึงในขณะนั้น ซึ่งมีพระพุทธเจ้าที่ออกพระนาม ๕ พระองค์

พระสารีบุตรทูลถามว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนที่มั่นคง ยั่งยืน ของพระองค์ไหนไม่มั่นคงยั่งยืน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ศาสนาของพระวิปัสสี พระลิขี และพระเวสสภู ตั้งอยู่ไม่นาน ไม่มั่นคงยั่งยืน แต่ศาสนาของพระกุกสันธะ และพระโกนาคมณะ ตั้งอยู่มั่นคงยั่งยืนยาวนาน

พระสารีบุตรทูลถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดศาสนาของ ๓ พระองค์แรกจึงไม่มั่นคงยั่งยืน และเพราะเหตุใดของ ๒ พระองค์หลังจึงมั่นคงยั่งยืน พระพุทธเจ้าตรัสเฉลยว่า เพราะว่า พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ที่ออกพระนามมาข้างต้นนั้น ไม่ค่อยจะได้ทรงสั่งสอน และมีคำสอนที่เป็นหลักการต่างๆน้อย อีกทั้งไม่ได้ทรงบัญญัติลิกขาบทไว้ และไม่ได้มีการประชุมทบทวนประมวลบทบัญญัติที่เรียกว่า “ปาติโมกข์” ต่างจากศาสนาของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์หลัง ซึ่งมีคำสั่งสอนมาก มีการบัญญัติลิกขาบทคือตราข้อกฎหมายไว้เป็นแบบแผน เรียบร้อย

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า พระภิกษุทั้งหลายมาจากชาติ

ตระกูลต่างๆกัน ภูมิหลังต่างๆกัน เหมือนกับดอกไม้บานาพันธุ์ที่เขานำมาวางบนพื้นกระดาน ถ้าไม่ได้ร้อยไว้ด้วยเส้นด้าย ลมมากก็พัดกระจุยกระจาย แต่ถ้าเอาด้ายร้อยไว้ก็จะคุมกันอยู่ แม้ลมพัดมาก็จะไม่กระจุยกระจาย

สำหรับพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เวลานั้นมีหลักคำสอนมากแล้ว แต่ยังไม่ได้บัญญัติสิกขาบท พุดง่ายๆว่ากฎหมายยังไม่มี พระสารีบุตรจึงทูลอาราธนาว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อจะให้พระศาสนาของพระองค์ในบัดนี้ มันคงยั่งยืนต่อไป ขอให้พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ยังไม่ถึงเวลา”

พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่าเมื่อใดจะถึงเวลา คือเมื่อมีเหตุเกิดขึ้น มีข้อเสียหายเกิดขึ้น จึงจะทรงบัญญัติสิกขาบท และข้อเสียหายต่างๆ นั้นจะเกิดขึ้นเมื่อ สังฆะนี้

๑. ตั้งมาได้เป็นเวลายาวนานพอสมควร
๒. ขยายตัวใหญ่โตขึ้น
๓. มีผลประโยชน์เกิดมากขึ้น

เมื่อนั้นแหละจะเกิดปัญหาข้อเสียหายขึ้นมา และจะทรงบัญญัติสิกขาบท นี่เป็นแนวทัศนะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับนิติศาสตร์

ผลประโยชน์เป็นเรื่องใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นความสำคัญ นี่คือเรื่องของมนุษย์ แม้แต่ในพระสูตรที่ตรัสถึงการปกครองของมนุษย์ ก็ตรัสว่า แต่เดิม มนุษย์ยังไม่มีการปกครอง ต่อมาเมื่อมีคนจำนวนมากขึ้น และมีผลประโยชน์เกิดขึ้น ซึ่งในยุคแรกเป็นเรื่องของพืชผลในที่ดิน จึงมีการจัดแบ่งสรรปันเขตที่ดิน และต่อมาก็เกิดมีการขัดแย้งแย่งชิงผลประโยชน์ในที่ดินนั้น จึงมีการตั้งผู้ปกครองขึ้นมา

ด้วยเหตุนี้ ในพระพุทธศาสนาจึงเล่าประวัติการเกิดขึ้นของผู้ปกครองโดยถือเป็นเรื่องของวิวัฒนาการในสังคมมนุษย์ (ที.ป.๑๑/๖๑-๖๓/๕๙-๑๐๑) ต่าง

จากในศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่า พระพรหมเทพเจ้าจัดตั้งกำหนดผู้ปกครอง มาให้ และเมื่อมีการปกครอง ก็ต้องมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับ อย่างน้อยก็คือ ข้อตกลงกัน จึงมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า กฎหมาย (กฎหมายนี้ศาสนาพราหมณ์ก็ว่าเป็นบัญญัติของพระพรหมเช่นกัน)

ข้อกำหนดของกฎหมาย หรือสิกขาบทในวินัย ท่านบัญญัติไว้ก็เพื่อให้ได้ผลตามหลักการ ดังวัตถุประสงค์ทั้ง ๑๐ ประการ ที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งพูดได้ว่า ข้อสุดท้าย คือ ข้อ ๑๐ เป็นข้อที่คุมและคุมทั้งหมด

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑๐ ตามคำบาลีว่า “วินยานุคคหาย” แปลว่า เพื่ออุดหนุนหรือค้ำจุนวินัย หมายความว่า บัญญัติสิกขาบท คือตรา กฎหมายขึ้น ก็เพื่อค้ำจุนระบบที่จัดตั้งไว้ หรือพูดอีกความหมายหนึ่งว่า เพื่อเกื้อหนุนการปกครอง

เมื่อผลเป็นไปตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๑๐ ประการนั้น ก็จะเกิดสภาพ เอื้อโอกาสและเกื้อหนุนให้สมาชิกทุกคนของสังคม/สังฆะ สามารถพัฒนา ชีวิตสู่ความดีงามและประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป ดังกล่าวข้างต้น

หันกลับมาพูดเรื่องการบัญญัติสิกขาบทว่า ต่อมาเมื่อไม่ได้ไม่งาม เกิดขึ้นซึ่งพระสงฆ์และประชาชนดิเตียน พระพุทธเจ้าจึงทรงเริ่มบัญญัติ สิกขาบท ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ หรือแต่ละมาตรานี้ พระพุทธ เจ้าทรงปฏิบัติตามลำดับทำนองนี้ คือ

๑. มีพระภิกษุทำเรื่องเสียหายเกิดขึ้น

๒. ประชาชนหรือพระสงฆ์กล่าวดิเตียนว่าเป็นสิ่งเสียหาย ไม่ได้ไม่ งามแล้ว เรื่องมาถึงพระพุทธเจ้า

พระสงฆ์เองถือเป็นหน้าที่ พอได้ยินประชาชนโง่เขลาว่าพระองค์ นั้นองค์นี้ประพฤติไม่เหมาะ ก็จะมีพระนำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงเรียกประชุมสงฆ์ ให้พระภิกษุทั้งหลายมาประชุมกัน และเรียกตัวบุคคลที่ทำความผิดเสียหายนั้นมาซักถามในที่ประชุม เมื่อ

ยอมรับว่าเป็นความจริงแล้ว พระพุทธเจ้าจะทรงชี้แจงโทษความเสียหายว่าการกระทำนั้นไม่ดีไม่ถูกต้องอย่างไร ชัดกับหลักการของพระพุทธานุชาสนาอย่างไร เมื่อชี้แจงเสร็จแล้วจึงตรัสว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการในการบัญญัติสิกขาบท แล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงขกสิกขาบทขึ้นแสดง
(เป็นหลักอ้างอิง) ดังนี้ว่า . . .”

โดยนัยนี้จึงเกิดเป็นข้อบัญญัติที่เรียกว่า*สิกขาบท* ขึ้นมาทีละข้อ สิกขาบทแต่ละข้อนั้นมีบัญญัติต้นเดิมก่อน หากต่อมาปรากฏว่ายังไม่เหมาะสมควรมีข้อยกเว้น และจะทรงปรับปรุงหรือแก้ไขเพิ่มเติม ก็ทรงเรียกประชุมสงฆ์อีก แล้วตรัสชี้แจงเหตุที่เกิดขึ้น และปรับแก้สิกขาบทนั้นใหม่

การบัญญัติครั้งแรก เรียกว่า *มูลบัญญัติ* หรือบัญญัติเดิม ส่วนข้อแก้ไขเพิ่มเติม เรียกว่า *อนุบัญญัติ* สิกขาบทบางสิกขาบทจึงมีทั้งมูลบัญญัติและอนุบัญญัติ และอนุบัญญัตินั้นอาจจะมีหลายครั้งด้วย

ขอยกตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่งพระภิกษุเดินทางไปกับภิกษุณี ประชาชนติเตียนว่า พระเดินทางไปกับภิกษุณี สงสัยว่าจะเป็นสามีภรรยากัน ชาวบ้านโจษขานกันไป ติเตียนให้เสียหาย พระพุทธเจ้าทรงเรียกประชุมสงฆ์และดำเนินขั้นตอนตามแบบแผน แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ไม่ให้พระภิกษุเดินทางไกลไปไหนกับภิกษุณี นี่เป็น *มูลบัญญัติ*

ต่อมาปรากฏว่า เมื่อมีการเดินทาง ภิกษุไม่ยอมเดินทางร่วมกับภิกษุณี และเมื่อแยกกันเดินทาง ภิกษุณีถูกประทุษร้าย เกิดปัญหาเป็นเรื่องมาถึงพระพุทธเจ้า ก็ทรงประชุมสงฆ์ และทรงบัญญัติสิกขาบทแก้ไขเพิ่มเติมจากมูลบัญญัติว่า ไม่ให้เดินทางร่วมกัน เว้นแต่สมัย คือ เมื่อมีเหตุอันสมควร ได้แก่ *หนึ่ง* เดินทางไปกับกองคาราวาน *สอง* มีภัยอันตราย

(วินย.๒/๔๕๒/๒๙๐) ข้อที่บัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมใหม่นี้เรียกว่า *อนุบัญญัติ*

กฎหมายที่แท้ประสานประโยชน์ของบุคคลกับสังคม และประสานสมมติของมนุษย์ เข้ากับความจริงแท้ของธรรมชาติ

ขออย่าว่า วินัยที่เราเรียกว่ากฎหมายนั้น ไม่ถือความเป็นระเบียบเรียบร้อยหรือความสงบเรียบร้อยเป็นจุดหมาย แต่เป็นการสร้างสภาพเอื้อคือ เพื่อให้มีความสงบเรียบร้อย ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้บุคคลแต่ละคนมีโอกาสพัฒนาชีวิตสู่จุดหมายที่ดียิ่งๆขึ้นไป คือ เป็นการสร้างสภาพเอื้อต่อการศึกษานั้นเอง

เพราะฉะนั้น เราจึงพูดว่า การที่มีกฎหมายหรือมีวินัยนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องสร้างสภาพเอื้อต่อการที่คนจะพัฒนาตน คือพัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดี เพราะเราถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนต้องศึกษา ไม่ใช่ว่ามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้เลยทันที และยิ่งกว่านั้น ยังมีคุณค่าดีงามสูงส่งขึ้นไป ที่ชีวิตมนุษย์ควรจะได้จะถึงยิ่งขึ้นไปๆ อีก

เป็นอันว่า การตั้งกฎเกณฑ์ หรือกติกาสังคมนี้

๑. เพื่อสร้างสภาพที่มนุษย์จะอยู่กันด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นอันดี
๒. เพื่อให้สภาพที่สงบเรียบร้อยนั้น เป็นเครื่องเกื้อหนุนต่อการที่มนุษย์เหล่านั้นทุกๆ คนจะเข้าถึงชีวิตที่ดีงามยิ่งๆขึ้นไป คือเป็นการสร้างสภาพเอื้อต่อการที่บุคคลจะได้พัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดี

กฎหมายไม่ได้มีขึ้นเพียงเพื่อสร้างสภาพเอื้อต่อการมีชีวิตที่ดีเท่านั้น แต่สร้างสภาพเอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดียิ่งๆขึ้นไปด้วย

มองในแง่ของพระพุทธศาสนา **ข้อหลังนี้สำคัญกว่า คือการจัดสรรสภาพที่เอื้อต่อการที่บุคคลจะได้พัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดี** เพราะเราถือตามความจริงของธรรมชาติว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนรู้ ต้องฝึก ต้องศึกษา จึงจะสามารถมีชีวิตที่ดีงามต่อไป

ถ้ามองง่ายๆ เราอาจจะคิดว่า ขอให้กฎหมายสอดคล้องกับหลักศีล

ธรรมก็แล้วกัน เมื่อคนมีศีลธรรมได้ก็ดีแล้ว คือเรายอมรับว่าศีลธรรมเป็นหลักที่ได้อยู่แล้ว เราจึงคิดว่าจะทำอย่างไรให้ศีลธรรมมีผลปฏิบัติในสังคม เพราะว่าหลักเกณฑ์ของศีลธรรมนั้นไม่มีเครื่องบังคับ อาจจะได้ผล จึงต้องเอากฎหมายมาช่วย

ยกตัวอย่างเช่น เราถือว่าศีล ๕ ดีแล้ว ถ้าคนประพฤติตามศีล ๕ หหมด สังคมก็เรียบร้อย แต่ทำอย่างไรจะให้คนประพฤติตามศีล ๕ นั้น ก็ต้องตรากฎหมาย รัฐก็เอาใจใส่วางกฎเกณฑ์กติกาข้อบัญญัติขึ้นมา เพื่อให้ศีลธรรมได้ผล กฎหมายจึงสอดคล้องกับระบบศีลธรรม

แต่ที่จริง ลึกลงไปไม่ใช่เพียงแค่นั้น ศีล ๕ ก็เป็นข้อฝึกคน คือแต่ละข้อเป็นเพียงฝึกขาบทเท่านั้น เราจะเอากฎหมายมาบังคับให้คนมีศีล ๕ ยังไม่ถูก แต่ทำอย่างไรจะเอากฎหมายมาช่วยให้คนพัฒนาตนให้มีศีล ๕ หรือสร้างสภาพแวดล้อมที่คนจะ(พัฒนาตนให้)มีศีล ๕ เพื่อจะได้สามารถเข้าถึงชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น เราจะต้องมุ่งในแง่ว่า จะทำอย่างไรให้คนมีโอกาสพัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดีต่างหาก เราต้องการอันนี้

เมื่อมองในแง่นี้จึงถือว่า การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการศึกษา เพื่อให้คนพัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดี เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง การจัดระบบกิจการอะไรต่างๆ ของสังคมจะมีจุดหมายรวมอยู่ที่นี้

ในเรื่องนี้ สังคมจะต้องเอาอย่างใดอย่างหนึ่งในการที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน ถ้าไม่มีการสร้างความรู้ความเข้าใจและกำหนดจุดหมายที่ชัดเจนไว้ ก็จะมีจุดหมายที่ไม่รู้ตัว ซึ่งเป็นการเสี่ยงต่ออันตราย เพราะอาจจะเป็นจุดหมายที่ไม่เคยนึกถึงและไม่เคยยกขึ้นมาตรวจสอบและกลายเป็นจุดหมายที่ผิดพลาดก็ได้

ทุกคนมีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อยู่ในใจของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ไม่ได้พูดออกมาและไม่ชัดแก่ตนเอง แต่เวลาตัดสินใจทุกครั้ง จะต้องมีความเข้าใจนี้แฝงกำกับอยู่เบื้องหลัง ถ้าความเข้าใจและ

ความมุ่งหมายนี้ไม่ได้รับการพัฒนาและไม่เคยจับยกขึ้นมาตรวจสอบ ก็อาจก่อความผิดพลาดได้ และก็จะกลายเป็นการสร้างผลร้ายแก่สังคมโดยไม่รู้ตัว

เป็นอันว่า เมื่อเราจะสร้างสภาพเอื้ออย่างที่ว่านี้ เราก็จึงจัดตั้งชุมชนขึ้นมา ชุมชนที่มีสภาพเอื้อต่อการศึกษาของคนคืออย่างไร ถ้าใช้ศัพท์พระก็คือ “ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร”

หมายความว่า บุคคลที่มาอยู่ด้วยกัน เริ่มตั้งแต่องค์พระศาสดาหรือผู้นำ เป็นกัลยาณมิตรคือผู้ที่จะช่วยเกื้อหนุนผู้อื่นในการที่จะพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญอกงามมีความสุขยิ่งขึ้น พระภิกษุทั้งหลายที่มาอยู่ด้วยกัน ก็คือมาช่วยกัน มาเอื้อต่อกัน มาอุดหนุนกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ดียิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นเราจึงสร้างชุมชนแห่งกัลยาณมิตรขึ้น

ด้วยการกำหนดวางหรือบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้ สิกขาบททั้งหลายจึงเป็นทั้งข้อฝึกคน และเป็นเครื่องมือสร้างชุมชนแห่งกัลยาณมิตร ให้บุคคลที่เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นปัจจัยเอื้อต่อกัน ในการเข้าถึงชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ก็คือ เพื่อการศึกษานั้นเอง

เพราะฉะนั้น สังฆะ คือชุมชนนี้ จึงมีประโยชน์ที่จะให้ชีวิตของแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จากสังฆะ เมื่อแต่ละคนได้ประโยชน์จากสังฆะ แต่ละคนนั้นก็ต้องเป็นส่วนประกอบหรือส่วนร่วม ที่จะต้องช่วยเอื้อเพื่อเกื้อต่อสังฆะด้วยเช่นกัน เป็นการเอื้อต่อกันระหว่างสังคัมกับบุคคล ไม่ใช่ข้างเดียว คือ ไม่ใช่บุคคลเพื่อสังคัม หรือสังคัมเพื่อบุคคล

เราสร้างสังคัม/สังฆะขึ้นมา เพื่อให้มีสภาพเอื้อต่อการศึกษาที่บุคคลนั้นจะพัฒนาตัวได้ด้วยดีสู่การเข้าถึงชีวิตที่ดียิ่ง และสังฆะนั้นจะดำรงอยู่ด้วยดี ก็ด้วยการที่บุคคลแต่ละคนนั้นเป็นส่วนร่วมที่ดี เพราะฉะนั้น จึงมีหลักการและบทบัญญัติว่า แต่ละบุคคลจะต้องมีความสัมพันธ์กับสังคัม/สังฆะที่เป็นส่วนรวมนั้นอย่างไร และก็จะมีการขึ้นมาจากหนึ่งในแง่ที่เกี่ยวกับวินัยว่า พระภิกษุจะต้องถือสังฆะเป็นใหญ่ คือถือส่วนรวมเป็นใหญ่

มีพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเองว่า

“เราเคารพธรรม (คือถือหลักการแห่งความจริงความถูกต้องดีงาม ตัวยกฐธรรมชาติ) แต่เมื่อสงฆ์เติบโตใหญ่ขึ้น เราก็เคารพสงฆ์ด้วย”

(อง.จตุกก.๒๑/๒๑๒๕)

เพราะฉะนั้น เมื่อสังฆะคือชุมชนสงฆ์ขยายใหญ่ขึ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ ตอนแรกพระพุทธเจ้าทรงตั้งสังฆะขึ้น พระองค์ทรงบวชให้แก่ผู้ขอเข้ามาในสังฆะ ด้วยพระองค์เอง ใครต้องการจะเข้ามาในสังฆะ พระองค์ก็ทรงรับเอง ทรงพิจารณาคุณสมบัติเอง แต่เมื่อสังฆะใหญ่ขึ้น พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้สังฆะบวช จึงต้องตั้งกฎเกณฑ์และระเบียบการดำเนินการในการบวชขึ้นมา เช่นว่า

๑. ต้องมีที่ประชุม องค์ประชุมต้องมีภิกษุ ๑๐ รูปขึ้นไป คือกำหนดองค์ประชุม

๒. ตัวผู้ที่ขอบวช ต้องมีคุณสมบัติดังนี้ๆ

๓. มีวิธีดำเนินการบวช เช่น เมื่อเริ่มการประชุม จะต้องมีภิกษุรูปหนึ่งที่มีสติปัญญาความสามารถ ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการประชุม เป็นผู้ซักถามคุณสมบัติของผู้ขอเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ ทั้งข้อห้ามข้างนอกที่ประชุมแล้วซักถามเอาจริงในที่ประชุม ให้ที่ประชุมพิจารณาตรวจสอบว่าผู้นี้มีคุณสมบัติที่จะบวชได้หรือไม่ จะยอมรับเข้าสู่สงฆ์ได้หรือไม่

พร้อมนั้นก็ให้มีอุปชฌาย์เป็นตัวประกันที่จะให้ความมั่นใจแก่สงฆ์ว่าผู้ที่เข้ามาบวชนั้นจะได้รับการศึกษาอย่างแน่นนอน ไม่แว้งคว้างเลือนลอย

นี่คือการบวช ซึ่งเป็นเรื่องของสังฆกรรม แต่มาปัจจุบันนี้มักเหลือเพียงเป็นพิธี จนกระทั่งผู้ที่เข้าไปร่วมกิจกรรมนั้นไม่รู้ว่าทำอะไรกัน แต่ที่จริงคือการรับสมาชิกใหม่ ซึ่งต้องมีการตรวจสอบคุณสมบัติ

เนื่องจากพระพุทธเจ้าเองทรงให้ถือสังฆะเป็นใหญ่ พระองค์ก็เคารพสงฆ์ จึงทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ดำเนินการ เริ่มแต่กำหนดให้มีองค์ประชุมว่า

การที่จะทำกิจการระดับนี้ต้องใช้องค์ประชุมเท่านี้ เช่น ถ้าสวดปาติโมกข์ ต้องใช้ ๔ รูปขึ้นไป ถ้ารับกฐินต้อง ๕ รูปขึ้นไป ถ้าจะบวชภิกษุต้อง ๑๐ รูปขึ้นไป ต่อมาก็มีอนุบัญญัติว่าในถิ่นไกลชายแดน ที่เรียกว่าปัจฉิมประเทศ ทหาพระยาก และพระที่จะไปก็เป็นผู้ที่ได้ผ่านการฝึกอบรมมาดีพอสมควร แล้ว จึงยอมลดหย่อนให้ว่า ให้องค์ประชุมมีพระเพียง ๕ รูปได้ เป็นต้น

ที่ว่ามานี้ เป็นเรื่องชีวิตของสงฆ์ แต่ข้อสำคัญก็คือ ให้ภิกษุถือสงฆ์ เป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงเคารพสงฆ์ เพราะฉะนั้นพระภิกษุจะต้องถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นใหญ่

พระภิกษุ แม้แต่เป็นพระอรหันต์ เมื่อมีกิจการของส่วนรวมเกิดขึ้น ถ้าไม่มาเข้าที่ประชุม ก็อาจถูกลงโทษ มีพระอรหันต์ถูกที่ประชุมลงโทษใน ประวัติของพระพุทธศาสนาหลายองค์ อย่าได้นึกว่าพระอรหันต์พ้นโทษ ในแง่ของธรรมท่านพ้นโทษคือไม่มีกิเลส แต่ในแง่ของวินัยไม่พ้น

วินัยตั้งอยู่บนฐานของธรรม และเพื่อธรรม แต่แยกออกเป็นคนละเรื่องกัน *ธรรม* เป็นเรื่องของความจริงแท้ในธรรมชาติ ส่วน *วินัย* เป็นเรื่องของสมมติเพื่อหนุนธรรม แต่สมมติไม่จำเป็นต้องรอธรรม

คนทำกรรมชั่ว ฝ่ายธรรมว่ามีกฎธรรมชาติเป็นกฎแห่งกรรม เขาจะได้รับผลตามกรรมของเขา แต่วินัยไม่รอ วินัยจึงตั้ง *กรรมสมมติ* ขึ้นมา และนำผู้กระทำความผิดเข้ามาในกลางที่ประชุมและลงโทษ วินัยไม่รอธรรม จึงไม่รอกรรมตามธรรมชาติ วินัยจึงจัดการทันที

ในเรื่องนี้ยังมีชาวพุทธที่เข้าใจไม่ค่อยถูกต้องว่า ใครทำกรรมชั่ว เราไม่ต้องทำอะไร เดียวเขาก็ต้องรับผลกรรมของเขาเอง การมองอย่างนี้ แสดงว่าพลาดแล้ว

ในพระพุทธศาสนามีหลักการ ๒ อย่าง คือ *ธรรม* กับ *วินัย* ในเรื่องของสังคม ถ้าผิด วินัยจัดการทันที หมายความว่า วินัยมีวิธีดำเนินการ เพื่อให้ธรรมสำเร็จเป็นผลในสังคม มิฉะนั้น ในที่สุด ถ้าเราไม่เอาใจใส่ การ

ปฏิบัติตามธรรมก็จะคลาดเคลื่อนไป และสังคมนั้นก็จะคลาดจากธรรม

อย่างไรก็ตาม จะต้องทำความเข้าใจลึกกลงไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ แท้จริงนั้น ที่พูดว่า “วินัยไม่รอธรรม” เช่น เมื่อมีภิกษุทำความผิด วินัยและสงฆ์จะไม่รอให้กรรมแท้ตามกฎธรรมชาติดังกล่าว แต่สงฆ์จะนำเอากรรมสมมติตามวินัยมาใช้จัดการกับภิกษุนั้นทันที การที่พูดอย่างนี้นับว่าเป็นสำนวนพูดในระดับหนึ่ง

จะต้องไม่เข้าใจผิดไปว่ามนุษย์แยกตัวเองพ้นเหนือกฎธรรมชาติได้ เพราะว่าการจัดตั้งต่างๆ โดยสมมติ และปฏิบัติต่างๆ ในทางวินัยทุกอย่างนั้น แท้ที่จริงก็คือความสามารถพิเศษของมนุษย์ ที่นำเอาปัจจัยในฝ่ายของตนเองเข้าไปเป็นส่วนร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อให้บังเกิดผลดีแก่มนุษย์ในทางที่พึงปรารถนา

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า **วินัย หรือระบบสมมติทั้งหมด ก็คือการทำมนุษย์นำเอาปัญญาและเจตจำนง ซึ่งเป็นคุณสมบัติธรรมชาติอันวิเศษที่ตนมีอยู่ มาเพิ่มเข้าไปเป็นปัจจัยพิเศษในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อให้กระบวนการของเหตุปัจจัยนั้น ดำเนินไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคมของตน โดยสอดคล้องกับปัญญาและเจตจำนงของมนุษย์นั่นเอง**

ปัญญา และ เจตนาหรือเจตจำนงที่ประกอบด้วยคุณสมบัติต่างๆ นั้น ก็เป็นธรรมชาติในตนเอง แต่เป็นธรรมชาติด้านนามธรรม และเป็นธรรมชาติส่วนพิเศษ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยการฝึกศึกษาพัฒนาที่เป็นศักยภาพของมนุษย์

พูดสั้นๆ ว่า **วินัย คือการนำเอาปัญญาและเจตนาที่เป็นธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ เข้าไปร่วมเป็นปัจจัยที่จะผันแปรกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ให้เป็นไปในทางที่จะเกิดผลดีแก่ตนในเชิงสังคม**

ความพิเศษและความประเสริฐของมนุษย์ ที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมและอารยธรรมขึ้นมา อยู่ที่นี้ ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักใช้คุณสมบัติเหล่านี้ให้เป็นปัจจัยความเป็นมนุษย์จะมีประโยชน์อะไร

การที่กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากปัญญาและเจตจำนง/เจตนาของมนุษย์ จะเป็นปัจจัยที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ซึ่งจะชักนำให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยทั้งหลายดำเนินไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลดีแก่มนุษย์ตามความต้องการของปัญญาและเจตจำนงได้จริงนั้น ย่อมเป็นข้อเรียกร้องหรือบังคับอยู่ในตัวว่า มนุษย์จะต้องพัฒนาปัญญาและเจตจำนงในจิตใจของตนอยู่ตลอดเวลา เพื่อพัฒนาปัจจัยต่างๆ ให้นำไปสู่ผลที่ต้องการได้จริง

ขอย้อนกลับไปย้่าว่า บุคคลต้องเกื้อหนุนต่อสังขะ โดยเคารพสงฆ์ คือถือสงฆ์เป็นใหญ่ การที่อยู่ร่วมกันในสังขมจะต้องส่งเสริมความเข้มแข็งมั่นคงของสังขมหรือสังขะนั้น แล้วสังขะจะได้มารองรับหนุนบุคคลนั้นให้เจริญเติบโตขึ้นไปได้ ถ้าสังขะไม่เจริญมั่นคง ก็จะไม่เอื้อให้บุคคลเจริญเติบโต เพราะฉะนั้น จึงให้ถือหลักการเรื่องถือสงฆ์เป็นใหญ่และหลักการเรื่องความสามัคคีเป็นสำคัญ ตามหลักที่เรียกว่า “สังฆสามัคคี” แปลว่า ความพร้อมเพรียงของสงฆ์ ถ้าสงฆ์ไม่มีความสามัคคีแล้ว สภาพชีวิตและระบบความเป็นอยู่ก็จะไม่เอื้อต่อการพัฒนาของบุคคล เพราะฉะนั้นจึงต้องมีความสามัคคี

ขอย้่าเรื่องความสามัคคีอีกหน่อยว่า สามัคคีมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับชีวิตหมู่ หรือการอยู่ร่วมกันเป็นสังขม (เช่น ขุ.อิติ.๒๕/๑๗๗/๒๓๘) โดยเฉพาะในระบอบประชาธิปไตย สามัคคีก็คือความพร้อมเพรียงกัน ความร่วมแรงร่วมใจกัน และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เรียกว่า เอกภาพ (แต่ไทยเรานิยมใช้ว่า เอกภาพ)

โดยทั่วไป เราจะมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของความสามัคคีในแง่ของความมีพลัง คือเป็นการรวมกำลังกัน ตรงข้ามกับความแตกแยกขัดแย้งที่ทำให้สูญสิ้นกำลัง เมื่อสามัคคีกัน คน ๒ คน มารวมกับคนอีก ๒ คน ก็เท่ากับ ๒+๒ เป็น ๔ แต่ถ้าขัดแย้งแตกแยกกัน คน ๒ คน มาพบกับคนอีก ๒ คน ก็เท่ากับ ๒-๒ เป็น ๐

คุณค่าแห่งของสามัคคีที่สำคัญมาก ซึ่งเป็นพื้นฐานของวินัยและประชาธิปไตย

ก็อย่างที่กล่าวข้างต้น คือ ทำให้สังคมเกิดมีคุณประโยชน์ตามความหมายของมัน โดยเป็นสภาพเอื้ออำนวยโอกาสแก่ทุกคนที่จะดำรงชีวิตของตนอยู่ด้วยดี สามารถพัฒนาชีวิตของตนให้เข้าถึงประโยชน์สุขยิ่งขึ้นไป

แต่ลึกลงไปอีก คุณค่าและความหมายของสามัคคีที่มักไม่ได้นึกถึงกัน ก็คือ *สามัคคีเป็นฐานรองรับสมมติไว้* ถ้าไม่มีสามัคคี สมมติก็อยู่ไม่ได้ อารยธรรมก็สิ้นคลอน เพราะสังคมมนุษย์ดำเนินไปได้ด้วยสมมติ และสามัคคีก็รองรับสมมติไว้ โดยทำให้คนยอมรับตามสมมตินั้น

ถ้าคนไม่สามัคคีกัน ก็จะเกิดการไม่ยอมรับตามสมมติ เช่น ไม่ยอมรับกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นหรือของคู่กรณีที่ขัดแย้งกัน ไม่ยอมรับสิทธิต่างๆ ของคนพวกอื่นฝ่ายอื่น ไม่ยอมรับกฎเกณฑ์กติกา ตลอดจนกฎหมาย จึงทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายระส่ำระสาย จนถึงอาจจะทำให้สังคมดำรงอยู่ไม่ได้

ในทางกลับกัน *ถ้าสมมติไม่ตั้งอยู่บนฐานแห่งธรรม* หรือไม่เป็นไปตามธรรม ก็จะทำให้คนทะเลาะวิวาทกัน ไม่สามารถร่วมจิตร่วมใจกัน และยอมรับสมมตินั้นไม่ได้ แล้ว*ความขัดแย้งแตกสามัคคีก็จะเกิดขึ้น* ถ้าเป็นไปอย่างรุนแรงหรือแพร่หลาย ก็จะนำไปสู่ความเสื่อมสลายของสังคม

จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ที่จะให้สมมติที่เป็นหลักของสังคมตั้งอยู่บนฐานแห่งธรรม และเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อให้เกิดความสามัคคี แม้หากว่าสมมตินั้นขัดต่อผลประโยชน์ของบุคคลบางคน แต่ถ้าสมมตินั้นชอบธรรม มีธรรมเป็นฐานรองรับ เขาก็ไม่อาจปฏิเสธสมมตินั้นได้ พร้อมกันนั้นก็ต้องมีการพัฒนาคนอยู่เสมอเพื่อให้ร่วมสามัคคีในการที่จะยอมรับและปฏิบัติตามสมมติที่ชอบธรรมนั้นๆ

ถ้าคนไม่ยอมรับความจริงในธรรมตาของธรรมชาติ เขาก็จะได้รับผลร้ายตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ แต่ถ้าเขาไม่ยอมรับสมมติ เขาก็จะแตกสามัคคีกันในสังคมมนุษย์เอง และผลร้ายก็เกิดแก่เขาเนื่องจากความแตกสลายของสังคมของเขานั้น

พระพุทธเจ้าตรัสย้ำเรื่องสามัคคี ในทางสังคมนั้น นอกจากบัญญัติ
สิกขาบทแล้ว ก็มีหลักการในด้านธรรมที่จะอุดหนุนวินัยด้วย พร้อมทั้งใน
ทางวินัยก็ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นมาเพื่อสร้างความสามัคคี

ดังนั้น ถ้าพระเกิดทะเลาะกันขึ้นจึงต้องมีวิธีระงับอธิกรณ์ คือ
ดำเนินคดี เพื่อตัดลินความผิด และลงโทษกัน ให้เสร็จสิ้นไป ไม่ให้ต้องรออยู่
อย่างนั้น และถ้ามีคดีเกิดขึ้นแต่ไม่ดำเนินการ ก็ต้องเอาผิดกับพระที่ไม่ดำเนิน
การอีก จะไปอ้างว่ารอให้*กรรม*จัดการ ไม่มีทาง วินัยไม่รอดด้วย วินัยก็มี
*กรรม*ที่จะนำมาใช้จัดการได้ทันที (ดูเรื่องสังฆกรรมต่างๆ ซึ่งรวมถึงนิกคห-
กรรมจำนวนมาก ในพระวินัยปิฎก)

เป็นอันว่า กรรม มี ๒ แบบ คือ

๑. *กรรมในธรรม ที่เป็นกฎธรรมชาติ*

๒. *กรรมในวินัย ที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยสมมติ*

ในทางวินัย ถ้าพระทำผิด ชุมชนคือสงฆ์ ก็มี*กรรมสมมติ*ที่พระพุทธเจ้า
ทรงบัญญัติไว้เป็นสิกขาบท ที่จะนำมาใช้จัดการได้ทันที และต้องจัดการ
โดยไม่รอกกรรมในกฎธรรมชาติ

ทั้งนี้เพราะว่า ถึงตอนนี้ เราได้นำเอา*กรรมสมมติ* ที่เกิดจากปัญญา
และเจตนาของมนุษย์ มาเป็นปัจจัยร่วมที่เพิ่มเข้าไปเป็นกรรมในกฎธรรม
ชาติด้วยแล้ว

หลักแห่งปฏิบัติการ

ถ้าคนอยู่ในหลักการ ก็ไม่ต้องมีกฎหมาย

ถ้ากฎหมายไม่ใช่เพื่อหลักการ ก็ไม่ควรให้เป็นกฎหมาย

กฎหมายแม้จะมีความสำคัญ แต่ก็ไม่เพียงพอและไม่เป็นหลักประกันว่าจะทำให้ชีวิตดีงามและสังคมมีสันติสุขได้ โดยเฉพาะในสังคมประชาธิปไตย ที่มีและยอมรับความแตกต่างหลากหลายของประชาชน คนจะต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยหลักการพื้นฐานและจิตใจที่เข้ากันได้ เช่น ไม่แบ่งแยกรังเกียจเด็ดฉันทกันด้วยเรื่องชนชั้น ผิวพรรณ เชื้อชาติ และลัทธิศาสนา มีความเสมอภาค ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน เป็นต้น สังคมจึงจะมีความมั่นคงยั่งยืนอยู่ได้

ฉะนั้น สามัคคีหรือเอกภาพจึงเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งในการดำรงรักษาสังคม และจะต้องมีหลักความประพฤติปฏิบัติต่างๆ ที่จะทำให้เกิดความสามัคคีเช่นนั้น

การที่สังคมบัญญัติวินัยคือกฎหมายต่างๆ ขึ้น ก็เพื่อมาหนุนให้คนดำรงอยู่ในหลักการต่างๆ เหล่านั้น อันจะทำให้สังคมหรือสังคมนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วจะได้มีความมั่นคงยั่งยืนและมีสันติสุขตามวัตถุประสงค์

หลักการต่างๆ เพื่อดำรงรักษาสังคมนั้น เท่ากับเป็นสาระหรือเจตนารมณ์ของกฎหมาย ถ้าคนยึดถือและปฏิบัติตามหลักการเหล่านั้น ก็แทบจะพูดได้ว่าไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย นอกจากในความหมายว่าเป็นข้อหมายรู้อย่างที่กล่าวข้างต้น หลักการต่างๆ เหล่านี้ นอกจากนำมาเป็น

หลักในการบัญญัติข้อกฎหมายแล้ว บางทีก็มีอยู่ในรูปที่เป็นคติธรรมหรือหลักคำสอน

ธรรมที่เป็นหลักการทั่วไปซึ่งไม่ได้บัญญัติไว้เป็นสิกขาบทในทางวินัย มีหลายอย่าง ที่เป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในชุมชนแห่ง กัลยาณมิตร เช่น หลักสารณียธรรม เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักการ ของประชาธิปไตย ขอยกมาเป็นตัวอย่าง หลัก **สารณียธรรม ๖** ประการ (สารณียธรรม ก็เรียก) คือ

๑. **เมตตากายกรรม** จะทำอะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา ทำด้วยใจ รักหวังดี เช่น เมื่อมีเรื่องที่ต้องจัดทำ หรือมีงานส่วนรวม ก็มาช่วยเหลือ ร่วมมือกัน พร้อมเพรียงกันทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ด้วยหวังดีที่จะให้ เกิดประโยชน์สุขต่อกัน

๒. **เมตตาวาจกรรม** จะพูดอะไรก็พูดต่อกันด้วยเมตตา พูดด้วยใจรัก หวังดี มีปยวาจา ช่วยแก้ปัญหา มุ่งให้เกิดความสามัคคีและประโยชน์สุข ร่วมกัน

๓. **เมตตามโนกรรม** จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา คิดด้วยใจรัก หวังดี คิดในทางที่จะแก้ไขปัญหา ในทางสมัครสมานประสานส่งเสริม หรือ เอื้อเพื่อช่วยเหลือสนับสนุนกันเพื่อจุดหมายที่ตรงกัน ยิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. **สาธารณโภคิตา** ได้มาแบ่งกันกินใช้ หลายคนเข้าใจผิดว่า พระ พุทธศาสนาไม่เอาใจใส่เรื่องวัตถุ แต่แท้จริงพระพุทธานุภาพให้ความสำคัญ กับเรื่องลาภหรือผลประโยชน์หรือด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างยิ่ง ถือว่าต้อง จัดสรรให้เรียบร้อยชอบธรรม แต่ให้อยู่ในขอบเขตที่เรียกว่าเป็น ปัจจัย เพราะฉะนั้น เรื่องการแบ่งปันลาภและเอื้อเฟื้อกัน รวมถึงเรื่องการจัดสรร ผลประโยชน์ จึงเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่งในหลักการอยู่ร่วมกัน

๕. **สีลสามัญญตา** เสมอสมานกันโดยศีล ตั้งอยู่ในหลักความ ประพฤติเสมอกัน คล้ายกับที่พูดว่ามีความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย

ทุกคนต่อหน้าวินัยแล้วเสมอกันทั้งหมด แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ไม่ยกเว้น นอกจากมีกฏยกเว้นให้เป็นสิกขาบทโดยเฉพาะ จึงจะพ้นโทษทางวินัย ในเรื่องของวินัยจะอ้างธรรมไม่ได้ วินัยกำหนดไว้ให้เสมอภาคกันและจึงต้องพยายามประพฤติตัวให้เสมอกันโดยศีล ไม่ให้เป็นที่ยังเกียจแก่ชุมชน

๖. **ทิวฐิสามัญญตา** เสมอสมานกันโดยทิวฐิ หมายความว่า ยึดถือหลักการพื้นฐานและอุดมการณ์ของสังคมร่วมกัน ในสังคมใดคนไม่มีหลักการร่วมกัน ก็จะต้องเอกภาพไว้ไม่ได้ เช่น ในสังคมประชาธิปไตย ถ้าประชาชนไม่ยึดถือหลักการแห่งประชาธิปไตยร่วมกัน ก็ถึงอวสาน เพราะฉะนั้นสมาชิกจึงต้องมีอุดมการณ์ และมีหลักการที่เป็นทิวฐิพื้นฐานร่วมกัน

ธรรม ๖ ข้อนี้เป็นหลักแห่งความสามัคคี ในระหว่างบุคคลก็เป็นปียกรรม แปลว่าสร้างความรักกัน *ครุกรรม* สร้างความเคารพกัน *สารณียะ* ทำให้ระลึกถึงกัน หรือยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และในแง่ส่วนรวมก็เป็นไปเพื่อ *สังคหะ* คือทำให้รวมคนเข้าเป็นหมู่อยู่ได้ เพื่อ *อวิวาทะ* ทำให้ไม่วิวาทกัน เพื่อ *สามัคคี* คือพร้อมเพรียงกัน และเพื่อ *เอกภาพ* ที่เรียกว่า *เอกภาพ* คือทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังมีหลักการอื่นอีก เช่น **อปรีหานิยธรรม** คือธรรมที่จะทำให้ไม่เสื่อม ซึ่งมี ๗ ข้อ คือ

๑. ประชุมกันเนื่องนิตย์

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็อยู่จนเลิก โดยพร้อมเพรียงกัน และเมื่อมีกิจส่วนรวม คือสังฆกรรมย์ เกิดขึ้น ก็ต้องพร้อมใจกันทำ

๓. ไม่ถืออำเภอใจแล้วบัญญัติอะไรตามใจตัว หรือล้มเลิกถอนบทบัญญัติอะไรตามใจชอบ

๔. เคารพนับถือยกย่องบุคคลที่เป็นหลัก ที่เรียกว่า สังฆบิดร มองเห็นความสำคัญของถ้อยคำของท่าน ในที่นี้ไม่ได้บอกว่าต้องเชื่อ แต่ภิกษุ

ใดเป็นเถระ เป็นรัตตัญญู หมายความว่า ได้มีประสบการณ์ยาวนาน มีความรู้เป็นหลัก ต้องมองเห็นความสำคัญของถ้อยคำของท่าน และให้สำคัญว่าเป็นสิ่งอันฟังฟัง ไม่ลบหลู่ละเลยหรือมองข้ามไป

๕. ให้เกียรติและคุ้มครองสตรี ไม่ให้มีการข่มเหงรังแกกุลกุมารี (น่าสังเกตว่า สังคมไทยเวลานี้ได้ทรุดลงไปไกลในเรื่องนี้ ถึงขั้นที่มีโสเภณีเด็ก แพร่หลาย อย่างที่ไม่เคยมีไม่เคยเป็น; สำหรับหมู่สงฆ์ ข้อนี้ท่านใช้ว่า ไม่ลุแก่อำนาจดันทา คือไม่เห็นแก่การบำรุงบำเรอปรนเปรอเสพบริโภคและผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งสังคมคฤหัสถ์ก็ควรจะมีปฏิบัติด้วย)

๖. ให้ความสำคัญแก่ เจตีย์ หรืออนุสาวรีย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพ เป็นที่รวมใจของสังคม และเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม (สำหรับหมู่สงฆ์ ข้อนี้ท่านใช้ว่า มีใจผูกพันใฝ่ชอบเสนาสนะปะ)

๗. จัดอารักขาคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ หมายความว่า พระสงฆ์ หรือนักบวชที่ประพฤติปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา เป็นหลักใจของประชาชน เป็นตัวแทนของคุณธรรม เป็นหลักของศีลธรรม เป็นผู้รักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม ให้ถือเป็นที่หน้าตาของบ้านเมืองจะต้องจัดการอารักขา คุ้มครองป้องกัน และยินดีต้อนรับท่าน (ข้อนี้สำหรับหมู่สงฆ์ ท่านเปลี่ยนเป็นว่า ยินดีต้อนรับเพื่อนสหพรหมจารีที่ยังไม่มา และตั้งใจต่อท่านที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข)

สำหรับคฤหัสถ์ คือคนทั่วไปที่อยู่ในสังคมใหญ่ ยังมีหลักธรรมอีกชุดหนึ่งเรียกว่า **สังคหัตถุ** แปลว่า หลักการสงเคราะห์ คือหลักการยึดเหนี่ยวประสานหมู่ชนให้อยู่ในความสามัคคี ซึ่งมี ๔ ประการ (สังคหะ แปลว่า สงเคราะห์ หรือสงเคราะห์ ที่เราใช้ในความหมายว่าช่วยเหลือกัน แต่คำศัพท์เดิมแปลว่ารวมเข้าด้วยกัน) หมายความว่า ในการที่จะฉีกให้สังคมมีความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ คนจะต้องมีธรรม ๔ ข้อนี้ คือ

๑. **ทาน** การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน มีลาภหรือผลประโยชน์ก็กระจายเฉลี่ยกันไป

๒. **ปิยวาจา** การพูดด้วยใจรักหวังดี กล่าวถ้อยคำสุภาพไพเราะ รู้จักใช้วาจาแสดงน้ำใจ ที่จะแก้ปัญหาและช่วยเหลือกัน

๓. **อัตถจริยา** การบำเพ็ญประโยชน์ เอาเรี่ยวแรงกำลังความสามารถเข้าช่วยเหลือร่วมมือกัน

๔. **สมานัตตตา** การเอาตัวเข้าสमान มีความเสมอภาค ทำตัวให้เข้ากันได้ โดยร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ร่วมกันเผชิญและแก้ปัญหา ไม่ทอดทิ้งกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน และไม่เลือกที่รักฝักที่ชัง สม่่าเสมอสมานกันโดยธรรม

สังคหัตถุ ๔ นี้ แปลเป็นภาษาง่ายๆ ในแง่ของการช่วยเหลือกัน เพื่อให้เกิดการประสานสังคม คือ

- ๑) ช่วยด้วยสิ่งของเงินทอง
- ๒) ช่วยด้วยถ้อยคำ เช่น แนะนำคนให้รู้วิธีแก้ปัญหาของเขา ให้ความรู้ สั่งสอนวิชาการ เพื่อให้สามารถแก้ไขบำบัดความทุกข์ยาก
- ๓) ช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลังความสามารถ
- ๔) ทำตัวเสมอสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ โดยมีความเสมอภาคกัน ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอหน้าตามธรรม

ที่ว่ามานี้เป็นหลักที่จะรวมหมู่ชนให้อยู่ด้วยกัน และทำให้สังคมมีความเจริญมั่นคง แต่เป็นหลักที่ไม่ได้บัญญัติเป็นลักษณะบทในวินัย จึงไม่มีการกำหนดความผิดและไม่มีกลงโทษ แต่ให้เป็นหลักที่รู้จักว่าควรประพฤติปฏิบัติ

มีหลักปฏิบัติอีกชุดหนึ่ง ซึ่งพูดถึงกันมากว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับการดำรงรักษาสังคมให้มีความสงบเรียบร้อย คือ **ศีล ๕** และจะเห็นได้ว่าบทบัญญัติในกฎหมายทั้งแพ่งและอาญาแทบทั้งหมด มีเจตนารมณ์

ตามหลักศีล ๕ นี้

อย่างไรก็ดี พึงสังเกตว่า ศีล ๕ นี้ที่จริงเป็นสิกขาบท แต่เป็นสิกขาบทสำหรับคฤหัสถ์ ในวินัยสำหรับพระภิกษุ ศีล ๕ หรือสิกขาบท ๕ นี้ กระจายแยกออกไปเป็นสิกขาบทย่อยๆ มากหลายข้อ และรวมอยู่ในสิกขาบท ๒๒๗ ที่เราเรียกกันว่าศีล ๒๒๗ ซึ่งมีบัญญัติความผิดแก่ผู้ละเมิด)

ในสังคมของชาวพุทธนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงกำหนดความผิดและการลงโทษไว้แก่ผู้ละเมิดศีล ๕ เราพูดได้ว่าทางพระศาสนายกศีล ๕ นี้ให้เป็นเรื่องของสังคมคฤหัสถ์ โดยเฉพาะทางฝ่ายรัฐจะนำมาจัดแยกชอยเป็นข้อกำหนดย่อยๆ ลงไป ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของแต่ละถิ่นฐานและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงต่างกันไป แล้วกำหนดความผิดและการลงโทษตามที่เหมาะสมตามธรรม และเท่าที่เป็นมาจะเห็นได้ว่า กฎหมายโดยทั่วไปในชั้นพื้นฐานมีสาระสำคัญเพื่อจะดำรงรักษาศีล ๕ หรือเพื่อดูแลไม่ให้คนละเมิดสิกขาบท ๕ ข้อนี้

โดยนัยนี้ ศีล ๕ (สิกขาบท ๕) จึงเป็นหลักปฏิบัติขั้นพื้นฐานเพื่อช่วยให้สังคมอยู่ในความสงบเรียบร้อย แต่การที่สังคมจะก้าวไปสู่จุดหมายแห่งการพัฒนาที่ถูกต้องดีงามแท้จริง จะต้องให้คนพัฒนาขึ้นไปเหนือกว่าศีล ๕ ที่เป็นเพียงระดับแก้ไขป้องกันความชั่วร้ายและการเบียดเบียนกัน สู่หลักการเชิงสร้างสรรค์ต่างๆ ที่ยกตัวอย่างมาแสดงข้างต้น อันควรจะเป็นสาระและเจตนารมณ์ที่แท้จริงทั้งของกฎหมายและการปกครอง

เมื่อได้พูดถึง **ศีล ๕** แล้ว ก็ควรจะนำข้อย่อยมาแสดงไว้ด้วย ซึ่งมีดังนี้

๑. การเว้นจากปาณาติบาต (การไม่ละเมิดต่อชีวิตร่างกาย)
๒. การเว้นจากอทินนาทาน (การไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน)
๓. การเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (การไม่ละเมิดต่อคู่ครองของหวง)
๔. การเว้นจากมุสาวาท (การไม่ละเมิดต่อกันทางวาจา)
๕. การเว้นจากสุรายาเมา (การไม่ดื่มสุราหรือเสพสิ่งเสพติด)

ศีล ๕ (สิกขาบท ๕) นี้ มีสาระสำคัญที่มุ่งเพื่อให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยไม่เบียดเบียนกัน จะได้มีความสงบเรียบร้อย ที่เป็นโอกาสพื้นฐานแห่งการพัฒนาชีวิตสู่ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

สำหรับ ๔ ข้อแรก จะเห็นความหมายนี้ได้ชัดเจน แต่ข้อ ๕ ที่ว่า เว้นจากสุรยาเสพติดที่จะทำให้เกิดความประมาทขาดสตินั้น มักมองเห็นชัดแต่ในแง่ของโทษต่อชีวิตของตัวผู้เสพเอง แต่ที่จริงในการจัดเข้าชุดแห่งศีล ๕ นี้ ท่านมุ่งความหมายเชิงสังคม

ในแง่สังคมนั้น การละเมิด*ศีลข้อ ๕* คือ เสพสุรยาเมาสิ่งเสพติด ก่อความเสียหายหรือโทษภัยที่สำคัญ คือ

๑. คนเมาสุรยาเสพติด ขาดสติแล้ว จะทำการร้ายละเมิดศีลได้หมดทุกข้อ ไม่ว่าจะฆ่าคน ทำร้ายกัน ลักหรือทำลายทรัพย์สิน ทำความผิดทางเพศ พุดเท็จ ก็ได้ทั้งนั้น
๒. ก่อให้เกิดอุบัติเหตุ ซึ่งอาจจะก่อความพินาศหรือความเสียหายอย่างมาก
๓. แม้ยังไม่ได้ลงมือทำการร้ายใดๆ ก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในสังคม เช่น คนที่ขับรถไปในถนนหลวง พอมองเห็นรถที่กำลังแล่นสวนมามีคนขับที่เมาเหล้า หรือระแวงว่าคนขับรถสปีดที่กำลังแล่นสวนมาเสพยาบ้า ก็จะเกิดความรู้สึกหวาดหวั่น พรั่นใจ

รวมความว่า สังคม โดยเฉพาะรัฐ จะต้องจัดตั้งวางมาตรการทางสังคม โดยเฉพาะการออกกฎหมาย ที่จะมาเป็นประกันให้คนดำรงอยู่ในศีล ๕ หรือสิกขาบท ๕ นี้ พร้อมทั้งส่งเสริมให้คนยึดถือหลักการต่างๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้น เช่น *สาราณียธรรม ๖* และ*สังคหวัตถุ ๔* เป็นต้น

กล่าวได้ว่า หลักการต่างๆ เหล่านี้และทำนองนี้ เป็นสาระของวินัย หรือเป็นเจตนารมณ์ที่แท้ของกฎหมาย ถ้าคนมีการศึกษาที่พัฒนาตนอย่าง

ถูกต้อง ให้มีศรัทธา เห็นคุณค่า พร้อมและเต็มใจ สม่ครใจที่จะปฏิบัติตาม หลักการเหล่านี้ ก็ไม่จำเป็นต้องมีการบัญญัติข้อกำหนดของกฎหมายหรือ ลีลาขาทในวินัย

ในทางตรงข้าม การที่มีลีลาขาทหรือข้อกำหนด ก็เพื่อเป็นหลัก ประกันให้เกิดความมั่นใจว่า จะมีการปฏิบัติให้เกิดผลตามหลักการเหล่านี้ ดังนั้น ถ้าคนไม่ปฏิบัติตาม หรือเคลื่อนคลาดจากหลักการมากขึ้น ก็ยัง ต้องมีการบัญญัติลีลาขาทหรือข้อกำหนดมากขึ้นๆ และมักจะต้องมีการ บัญญัติความผิดและการลงโทษมากขึ้น หรืออาจจะหนักขึ้นด้วย

เมื่อคนเป็นวิญญู์สาระของกฎหมาย สังคมสงบสุขด้วยกติกาต่างๆ ครั้นคนเสื่อมลงไป กฎหมายยิ่งบังคับซับซ้อน สังคมยิ่งเสื่อมทรุด

เป็นความจำเป็นว่า เมื่อคนมาอยู่ร่วมกันตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ก็ต้องมี ข้อตกลงที่กำหนดกันขึ้นไว้ว่า จะทำอะไร เมื่อไร อย่างไร เป็นต้น เพื่อให้ชีวิต แห่งการอยู่ร่วมกันดำเนินไปด้วยดี เอื้อประโยชน์ต่อทุกคนด้วยกัน เพราะ ฉะนั้น ในสังคมที่คนมีการศึกษาพัฒนาดีแล้ว ที่เขาเข้าใจความหมายของข้อ ตกลงสำหรับการเป็นอยู่และทำกิจการร่วมกันเช่นนี้ และมีจิตใจที่พร้อมจะ ปฏิบัติ การมีกฎหมายเพียงในความหมายว่าเป็น *ข้อหมายรู้* หรือข้อกำหนดที่ หมายรู้ในการอยู่ร่วมกัน ก็เป็นการเพียงพอ (เรื่องนี้จะพูดถึงอีกข้างหน้า)

ในภาวะเช่นนี้ กฎหมายหรือข้อหมายรู้ จะเป็นเพียงข้อตกลง หรือ กติกาทางปัญญา ซึ่งมีจำนวนจำกัดตามความจำเป็นแห่งกิจที่จะทำ และ เมื่อคนยังปฏิบัติกันดี ก็ไม่จำเป็นต้องมีลีลาขาทหรือข้อกำหนดมาก

อย่างไรก็ดี เมื่อคนขาดการศึกษาที่ถูกต้อง ไม่ได้พัฒนาตน เขาไม่เข้าใจความหมาย ไม่เข้าใจเจตนารมณ์ของกฎหมาย และไม่พร้อมที่จะปฏิบัติ

เมื่อคนไม่ปฏิบัติตามข้อหมายรู้ นั้น ก็ต้องมีการบัญญัติข้อกำหนด

ในลักษณะที่เป็น**ข้อบังคับ** ที่มีการกำหนดความผิดและการลงโทษเพิ่มขึ้นๆ จนในที่สุดจะกลายเป็นว่า ยังมีการบัญญัติข้อกฎหมายมาก ชีวิตและสังคม กลับยิ่งเสื่อมโทรม และในกรณีเช่นนี้ การมีกฎหมายในความหมายว่าเป็นข้อ บังคับมาก กลับกลายเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเสื่อมโทรมของชีวิตและสังคม

เพราะฉะนั้น ในสังคมที่คนมีการศึกษาถูกต้อง พัฒนาตนดีแล้ว ก็ จะมีกฎหมายแต่เพียงที่เป็น**ข้อหมายรู้**ไม่ต้องเลยไปเป็นข้อบังคับ

แต่ตรงข้าม ในสังคมที่ไม่พัฒนา คนขาดการศึกษา หรือเมื่อการ ศึกษาเสื่อมลง กฎหมายที่มีความหมายเป็น**ข้อบังคับ** ก็จะเพิ่มมากขึ้นๆ โดยที่แม้จะจำเป็นเพื่อกันไม่ให้เสื่อมโทรมลงไปอีกๆ แต่ก็ไม่ช่วยให้ชีวิต และสังคมดีขึ้นได้เลย อย่างน้อย ยังมีข้อบัญญัติมาก หลักการที่เป็น สาระกลับยิ่งเลือนลางจางหาย

เคยมีผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า (ม.ม.๑๓/๑๓๑-๒/๑๓๔; และดู ส.น.๑๖/๕๓๑-๕/๒๖๓)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ ทำให้เมื่อก่อนโน้น ลิกขาบทมีน้อยกว่า แต่ภิกษุผู้ดำรงใน อรหัตตผลกลับมีมากกว่า ครั้นมาบัดนี้ ลิกขาบทมีมากกว่า แต่ภิกษุที่ดำรงในอรหัตตผลกลับมีน้อยกว่า”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

“เป็นเช่นนั้น ภัททาภิ เมื่อหมู่ชนกำลังเสื่อมลง เมื่อ สัทธรรมกำลังเลือนหาย ลิกขาบทก็มีมากขึ้น แต่ภิกษุที่ ดำรงในอรหัตตผลกลับน้อยลง

ภัททาภิ พระศาสดาจะยังไม่บัญญัติลิกขาบทแก่สาวก ทั้งหลาย ตราบเท่าที่อัสวีฎฐานิยธรรม (เรื่องเสียวหายุ่น วาย) ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ แต่เมื่อใดมีอัสวีฎฐานิยธรรม ปรากฏในสงฆ์ เมื่อนั้นพระศาสดาก็จะบัญญัติลิกขาบทแก่ สาวกทั้งหลาย เพื่อขจัดแก้ไขอัสวีฎฐานิยธรรมเหล่านั้น

ภัททาธิ อาสวัฏฐานิยธรรมทั้งหลาย จะยังไม่ปรากฏใน
 สงฆ์ ครอบทั่วถึงสงฆ์ยังไม่ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ . . . ยังไม่
 ถึงความพร้อมพร้อมด้วยลาภ . . . ยังไม่ถึงความพร้อมพร้อม
 ด้วยยศ . . . ยังไม่ถึงความเป็นพหูสูต . . . ยังไม่ถึงความเป็น
 รัตตัญญู แต่เมื่อใดสงฆ์ถึง(ภาวะดังที่กล่าวมานั้น) เมื่อนั้นก็
 จะมีอาสวัฏฐานิยธรรมปรากฏในสงฆ์ และเมื่อนั้นพระ
 ศาสดาก็จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย เพื่อขจัด
 แกไขอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้น”

โดยนัยดังกล่าวมา การศึกษาที่แท้ ในความหมายของการพัฒนา
 คนอย่างถูกต้อง จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง และสัมพันธ์กับวินัย ไม่ว่าจะใน
 ความหมายที่เป็นกฎหมาย เป็นระบบที่จัดตั้ง หรือเป็นการปกครองก็ตาม
 ทั้งในแง่ที่ว่าจะต้องมีการพัฒนาคนอย่างถูกต้องเพื่อให้มีการปฏิบัติตาม
 กฎหมายอย่างถูกต้อง และในแง่ที่ว่าวินัยเช่นกฎหมายเป็นเครื่องมือจัด
 สรรสภาพเอื้อโอกาสในการพัฒนาชีวิตของมนุษย์

เมื่อมีการศึกษาแท้ที่ทำให้คนพัฒนาอย่างถูกต้อง คนก็จะพร้อมที่จะ
 ปฏิบัติตามวินัยโดยเฉพาะที่เรียกว่ากฎหมาย(ที่ชอบธรรม) และคนที่มีการศึกษา
 ที่พัฒนาตนแล้วอย่างถูกต้องนั้น ก็จะมองวินัย โดยเฉพาะกฎหมายนั้นเป็น
 ข้อหมายรู้ ที่จะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง ในการช่วยกันสร้างสรรคสภาพชีวิตและ
 สังคม ที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตสู่ความดีงามและประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นต่อไป

สงฆ์เป็นชุมชนแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นตามหลักการที่กล่าว
 นี้ และพระพุทธเจ้าก็ทรงได้รับถวายคำสรรเสริญว่า ทรงฝึกคนและปกครอง
 คนโดยไม่ต้องใช้ทัณฑอาชญา (เช่นวินัย.๗/๓๘๑/๑๓๐; ม.ม.๑๓/๕๒๓/๔๘๓; ๕๖๕/๕๑๑)

นักปกครองในอุดมคติ ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า
 เป็นจักรพรรดิ ซึ่งเป็นธรรมราชา ก็เป็นผู้ที่ปกครองแผ่นดินโดยธรรม โดย
 ไม่ต้องใช้ทัณฑะ หรือคัสตราวุธ (เช่นที่.๓/๑๔๓/๑๑๕; ที่.ม.๑๐/๒๘/๑๘; ที่.ป.๑๑/๓๔/๖๒)

ตามความหมายที่กล่าวมานี้ การปกครองที่ดี คือการปกครองโดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ และกฎหมายที่ดี คือบัญญัติที่เป็นข้อหมายรู้ในการที่จะเป็นอยู่และทำกิจในการมีชีวิตร่วมกัน ซึ่งทั้งหมดนั้นขึ้นต่อความสำเร็จในการปฏิบัติตามหลักการแห่งการพัฒนาคน

จะรักษาธรรมให้แก่สังคมได้ ต้องรักษาคุณภาพให้แก่ใจของตน

มีอีกหลักหนึ่งที่เป็นพื้นฐานลึกลงไปในจิตใจ คนเรานี้ถ้าไม่มีพื้นฐานในใจ กฎหมายหรือวินัยจะกำหนดอย่างไรก็ได้ผลจริงจังยั่งยืน เพราะคนจะหาทางหลีกเลี่ยงกฎหมาย ตลอดจนสมคบกันหาประโยชน์จากกฎหมาย อย่างน้อยก็ไม่มีคามยินดีเต็มใจพร้อมใจที่จะปฏิบัติตาม และในที่สุดกฎหมายก็จะอยู่ไม่ได้ วินัยรวมทั้งกฎหมายจึงต้องมีคุณสมบัติในใจคนเป็นฐานรองรับ ซึ่งจะเป็นแรงจูงใจและเป็นเครื่องผูกใจให้คนประพฤติตามกฎหมายได้

นี่เป็นเหตุผลที่ทำให้ต้องมีการพัฒนาคน ถ้าไม่พัฒนาคน การดำรงสังคมก็ไม่ตลอด

สังคมที่จะบัญญัติกฎหมายต่างๆ ต้องถือกฎหมายเป็นตัวเกื้อหนุน คือจะต้องถือเป็น means ไม่ใช่เป็น end ถ้าเราถือกฎหมายเป็น end ก็จบ แม้แต่ถือความสงบเรียบร้อยเป็นจุดหมายก็ยังไม่รอด เพราะขาดสาระหรือตัวแกน คือการพัฒนาคน

จะพัฒนาคนอย่างไร ก็ต้องทำให้คนประพฤติปฏิบัติทำการทั้งหลายด้วยปัญญา จากเจตนาที่ดี บนฐานแห่งจิตใจที่มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ และมีจิตสำนึกต่อสังคม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมไว้ชุดหนึ่ง ซึ่งเป็นทำที่พื้นฐานในจิตใจของคนที่จะสร้างสรรคและรักษาสังคมมนุษย์ ซึ่งไม่ใช่เพียงแคร์รักษากฎหมาย แต่เป็นคุณสมบัติสำหรับบุคคลที่จะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรคและอนุรักษ์สังคมนี้ไว้

สังคมมนุษย์นั้น มนุษย์ทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอนุรักษ์ มิฉะนั้นก็จะพินาศ แม้แต่การที่จะรักษากฎหมายได้ ก็ต้องมีทำที่พื้นฐานในจิตใจมาเป็นแกนให้ก่อน ทำที่พื้นฐานนี้ไม่ใช่หลักธรรมยากอะไร ก็คือหลักพรหมวิหาร ๔ นี้เอง

พรหมวิหาร ๔ ข้อนี้เป็นทำที่ที่สำคัญของจิตใจ แต่ในสังคมไทยเข้าใจธรรมชุดนี้กันผิดพลาดมาก และปฏิบัติกันไม่ครบถ้วน หรือปฏิบัติคลาดเคลื่อนจนทำให้เกิดผลร้ายบางอย่าง

“พรหมวิหาร” แปลว่า ธรรมประจำใจของพรหม พรหม คือ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ ที่สร้างโลกและอภิบาลโลก ในทัศนะของพราหมณ์ เขาถือว่ามนุษย์อยู่กันไป พอถึงกัปหนึ่งโลกจะพินาศ และพระพรหมจะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ แล้วพระพรหมก็ลิขิตชีวิตและจัดสรรสังคมมนุษย์ว่าจะให้เป็นอยู่กันอย่างไรร

แต่พระพุทธศาสนาไม่ร้อพระพรหม เราถือว่าทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในการสร้างสรรค์และอภิบาลสังคม เพราะฉะนั้น ทุกคนต้องทำตัวให้เป็นพรหม โดยประพฤติตามหลัก ที่เรียกว่า **พรหมวิหาร ๔** ข้อนี้ คือ

๑. เมตตา มีใจไมตรี ปรารถนาดี อยากให้เขาเป็นสุข
๒. กรุณา พลอยสะเทือนใจ ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ที่จะเห็นทุกข์ของเขา
๓. มุทิตา พลอยยินดีในความดีงามความสุขความสำเร็จของเขา
๔. อุเบกขา วางใจเป็นกลางต่อทุกคนเพื่อรักษาธรรม

ทำที่พื้นฐาน ๔ ประการนี้เข้าใจง่าย เพราะเป็นทำที่ที่แสดงออกต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้น วิธีที่จะดูความหมายก็ดูที่คนอื่น คือดูตามสถานการณ์ที่คนอื่นเขาประสบ จึงจะรู้ว่าเราจะใช้พรหมวิหารข้อไหน แล้วความหมายก็จะช้ดออกมาเอง

สถานการณ์ที่ ๑ เมื่อคนอื่นเขาอยู่เป็นปกติ เราก็มีเมตตา คือ มีความหวังดี มีความรัก มีความเป็นมิตร (เมตตา มาจากรากศัพท์เดียวกับคำ

ว่า มิตร คือคุณสมบัติของมิตรนั่นเอง ได้แก่น้ำใจที่หวังดีอยากให้เขาเป็นสุข)

สถานการณ์ที่ ๒ เมื่อบุคคลอื่นนั้นตกต่ำ คือ เขาเดือดร้อนเป็นทุกข์ ประสบปัญหา เราก็มัก**กรุณา** คือปล่อยให้วันไหวสะเทือนใจไปกับความทุกข์ของเขา อยากจะช่วยบำบัดทุกข์นั้น หรือยกเขาขึ้นมาจากความทุกข์นั้น (จะเห็นว่า เมตตากับกรุณาต่างกันมาก)

สถานการณ์ที่ ๓ เมื่อบุคคลอื่นนั้นเปลี่ยนจากปกติและตกต่ำเป็นขึ้นสูง คือเขาประสบความสำเร็จ มีความสุข ทำอะไรๆ ได้ดี หรือก้าวไปในความดีงาม เราก็มัก**มุทิตา** คือพลอยยินดีด้วยในความดีงามและความสุขความสำเร็จของเขา พร้อมทั้งจะส่งเสริมสนับสนุน

สถานการณ์ที่ ๔ ซึ่งสำคัญที่สุดที่จะรักษาสังคมไว้ได้ คือ เมื่อบุคคลอื่นนั้นละเมิดธรรม หรือสมควรรับผิดชอบต่อธรรม เราก็มัก**อุเบกขา** คือวางใจเป็นกลาง ไม่ชวนชวาชวยเหลือที่จะทำให้เสียธรรม โดยวางเฉยต่อบุคคลนั้น ให้เขารับผิดชอบต่อธรรมและตามธรรม ดำรงอยู่ในความสมเหตุสมผล

ใน**ข้ออุเบกขา**นี้ จะต้องเข้าใจหลักความจริงพื้นฐานก่อนว่า เบื้องหลังสังคมมีธรรมรองรับอยู่ คือหลักการแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติ ความเป็นเหตุเป็นผลในสิ่งทั้งหลาย หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย การที่มนุษย์มีความสัมพันธ์กันดี ไม่พอที่จะทำให้สังคมอยู่ได้ แม้มนุษย์จะมีความสัมพันธ์กันดีใน ๓ สถานการณ์แรก แต่ถ้าเขาไม่รักษาธรรมไว้ สังคมก็อยู่ไม่ได้ แต่จะวิปาลสกลาดเคลื่อนจนถึงความวิบัติ

เพราะฉะนั้น จึงมีสถานการณ์ที่ ๔ คือ ไม่ว่าความสัมพันธ์ของมนุษย์จะเป็นอย่างไรก็ตามในสถานการณ์ ๑, ๒ หรือ ๓ แต่ถ้าความสัมพันธ์นั้นไปละเมิดก่อความเสียหายต่อธรรมแล้ว ก็มาถึงสถานการณ์ที่ ๔ ซึ่งจะต้องหยุดความสัมพันธ์นั้น คือวางเฉย ไม่ช่วย ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต้องหยุด เพื่อรักษาธรรม นี่คือนิยามของอุเบกขาซึ่งเป็นตัวรักษาหลักการของสังคมได้กล่าวแล้วว่า เบื้องหลังความเป็นไปในสังคมมนุษย์ที่เป็นเรื่องของ

ความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน ยังมี**ธรรม** ที่เป็นความจริงแห่งความถูกต้องดีงาม ความที่ควรจะเป็นตามเหตุผล ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือความเป็นไปตามกฎธรรมชาติอีกชั้นหนึ่ง

บนฐานแห่งหลักความจริงแท้ตามกฎธรรมชาตินั้น เมื่อมนุษย์เอาความรู้ในความจริงมาตั้งเป็นหลักการ เป็นกฎเกณฑ์กติกาในสังคม เราก็พลอยเรียกหลักชั้นสองที่มนุษย์บัญญัตินี้เป็น “**ธรรม**” ไปด้วย เช่น **มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** ตั้งขึ้นเพื่อเรียนธรรมศาสตร์ ก็คือเรียนวิชากฎหมาย นี่คือการที่**กฎของมนุษย์ก็ถูกเรียกเป็นธรรมไปด้วย**

หลักการที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ไม่ว่าจะระดับไหน จะเป็นระดับความจริงในธรรมชาติ หรือหลักการในสังคมมนุษย์ก็ตาม ถ้าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปละเมิดหรือจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อหลักการนั้น มนุษย์จะต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างกันแล้วเอาธรรมเป็นใหญ่ และปฏิบัติไปตามธรรม คือ **เฉยต่อคนและปฏิบัติไปตามธรรม**

ฉะนั้น **อุเบกขา**จึงเป็นข้อธรรมใหญ่ที่คุมท้าย เพราะเป็นตัวรักษาหลักการไว้ ถ้าไม่รักษาหลักการนี้ สังคมมนุษย์แม้จะมีการช่วยเหลือกันดีก็ไปไม่รอด เพราะสังคมนั้นสูญเสียดุลยภาพ กล่าวคือ

๑. เมื่อคนมีน้ำใจต่อกัน มีเมตตา กรุณา และแม่แต่มุทิตากันดี ก็มีความอบอุ่นมีความสุขในการอยู่ร่วมกันดี แต่ข้อเสียจะเกิดขึ้นเนื่องจากมนุษย์จำนวนหนึ่งจะชอบหวังพึ่งผู้อื่น โดยคิดว่าถ้าเราเดือดร้อนก็ไปหาผู้ใหญ่คนนั้นได้ ไปหาญาติคนนี้ได้ เพราะฉะนั้น เขาก็ไม่ตื่นนอนขวนขวายสังคมนี่เป็นเช่นนี้ก็จะทำให้คนจำนวนมากตกอยู่ในความประมาท อ่อนแอเฉื่อยชา หรือถึงกับเกียจคร้าน

๒. เมื่อเอาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นหลัก ชอบช่วยเหลือกันเป็นส่วนตัว ก็อาจจะช่วยกันจนเกินขอบเขต โดยไม่คำนึงถึงหลักการหรือความถูกต้องชอบธรรม แม้จะมีกฎเกณฑ์กติกาหลักการก็ไม่เอา แต่จะ

เลี้ยงหลีกหลบไป หรือมองข้าม ตลอดจนทำลายกฎกติกาขึ้นเสีย เมื่อเป็น
อย่างนี้สังคมก็เสียหลัก

ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีอุเบกขาไว้เป็นประกัน เมื่ออุเบกขาเข้ามาคุณ ก็
รักษาคุณของสังคมไว้ได้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน กับความ
สัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมนี้สมดุลกัน

ในทางตรงข้าม ถ้ามีแต่ข้อสุดท้ายคืออุเบกขา ก็กลายเป็นตัวใคร
ตัวมัน เช่น ในสังคมตะวันตก ฝรั่งเศสมีวิถีแบบตัวใครตัวมัน เมตตากรุณา
น้อย ไม่ค่อยมีน้ำใจ แต่ยึดถือหลักการกฎเกณฑ์กติกาและกฎหมายเป็น
บรรทัดฐาน คุณจะทำอะไรก็ทำของคุณไป ฉันไม่ช่วย ถ้าไม่ผิดกฎหมายฉัน
ไม่ทำอะไร แต่ถ้าคุณทำผิดกฎหมายเมื่อไรฉันจัดการทันที ระหว่างนั้นฉัน
ไม่ช่วย เพราะฉะนั้น ถ้าคุณไม่ตั้งรกรากชวยคุณก็ตาย

ในสังคมที่เน้นอุเบกขาแบบนี้ ชีวิตจะขาดความอบอุ่น จะเครียด
แห้งแล้ง มีทุกข์ในจิตใจ เป็นโรคประสาทและโรคจิตกันมาก แต่เป็นการ
บีบบังคับให้ต้องดี ก็เข้มแข็งดี ทำให้เกิดความเร่งรัดในการสร้างความ
เจริญก้าวหน้า พร้อมกับสามารถรักษาหลักการและกฎเกณฑ์กติกา ตลอดจน
จนมีการปฏิบัติตามกฎหมายได้ดี

ในครอบครัวที่พ่อแม่มีอุเบกขามาก เด็กถ้าไม่ร้ายเสียคนไปเลย ก็
จะเป็นคนแข็งแแกร่ง ช่วยตัวเองได้ดี บุกฝ่าไปได้ แต่อาจจะหึงมเกรียม

ในครอบครัวนั้น ถ้าพ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มูทิตา มาก ขาด
อุเบกขา เด็กจะอ่อนแอ เลี้ยงไม่โต ไม่มีความเข้มแข็ง ทำอะไรไม่เป็น รับ
ผิดชอบตัวเองไม่ได้ ชอบพึ่งพา ถ้าอย่างแรงก็เป็นนักเรียนร้อง เอาแต่ใจ
และไม่รู้จักกฎกติกา

ทุกคนมีชีวิตแห่งความสัมพันธ์ ๒ ด้าน ด้านหนึ่ง เราสัมพันธ์อยู่
ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งเราควรจะมีน้ำใจไมตรีช่วยเหลือกันและกัน
และเราก็ช่วยกันได้ แต่อีกด้านหนึ่ง เราอยู่กับความเป็นจริงของโลกและ

ชีวิต ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่เข้าใครออกใคร ทุกคนจะต้องปฏิบัติต่อความเป็นจริงนี้ด้วยปัญญา โดยพัฒนาความรู้ความสามารถของตนขึ้นมาเพื่อให้สามารถรับผิดชอบตนเองได้ ในด้านนี้ถึงแม้มนุษย์จะช่วยกัน ก็ช่วยกันไม่ได้จริง และทำให้กันไม่ได้ จะช่วยกันได้ก็ด้วยการช่วยให้เขาฝึกฝนพัฒนาตัวเขาเองขึ้นมาจนพึ่งตัวของเขาเองได้

ฉะนั้น จะต้องระลึกไว้เสมอว่า มนุษย์ไม่ได้อยู่กับมนุษย์เท่านั้น แต่มนุษย์นั้นต้องอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิตด้วย ทุกคนมีชีวิตที่รับผิดชอบต่อความจริงของกฎธรรมชาติ ถึงแม้ในด้านมนุษย์เราจะช่วยเหลือกันดี พ่อแม่จะรักและทำให้ลูกทุกอย่าง แต่ชีวิตและโลกนี้มันไม่ได้มาตามใจด้วย มันมีกฎมีเกณฑ์มีกติกาแห่งธรรมตามความเป็นจริงของมัน ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องตามเหตุผลด้วยสติปัญญาความสามารถที่จะต้องพัฒนาขึ้นมาในตนเอง

ด้วยเหตุฉะนั้น ทุกคนจะต้องรับผิดชอบต่อธรรม คือความเป็นจริงของชีวิตและสังคม และเราจะต้องฝึกต้องหัดกันให้มีความสามารถนี้ ฉะนั้นมนุษย์จึงต้องมีทำที่ข้อที่ ๔ คือ อุเบกขาไว้คุ้มท้าย ชีวิตจึงจะดี และสังคมจึงจะอยู่ได้

สรุปว่า **อุเบกขาที่เกิดจากปัญญา เป็นดุลยภาพในจิตใจ** ที่ช่วยให้เกิดผลภายนอก ๓ ด้าน (ของเรื่องเดียวกัน) คือ

๑. **ช่วยรักษาบุคคล** ด้วยการสร้างโอกาสให้เขารู้จักกับรับผิดชอบต่อเหตุผลและความเป็นจริงของโลกและชีวิต เช่น คอยดูแลให้เด็กทำการต่างๆ ด้วยตนเอง เพื่อช่วยให้เขาพัฒนาตนเองให้เข้มแข็ง คิดเป็น ทำเป็น เป็นต้น

๒. **ช่วยรักษาสังคม** ด้วยการสนองเจตนารมณ์ของข้อตกลง(สมมติ) ที่วางไว้ โดยปฏิบัติตาม เป็นต้น ทำให้เกิดความเสมอภาค เช่น การที่ทุกคนจะมีความเสมอภาคต่อหน้าหลักการกฎเกณฑ์กติกาและกฎหมาย เป็นต้น

๓. **ช่วยรักษาธรรม** ด้วยการทำให้มีการปฏิบัติตาม ไม่ถูกคนล่วง

ละเมิด ดำรงรักษาไว้ได้ซึ่งความถูกต้อง ความชอบธรรม ความดีงาม หรืออย่างน้อยความสมเหตุสมผล (ซึ่งมักถือเอาตามความลงตัวโดยเหตุผล หรือการลงความเห็นตามเหตุผลและหลักฐาน ที่เรียกว่าความยุติธรรม อันได้แก่ ธรรมคือยุติ หรือธรรมโดยยุติ)

อุเบกขาทำให้เกิดดุลยภาพภายในจิตใจแล้ว ก็คุ้มครองมหิหารทั้ง ๔ ให้อยู่ในดุลยภาพด้วย และจึงทำให้เกิดดุลยภาพในสังคมมนุษย์ ด้วยการเอาความรักความเอื้อเพื่อเกื้อกูลให้แก่คน พร้อมกับในขณะที่เดียวกันก็เอาความถูกต้องดีงามและความพอดีไว้ให้แก่ธรรมชาติและสังคม

เมื่ออุเบกขารักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม หรือระหว่างคนต่อคนกับธรรมไว้ได้แล้ว ก็ต้องไม่ลืมเหลี่ยมแลที่ จะปฏิบัติต่อคนนั้นๆ ด้วยเมตตา กรุณาเมตตา เท่าที่ไม่เสียหรือกระทบต่อธรรมด้วย

ไทยเราเรียกผู้ทำหน้าที่ตัดสินอรรถคดีว่า “ตุลาการ” ซึ่งจะแปลว่า ผู้มีอาการดุจตราชู ก็ได้ ผู้สร้างตุลาคือสร้างตราชูหรือสร้างมาตรฐาน ก็ได้ หมายความว่า ดำรงตนคงที่ เทียงธรรม เป็นมาตรฐานของสังคม เป็นกลางต่อทุกคน ทั้งดีและร้าย สม่าเสมอในทุกกรณี ไม่เลือกที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ไม่ว่าจะในสุขหรือทุกข์ ว่าไปตามที่เป็นจริงต่อทุกคนในทุกกรณี (ในภาษาบาลีท่านใช้คำว่า “ตุลาภูตะ” แปลว่า ผู้เป็นดุจตราชู มีคำอธิบายหลายแห่ง เช่น วินย.อ.๓/๒๓๓๒; อัง.อ.๒/๕๕; พุทฺธ.อ.๑๖๖-๗; จริยา.อ.๓๑๕ เป็นต้น) นี่คือภาวะที่จิตมีอุเบกขา

เมื่อตั้งอยู่ในอุเบกขา ตัวของผู้ปฏิบัติก็พร้อมที่จะรักษาตนเองไว้ไม่ให้ล่วง **อคติ** คือ การออกนอกทางที่ควรจะไป หรือความประพวตินอกทางแห่งธรรม ที่แปลง่ายๆว่า ความลำเอียง ๔ ประการ คือ (ที.ป. ๑๑/๑๗๖-๑๗๗/๑๙๕)

๑. **ฉันทาคติ** ลำเอียงเพราะ รัก หรือเพราะชอบกัน
๒. **โทสาคติ** ลำเอียงเพราะ ชัง หรือเพราะชดเคือง
๓. **ภยาคติ** ลำเอียงเพราะ ขลาด หรือเพราะกลัว

๔. *โมหาคติ* ลำเอียงเพราะ *เขลา* หรือเพราะหลงผิดรู้ไม่เท่าถึงการนี้*
นี่คือภาวะแห่งดุลยภาพในจิตใจของบุคคล ที่ส่งผลออกมาทำให้
รักษาดุลยภาพในสังคมไว้ได้

จะเห็นชัดว่า พรหมวิหารสามข้อแรกนั้นหนักในด้านความรู้สึก ส่วน
ข้อที่สี่หนักด้านความรู้

สามข้อแรกหนักด้านความรู้สึกอย่างไร เบื้องแรกเราพัฒนาคนให้
พ้นจากความรู้สึกที่ไม่ดีมาสู่ความรู้สึกที่ดีต่อกัน ทำให้มีเมตตา เป็นต้น คือ
ยามเขาเป็นปกติ เรารู้สึกเป็นมิตร เขาเดือดร้อน เรารู้สึกสงสารเห็นใจ
เขาได้ดีมีสุข เรารู้สึกพลอยชื่นชมยินดีด้วย ทั้งหมดนี้เป็นด้านความรู้สึก
ซึ่งเมื่อสถานการณ์นั้นๆ มาถึง ก็พร้อมทันที

แต่ข้อที่ ๔ คืออุเบกขา อาศัยความรู้สึกไม่ได้ ต้องอาศัยความรู้ คือ
ปัญญาด้วย เพราะฉะนั้นอุเบกขาก็ต้องมากับปัญญา เพราะต้องรู้ว่าอะไร
คือความจริง อะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักการ
แล้วจึงจะปฏิบัติคือมีอุเบกขาได้ ฉะนั้น *อุเบกขา* จึงต้องตั้งอยู่บน *ปัญญา*

เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงแยกว่า อุเบกขามี ๒ ชนิด คือ
อุเบกขาที่เป็นกุศลนี้ กับอุเบกขาที่เป็นอกุศล ซึ่งเรียกว่า “อัญญาญอุเบกขา”
แปลว่า เฉยใจ คือเฉยไม่รู้เรื่อง ไม่เอาเรื่อง แล้วก็ไม่ได้เรื่อง

เฉยในภาษาไทย เรามักจะมองแบบเฉยใจ ซึ่งผิด เป็นอกุศลธรรม
ฉะนั้น เฉยในที่นี้ต้องหมายความว่า เฉยเพราะรู้ว่าถ้าช่วยเขาจะกลายเป็นการ
ทำลายธรรม จึงเฉยไม่เอากับบุคคลนั้น เพื่อจะได้ปฏิบัติให้เป็นไปตามธรรม

โดยเฉพาะผู้พิพากษา จะต้องมีท่าทีอุเบกขานี้มากหน่อย แม้ว่าจะ
สงสารหรืออย่างไรก็โอนเอนไม่ได้ ต้องว่าไปตามกฎกติกา และตามหลัก

---

* ลำดับเดิม คือ *ฉันทาคติ ไทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ* แต่ในที่นี้เรียงตามลำดับที่ตรัสสรุปไว้ในคาถา ซึ่งจำง่ายกว่า

การ เพราะฉะนั้น อุเบกขาจึงเป็นตัวรักษารธรรม เช่นความเที่ยงธรรมในสังคัมไว้ ในหม่อมมนุษย์จะต้องมีธรรมข้อที่ ๔ นี้ไว้เพื่อรักษารธรรมวินัย ตลอดจนกฎเกณฑ์กติกา อย่างที่ว่ากฎต้องเป็นกฎ อะไรทำนองนี้

พฤติกรรมจะถึงภาวะแห่งดุลยภาพ

เมื่อจิตใจและปัญญามาประสานอย่างสมดุล

อย่างไรก็ตาม ที่ว่ากฎต้องเป็นกฎ ก็ต้องระวางเหมือนกัน เพราะกฎมี ๒ ชั้น อย่างที่ว่ามาแล้ว คือกฎธรรมชาติ กับกฎมนุษย์

กฎธรรมชาติซึ่งเป็นความจริงแท้ที่มีอยู่เป็นอยู่ของมันตามธรรมดานั้น เราต้องรู้และรู้ให้ชัดให้ทั่วตลอด เพราะถ้าไม่รู้เราก็อพลาด กฎไม่ผิดแต่เราเองพลาด

ส่วนกฎมนุษย์นี้มนุษย์สร้างขึ้นมา เมื่อมนุษย์สร้างเองก็มีทางพลาดกลายเป็นกฎที่ผิด เพราะฉะนั้น การที่จะเอากฎหมายเป็นเกณฑ์ก็จะต้องคอยตรวจสอบกฎหมายตลอดเวลาด้วย โดยเฉพาะต้องดูว่ามันสอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติคือตัวธรรมหรือเปล่า

ฉะนั้น สำหรับกฎหมายคือกฎที่มนุษย์ตั้ง หรือวินัย จึงต้องคอยตรวจสอบความถูกต้องสอดคล้องและความได้ผลตามกฎธรรมชาติหรือความจริงตามธรรมอยู่เสมอ เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่เป็นธรรมนั้น ซึ่งต้องอาศัยการที่รู้ทั้งหมด คือรู้ทั้งด้านกฎธรรมชาติ และรู้ด้านมนุษย์ทั้งแง่บุคคลและสังคัม

การจะวางกฎหมายได้ดี ต้องรู้เข้าใจธรรมชาติ ทั้งธรรมชาติทั่วไปคือความจริงแห่งธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย และธรรมชาติของมนุษย์ เข้าใจจุดหมายของชีวิต เข้าใจจุดหมายของสังคัม ตลอดจนเข้าใจจุดหมายของกฎหมายเอง ซึ่งต้องไปสอดคล้องกับจุดหมายที่ว่ามาทั้งหมดนั้น ถ้าไม่เช่น

นั้น จุดหมายของกฎหมายก็พลาดได้

รวมความว่า กฎหมายซึ่งเป็นกฎหมายนี้จะต้องมีการตรวจสอบอยู่เสมอ มิฉะนั้น แม้แต่อุเบกขาก็อาจจะพลาดเหมือนกัน ในกรณี que กฎหมายซึ่งเป็นกฎชั้นรองมาใช้

เรื่องของกฎหมายมีทางพลาดได้ทั้ง ๒ ขั้นตอน คือ ทั้งการบัญญัติกฎหมาย และการใช้กฎหมาย (ทั้งสองขั้นนี้เป็นด้านพฤติกรรม) และผิดพลาดด้วยเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. **ด้านปัญญา** ไม่รู้ความจริง คือไม่รู้เท่าทันทั่วถึงธรรม คำว่า “ธรรม” นี้มีหลายชั้น ว่ากันถึงที่สุดก็คือตัวธรรมที่เป็นความจริงในธรรมชาติ ถ้าไม่รู้ความจริงนี้ เช่น ไม่รู้ไม่เข้าใจชีวิตมนุษย์ และไม่เข้าใจเหตุปัจจัยในสังคม ว่าเวลานี้สังคมเป็นอย่างไร มีปัญหาอย่างไร กลไกของปัญหาสังคมเป็นอย่างไร การทำเหตุปัจจัยอย่างนี้ๆ จะก่อให้เกิดผลในสังคมสะท้อนกันไปอย่างไร ถ้าปัญญาไม่รู้ความจริงนี้เพียงพอ การบัญญัติกฎหมายจะพลาดทันที เพราะฉะนั้นจึงต้องรู้เข้าใจความจริงของตัวธรรมทุกระดับ

ต่อจากปัญญาที่รู้ความจริงคือธรรม เช่นเหตุปัจจัยทั้งหลายแล้ว ก็ยังต้องมีปัญญาในขั้นจัดตั้งวางวินัย คือ รู้จักจัดระเบียบระบบขึ้นมาอย่างประสานสอดคล้องและให้ได้ผลจริงตามธรรมนั้นด้วย

๒. **ด้านเจตนา** (คือด้านจิตใจ) ถ้ามีเจตนาแอบแฝง เช่น คิดจะหาจะเอาผลประโยชน์แก่ตัวหรือพวกของตัวเอง หรือจะกลั่นแกล้งทำร้ายคนอื่น พวกอื่น ก็จะทำให้พลาดอีกเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น การบัญญัติวินัยที่เป็นกฎในระดับสังคมมนุษย์จึงมีทางผิดพลาด ที่ทำให้ต้องมีการตรวจสอบอยู่เสมอ ๒ ชั้นด้วยกัน คือ

๑. ปัญญาเพียงพอหรือไม่ มีความรู้ความเข้าใจทั่วตลอดและวางแผนจัดตั้งได้สอดคล้องกัน

๒. เจตนาเป็นอย่างไร

ในการใช้กฎหมาย ถ้า**ปัญญาไม่พอ** ไม่รู้ความจริง หาคำความจริงไม่ทั่วถึง ก็เกิดความผิดพลาด ถ้า**เจตนาไม่ดี** ก็อาจจะเลียงหลบหรือเอากฎหมายเป็นเครื่องมือสนองเจตนาร้ายนั้น

ขอเพิ่มเติมในเรื่องนี้อีกหน่อย คือ ในการใช้กฎหมาย หรือใช้หลักกรกฎเกณฑ์กติกาดังได้กล่าวแล้วว่า ในทางวินัยหรือกฎหมายมี**กรรมชนิดที่เป็นสมมติ** ซึ่งทำให้ไม่ต้อง**รอกรรรมตามธรรมชาติ** เพราะฉะนั้น เมื่อมีพระภิกษุทำผิดวินัย สงฆ์ก็ต้องดำเนินการ ถ้าใครละเว้นก็มีความผิด แม้แต่ภิกษุรู้ว่าภิกษุรูปหนึ่งทำความผิดร้ายแรง แล้วช่วยปกปิดความผิดนั้น ก็เป็นอาบัติ

นอกจากในกรณีที่มีความผิดเกิดขึ้นแล้ว แม้แต่ในยามปกติ ทุก ๑๕ วัน ก็ต้องมีการประชุมครั้งหนึ่ง เพื่อให้ภิกษุทุกรูปตรวจสอบความประพฤติของตนตาม**ปาติโมกข์** คือประมวลกฎหมาย ที่เป็นวินัยขั้นพื้นฐาน (ยังมีวินัยอีกระดับหนึ่งซึ่งว่าด้วยการจัดกิจการของส่วนรวม อันนั้นไม่ต้องเอามาตรวจสอบกันในที่ประชุมนี้) คือเอาวินัยที่เป็นข้อประพฤตีสวนบุคคลมาสาธยายในที่ประชุมทุก ๑๕ วัน ถ้ามีใครทำผิดก็จะต้องจัดการทันที เช่นมีการลงโทษ

วิธีการลงโทษก็เป็นเรื่องหนึ่งที่จะต้องเป็นหลัก ขอเล่าเรื่องในพระสูตรเป็นตัวอย่าง (ม.จ.๑๔/๑๐๕-๑๑๓/๘๙-๙๖)

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานใหม่ๆ พระอานนที่ยังอยู่ พระอานนที่นี้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้ามาก วันหนึ่งวัสสการพราหมณ์ มหาเสนาบดีของแคว้นมคธ เดินทางมาตรวจราชการงานเมือง ดูแลงานซ่อมแซมพระนครมาถึงที่พระอานนที่กำลังสนทนากับพราหมณ์คนหนึ่งค้างอยู่

สนทนากันมาถึงตอนที่พราหมณ์ถามว่า มีพระภิกษุรูปใดบ้างไหมที่มีคุณสมบัติพร้อมทุกอย่างเท่ากับพระพุทธเจ้า พระอานนตอบว่าไม่มี เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบและเป็นผู้ชี้แสดงมรรคา ส่วนสาวกทั้งหลายเป็นผู้รู้ตาม ดำเนินตาม

วัสสการพราหมณ์จึงถามต่อว่า พระพุทธเจ้าก็ทรงปรินิพพานไปแล้ว

พระองค์ได้ตั้งใครเป็นหัวหน้าปกครองสงฆ์ต่อไป พระอานนท์ตอบว่า ไม่ได้ตั้ง

วัสสการพราหมณ์นี้เป็นนักปกครองบริหารกิจการบ้านเมืองอยู่ จึงว่า พวกท่านไม่มีหัวหน้า ไม่มีผู้ปกครอง จะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร ความพร้อมเพรียงสามัคคีจะเกิดขึ้นได้อย่างไร

พระอานนท์ก็ตอบว่า พวกเราไม่ใช่จะไม่มีหัวหน้า พวกเรายึดถือธรรมคือหลักการ พวกเราอยู่กันด้วยหลักการ คือยึดถือธรรม

วัสสการพราหมณ์ก็ถามต่อไปว่า ที่ท่านว่าอยู่กันด้วยหลักการ คือยึดถือธรรมนั้น หมายความว่าอย่างไร

พระอานนท์ก็ตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท วางวินัยแม่บทเป็นหลักอ้างอิงไว้แล้ว เมื่อถึงวันอุโบสถ ๑๕ วันครึ่งหนึ่ง พระภิกษุที่อยู่ในท้องถิ่นหนึ่งๆ ก็มาประชุมพร้อมกัน ขอให้พระภิกษุรูปหนึ่งสวดสาธยายสิกขาบทที่วางไว้เป็นแม่บทนั้น เมื่อมีพระทำความผิด สงฆ์คือที่ประชุม ก็ให้ภิกษุรูปนั้นปฏิบัติตามกติกา การที่ปฏิบัติเช่นนี้ไม่ถือว่าใครลงโทษภิกษุนั้น แต่ถือว่า**ธรรมลงโทษเขา**

อันนี้เป็นหลักการที่สำคัญ คือกฎเกณฑ์กติกามีอยู่แล้ว สิกขาบทมีอยู่อย่างนี้ ใครทำความผิด ที่ประชุมเพียงแต่เป็นสื่อ มาเป็นตัวแทนของหลักการ มาเป็นปากเสียงให้แก่หลักการ เพื่อจะให้หลักการที่วางไว้มีผลในเชิงปฏิบัติ ที่ประชุมและภิกษุทั้งหลายมาเป็นกระบอกเสียงให้แก่ตัวหลักการนั้น แต่เวลาที่ลงโทษถือว่าหลักการลงโทษ ไม่มีภิกษุรูปใดลงโทษ

ส่วนที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตั้งภิกษุใดไว้เป็นหัวหน้าปกครองสงฆ์แทนพระองค์ แต่ภิกษุทั้งหลายก็มีภิกษุที่เคารพนับถือเป็นหัวหน้านั้น ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมคือหลักการที่เป็นคุณสมบัติไว้ ภิกษุใดมีคุณสมบัติอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลายก็พร้อมใจกันยกภิกษุรูปนั้นขึ้นเป็นที่เคารพนับถือเชื่อฟัง นี่คือ **การไม่ตั้งบุคคล แต่ยึดถือหลักการ**

อันนี้ก็เป็นแง่ของ**นิติศาสตร์แนวพุทธ** อีกเรื่องหนึ่ง คือผู้พิพากษาจะ

ต้องทำใจและวางท่าทีแบบนี้ คืออย่าไปนึกว่าเราเป็นผู้ลงโทษ ถ้าคิดอย่างนั้นก็ผิดแน่นอน ผู้พิพากษาต้องทำใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากความรู้สึกที่เป็นตัวเขาตัวเรา มีแต่เจตนาที่รักษารธรรม และใช้**ปัญญา**ที่รู้ความจริงถ่องแท้ ทำหน้าที่เป็นเพียงกระบอกเสียงให้แก่ตัวธรรมคือหลักการและตัวบทกฎหมายเท่านั้น

เมื่อทำได้แบบนี้ ถ้ามีการลงโทษ ก็คือกฎหมายลงโทษเขา กติกา ลงโทษเขา ตัวธรรมลงโทษเขา

ถ้ามีใจบริสุทธิ์และปัญญาถ่องแท้ถึงที่สุดแล้วก็เป็นตัวธรรมลงโทษเขา นี่คือให้ธรรมในระดับหลักการของมนุษย์มาทำหน้าที่ เพราะถ้ารอให้ธรรมในกฎธรรมชาติมาแสดงผล ลังคมอาจจะวิปริตไปเสียก่อนก็ได้

เพราะฉะนั้น เมื่อมนุษย์มีความสามารถในการจัดตั้ง เราก็ใช้ความสามารถนั้นจัดสรรระบบของสังคมเพื่อจะดำเนินการให้เป็นไปตามธรรม โดยมุ่งให้มีประสิทธิผลในการที่สังคมจะอยู่ร่วมกันด้วยดี คนที่ดำเนินการตามหลักการและกฎกติกาอย่างนี้ ถือว่าดำเนินการตามธรรม เป็นสื่อให้แก่ธรรม เป็นทางผ่านของธรรม หรือเป็นกระบอกเสียงแก่ธรรม ไม่ใช่เป็นผู้ไปทำอะไรของตนเอง และไม่ใช่ไปลงโทษเขา

นอกจากนั้น เมื่อเราปฏิบัติตามกฎหมาย หรือตามวินัย โดยมีความรู้สึกต่อกฎหมาย ด้วยท่าทีแห่งการปฏิบัติต่อกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ ที่มุ่งเพื่อจะรักษารธรรม ก็จะเป็นการปฏิบัติด้วยสภาพจิตของพรหมผู้สร้างสรรพคอภิวาลโลก คือพรหมวิหาร ๔ ข้อที่กล่าวแล้วนั้น

มนุษย์จะมี**ท่าทีต่อกฎหมาย**ต่างกันเป็น ๓ ระดับ ซึ่งต้องขึ้นต่อการที่กฎหมายนั้นเป็นธรรมหรือไม่ด้วย

ท่าทีที่ ๑ คือความรู้สึกแบบเป็นเครื่องบังคับ ถือว่าเป็นความรู้สึกที่ต่ำสุด และจะไม่ยั่งยืน เดียวนี้เราชอบใช้คำว่ายั่งยืน โดยเฉพาะในคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน กฎหมายก็จะไม่ยั่งยืน และสังคมนี้ก็จะมีไม่ยั่งยืน ถ้า

มนุษย์เต็มไปด้วยความรู้สึกว่าคุณเกณฑ์กตिकाทั้งหลายเป็น**ข้อบังคับ** ทำที่
ที่ ๑ คือทำที่ความรู้สึกว่าคุณหมายเป็นเครื่องบังคับ

ทำที่ที่ ๒ เป็นทำที่แบบพระพุทธศาสนาที่มองว่า กฎเกณฑ์กตिकाนี้
เราบัญญัติจัดวางขึ้นมาเพื่อสร้างสภาพเอื้อในสังคม ที่จะเป็นโอกาสให้คน
พัฒนาความสามารถที่จะมีชีวิตที่ดีงาม เพราะฉะนั้น คนจะมองกฎเกณฑ์
กตिका ว่าเป็นเครื่องฝึกตน ดังที่เรียกว่า สิกขาบท คือเป็น**ข้อฝึก** หรือข้อ
เรียนรู้ ที่จะเอามาปฏิบัติด้วยจิตใจที่รู้สึกว่าจะฝึกตัวเอง หรือจะเรียนรู้เพื่อ
จะได้ปฏิบัติได้ถูกต้องให้เกิดผลดีตามวัตถุประสงค์ เพราะว่า การที่เราจะ
เข้าถึงชีวิตที่ดีงามได้ เราจะต้องมีระบบความเป็นอยู่ที่เอื้อ

เมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้ เขาก็จะมีความสำนึกตระหนักว่า ระบบ
ชีวิตแบบนี้เราต้องทำให้ได้ เมื่อเราทำได้แล้วเราจะสามารถมีชีวิตที่ดี จาก
นี้เขาก็เต็มใจและพร้อมใจ ที่จะปฏิบัติอย่างเป็นทางการฝึกตน

ถ้ามองกว้างออกไปก็คือ ในสังคมนี้ การที่เราจะอยู่ร่วมกันด้วยดี
เหตุผลก็มีอยู่แล้ว ว่าเราจะต้องมีความประพฤติกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
เราจะต้องพยายามปฏิบัติ มาฝึกตัวกัน อย่าถือเป็นข้อบังคับ เราจะต้อง
ฝึกตัว พัฒนาตัวกันจนกระทั่งอยู่ตัว จนกระทั่งเรามีความประพฤติอย่าง
นั้นเป็นธรรมดา

มนุษย์นี้ฝึกได้ เรียนรู้ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านเห็นว่ากฎนี้เขาสร้าง
ขึ้นเพื่อให้เกิดสภาพเอื้อต่อชีวิตที่ดีงามของเราต่อไป ถ้าเราอยากจะมีชีวิต
ที่ดีงาม เราก็ต้องปฏิบัติตามกฎนี้ เราต้องมาฝึกกัน เมื่อฝึกแล้วต่อไปเรา
จะทำได้เป็นธรรมดาไปเลย มันก็จะเป็นสภาพชีวิตที่ดีงามเกิดขึ้นมา สังคม
ก็บรรลุวัตถุประสงค์ที่จะเป็นสภาพเกื้อกูลต่อชีวิตของแต่ละคนด้วย และ
สังคมเองก็อยู่ดีด้วย

ดังนั้น มนุษย์จะต้องมองกฎกตिकाเหล่านี้เป็นข้อฝึก คือเป็น
สิกขาบทอย่างที่ว่า ถ้าถึงขั้นนี้แล้วมนุษย์จะเริ่มพัฒนา

พาทิที่ ๓ มนุษย์ที่พัฒนายิ่งขึ้นกว่านี้ จะไปถึงอีกระดับหนึ่งที่จะมีปัญญาารู้เข้าใจว่า กฎเกณฑ์กติกากของสังคมนี้ มนุษย์วางขึ้นด้วยเหตุผล เพื่อจะให้อยู่ร่วมกันด้วยดี และจะได้มีสภาพเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตที่ดงามดังที่เห็นได้ชัดๆแล้ว เพราะฉะนั้น กติกาเหล่านี้จึงเป็นเพียงเครื่องหมายรู้ว่าเราจะอยู่กันอย่างไรเท่านั้นเอง เพื่อให้มีชีวิตที่ดงาม และให้สังคมมีสภาพที่เอื้ออย่างที่เราต้องการและอย่างที่ยั่งยืนจะเป็น เพราะฉะนั้น เราจึงต้องปฏิบัติตามกติกาในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างนี้

เพราะฉะนั้น กฎหมายและกฎเกณฑ์กติกาก็เป็นเพียง**ข้อหมายรู้** ร่วมกันว่าจะเอาอย่างไร มนุษย์ที่มีพาทิความรู้ลึกซึ้งขึ้นนี้เรียกว่าเป็นคนพัฒนาไปมากแล้ว พระอรหันต์จะอยู่ด้วยพาทิความรู้ลึกแบบนี้

แม้แต่พระอรหันต์ก็ต้องมีกติกาคือต้องมีวินัย **ทำไมพระอรหันต์ต้องมีวินัย** เพราะการอยู่ร่วมกันต้องมีระเบียบระบบ เช่น จะมาฉันพร้อมกันเวลาเช้า ก็ต้องวางกติกาวาฉันเวลาไหน จะเอาสิ่งใดเป็นเครื่องนัดหมาย ถ้าใช้ระฆัง จะตีกี่ที ก็ตกลงบัญญัติกติกากว่า ถ้าตีระฆัง ๒ ครั้งหมายถึงมีเหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้น ๓ ครั้งนัดประชุม ๕ ครั้งบอกเวลาฉัน ตลอดกระทั่งว่าเมื่อมาแล้วจะนั่งกันอย่างไร จะทำอะไรกันอย่างไร พูดสั้นๆ ว่าต้องมีวินัย

เพราะฉะนั้น แม้แต่พระอรหันต์ผู้พัฒนาสูงสุดแล้วก็ต้องมีกฎเกณฑ์กติกากของสังคม ไม่เช่นนั้นก็จะอยู่ด้วยกันโดยเรียบร้อยด้วยดีไม่ได้ เพราะแทนที่จะเกิดมีโอกาส ก็กลายเป็นเกิดความขัดข้อง

เป็นอันว่า เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกัน ก็ต้องมี social contract แต่ความหมายอาจจะไม่เหมือนของฝรั่ง^๑ พระอรหันต์คือมนุษย์ที่พัฒนา

^๑ ในฝ่ายตะวันตก บุคคลหลักที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ social contract ๓ ท่าน คือ Thomas Hobbes, John Locke และ Jean Jacques Rousseau แม้จะมีทัศนะในเรื่องนี้ต่างกันบ้าง แต่ก็รวมลงเป็นอย่างเดียวกันในแนวคิดใหญ่ของตะวันตก ที่มอง**มนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ** และเห็นว่าการจัดการทางสังคมอย่างนี้

สมบูรณ์แล้ว มองกติกาเหล่านี้ด้วยความเข้าใจด้วยปัญญาว่า เป็นเพียง เครื่องหมายร่วมกัน เพื่อให้เราอยู่ร่วมกันด้วยดีเท่านั้นเอง

ถ้ามนุษย์พัฒนาถึงขั้นนี้ โดยมีความรู้สึกต่อกฎหมายอย่างนี้ได้ ก็ เป็นมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว เรียกว่าเป็นผู้มีการศึกษา

แต่ถ้ามนุษย์ยังมองกฎหมายเป็นเครื่องบังคับอยู่ ก็แสดงว่ามนุษย์ ยังไม่มีการศึกษา หรือไม่เช่นนั้นก็มีกฎหมายที่เป็นเครื่องบังคับเขาจริง คือ กฎหมายไม่เป็นธรรม แต่ถ้ากฎหมายเป็นธรรม ก็แสดงว่ามนุษย์ไม่มีการ ศึกษา จึงมองว่ากฎหมายเป็นเครื่องบังคับ

ถ้าคนมีการศึกษา อย่างน้อยก็จะมองว่ากฎหมายเป็นเครื่องฝึกตน เพื่อเป็นปัจจัยเอื้อต่อการที่จะมีชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป และ

ถ้าเขาพัฒนายิ่งขึ้นไปอีกจนสมบูรณ์แล้ว ก็จะมีกฎหมายว่าเป็น เครื่องหมายร่วมกัน ซึ่งตรงตามความหมายของสมมติที่แท้จริง คือเป็น เรื่องของมิตรร่วมกัน การตกลงหรือรับรู้ร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ด้วย เหตุผลเพื่อความดีงามร่วมกัน ทั้งของชีวิตแห่งบุคคลและของสังคม

พูดมาถึงตรงนี้ คงจะช่วยให้มองเห็นความหมายที่แท้และความ สำคัญของ “สมมติ” พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสมมตินั้น ที่ว่าไม่ละเลย แต่ถือสำคัญ อย่างรู้เท่าทัน ใช้ประโยชน์ได้ถูกต้อง โดยไม่หลงติดนั้น คือ อย่างไร (พินิจศึกษาจากพุทธพจน์ในที่ต่างๆ เช่น ที.ล.๙/๓๔๒/๒๔๘; ส.ส.๑๕/๖๕/๒๑)

ถ้าประชาชนประพฤติตามกฎหมายด้วยจิตสำนึกอย่างหลังนี้ ก็พูด ได้ว่า สังคมบรรลุความสมบูรณ์แล้วในแง่ของนิติศาสตร์ เพราะย่อมหมาย

เป็นเรื่องตรงข้ามกับภาวะของธรรมชาติ (ที่ป่าเถื่อนไร้ข้อแป) ซึ่งบุคคลต้องยอมสละสิทธิเสรีภาพของตน บ้าง เพื่อได้รับการคุ้มครองจากสังคมหรือจากผู้ปกครอง ส่วนทางพระพุทธศาสนามองมนุษย์เป็นธรรมชาติส่วนพิเศษที่ฝึกศึกษาได้ การจัดการทางสังคมอย่างนี้ก็เป็น การประสานประโยชน์จากความจริงของ ธรรมชาตินั่นเอง มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจึงมีชีวิตจิตใจที่กลมกลืนกับกติกาทางสังคมที่ตกลงจัดวางกันขึ้นนั้น

ถึงการที่คนพัฒนาแล้วอย่างสมบูรณ์ จนทั้ง ๓ ด้านของชีวิต คือ ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มาบูรณาการประสานกันลงตัว

ทางด้านปัญญาที่รู้เข้าใจเหตุผลและความมุ่งหมายของวินัย ทางด้านจิตใจก็มีความเต็มใจและร่วมใจ พร้อมทั้งทางด้านพฤติกรรมก็ปฏิบัติตามด้วยดีอย่างมีเหตุผล

แต่ในความเป็นจริง สังคมจะไม่บรรลุมรรณภาพนี้ เพราะเป็นธรรมดาว่า ในขณะที่หนึ่งขณะเดียวกัน มนุษย์ทั้งหลายย่อมอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่างกันหลากหลาย

อย่างไรก็ตาม มนุษย์จะปล่อยตัวประมาทไม่ได้ จะต้องเพียรพยายามอย่างน้อยให้มีคนจำนวนหนึ่งมีทำที่ปฏิบัติในระดับที่ ๓ โดยให้คนจำนวนมากที่สุดมีทำที่ปฏิบัติในระดับที่ ๒ และให้คนที่มีทำที่ปฏิบัติในระดับที่ ๑ มีจำนวนน้อยที่สุด สังคมก็จะยังพออยู่กันได้ และนับได้ว่าเป็นสังคมที่ดี

ความเคร่งครัดในวินัย ประสานกับจิตใจที่ไม่ยึดมั่น ค่านึงแต่จะรักษารธรรมเพื่อประโยชน์สุขของปวงชน

กิจกรรมหรือข้อยึดถือปฏิบัติที่ตกลงกันในสังคมมนุษย์ พระท่านใช้คำว่า “สมมติ” ทั้งนี้

ตัวอย่างเช่น มีจีวรเกิดขึ้นในวัด พระภิกษุแต่ละรูปในวัดนั้นมีลิตทิลทิกก็เป็นของสมมติเหมือนกัน ญาติโยมอาจได้ลิตทิลทิกมีของครอบครองมากมาย แต่พระมีลิตทิลทิกเพียงเครื่องใช้ที่เรียกว่า บริขารชนิดเดียว เช่น มีไตรจีวรที่ถือได้จริงๆ ชุดเดียว นอกจากนั้นแล้วมีลิตทิลทิกครอบครองได้แค่ ๑๐ วัน เป็นอย่างมาก เกินกว่านั้นเก็บไม่ได้ แล้วที่นี้จะทำอย่างไร

ถ้าจีวรเกิดขึ้นมากมาย ก็ให้มีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่สำหรับเก็บ เรียกว่า จีวรนิททกะ แปลว่าภิกษุเจ้าหน้าที่เก็บจีวร

ภิกษุองค์หนึ่งจีวรขาด อยากจะได้จีวรใหม่ จะไปหาภิกษุองค์ที่เก็บก็ไม่ได้ เพราะองค์เก็บไม่มีหน้าที่แจก ต้องไปหาพระภิกษุอีกองค์หนึ่งผู้มีตำแหน่งเรียกว่า จีวรภาษกะ แปลว่า ภิกษุเจ้าหน้าที่แจกจีวร

ภิกษุทั้ง ๒ รูปนี้ คือทั้งพระจีวรนิททกะ (ผู้เก็บจีวร) และพระจีวรภาษกะ (ผู้แจกจีวร) ต้องได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ โดยมีกฎเกณฑ์บัญญัติว่า ต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานอย่างนี้ๆ คือ ไม่มีอคติ ทั้ง ๔ และรู้งานในหน้าที่ โดยเข้าที่ประชุมพิจารณาแล้ว ที่ประชุมตกลงมีมติร่วมกัน แต่งตั้งภิกษุรูปนี้เป็นผู้เก็บจีวรหรือเป็นผู้แจกจีวร

การเลือกตั้งภิกษุรูปใดรูปหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่อันใดอันหนึ่ง ให้มีตำแหน่งหน้าที่อย่างนี้ เรียกว่า สมมติ

คำว่า “สมมติ” ของพระ ไม่ใช่เป็นเรื่องเหลวไหลอย่างที่ญาติโยมเข้าใจกัน แต่เป็นเรื่องที่จริงตามสมมติ คือตามที่ตกลงกันนั้น เมื่อภิกษุรูปนั้นได้รับการสมมติแล้ว ก็มีอำนาจหน้าที่จริงๆ (ตามที่ตกลงกัน) ในการที่จะเก็บจีวร หรือในการที่จะแจกจีวร เป็นต้น

อีกตัวอย่างหนึ่ง การสร้างโบสถ์จะต้องมีนิมิต คือเครื่องหมายเขตเวลาผูกสีมาคือตกลงกำหนดเขตนั้น ก็เรียกว่า “สมมติสีมา” สมมติ ก็คือ มติร่วมกันดังที่กล่าวแล้ว

เรื่องของสังคัมมนุษย์นั้น เป็นเรื่องของมติที่มนุษย์จะตกลงกันว่า จะเอาอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า “สมมติ” ทั้งสิ้น แต่กล่าวแล้วว่า สมมติเป็นเรื่องที่สำคัญมาก อารยธรรมของมนุษย์ตั้งอยู่บนฐานของสมมติ เพราะมนุษย์มีความสามารถในการสมมติ จึงสามารถทำการสร้างสรรค์อารยธรรมให้เจริญงอกงามขึ้นมาได้ เพราะเหตุที่สมมติเป็นเรื่องจริงในระดับหนึ่ง และเป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว ในพระพุทธศาสนา ท่านจึงแสดงไว้ทั้งปรมัตถส์ัจจะ และสมมติส์ัจจะ

การเข้าถึงสมมติ คือการรู้เข้าใจตามเป็นจริงว่า กฎเกณฑ์เป็นต้นนี้

เป็นสิ่งที่เราตกลงกันกำหนดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์บางอย่าง เมื่อเรามีเหตุผลในการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อประโยชน์อันนี้ เราก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามสมมตินั้น เพราะฉะนั้น พระจึงมีลักษณะที่ว่ายิ่งพัฒนาไปก็จะยิ่งปฏิบัติตามวินัยได้เคร่งครัด

อาจมีผู้สงสัยว่า ข้อปฏิบัติต่างๆ ที่เรียกว่าการรักษาสิกขาบทนั้นก็ เป็นข้อฝึกเท่านั้น พระอรหันต์เป็นผู้ฝึกเสร็จแล้ว ไม่ต้องฝึกอีกต่อไปแล้ว ทำไมจะต้องปฏิบัติด้วย ก็กลายเป็นว่าพระอรหันต์ยึดถือสมมติมากเกินไปไหม

ตอบว่า ตามปกติคนเรานั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ผู้ที่ยังฝึกกับ ผู้ที่ฝึกแล้ว หรือผู้ที่กำลังศึกษากับผู้จบการศึกษา หรือผู้ที่กำลังพัฒนากับผู้ที่ จบการพัฒนาแล้ว พระอรหันต์นั้นจบการพัฒนาแล้ว แต่ปรากฏว่าเป็นผู้ที่ ถือวินัยจริงจังมาก เพราะอะไร มีเหตุผลในเรื่องนี้อย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. **เป็นผู้นำ** พระอรหันต์ในฐานะที่เป็นผู้สมบูรณ์แล้ว จึงต้องปฏิบัติตนเป็นผู้นำเขาในความเคร่งครัดในสิกขาบท ขอยกตัวอย่างว่า (วินย.๔/๑๕๓/๒๐๘) เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระภิกษุลงอุโบสถ สวดปาติโมกข์ทุก ๑๕ วัน มีพระอรหันต์องค์หนึ่งดำริว่า หลักการนี้บัญญัติขึ้นเพื่อจะตรวจสอบความบริสุทธิ์ เราเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว ควรจะต้องไปหรือไม่ พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงตัวเลยตรัสว่า ถ้าเธอผู้บริสุทธิ์แล้วไม่ เคารพกฎ แล้วใครจะเคารพกฎ ถ้าเธอผู้บริสุทธิ์แล้วไม่ถือสำคัญ ใครจะ เห็นสำคัญ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงต้องเป็นผู้นำในการรักษาสิกขาบท

๒. **เป็นแบบอย่าง** ซึ่งก็อยู่ในฐานะผู้นำด้วยเหมือนกัน ท่านเรียกว่า ปฏิบัติเพื่อให้ชนรุ่นหลังถือเป็นแบบอย่าง ข้อนี้สำคัญมาก หมายความว่า ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อตัวเอง เพราะตัวเองพัฒนาสมบูรณ์แล้ว สำหรับตัวเองทำ ให้พอแล้ว เต็มแล้ว เพราะฉะนั้น ตอนนี้ก็คิดแต่จะทำเพื่อผู้อื่น อะไรจะเป็น การดีแก่คนรุ่นหลัง ก็ทำให้เป็นตัวอย่างไว้

ดังเช่น พระมหากัสสปะ ท่านแก่มากอายุถึง ๑๒๐ ปี แต่ท่านก็ยัง

ถือถูกต้อง เช่น อยู่ป่าเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นต้น พระพุทธเจ้าเคยตรัสกับพระมหากัสสปะว่า เธอถือถูกต้องเคร่งครัดมาเป็นเวลายาวนาน บัดนี้เธอก็ชราแล้ว เรี่ยวแรงกำลังก็ไม่ค่อยมี ผ้าบังสุกุลนี้เนื้อไม้ดีและหนักมาก เธอรับจีวรที่ญาติโยมถวายมาใช้เถิด แต่พระมหากัสสปะได้ทูลขอปฏิบัติถือถูกต้องเช่นนั้นต่อไป พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่ามีเหตุผลอะไร เพราะหากยอมใช้จีวรเนื้อดีก็จะเบาสบาย พระมหากัสสปะชี้แจงเหตุผลว่า เพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลัง เรียกว่า *ปจฺฉิมา ชนตา ทิฏฺฐานุกตฺติ อาปชฺชเชยฺย* แปลว่า ประชุมชนภายหลังจักได้ถือเป็นแบบอย่าง (ส.น.๑๖/๔๘๑/๒๓๙) จะได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนเหล่านั้นเอง

๓. เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน หรือเป็นการรักษาผลประโยชน์ของประชาชน เพราะวินัย กฎหมาย และกฎเกณฑ์กติกาทั้งหลายนั้น เป็นสิ่งที่บัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยเฉพาะเพื่อสร้างสภาพเอื้อต่อการสร้างสรรค์พัฒนาชีวิตและสังคมที่ดั่งงามดั่งกล่าวแล้ว พระอรหันต์นั้นเป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเองอีก ท่านจึงปฏิบัติเพื่อผู้อื่นและเพื่อส่วนรวมได้เต็มที่ ตามคติที่ว่า *พหุชนหิตายะ พหุชนสุขายะ โลกานุกัมปายะ* คือ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขของโลก

อย่างไรในเรื่องพระมหากัสสปะ เมื่อท่านทูลชี้แจงเหตุผลแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานสาธุการว่าท่านปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน (ส.น.๑๖/๔๘๒/๒๓๙; ๗๗) ด้วยเหตุนี้พระอรหันต์จึงปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัย

นี่คือหลักการในการรักษาวินัย กฎหมาย และระเบียบแบบแผนต่างๆ ซึ่งคนที่อยู่ในระดับต่างๆของสังคมควรมีทำที่ถูกต้อง แต่ปรากฏว่าในสังคมไทยมีการยึดถือเข้าใจผิดกันบ่อยๆ เช่น บางทีมีการอ้างว่าพระภิกษุท่านนั้นท่านนี้เป็นพระอริยะ ท่านหมดกิเลสแล้ว ไม่มีกิเลสแล้ว ท่านจะทำอะไรก็ได้เพราะท่านไม่ยึดมั่นถือมั่น เอาหลักความไม่ยึดมั่นถือ

มันมาอ้าง (รายหนึ่งถึงกับว่าให้หญิงสาวนวดให้) ญาติโยมหลายท่านฟังแล้วว่าจะจริงนะ เพราะพระอรหันต์ท่านไม่ยึดมั่นถือมั่น จะไปเอาอะไรกับสิ่งเหล่านี้ ซึ่งไม่จริงแท้แน่นอน เป็นสิ่งสมมติ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่แหละ ระวังจะตกหลุม

ที่ว่าต้องระวังก็คือ ความไม่ยึดมั่นที่แท้ กับความไม่ยึดมั่นเทียมหรือความไม่ยึดมั่นอย่างปลอม เป็นคนละอย่างกัน การที่พระอรหันต์ท่านไม่ยึดมั่นนั้น ท่านไม่ยึดมั่นแท้ด้วยปัญญาที่รู้ความจริง แต่ในการดำเนินชีวิตท่านยอมรับความจริงตามเหตุตามผล

ได้กล่าวแล้วว่า สมมติ นั้น คือสิ่งที่มนุษย์ตกลงกัน มีมติร่วมกัน โดยกำหนดวางไว้ตามเหตุผล เพื่อวัตถุประสงค์ที่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ตั้งขึ้นมาลอยๆ พระอรหันต์อยู่ด้วยปัญญาที่เข้าใจเหตุผลนั้น และท่านไม่มีอะไรที่เป็นการเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเองด้วย เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็นผู้ที่พร้อมที่สุดที่จะปฏิบัติตามสมมตินี้ จึงกลายเป็นว่า พระอรหันต์เป็นผู้พร้อมที่สุด ที่จะปฏิบัติตามวินัยหรือกฎกติกาที่เป็นสมมติ เพราะไม่มีกิเลสที่จะทำให้เห็นแก่ตัวหรือทำเพื่อตัว

ถ้าคนยังเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว กฎเกณฑ์กติกาจะขัดขวางผลประโยชน์ของเขา อย่างน้อยก็ตามใจตัวที่ขี้เกียจทำ หรือเป็นการไม่สบายที่ต้องไปทำตามกฎ กิเลสเช่นความขี้เกียจ และความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวต่างๆ เหล่านี้ จะมาขัดขวาง ทำให้คนไม่ปฏิบัติตามกติกาลังคม เพราะฉะนั้น คนที่ยังมีกิเลสจึงปฏิบัติตามกฎได้ยาก ส่วนพระอรหันต์ท่านหมดกิเลสแล้ว ท่านไม่มีเรื่องส่วนตัวที่จะเข้ามากีดกัน มาทำให้จิตใจต้องฝืนหรือหลบซ่อน ท่านไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองแล้ว ท่านพร้อมที่จะทำตามสิ่งที่มีเหตุผลทุกอย่าง เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงเป็นผู้นำในการปฏิบัติตามสมมติที่ชอบธรรม

บางคนบอกว่า อะไรมันก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอน อย่าไปยึดมั่นถือมั่นมันเลย แล้วก็ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร กลับไปบ้านก็ว่าเงินทองไม่ใช่ของเรา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลูกก็ไม่ใช่ของเรา ภรรยาก็ไม่ใช่ของเรา บอกว่าไม่ยึดมั่น นี่แหละ เจอความยึดมั่นอย่างหนักเข้าไปแล้ว ความยึดมั่นเกิดขึ้นมาโดยไม่รู้ตัว นี่ก็คือ “**ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น**” เพราะว่าความไม่ยึดมั่นที่เขาอ้างนั้น เป็นเพียงความไม่ยึดมั่นที่เป็น concept หรือเป็นสัญญาที่รับเอามาถือไว้ แล้วก็ยึดมั่นว่าฉันจะไม่ยึดมั่น เท่านั้นเอง

ส่วนความไม่ยึดมั่นที่แท้จริง เกิดจากปัญญาที่รู้ความจริงแล้วใจไม่ติดใจเป็นอิสระอยู่ แล้วก็ปฏิบัติไปตามเหตุผลอย่างจริงจังตามหน้าที่หรือตามเหตุผลที่ได้ตกลงเห็นชอบร่วมกัน เพื่อความดีงามบางอย่าง มีอะไรเป็นไปใจก็ไม่ตกเป็นทาส ไม่ถูกครอบงำ อันนี้สิ่งที่สำคัญ ส่วนการปฏิบัติในทางรูปธรรมดำเนินตามแบบแผนกติกาก็ตกลงไว้ ถ้ามันชอบธรรมสมเหตุผลดั่งนั้น พระอรหันต์จึงเป็นผู้ปฏิบัติจริงจังตามสมมติ และเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัด

วินัยนี้ ในแง่หนึ่งเป็นการสร้างแบบแผนชีวิตตัวอย่างสำหรับผู้ที่จะมีชีวิตที่ดีงามอย่างนั้น เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า ทั้งที่พระพุทธเจ้าสอนหลักความไม่ยึดมั่น แต่วินัยของพระทำไม่กลับให้เอาจริงเอาจังกับสิ่งต่างๆ มากนัก นี่แหละวินัยเป็นตัวแสดงให้เห็นชัดว่า ในระบบการฝึกมนุษย์ที่แท้จริงนั้น ความไม่ยึดมั่นที่ถูกต้องเป็นอย่างนี้

จะขอยกตัวอย่างเกี่ยวกับความไม่ยึดมั่น ซึ่งอาจจะซ้อนกันอยู่เป็น ๒ ชั้น คือ

ในชั้นที่ ๑ ท่านสอนให้ไม่ยึดติด เช่น ไม่เห็นแก่ลาภ ไม่โลภ ไม่หมายมั่นในการที่จะต้องได้จิวรอย่างนี้ อย่างนั้น ที่จะเอาแต่ใจ หรือจะมีของในครอบครองให้มาก เพราะฉะนั้นจึงมีสิกขาบทในวินัยที่บัญญัติว่าให้ภิกษุผู้มีสิ่งของเครื่องใช้ได้จำกัดเท่านั้นเท่านี้ เพียงเท่าที่พอแก่การใช้ประโยชน์ที่แท้จริง

ในเวลาเดียวกัน มองอีกชั้นหนึ่ง ก็เห็นความไม่ยึดมั่นในชั้นที่ ๒ คือสิ่งของอย่างไหนที่ตกลง (สมมติ) ว่าเป็นของท่านแล้ว ท่านต้องมีความรับผิดชอบอย่างเต็มที่

ตัวอย่างเช่น วินัยกำหนดว่า พระภิกษุรูปหนึ่ง(มีลิตี)มีจีวรได้ชุดเดียว ดูจะเป็นการไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องเสื้อผ้าอาภรณ์ จึงไม่ให้มีมาก แต่พระจะบอกว่า เรื่องจีวรนี้ไม่สำคัญ ฉันไม่ยึดมั่นถือมั่น มันไม่ใช่ของของเราจริง เราเกิดมามันก็ไม่ได้ติดมาด้วย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ แล้วก็ไม่ได้เอาใจใส่ ปล่อยสกปรก ไม่ซัก หรือว่าปล่อยให้ขาดเป็นรู ไม่ปะชุน

พระภิกษุจะปล่อยปละละเลยอย่างนั้นไม่ได้ วินัยกำหนดไว้ว่า ภิกษุปล่อยให้จีวรขาด ไม่ปะชุน แม้จะเป็นรูเท่าหลังเล็บนิ้วก้อย ก็มีความผิดเป็นอาบัติ (วินัย.อ. ๒/๑๖๘) เอละชะชิ จีวรผืนเดียว ต้องรักษาอย่างดีขนาดนี้ ปล่อยให้ขาด ไม่ปะ ก็โดนปรับความผิดแล้ว

ในทำนองเดียวกัน ภิกษุมีจีวรชุดเดียวต้องรักษาไว้ให้ดี ถ้าอยู่ปราศจากมันแม้แต่ราตรีเดียว ก็เป็นอาบัติ (วินัย. ๒/๑๐/๗) ท่านเรียกว่าขาดครอง ญาติโยมไม่เข้าใจหลักการนี้ก็จะพูดว่า พระทำไมมียึดมั่นถือมั่นกะเรื่องจีวรแค่นี้ สำคัญอะไรนักหนา

เพราะฉะนั้น จะต้องเข้าใจหลักการนี้ให้ถูก วินัยเป็นระบบแห่งวิถีชีวิตของการฝึกตน ถ้าเรามองเห็น**ธรรม** คือความจริงแท้แห่งความถูกต้อง ดีงาม ที่เข้ามาสู่**วินัย** คือระบบการจัดตั้งของมนุษย์ ในรูปของระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิตแล้ว ก็ผ่านตอนนี้อย่างไรได้ จึงจะขอลงต่อไปสู่เรื่องในระดับการบัญญัติและการใช้กฎหมาย และเรื่องอื่นๆ อีกสัก ๓-๔ อย่าง

ความยึดมั่นกฎหมาย หลงติดในสมมติ จะกลายเป็นภัย แต่ถ้าเข้าถึงธรรมที่เป็นฐานของกฎหมาย ก็จะกลายเป็นนักนิติศาสตร์ที่แท้

การบัญญัติกฎหมายซึ่งเป็นกฎหมายมนุษย มีข้อที่ต้องระวังหลายอย่าง ข้อระวังที่ ๑ ก็คือ การที่มนุษย์จะแปลกแยกจากธรรมชาติ ซึ่งจะไม่มีอริยาบถมาก แต่จะเห็นได้จากตัวอย่างที่ยกมาพูดตอนต้นแล้วในเรื่องกฎหมาย กับ กฎธรรมชาติ ที่ซ้อนกันอยู่

ดังได้บอกแล้วว่า ที่จริงนั้น การที่เราบัญญัติกฎหมายขึ้นมา ก็เพราะความต้องการแท้จริงของเราอยู่ที่กฎธรรมชาติ เราจึงบัญญัติกฎหมายขึ้นมาหนุนาการกระทำที่จะให้ได้ผลตามกฎธรรมชาตินั้น

ทำไมเราจึงบัญญัติกฎหมายว่าให้คนมาทำสวน ๑ เดือนแล้วเราให้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท การที่กฎหมายเกิดขึ้นมานี้ เพราะแท้จริงแล้วมีกฎธรรมชาติอยู่เบื้องหลัง คือเราต้องการผลตามกฎธรรมชาติว่า จะให้ต้นไม้เจริญงอกงาม จึงจัดระบบให้มีคนมาทำสวน กฎหมายว่า ทำสวน ๑ เดือน ได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท ก็มาหนุณกฎธรรมชาติที่ว่า ทำสวน ทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม

ถ้ามนุษย์แปลกแยกจากกฎธรรมชาติ และหลงสมมติ คือติดอยู่แค่กฎสมมติเมื่อไร ชีวิตและสังคมจะเริ่มวิปลาสทันที เริ่มจากคนทำสวน ซึ่งมาทำสวนเพียงเพราะต้องการผลตามกฎหมาย คือ ต้องการเงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท เขาไม่ต้องการผลตามกฎของธรรมชาติ ไม่ได้ต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงาม อะไรจะเกิดขึ้น ผลเสียหรือความวิปลาสที่เกิดขึ้น คือ

๑. ในด้านชีวิตของตัวบุคคลนั่นเอง คนทำสวนก็ไม่มีความสุขในการทำสวน เพราะเขาทำสวนด้วยความฝืนใจเนื่องจากเขาไม่ได้ต้องการผลที่แท้จริงของการทำสวน แต่สิ่งที่เขาต้องการคือเงิน การทำสวนจึงทำให้เขาต้องมาทรมาน ต้องรอเวลาเดือนหนึ่งกว่าจะได้เงินเดือน ซึ่งเป็นภาวะที่แย

จริงๆ เพราะฉะนั้นเขาจึงทำสวนด้วยใจทุกข์ทรมานเต็มทีตลอดเวลา

๒. ในด้านกิจการของสังคม ประโยชน์ส่วนรวมก็เสีย เพราะว่าเมื่อคนทำสวนไม่เต็มใจทำสวน นอกจากตัวเขาเองจะไม่มีความสุขแล้ว ก็ยังไม่ตั้งใจทำงานอีก เมื่อไม่ตั้งใจทำ สังคมก็ไม่ได้ประโยชน์ที่ควรจะได้จากเขา กิจการของสังคมก็เสีย เพราะการทำสวนไม่มีคุณภาพ และไม่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนั้น เมื่อคนทำสวนนี้แปลกแยกจากกฎธรรมชาติ ต้องการผลแต่ตามกฏมนุษย์ และไม่ตั้งใจทำสวน สังคมมนุษย์ก็ต้องตั้งกฏมนุษย์ซ้อนเพิ่มเข้ามาอีก เช่นจะต้องดำเนินการตั้งคนคุมขึ้นมาเพื่อคุมคนทำสวนคนนี้ แต่นายคนคุมก็แปลกแยกจากกฎธรรมชาติ ต้องการแต่ผลตามกฏมนุษย์อย่างเดียว ก็เลยไม่ได้เรื่องอีก แล้วก็ตั้งกฏซ้อนเข้ามาเป็นชั้นๆ จนซับซ้อนอย่างยิ่ง แต่ผลที่สุดก็ล้มเหลวหมด

การที่สังคมนี้ยังดำรงอยู่ได้ ก็เพราะคนเราบางส่วนยังไม่แปลกแยกจากธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ทั้งสังคมนี้แปลกแยกจากกฎธรรมชาติมาติดอยู่กับกฏมนุษย์อย่างเดียวโดยหลงสมมติเมื่อไร สังคมนี้ก็จะเป็นป่วนวิปริต และชีวิตก็จะมีไม่มีความสุข จะเสียคุณภาพชีวิต ดังเช่นคนทำสวนที่ทำงานด้วยความทุกข์ทรมานดังกล่าวมาแล้ว

เวลานี้ มนุษย์เริ่มเข้าสู่ระบบที่ติดสมมติมากขึ้น ระบบแข่งขัน หรือระบบผลประโยชน์ที่กำลังเข้ามา ส่งผลกระทบต่อระบบทุกอย่างของสังคมไม่เฉพาะด้านเศรษฐกิจ แม้แต่กฎหมายก็จะถูกกระทบด้วย เพราะฉะนั้นนักกฎหมายจะต้องหันต่อแนวโน้มนี้ด้วย ระบบการแข่งขันหาผลประโยชน์นี้เป็นระบบที่เต็มไปด้วยสมมติ และจะผลักดันให้มนุษย์ทำการต่างๆ เพื่อผลตามกฏสมมติอย่างเดียว จนกระทั่งในไม่ช้าคนก็จะแปลกแยกจากธรรมชาติแทบจะสิ้นเชิง

ดังตัวอย่างที่ยกมาพูดบ่อยๆ คือ เมื่อคนตั้งโรงพยาบาลเอกชนขึ้นมาโรงหนึ่ง ในขณะที่สังคมเข้าสู่ระบบแข่งขันหาผลประโยชน์นั้น ถามว่า

อะไรเป็นเครื่องวัดความสำเร็จของโรงพยาบาล คำตอบตามระบบผลประโยชน์ก็คือ **กำไรสูงสุด** เพราะเขาตั้งโรงพยาบาลขึ้นเพื่อผลประโยชน์ เมื่อได้กำไรสูงสุดก็คือความสำเร็จ ถ้าไม่ได้กำไรสูงสุดก็ไม่ประสบความสำเร็จ

การตั้งโรงพยาบาลแล้วทำให้ได้กำไรสูงสุดนี้เป็นเรื่องของกฎมนุษย ซึ่งหมายถึงการที่การแพทย์ได้กลายเป็นธุรกิจแล้ว จึงมุ่งไปที่การได้ผลประโยชน์ตอบแทน แต่ตามกฎธรรมชาติ การแพทย์คืออะไร ผลของการแพทย์คืออะไร การแพทย์เป็นเหตุ อะไรเป็นผลตามกฎธรรมชาติ ตอบว่า การที่คนหายโรค มีสุขภาพดี เป็นผลตามกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น ความสำเร็จของโรงพยาบาลตามกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นความสำเร็จที่แท้จริง ก็คือ การที่ได้ช่วยให้ผู้คนในสังคมนี้ ห่างเบาบรรเทาจากโรคภัยไข้เจ็บ มีสุขภาพดีขึ้น นี่คือความสำเร็จตามกฎธรรมชาติ

พูดสั้นๆว่า ความสำเร็จของมนุษย์ตามความหมายแห่งกฎสมมติ คือ การได้กำไรสูงสุด แต่ความสำเร็จของมนุษย์ตามความหมายแห่งกฎแท้ของธรรมชาติ คือ การทำให้ชีวิตดีงามมีความสุข สังคมสันติ และโลกเป็นแดนเกษม

ตอนนี้ ระหว่าง **ความสำเร็จตามกฎมนุษย** กับ **ความสำเร็จตามกฎธรรมชาติ** เราจะเลือกเอาความสำเร็จอย่างไร ในสังคมปัจจุบันนี้กิจการทุกอย่างกำลังกลายเป็นธุรกิจ แม้แต่การศึกษา เรากำลังจะมองกันอยู่แค่กฎมนุษย และหลงอยู่กับกฎสมมตินั้น ไม่ว่าจะทำอะไร ก็มุ่งผลสำเร็จที่กำไรสูงสุด ถ้าเป็นอย่างนี้จริงๆ แม้แต่แพทย์ ก็จะไม่คำนึงแต่รายได้ ไม่คำนึงถึงชีวิตของคน คนจะเป็นอย่างไรก็ช่าง ให้ฉันได้กำไรก็แล้วกัน นี่ดี แต่ว่าแพทย์ของเรายังมีคุณธรรมอยู่หลายท่าน

เวลานี้กิจการทุกอย่างกำลังจะเป็นอย่างนี้ นี่คือการที่มนุษย์แปลกแยกจากธรรมชาติ ติดในสมมติ เขาจึงไม่สามารถเชื่อมกฎธรรมชาติกับกฎของมนุษย์เข้าหากัน เขาไม่รู้ตระหนักรู้ว่า การที่เราจัดตั้งวินัย คือวางระบบสังคมในหมู่มนุษย์ขึ้นมา นี้ แท้จริงแล้วก็เพื่อให้ความเป็นจริงในกฎ

ธรรมชาติปรากฏผลที่ติงามขึ้นมาแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ยังตระหนักรู้และทำให้เป็นไปอย่างนี้ได้ ก็คือ การเชื่อมระหว่างกฎหมายมนุษย์กับกฎธรรมชาติ หรือวินัยกับธรรมได้

พระพุทธเจ้าตรัสธรรมกับวินัยไว้ด้วยกันเป็นคู่กัน เพราะที่แก่นั้น ฐานของชีวิตและสังคมมนุษย์ของเราคือธรรม และประโยชน์ที่แท้ของเราก็คือธรรม นิติศาสตร์จะต้องจับจุดนี้ให้ได้ โดยเฉพาะในเมื่อสังคมต่อไปนี้จะประสบปัญหาเรื่องนี้มากขึ้นทุกที ซึ่งเราจะต้องคิดว่าจะเอาอย่างไรกับมัน

กฎหมายนั้น ว่าที่จริง สาระที่แท้ตั้งอยู่ที่เจตนารมณ์ซึ่งสอดคล้องกับธรรมนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าคนไม่เข้าถึงธรรม ก็จะมีปัญหาจากกฎหมายได้หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นอย่าง

๑. ปัญหาไม่เข้าถึงธรรม ก็ตาม

๒. เจตนาไม่เป็นธรรม เช่น ไม่บริสุทธิ์ หรือไม่ประกอบด้วยเมตตา คือความหวังดีต่อเพื่อนมนุษย์ เนื่องจากเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวหรือคิดจะกลั่นแกล้งผู้อื่น ก็ตาม

เพราะฉะนั้น บางครั้งกฎหมายก็จึงกลายเป็นเครื่องมือกดขี่ข่มเหงกันในสังคมได้ และเราจึงต้องคอยตรวจสอบเจตนารมณ์ที่แท้จริงของกฎหมายกับข้อกำหนดตามตัวอักษร ด้วยความสำนึกตระหนักรู้ว่า ข้อกำหนดตามตัวอักษรนั้น ที่จริงจัดวางไว้เพื่อสนองเจตนารมณ์ของกฎหมาย แต่เมื่อออกมาแล้วบางทีมันกลับเป็นเครื่องมือในการที่จะไม่ปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย คนจึงใช้บัญญัติตามตัวอักษรเพื่อทำร้ายคนอื่นก็ได้ หรือเพื่อสนองการหาผลประโยชน์ของตนเองก็ได้ ดังที่มีคนใช้กฎหมายเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองกันมากมาย

เพราะฉะนั้น การที่จะต้องตรวจสอบกฎหมายคือกฎหมายนี้ให้สอดคล้องกับธรรมและให้ช่วยนำมนุษย์เข้าถึงตัวธรรมให้ได้ จึงเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องทำอยู่ตลอดเวลา สิ่งนี้นักกฎหมายโดยเฉพาะผู้บัญญัติ

กฎหมายจะต้องมี ก็คือการเข้าถึงธรรมทั้งในแง่

๑. **การเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา** คือความรู้ในความจริงอย่างที่ว่ามีหลายระดับ ตั้งแต่

๑) ความรู้ในกฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หลักการแห่งความถูกต้องดีงาม อย่างน้อยรู้จักกฎเกณฑ์กติกาในความหมายที่แท้จริงของมัน และตามที่มนุษย์บัญญัติ และรู้ไปถึงสังคม สภาพปัญหาของสังคม เหตุปัจจัยแห่งความเป็นไปในสังคม กลไกของความเป็นไปนั้น ตลอดจนการหยั่งรู้หยั่งเห็นว่าการที่วางกฎข้อนี้แล้วจะเกิดผลอะไรขึ้นมาในสังคม เป็นต้น และ

๒) ความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ ว่ามนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา เขามีความประสงค์อะไร ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร ซึ่งอย่างไรก็ตามแล้วว่า คนเราทุกคนมีความเข้าใจและความต้องการนั้นอยู่แม้โดยไม่รู้ตัว ถึงแม้เห็นไม่ชัดมันก็มีอยู่ในใจ และถ้าไม่ชัดนี้แหละ มันจะมีอิทธิพลซึ่งทำให้เกิดการตัดสินใจที่ผิดพลาด

๒. **การเข้าถึงธรรมด้วยจิตใจ** คือมีเจตนาบริสุทธิ์ รักความเป็นธรรม มีความมุ่งมาดใฝ่ปรารถนาต่อจุดหมายที่จะสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้ดีงาม ด้วยการดำรงธรรมไว้ในสังคม อันนี้จะต้องมีอยู่ในใจ คือความใฝ่ปรารถนาที่จะดำรงธรรมและสร้างสรรคสิ่งที่ดีงาม

การเข้าถึงธรรมที่ว่ามานี้จะต้องมีอยู่ในนักกฎหมาย โดยเฉพาะผู้บัญญัติกฎหมาย

เมื่อผู้บัญญัติกฎหมายเข้าถึงธรรมด้วย**ปัญญา** และด้วย**จิตใจ**แล้ว **พฤติกรรม**ของเขาในการบัญญัติกฎหมายก็จะเป็นพฤติกรรมที่เข้าถึงธรรมด้วย

เมื่อผู้ใช้กฎหมายเข้าถึงธรรมด้วย**ปัญญา** และด้วย**จิตใจ**แล้ว ก็จะมี**พฤติกรรม**ในการใช้กฎหมายอย่างผู้เข้าถึงธรรมด้วยพฤติกรรมด้วย

ขอย้ำอีกทีว่า เมื่อมีการบัญญัติกฎหมายใดก็ตาม ในใจของผู้บัญญัติ

ย่อมมีความคิดความเห็นความเข้าใจอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระเรียกว่า ทิฎฐิ
เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อยู่ในใจ

ตัวอย่างเช่น คนหนึ่งอาจจะเชื่อว่า ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การเสพ
วัตถุ คนที่มีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในใจ แม้จะไม่ได้ทำความเห็นหรือความ
เชื่อนั้นให้ประจักษ์ออกมาแก่ตนเอง มันก็ฝังลึกอยู่ เวลาเขามาบัญญัติ
กฎหมาย เขาก็จะบัญญัติอย่างหนึ่ง

แต่อีกคนหนึ่งมีความเชื่อว่า ตามธรรมชาติของมนุษย์นั้น ความสุขไม่
ได้อยู่เพียงแค่การเสพวัตถุ แต่อยู่ที่คุณค่าทางนามธรรมที่ลึกซึ้งกว่านั้น
เวลาเขามาบัญญัติกฎหมายเขาก็จะบัญญัติอีกอย่างหนึ่ง

เป็นอันว่า ทิฎฐิ หรือแนวคิดความเชื่อนี้จะเป็นอิทธิพลอยู่เบื้องหลัง
ซึ่งจะมากำหนดวิถีทางในการคิดวินิจฉัยและให้เหตุผลแก่เขาผู้นั้นในการ
ทำกิจกรรมทางปัญญาทั้งหมด เรื่องนี้ใหญ่มาก เพราะฉะนั้น นักกฎหมาย
จะอยู่แค่เหตุผลพื้นๆ ในทางสังคมเท่านั้นไม่ได้ แต่เขาจะต้องเข้าถึงความ
จริงซึ่งรวมทั้งเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ด้วย เพราะว่ามนุษย์ที่ตรา
กฎหมายในสภานิติบัญญัติเป็นต้นนั้น

๑. จะวางกฎหมายจากฐานแห่งปัจจัยปรุงแต่งในตัวเขา ซึ่งมีหลาย
อย่าง เช่น เขามีปัญญารู้แค่นี้ ก็เป็นปัจจัยปรุงแต่งในตัวเขาให้ทำได้
อย่างนั้นเท่านั้น พุดง่าย ๆ ก็ภูมิธรรมภูมิปัญญานั้นเอง ตลอดจนสภาพ
หล่อหลอมของค่านิยมทางสังคม และวัฒนธรรมเป็นต้น ซึ่งเข้ามาเป็น
ปัจจัยปรุงแต่งในใจ แล้วแสดงอิทธิพลออกมาเป็นการวินิจฉัย การให้
ความเห็น ตลอดจนการยกมือว่าจะเอาข้างไหน พุดง่าย ๆ ว่า ภูมิธรรมภูมิ
ปัญญาในตัวคนนั้นสำคัญอย่างยิ่ง เริ่มแต่ทิฎฐิของเขา ซึ่งเป็นปัจจัยหล่อ
หลอมทั้งในตัวบุคคลและในทางสังคม

๒. เมื่อบัญญัติกฎหมายแล้ว กฎหมายนั้นก็จะเป็นปัจจัยปรุงแต่ง
ผลกดันสังคมอีก ทำให้สังคมก้าวไปทางไหนอย่างใดต่อไป

เป็นอันว่า ทิฐิฐีในตัวคนมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะทำให้มีผลขึ้นมา ๒ อย่างนี้ โดยเฉพาะนักกฎหมายจะตรากฎหมายที่ดีไม่ได้ถ้าไม่รู้ธรรมชาติของมนุษย์ว่า มีศักยภาพอย่างไร ควรใช้ชีวิตอย่างไร

ตัวอย่างเช่น เวลานี้จะออกกฎหมายเกี่ยวกับสนุกเกอร์ จะเห็นว่าความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์จะอยู่เบื้องหลังการตัดสินใจของผู้ออกกฎหมาย เช่น บางคนก็เข้าใจว่า ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การเสพวัตถุ ซึ่งเจ้าของความคิดอาจไม่รู้ตัวเลย แต่เขาจะวินิจฉัยและตัดสินใจลงมติต่างๆ ตามภูมิธรรมภูมิปัญญาที่เขามีอยู่เบื้องหลังตัวเขานั้น เพราะฉะนั้นการตัดสินใจของเขาจึงเป็นตัวฟ้องภูมิธรรมภูมิปัญญาของตัวเอง

โดยนัยนี้เราจึงพูดได้ว่า **กฎหมายที่ออกมา เป็นตัวฟ้องภูมิธรรมภูมิปัญญาของนักกฎหมาย หรือของผู้นำนิติบัญญัติ**

แม้ว่าจะต้องคำนึงถึงหรือไม่ลืมนองปัจจัยทางสังคม เช่น ค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย แต่อย่าลืมนะว่า การที่มนุษย์มีปัญญาพัฒนามาได้เพียงแค่นี้ในระดับที่อยู่ใต้ค่านิยมของสังคมยังไม่เพียงพอ มนุษย์ที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์จะต้องไม่จมอยู่ใต้ปัญหานั้นเสียเอง มิฉะนั้น สังคมมีค่านิยมอย่างไร แม้แต่ค่านิยมที่เป็นปัญหา ค่านิยมนั้นก็จักพานักกฎหมายไปได้ **มนุษย์จะเพียงเป็นไปตามสังคมเท่านั้นไม่ได้ มนุษย์ต้องแก้ไขสังคมได้ด้วย**

ถึงตอนนี้ ขอแทรกเรื่องความจริงที่เป็นหลักใหญ่ไว้อย่างหนึ่ง ซึ่งที่จริงเป็นเรื่องสำคัญมาก (ควรอยู่ใน ภาค ๑) แต่จะพูดไว้เพียงเป็นแนว คือหลักที่ว่า มนุษย์นี้มีภาวะ หรือสถานะ ๒ อย่างในเวลาเดียวกัน คือ

๑) เป็นชีวิต ซึ่งเป็นธรรมชาติ อยู่ในธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องขึ้นต่อกฎธรรมชาติ ทั้งนี้ แยกเป็น ๒ ด้าน คือ กาย และใจ อันจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยปัญญา

๒) เป็นบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิกอยู่ร่วมในสังคม มีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยขึ้นต่อเจตจำนง

เมื่อมองคนต้องมองทั้งสองด้าน และให้ประสานโยงถึงกัน ทั้งด้านที่เป็นบุคคลในสังคม และด้านที่เป็นชีวิตในธรรมชาติ โดยเฉพาะมองคนต้องให้ถึงชีวิต แต่เรามักจะมองคนแค่บุคคล ซึ่งเป็นด้านสังคม

ตามแนวคิดตะวันตก สังคมศาสตร์มองมนุษย์ในแง่เป็นบุคคล แพทย์ไม่พูดถึงในแง่เป็นชีวิต โดยปล่อยให้ชีวิตเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็ศึกษาชีวิตนั้นแต่ด้านวัตถุร่างกายอย่างเดียว นิติศาสตร์อยู่ในหมวดสังคมศาสตร์ ก็จึงมองมนุษย์ในแง่เป็นบุคคล

แต่จุดหมายของศาสตร์ทั้งหลายที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่มวลมนุษยชนจะไม่มีทางสัมฤทธิ์จริงได้ ถ้ามองคนเพียงแค่ด้านบุคคล โดยไม่คำนึงถึงความเป็นชีวิต เพราะมนุษย์โดยพื้นฐานเป็นธรรมชาติ คือเป็นชีวิต และต้องมองชีวิตให้ครบทั้งด้านกายหรือด้านวัตถุ และด้านจิตใจ

มนุษย์ ทั้งที่เป็นชีวิตซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ และเป็นบุคคลในสังคม เกี่ยวเนื่องโยงเป็นอันเดียวกัน ถ้าเราไม่เข้าใจชีวิตและไม่ปรับปรุงชีวิตให้ดี ความเป็นบุคคลที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมก็เป็นไปได้ยาก ชีวิตที่พัฒนาอย่างดีจึงจะทำให้ความเป็นบุคคลเจริญออกงามได้อย่างถูกต้อง หากเราจะให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงาม อยู่ในโลกที่ดี มีสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข เราจะต้องประสานความคิดเรื่องชีวิตกับความเป็นบุคคลให้กลมกลืนและเกื้อหนุนกันให้ได้

เพียงแคร์ับประทานอาหาร คนก็กินอาหารทั้งในฐานะที่เป็นบุคคล และกินในฐานะที่เป็นชีวิต มีทั้งการกินเพื่อสนองความต้องการของบุคคล และการกินเพื่อสนองความต้องการของชีวิต

แน่นอนว่า คุณค่าที่แท้จริงของอาหารคือเพื่อสนองความต้องการของชีวิต การกินเพื่อสนองความต้องการที่ถือว่าดีที่สุดของบุคคล (เช่น อร่อย โก๋ แสดงฐานะ ซึ่งรวมทั้งสิ้นเปลืองที่สุด) อาจจะบั่นทอนหรือทำลายชีวิตของเขาเอง ถ้าเมื่อใดเข้าใจถึงความจริงที่โยงมาประสานกัน ก็

เท่ากับจับจุดของการแก้ปัญหาได้ ถ้ามองไม่เห็นจุดประสาน แม้แต่คนแต่ละคน ก็จะไม่สามารถเข้าใจตัวเองและปฏิบัติต่อตัวเองให้ถูกต้องได้

การพัฒนาที่ผิดพลาด ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติตั้งแต่ระหว่างบุคคลกับชีวิตในตัวเอง

การตัดสินใจทางสังคม รวมทั้งนิติบัญญัติ มีกรณีมากมาย ที่คำนึงถึงแต่บุคคล(และสังคม) โดยไม่มองไปถึงถึงคุณหรือโทษต่อชีวิต(และธรรมชาติ) คือ มองคนไม่ถึงชีวิต เพราะติดอยู่แค่บุคคล ทำให้ไม่อาจสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่แท้จริง และก่อปัญหาแก่อารยธรรมในระยะยาว

ต้องยอมรับว่า กฎหมายมากมายในระบบสังคมที่เป็นมา ได้เป็นเครื่องบั่นทอนอารยธรรม เช่น ทำให้เกิด “การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน” ดังเช่นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นเพื่อสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบไม่ยั่งยืนที่ผ่านมาแล้วในสังคมตะวันตก ซึ่งก็ต้องเป็นเพราะนักกฎหมายเองก็มีส่วนในความเข้าใจเช่นนั้น คือมีมิฉฉาที่ถูกลิดด้วย จึงช่วยกันผลักดันให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

งานของนักกฎหมายมีผลกว้างไกลอย่างนั้น โดยที่นักกฎหมายเองอาจอยู่ใต้อิทธิพลของนักปกครองและนักเศรษฐศาสตร์เป็นต้น และมองความเป็นมนุษย์ไม่ทั่วตลอดถึงความจริงทั้งด้านชีวิตและด้านบุคคลอย่างที่กำลังแล้วนั้น

ดังนั้น ผู้บัญญัติกฎหมายก็ตาม ผู้ใช้กฎหมายก็ตาม จึงต้องไม่ประมาท จะต้องศึกษาพัฒนาตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้มีปัญญายิ่งขึ้น และมีเจตนาดียิ่งขึ้น

การศึกษาที่ผลิตนักกฎหมายผู้สามารถมาสร้างกฎหมายที่เกื้อหนุนต่อชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ จะเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างอารยธรรมของมนุษย์

เพราะฉะนั้น การจะบัญญัติกฎหมายที่ถูกต้องให้เป็นปัจจัยปรุงแต่งสร้างสรรค์สังคมที่ดีได้นั้น จะต้องทำด้วยความไม่ประมาท โดยมีความรับผิดชอบอย่างสูง ทั้งด้านปัญญาและด้านเจตนา ถ้ากฎหมายผิด ก็จะทำลายชีวิตมนุษย์ ทำลายสังคม ตลอดจนทำลายตัวธรรมทั้งหมดเลยทีเดียว

นี่เป็นการเตือนให้ต้องระวังว่า ธรรมที่เป็นฐานของกฎหมายหรือเป็นฐานของวินัย อาจถูกทำลายโดยกฎหมายที่ผิด ด้วย**ปัญญา**ที่รู้ไม่เท่าถึงการณ์ หรือด้วย**เจตนา**ที่ร้าย ซึ่งมีผลเป็นการทำลายอารยธรรมของมนุษย์

รวมความว่า กฎหมายแท้มีหลักอยู่ในใจที่ต้องรักตัวธรรม (เช่น รักความเป็นธรรม) และรักประโยชน์สุขของสังคม พุดง่ายๆ ก็คือ กลับไปหลักเก่าที่ว่าต้องมีทั้งตัว**เจตนา** คือเจตจำนง ที่มีเมตตา มีความไฝปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ และต่อสังคม ตลอดจนมนุษยชาติ และมีความรู้แจ้ง คือมี **ปัญญา** ที่เข้าถึงความจริง จนกระทั่งถือธรรมเป็นใหญ่

เมื่อไรนักกฎหมายถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เรียกว่า เป็น**ธรรมาธิปไตย** คือถือเอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม หลักการเป็นใหญ่ แต่จะถือธรรมเป็นใหญ่ได้ก็ต้องมีปัญญาธรรม รู้หลักการ รู้ว่าอะไรจริง อะไรถูกต้องดีงาม มันพันกันอยู่ในตัว เพราะฉะนั้นอย่างน้อยต้องมี ๒ อย่างนี้ คือ รักธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ โดยรู้ด้วยปัญญาและมีเจตนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งจะทำให้มีพื้นฐานที่จะบัญญัติกฎหมายที่ดี

กฎหมายและนิติบัญญัติมีความสำคัญต่อชีวิตและสังคมตลอดจนอารยธรรมของมนุษยชาติเป็นอย่างมากเช่นนี้ และนักกฎหมายหรือผู้ทำหน้าที่นิติบัญญัติจะต้องมีคุณสมบัติที่เข้าถึงธรรม ทั้งด้วย**ปัญญา** ด้วยจิตใจ และด้วย**พฤติกรรม** อีกทั้งต้องมีความสามารถในการจัดตั้งวางระเบียบระบบที่เป็นสมมติเพื่อสื่อธรรมออกมาสู่วินัยอย่างได้ผลดี ดังที่กล่าวแล้ว

ดังนั้น การศึกษาด้านนิติศาสตร์ จึงเป็นเรื่องใหญ่ ที่มีขอบข่ายกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งนัก ไม่ใช่เป็นเพียงการเรียนวิชากฎหมายในความหมายตามตัวอักษรเท่านั้น แต่เป็นการศึกษา เพื่อสื่อ**สังฆธรรม**ใน**ธรรมชาติ**สู่**อารยธรรม**ของมนุษยชาติทั้งหมด และเพื่อรักษาอารยธรรมของมนุษยชาติให้ดำรงอยู่ในดุลยภาพแห่งสังฆธรรมของ**ธรรมชาติ** ที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติอย่างดีที่สุด ซึ่งต้องการปัญญาที่กว้างขวางยิ่งใหญ่อ

อารยธรรมของมนุษย์จะยั่งยืนเพียงใด อยู่ที่ภูมิธรรมภูมิปัญญาในการจัดการกับสมมติ

เวลานี้เรื่องเกี่ยวกับกฎหมาย เช่นเรื่อง “สิทธิ” ที่มีการนำเข้ามาเผยแพร่หรือใช้กัน เรามักแยกไม่ถูก เพราะฉะนั้นจึงขอตั้งข้อสังเกตอีกนิด

อย่างทีในวงการนิติศาสตร์ตะวันตกมีสายความคิดแบบ natural law, natural rights ซึ่งดูคล้ายๆ กับเรื่องธรรม แต่ที่จริงไม่ใช่เลย แนวคิดแบบนี้คล้ายๆ จะถือว่ามีกฎหมายที่เป็นกฎสากล ที่ใช้ได้ทุกกาลเทศะ อยู่ในหัวสมองหรือในปัญญาของมนุษย์ แต่ที่จริงปัญญาของมนุษย์ที่เข้าถึงตัวความจริงในธรรมชาติที่จะทำให้มีกฎสากลอะไรแบบนี้ได้ ในทางพุทธศาสนาแยกเป็น ๒ ชั้น คือ

๑. ความจริงของธรรมชาติ ที่ไม่เข้าใครออกใคร เช่นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งมนุษย์จะต้องรู้เข้าใจแล้วใช้ความสามารถของเรามาจัดตั้งระบบสังคมของเราเอง

๒. ถ้ามนุษย์เราเข้าถึงความจริงนั้นจริง และมีความสามารถจริง เราก็จัดระบบสังคม โดยเฉพาะการปกครองและกฎหมาย ซึ่งเป็นวินัยได้ดีที่สุด โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงในธรรมชาติ แล้วมนุษย์ก็จะได้รับประโยชน์เอง ด้วยเหตุผลนี้ เราจึงมาตั้งข้อกำหนดต่างๆ ขึ้น

อย่างไรก็ดี การกำหนดในเรื่องสิทธิเป็นต้นนี้ เป็นสมมติ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ ซึ่งทำให้เราสร้างอารยธรรมขึ้นมาได้ ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักสมมติ มนุษย์ก็จะอยู่กันได้แค่ตามธรรมชาติพื้นฐานเหมือนอย่างหมู แมว ช้าง ม้า เท่านั้น หรืออาจจะแยกว่าสัตว์เหล่านั้น เพราะโดยสัญชาตญาณมนุษย์สู้สัตว์เหล่านั้นไม่ได้ ดังได้ยกตัวอย่างว่า เราสร้างกฎให้คนทำสวนมาทำสวนแล้วได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท อันนี้เป็นความสามารถของมนุษย์ ซึ่งในสัตว์อื่นไม่มี แต่ก็ได้บอกแล้วว่า

ถ้ามนุษย์หลงสมมติเมื่อไร เมื่อนั้นคือความพินาศ

การที่จะไม่หลงสมมติก็คือ จะต้องโยงจากสมมตินั้นเข้าถึงตัวธรรม คือความจริงอยู่ตลอดเวลา เช่น คนทำสวนยังไม่แปลกแยกจากธรรมคือ กฎธรรมชาติ เขาทำสวนได้เงินเดือนตามกฎหมาย ๕,๐๐๐ บาท พร้อมกับที่สึกลงไปในใจที่แท้ เขาทำสวนเพื่อให้ได้ผลตามกฎของธรรมชาติ คือ เพื่อให้ต้นไม้เจริญงอกงาม

ถ้าเรามองทะลุสมมติเข้าถึงความจริงคือตัวธรรมอย่างนี้ ประโยชน์ของสังคมที่เป็นจุดหมายแท้ก็ไม่เสีย แต่กลับทำให้กลายเป็นว่าสมมติมาหนุนความจริงแท้ บัญญัติมาหนุนหลักการ คือวินัยมาหนุนธรรม ทำให้ความต้องการผลตามกฎธรรมชาติบรรลุจุดหมายเป็นจริงสมประสงค์ยิ่งขึ้น

มนุษย์เรามีความฉลาด เราจึงบัญญัติสิทธิต่างๆ ขึ้นมา แต่อย่างไรก็ตาม บอกแล้วว่า สิทธิ นี้เป็นความสามารถของมนุษย์ที่ตกลงกำหนดกันขึ้น ซึ่งจะได้ผลดีจริงหรือไม่เพียงไรก็อยู่ที่เราจะต้องมีจิตใจที่บริสุทธิ์ มีเจตนาที่ตั้งงาม มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ หวังประโยชน์สุขแก่สังคม และทำการด้วยความรู้ ความเข้าใจระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยอย่างกว้างขวางทั่วถึงที่สุด

น่าสังเกตว่า ในช่วงเวลาแห่งความเจริญของอารยธรรมมนุษย์ ยุคปัจจุบัน มีการเน้นเรื่องสิทธิมากขึ้น และปัญหาเรื่องสิทธิต่างๆ ก็ซับซ้อนขึ้น กับทั้งมีการกำหนดสิทธิใหม่ๆ แปลกๆ ขึ้นด้วย

ขอยกตัวอย่างเช่น เวลานี้ประเทศที่พัฒนาแล้วมีการกำหนดสิทธิอย่างหนึ่งขึ้นเรียกว่า pollution rights แปลว่า “สิทธิในการก่อกมลภาวะ” ซึ่งไม่มีในธรรมชาติ และก็ไม่ได้ถือว่าเป็นสิทธิตามธรรมชาติ แต่ก็ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คือ เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาเพื่อความดีงามของสังคม เท่าที่มนุษย์ที่กำหนดเรื่องนี้ขึ้นมา จะมีสติปัญญามองเห็นว่าจะเป็นเครื่องช่วยแก้ปัญหาในหมู่มนุษย์

สำหรับในกรณีนี้เหตุผลก็คือว่า เวลาที่ธรรมชาติเสื่อมโทรมเสียหาย

มาก เนื่องจากการกระทำของมนุษย์ โดยเฉพาะกิจการด้านธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจ ปัญหาจึงมีว่าจะทำอย่างไรให้มนุษย์ไม่ทำลายธรรมชาติ ในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจก็จำเป็นต้องทำ (ที่จริงอาจเป็นว่า ทั้งๆที่การพัฒนาเศรษฐกิจผิดทางจนกลายเป็นโทษแล้ว หรือเป็นการพัฒนาในทางที่ก่อผลร้ายเช่นเพื่อสนองความโลภไปแล้ว เราก็ยังจำเป็นต้องทำการพัฒนาอย่างนั้น) การผลิตสิ่งของเครื่องใช้ก็ต้องทำก็มีทางประนีประนอม คือทำให้เขาผลิต โดยสร้างมลภาวะให้น้อยที่สุด

ในบรรดาวิธีการทั้งหลายที่จะแก้ปัญหา รวมทั้งจริยธรรมในการปฏิบัติ ต่อสิ่งแวดล้อม ก็มีการบัญญัติสิทธิขึ้นมาอย่างหนึ่งคือ สิทธิในการก่อมลภาวะ

วิธีปฏิบัติในเรื่องนี้คือ รัฐเอาสิทธิในการก่อมลภาวะให้บริษัท หรือโรงงานอุตสาหกรรมแห่งใดแห่งหนึ่งไป โดยกำหนดให้มีสิทธิก่อมลภาวะได้เท่านี้ เมื่อได้รับสิทธิไปแล้ว บริษัทหรือโรงงานนั้นก็ต้องไปจัดการระบบ ธุรกิจอุตสาหกรรมของตนเอง ให้ก่อมลภาวะภายในขอบเขตแห่งสิทธิที่ได้มา ถ้าธุรกิจของตนไม่มีประสิทธิภาพ ก็ก่อมลภาวะมากแต่ผลิตสินค้าได้น้อย ถ้าจะดำเนินธุรกิจอยู่ต่อไป ก็ไม่คุ้ม เพราะหมดสิทธิก่อมลภาวะแล้ว จะผลิตสินค้ามากกว่านั้นไม่ได้ ก็ขาดทุน อาจจะต้องล้มเลิกกิจการไปเอง เท่ากับว่ารัฐไปบีบให้ธุรกิจรักษาธรรมชาติแวดล้อม

ทีนี้เมื่อโรงงานหรือกิจการที่ไม่มีประสิทธิภาพ ผลิตของได้น้อย แต่ก่อมลภาวะสูง หมดสิทธิที่จะผลิตเกินกว่านั้นแล้ว ธุรกิจขาดทุนยับเยินจะอยู่ไม่ได้ ก็สามารถขายสิทธินี้แก่บริษัทอื่นๆ ที่มีประสิทธิภาพมากกว่า คือสามารถผลิตของมาก โดยก่อมลภาวะน้อย บริษัทหรือโรงงานที่มีประสิทธิภาพนั้นก็มาซื้อเอาสิทธินี้ไป

ตัวอย่างนี้เป็นอุบายวิธีที่ทำให้การทำลายสภาพแวดล้อมเบาลง ด้วยการผลิตของมากแต่ก่อมลภาวะน้อย นี่ก็คือภาวะที่เศรษฐกิจก็ไปได้ และสิ่งแวดล้อมก็มีทางที่จะอยู่ได้พอสมควร นับว่าเป็นวิธีการประนีประนอม

อย่างหนึ่ง ในการพัฒนาที่มีปัญหาว่าจะไม่ยั่งยืน

ในเรื่องสมมติและบัญญัตินี้ มนุษย์มีความสามารถก็คิดกันเอา ถ้า **ปัญหาดีและเจตนาดี** ความพยายามก็จะได้ผลดีด้วย และเมื่อเราพิจารณาต่อไป เห็นว่าวิธีนี้ยังไม่ได้ผลดีนัก ก็เปลี่ยนไปอีก

เรื่องสิทธิกฎข้อบังคับต่างๆ นี้ก็เป็นเรื่องของมนุษย์ แต่อย่างที่ว่าแล้ว จะต้องไม่ลืมความจริงของธรรมชาติ มิฉะนั้นจะอายุอินเดียยงแดงอย่างที ประธานาธิบดี แพรงคลิน เพียช ได้เจอมาแล้ว เมื่อครั้งซื้อแผ่นดินเมือง ซีแอตเติลจากอินเดียยงแดง ถูกอินเดียยงแดงตอบมาว่า “อะไรกัน ท่านจะเอาแผ่นดินและผืนป่ามาซื้อขายกันหรือนี้ ความคิดนี้แปลกประหลาด” เพราะว่ามีที่ไหน มนุษย์เอาแผ่นดินมาแบ่งกัน มันเป็นเรื่องที่สังคมมนุษย์ ตกลงกัน แล้วเราก็บอกว่าเป็นสิทธิในทรัพย์สิน และในอะไรต่างๆ แต่เวลาอ้างกับธรรมชาติ มันไม่ฟังเรา

ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องรู้ตระหนักในหลักการ ๒ ชั้นที่โยงเชื่อมกัน คือ **ตัวธรรมชาติความจริง** ในกฎธรรมชาติที่เราจะต้องรู้ตลอดเวลา ซึ่งเป็นฐานของการสร้างวินัยที่เป็นระบบกฎเกณฑ์กติกาในสังคม พร้อมทั้งเป็นจุดหมายของวินัยนั้นไปด้วยในตัว ทั้งนี้มนุษย์จะต้องไม่ประมาท โดยมีการศึกษาพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา

โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในสถานะบัญญัติ จะต้องคำนึงถึงหลักความจริงนี้ ให้มาก เพราะดังได้กล่าวแล้วว่า กฎหมายที่บัญญัติกันนั้นออกมาจาก ปัจจัยปรุงแต่งภายใน คือภูมิธรรมภูมิปัญญา พร้อมทั้งปัจจัยหล่อหลอมจากสังคมภายนอก ซึ่งตนเองเป็นผู้ตัดสินใจ **กฎหมายที่ออกมาจึงเป็นตัวฟ้องว่าผู้บัญญัติมีภูมิธรรมภูมิปัญญาแค่ไหน**

ต่อจากนั้น กฎหมายที่ออกมา ก็จะเป็นปัจจัยปรุงแต่งสังคมและอารยธรรม หรือเป็นตัวทำลายต่อไป ถ้าร้ายก็ทำลายทั้งชีวิตสังคมและทำลายอารยธรรมตลอดจนทำลายตัวธรรมด้วย ถ้าดีก็ส่งเสริมให้อารยธรรม

มนุษย์เจริญก้าวหน้าเกือบหนุชีวิตที่ดั่งงามยิ่งขึ้นไป

มีข้อที่ขอย้ำอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสร้างระบบสังคมที่เรียกว่า สังฆะ ขึ้นมาเพื่อเป็นชุมชนแห่งการศึกษา แล้วมีการปกครองขึ้นมาเพื่อให้การศึกษาคือการฝึกฝนพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นไปได้ ด้วยดี การฝึกคนหรือให้การศึกษาแก่เขานั้น แท้ที่จริงเป็นการสร้างปัจจัยที่เอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาตัวเอง แต่เมื่อทำอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงได้ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกเขาด้วย และในการฝึกนั้นพระองค์มีลักษณะอย่างหนึ่ง เรียกว่าเป็นผู้ฝึกโดยไม่ต้องใช้อำนาจ หรือที่ศัพท์ทางพระเรียกว่า ผู้ฝึกโดยไม่ต้องใช้อาชญา คือไม่ต้องใช้การลงโทษ

ลักษณะนี้อาจจะเป็นอุดมคติว่า **กฎหมายที่ดีที่สุด และการปกครองที่ดีที่สุด ต้องบรรลุจุดหมายโดยใช้อาชญาให้น้อยที่สุด** ถ้าเป็นพระพุทธเจ้า ก็ไม่ต้องใช้เลย พระองค์จึงมีคุณสมบัติพิเศษที่ฝึกคนโดยไม่ต้องใช้อาชญา และที่จริงนั้นกฎหมายเองก็เป็นเครื่องฝึกคนอยู่แล้ว แต่การที่เป็นอย่างนี้ได้ ก็อยู่ที่ว่าจะต้องทำให้คนมีจิตสำนึก และมีท่าทีต่อกฎหมายแบบเป็นลูกขาบท คือเป็นข้อฝึกตน ไม่ใช่ข้อบังคับ และทำให้ดียิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งว่า กฎหมายเป็นเพียงเครื่องหมายรู้ร่วมกันในข้อสมมติของสังคมอย่างที่ว่ามาแล้ว

โดยนัยนี้ แนวทางในการทำกฎหมาย จึงมี ๒ ทาง คือ ในระบบสังคมที่การปกครองเป็นจุดหมายในตัว คือการปกครองเพื่อให้สังคมสงบเรียบร้อย ก็จะเป็นการปกครองด้วยอำนาจ หรือเน้นการใช้อำนาจ กฎหมายก็จะมุ่งบังคับและควบคุม โดยเน้นการกำจัดคนชั่ว ด้วยการลงโทษคนทำความผิด

แต่ในระบบที่ถือคิดว่าการปกครองเป็นการสร้างสังคมที่ดีขึ้นมา เพื่อเป็นสภาพเอื้อให้มนุษย์ได้พัฒนาตนเข้าสู่ชีวิตที่ดั่งงาม การบัญญัติกฎหมายก็จะเน้นการสร้างคนดี เพราะเป็นเครื่องฝึกมนุษย์ให้ขึ้นไปสู่ชีวิตที่ดั่งงาม เมื่อกฎหมายเป็นลูกขาบทคือเป็นเครื่องฝึกตน กฎหมายก็จะเป็นเครื่องมือในการสร้างคนดี เพราะฉะนั้น **จึงควรเน้นกฎหมายในการสร้างคนดีมาก**

กว่าการกำจัดคนชั่ว

เป็นอันว่า กฎหมายมี ๒ แบบ ถ้าเน้นอำนาจก็จะเป็นกฎหมายที่เด่นในด้านกำจัดคนชั่วโดยมีการห้ามและบังคับมาก แต่ถ้าเป็นกฎหมายที่เน้นการศึกษา ซึ่งมุ่งสร้างคนดี ก็จะมีลักษณะในทางจัดสรรโอกาสและมีการส่งเสริมมาก แต่ในความเป็นจริงซึ่งสังคมในขณะหนึ่งๆ มีคนที่อยู่ในระดับการพัฒนาที่แตกต่างกันหลากหลาย การปกครองและกฎหมายจะต้องทำหน้าที่ทั้งสองด้าน คือ ทั้งส่งเสริมคนดี และกำจัดคนร้าย ทั้งนี้โดยมีจุดเน้นที่การสร้างและส่งเสริมคนดี

รวมความว่า ถ้าแยกโดยจุดเน้น กฎหมายก็มี ๒ แบบ คือ แบบสร้างคนดี กับแบบกำจัดคนชั่ว

ถ้าใช้ระบบอำนาจก็แน่นอนว่าจะเอียงไปในแบบกำจัด แต่ถ้าใช้ระบบที่มองสังคมมนุษย์เป็นสังคมที่คืบหน้าไปสู่ความดีงาม เราก็ออกกฎหมายมาสร้างสภาพเอื้อให้ชีวิตพัฒนา ก็เป็นกฎหมายที่พยายามสร้างคนให้เป็นคนดี และสร้างคนให้เป็นคนดีให้มากจนกระทั่งเราแทบไม่ต้องลงโทษคน หรือลงโทษคนให้น้อยที่สุด เพราะไม่มีคนชั่วที่จะต้องลงโทษ ถ้าทำได้เช่นนั้นก็เป็นกฎหมายที่ดี

แต่ทั้งนี้กฎหมายย่อมสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับการปกครอง การปกครองจึงต้องมียุทธศาสตร์ในการที่จะสร้างสรรคสังคมในแบบที่ว่า ใช้การปกครองเพื่อสร้างคน โดยสร้างคนดีเพื่อให้มีคนชั่วที่จะต้องลงโทษให้น้อยที่สุด ซึ่งก็คือ เป็นการถือแนวคิดแบบสิกขา

บทสังคายนา

มองอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อสร้างสรรค่อนาคต

คุณภาพโดยรวมของสังคมสัมฤทธิ์ได้ด้วยการจัดการทางสังคม
สู่เป้าหมายแห่งการพัฒนาคน

ฝ่ายนิติบัญญัติของไทยจะอย่างไร

ถ้าจะคิดเกื้อกูลให้พุทธศาสนาอยู่ดีเพื่อประโยชน์แก่สังคมไทย

เท่าที่เป็นมา เมื่อการพัฒนาคนอ่อนลง และมีการทำความชั่วเช่น
อาชญากรรมมากขึ้น แนวโน้มของสังคมก็หันไปสู่การปกครองแบบเน้น
อำนาจมากยิ่งขึ้น และด้านกฎหมายก็ออกข้อกำหนดตกฎเกณฑ์ในการบังคับ
และลงโทษมากยิ่งขึ้น

แนวคิดแบบนี้ก็ได้เข้าไปสู่ระบบการปกครองคณะสงฆ์ด้วย หรืออาจ
จะเป็นว่าคณะสงฆ์ถูกหล่อหลอมจากอิทธิพลของกระแสสังคม ให้มีแนว
คิดการปกครองแบบที่เน้นอำนาจมากยิ่งขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการหลงลืมละ
ทิ้งหลักการแห่งวินัยที่แท้ ซึ่งเป็นการปกครองเพื่อการศึกษา ที่มุ่งเกื้อหนุน
การพัฒนาชีวิตของมนุษย์

ตลอดกาลที่ล่วงไป พระราชบัญญัติคณะสงฆ์แทบทุกฉบับที่ออกมา
เป็นกฎหมายประเภทที่เน้นอำนาจ คือการปกครองแบบบังคับควบคุม
แล้วลืมหลักการของพระพุทธศาสนาที่ว่า **ตั้งสังฆะขึ้นมาเพื่ออะไร**

ถ้าจะปฏิบัติให้ถูกต้อง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์จะต้องวางบท

บัญญัติ เพื่อเอื้อต่อการสร้างชุมชนแห่งการศึกษาขึ้นมาให้ได้ จึงจะสอดคล้องกับจุดหมายที่แท้จริงแห่งการปกครองในพระธรรมวินัย

เวลานี้เน้นแต่การใช้อำนาจและการบังคับบัญชา เจ้าอาวาสเล็กเป็นอาจารย์ไปนานแล้ว ยังเหลือแต่การเรียกชื่อเท่านั้น ว่าเป็น “อาจารย์” ชาวบ้านไปเจอเจ้าอาวาสก็ยังเรียกอาจารย์ แต่ตัวเจ้าอาวาสจำนวนมากไม่เคยทำหน้าที่ของอาจารย์ เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่าวิปาลาไปแล้ว เจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ก็มุ่งใช้อำนาจบังคับบัญชา ถ้าอย่างนี้ก็ไปไม่ไหว อันนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่ต้องยกขึ้นมาพิจารณา

อาตมภาพได้พูดมาใช้เวลามากมายแล้ว ทีนี้ท่านอัยการสูงสุด ได้ฝากคำถามไว้ ๔ ข้อ สำหรับ ๓ ข้อต้นนั้น อาตมภาพคิดว่าจะไม่ตอบละ ขอถือว่าเนื้อความที่พูดมาเป็นเสมือนว่าครอบคลุมคำตอบไว้แล้ว

ส่วนข้อที่ ๔ คำถามดูเหมือนจะเป็นว่า “ฝ่ายนิติศาสตร์จะเกี่ยวกฐล พุทธศาสนาได้หรือไม่อย่างไร” อาตมภาพจะไม่พูดในแง่ตัวนิติศาสตร์โดยตรง แต่จะพูดในแง่นิติบัญญัติ

ก็อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า ในสังคมไทยเรามีความสัมพันธ์ระหว่างนิติบัญญัติของรัฐบาลไทย กับการปกครองของคณะสงฆ์ โดยรัฐเป็นผู้ตรากฎหมายคณะสงฆ์ ได้แก่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ในเรื่องนี้ ถ้าทางนิติบัญญัติจะเกี่ยวกฐล ก็คือ ช่วยให้เกิดกฎหมายคณะสงฆ์เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา หมายความว่า ทำอย่างไรจะให้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และข้อบัญญัติต่างๆ เป็นลักษณะตามหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นตัวเสริมสร้างสภาพแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ และระบบสถาบันที่เกื้อหนุนให้บุคคลที่เข้ามาบวชแล้วได้รับการศึกษา ที่เรียกว่าไตรสิกขา

ถ้ากฎหมายทำอย่างนี้ไม่ได้ ก็แทบจะไม่มี ความหมายอะไรเลย เพราะมันไม่เอื้อให้เกิดการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา

เวลานี้ก็เป็นอย่างที่ย้ำแล้วว่า กฎหมายของเราได้ชักนำความโน้มเอียงเข้ามาสู่วงการสงฆ์ ในแบบที่ทำให้สถาบันสงฆ์กลายเป็นสถาบันที่ปกครองด้วยอำนาจไปด้วย ซึ่งเป็นการณ์ไม่ถูกต้อง ถ้าจะให้เป็นไปโดยชอบจะต้องให้เป็นการปกครองด้วยการศึกษาและเพื่อการศึกษา

อย่างที่บอกแล้วว่า ในพระพุทธศาสนา การปกครองและกฎหมายคือวินัย เป็นเรื่องของการศึกษา โดยการศึกษา และเพื่อการศึกษา ที่จะเกื้อหนุนให้มนุษย์พัฒนาตนขึ้นไปสู่ความมีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น

ต่อไปขั้นที่ ๒ ก็คือ ให้ขยายหลักการนี้ออกไปสู่สังคมให้กว้างขวาง ถ้าเห็นด้วยกับหลักการของพระพุทธศาสนาตามนิติศาสตร์แนวพุทธ กฎหมายจะต้องมีแนวโน้มในการที่จะสร้างระบบสังคม จัดสรรสภาพแวดล้อม และวางรูปแบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ในทางที่จะเกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ให้มนุษย์เข้าถึงจุดหมายของชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไป

พร้อมกันนี้ ยังมีความสัมพันธ์อีกอย่างหนึ่งที่จะมาเกื้อหนุนพระพุทธศาสนา ที่พูดมาเมื่อกี้เป็นการเกื้อหนุนในแง่ของหลักการของพระพุทธศาสนา แต่ที่นี้การเกื้อหนุนอีกอย่างหนึ่งที่แคบเข้ามาเป็นด้านปฏิบัติการก็คือในหลักธรรมชุดหนึ่งที่พูดไปแล้ว ได้แก่ *อปริหานิยธรรม ๗* ประการ

หลักนี้ข้อสุดท้ายบอกว่า หน้าที่ของรัฐอย่างหนึ่งคือจะต้องจัดอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ ซึ่งในที่นี้หมายถึงท่านผู้มึศีล มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้ดำรงธรรม สัจสอนธรรม เป็นหลักใจของประชาชน และเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมของสังคม กฎหมายและการปกครองจะต้องช่วยคุ้มครองและเกื้อหนุน ไม่ใช่ละเลย แล้วกลับไปหนุนในทางที่ผิด

เวลานี้คงต้องถามว่า สังคมของเราได้ใช้กฎหมายเกื้อหนุนในแนวทางนี้บ้างหรือไม่ คือเกื้อหนุนผู้ที่อยู่ในแนวทางของพระพุทธศาสนา อยู่ในธรรมในวินัย หรือเกื้อหนุนผู้ที่ออกไปนอกธรรมนอกวินัย

เรื่องนี้เป็นงานหนึ่งที่จะประสานกับธรรม เพราะว่าเมื่อมองในแง่ประโยชน์ส่วนรวม ในที่สุด สภาพของสถาบันสงฆ์ก็จะพ้องถึงสภาพของสังคมไทยด้วย เนื่องจากสถาบันสงฆ์นั้นเป็นสถาบันสังคม โดยเฉพาะเป็นสถาบันที่เป็นตัวแทนของจริยธรรม เพราะฉะนั้นจึงเป็นเครื่องชี้วัดจริยธรรมของสังคมไปด้วย

ในแง่หนึ่งเรามองว่า เวลานี้สถาบันสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนทางจริยธรรมของสังคมไทยตกต่ำเสื่อมโทรมมาก ถ้าตกต่ำจริงก็เป็นดัชนีชี้วัดว่า เวลานี้สังคมไทยได้มีความตกต่ำทางจริยธรรมอย่างยิ่ง จนแม้กระทั่งสถาบันที่เป็นตัวแทนหรือเป็นแกนกลางของจริยธรรมก็ยังตกต่ำถึงเพียงนี้

สภาวะเช่นนี้เป็นเครื่องเตือนใจผู้รับผิดชอบต่อสังคม โดยเฉพาะนักปกครองและผู้บริหารทุกท่านว่า จะต้องตื่นขึ้นมารีบปรับปรุงพัฒนาสังคมของเรา รวมทั้งการพัฒนาสถาบันสงฆ์ด้วย เพราะว่าการศึกษาที่สถาบันสงฆ์ตกต่ำนั้นไม่ได้หมายความว่าเฉพาะสถาบันสงฆ์เท่านั้นที่ตกต่ำ ดังที่เราักมองกันอย่างคับแคบเหลือเกิน เช่นมองว่าพระไม่ดีๆ เวลานี้พระตกต่ำอะไรต่างๆ แล้วก็จบ

แต่ที่จริงนั้น สังคมนีเป็นส่วนรวมขององค์กรร่วมต่างๆ มากมาย แต่ละส่วนนั้นเป็นองค์ประกอบที่ทั้งเป็นปัจจัยส่งผลและทั้งเป็นตัวรับผลด้วย สถาบันสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน

เมื่อสถาบันสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพ ก็จะไม่สามารถเป็นปัจจัยปรุงแต่งสร้างสรรค์สังคมในทางที่ดี แต่จะเป็นเพียงตัวรับผลจากปัจจัยทางสังคม และเป็นตัวสะท้อนปัญหาของสังคม

เพราะฉะนั้นจึงขอย้ำว่า เมื่อสถาบันสงฆ์ตกต่ำเสื่อมโทรม ในแง่หนึ่งก็เป็นเครื่องวัดว่าเวลานี้สังคมไทยได้ตกต่ำทางจริยธรรมเป็นอย่างยิ่ง ถึงขนาดที่แม้แต่ส่วนแกนกลางทางจริยธรรมก็ยังแย่นขนาดนี้ ฉะนั้นอย่าได้ไปคิดมองแคบๆ ว่าสถาบันสงฆ์แย่ เพราะว่าที่แท้ก็คือสังคมไทยทั้งสังคมแย่ที่

สุดแล้ว ถ้าเรามองเช่นนี้ก็จะเห็นประโยชน์ที่จะทำให้เราตื่นขึ้นมาและรีบแก้ไขปัญหาด้วยการปรับปรุงสังคมไทยให้ขึ้นสู่สถานะที่ดั่งามถูกต้อง ด้วยการพัฒนาสถาบันสงฆ์เองด้วย ให้เข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

อนึ่ง มองในแง่ปัจเจกอย่างหนึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่า นิติบัญญัติของสังคมไทยได้มีส่วนเอื้อที่ทำให้สถาบันสงฆ์ตกต่ำลง

การปกครองด้วยอำนาจนั้น แน่แน่นอนว่าผิดหลักการของพระพุทธศาสนา เพราะการปกครองในพระพุทธศาสนาเป็นเพียงปัจจัยที่มาช่วยเสริมซึ่งมีขึ้นเพื่อการศึกษาเท่านั้น คือเพื่อช่วยสนับสนุนให้มนุษย์พัฒนาตนขึ้นสู่ชีวิตที่ดีงาม ถ้าเราไม่ยอมรับหลักการนี้มาใช้ในสังคมส่วนใหญ่ ก็ต้องยอมรับในแง่ของสถาบันสงฆ์

ถ้ายอมรับทั้งหมด ก็หมายความว่าขยายหลักการนี้มาใช้กับสังคมไทยส่วนรวมด้วย ตลอดจนสังคมโลกทั้งหมด **เพื่อให้นิติศาสตร์เกื้อหนุนระบบการจัดการสังคม ที่เอื้อต่อการพัฒนามนุษย์ ให้มีชีวิตที่ดีงาม มีสังคมที่สันติสุข และช่วยทำโลกให้ร่มรมย์น่าอยู่อาศัยยิ่งขึ้น**

ได้กล่าวแล้วว่า การพัฒนาคนเป็นทั้งจุดหมายและเป็นทั้งปัจจัยของวินัยอันรวมทั้งกฎหมาย กล่าวคือกฎหมายมีไว้เพื่อสร้างสภาพเอื้อโอกาสแก่การที่คนจะพัฒนาชีวิตสู่ความดีงามและประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป และคนที่พัฒนาดีแล้วนั้นแหละจะปฏิบัติตามกฎหมายได้ดีที่สุด พร้อมทั้งช่วยให้กฎหมายบรรลุจุดหมายของมันอย่างดีที่สุด

โดยเฉพาะถ้าคนมีการพัฒนาตนอย่างดี จนเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา และด้วยจิตใจแล้ว เขาก็จะมีพฤติกรรมที่เข้าถึงธรรม ซึ่งจะทำให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างสมบูรณ์แบบ กล่าวคือกฎหมายจะไม่ใช่ว่าเป็นข้อบังคับ แต่เป็นเพียงข้อหมายรู้ หรืออาจจะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่ต้องมีกฎหมายแบบข้อบังคับ มีแต่เพียงกฎหมายแบบข้อหมายรู้ หรือมีวินัยโดย **ไม่ต้องมีสิกขาบท**

ถ้าไม่มีพื้นฐานการพัฒนาทางจิตใจและปัญญา ไม่ว่าจะกฎหมายหรือวินัยจะกำหนดไว้อย่างไร ในที่สุดก็จะไปไม่รอด เพราะคนจะหาทางเลี่ยงกฎหมาย หรืออย่างน้อยก็ไม่มีความยินดีเต็มใจพร้อมใจที่จะปฏิบัติตาม และแม้จะมีการบังคับและการลงโทษกันอย่างไร ก็จะล้มเหลวในที่สุด เพราะตัวระบบเองจะกร่อนโทรมจนหมดประสิทธิภาพ เช่น มีการสมคบกันหลบเลี่ยงกฎหมายในทุกระดับ ต้องตั้งระบบบังคับควบคุมซับซ้อนขึ้นๆ และลงโทษรุนแรงขึ้นๆ จนไร้ผล ตลอดจนมีการนำเอากฎหมายไปใช้ในทางที่ผิดเจตนาารมณ์ เพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว เป็นต้น

ฉะนั้น การพัฒนาคนในด้านพฤติกรรมต่อกฎหมาย พร้อมไปด้วยกันกับการพัฒนาด้านจิตใจและด้านปัญญา จึงเป็นภารกิจสำคัญที่นิติศาสตร์จะต้องให้ความสนใจ

เป็น rule of law นั้นหรือจะพอ อย่าเพิ่งภูมิใจ

ถ้าพัฒนาสาระแท้นั้นมาได้ อารยธรรมก็จะสลายด้วยกินตัวมันเอง

การพัฒนาคนอาจเกิดจากปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ในประวัติศาสตร์ ผลักดัน โดยไม่ได้เกิดจากการตั้งใจปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของคนและสังคมเป็นต้น เช่น การรักความเป็นธรรมอย่างแรงกล้า ที่พัฒนาขึ้นมาในหมู่ชนบางสังคม เนื่องจากประสบการณ์ในการถูกกดขี่ข่มเหงเบียดเบียนกันมาอย่างแพร่หลายและรุนแรง

จากประสบการณ์เช่นนั้น และด้วยความรักความเป็นธรรมที่พัฒนาขึ้นมาอย่างนั้นเป็นฐาน สังคมดังกล่าวก็จะจัดตั้งวางกฎเกณฑ์กติกาต่างๆ ขึ้นมา เพื่อรักษาความเป็นธรรมนั้นอย่างค่อนข้างได้ผล และคนที่รักความเป็นธรรมทั้งหลายก็จะเคารพและรักษากฎหมายหรือกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นได้อย่างหนักแน่นและจริงจังมั่นคง

อย่างไรก็ดี เมื่อกาลเวลาผ่านไป และปัจจัยแวดล้อมทางสังคม

เปลี่ยนแปลงไป ความรักความเป็นธรรมเป็นต้นที่เป็นฐานอยู่ภายในจิตใจก็เลื่อนกลางจางลงไป แม้ว่ากฎหมายและบทบัญญัติต่างๆ ที่วางไว้ยังคงอยู่ และความนิยมและความสามารถในการจัดตั้งวางกฎเกณฑ์กติกากฎและตรากฎหมายก็ยังสืบเนื่องต่อมา แต่ปรากฏว่าบางที่กฎหมายและกฎเกณฑ์กติกากฎทั้งหลายได้กลายเป็นเพียงรูปแบบที่ไม่สนองเจตนารมณ์ที่เป็นตัวหลักการ จึงไม่ได้ผลสมความมุ่งหมายบ้าง ก่อผลข้างเคียงหรือผลพวงในทางลบที่บางครั้งร้ายแรงบ้าง ตลอดจนกลายเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ของบุคคล และกลุ่มคน หรือกลายเป็นเครื่องทำร้ายสังคมนั่นเอง

สภาพการณ์เช่นนี้ เป็นสิ่งที่นักนิติศาสตร์และผู้รับผิดชอบต่อสังคมโดยทั่วไปจะต้องรู้เท่าทันและระมัดระวังโดยไม่ประมาท เพราะการเป็นสังคมที่พัฒนาแล้ว (ตามความหมายสมัยใหม่ที่เน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจหรือด้านวัตถุ) ไม่เป็นหลักประกันว่าจะปลอดภัย และอาจเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สังคมต้องหมุนไปในวงจรของความเจริญแล้วก็เสื่อม

สหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่างของสังคมยุคปัจจุบัน ที่ภูมิใจตนว่าเป็นสังคมที่ถือหลัก rule of law แปลกันว่าหลักนิติธรรม คือปกครองกันด้วยกฎหมาย ถือกฎหมายเป็นใหญ่ (คือเป็นธรรมาธิปไตย ในระดับธรรมโดยบัญญัติ) ไม่มีใครอยู่เหนือกฎหมาย ทุกคน ทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ต้องอยู่ใต้บังคับของกฎหมายและได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายเสมอกัน

จะยกตัวอย่างปัญหากฎหมายกับสภาพการพัฒนาคนในสังคมอเมริกัน ซึ่งถือกันว่าเป็นสังคมที่พัฒนาก้าวไกลที่สุด มาเป็นข้อพิจารณาสัก ๓ กรณี

๑) **ปัญหาการแบ่งแยกผิว** เป็นตัวอย่างของการพยายามแก้ปัญหาด้วยกฎหมาย ในขณะที่ทางด้านจิตใจไม่มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่จะพัฒนาให้สอดคล้องกัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการพยายามเอากฎหมายที่เป็นรูปธรรมมารวมคนเข้าด้วยกันโดยรูปแบบ แต่ไม่มีเครื่องมือทางนามธรรมที่จะมารวมใจคน ผลก็คือสภาพสังคมอเมริกันที่ปัญหาการ

แบ่งแยกผิวยิ่งรุนแรง และความหวังในการแก้ปัญหาจึงเลื่อนกลางลงไปทุกที ขอให้ดูตัวอย่างคำกล่าวในหนังสือใหม่ๆ บางเล่มของชาวอเมริกัน เช่น

“ในที่สุด เราก็เลิกคติเบ้าหลอม (melting pot) ไปแล้ว”

(Naisbitt, 273)

“คนอเมริกันผิวดำ เป็นชาวอเมริกัน แต่กระนั้น เขาก็ยังมีชีวิตอยู่อย่างคนต่างด้าวในผืนแผ่นดินเดียวที่เขาอยู่จักนั้น . . . ดังนั้น อเมริกาจึงมองได้ว่าเป็นชน ๒ ชาติต่างหากจากกัน . . . การแบ่งแยกนั้นแผ่คลุมไปทั่วและขำเรกลึก” (Hacker, 4)

“สามสิบปีผ่านไปแล้ว หลังจากออกอกรัฐบัญญัติว่าด้วยสิทธิพลเมือง (Civil Rights Act) เราควรจะได้เห็นยุคใหม่แห่งความร่วมมือและความเข้าใจกัน . . . แต่การขจัดความแบ่งแยกด้วยกฎหมาย ได้นำไปสู่การรวมจิตใจเข้าด้วยกันอย่างที่ว่า ดร.คิง มุ่งหวังหรือเปล่า ความสมานสามัคคีมีมาให้เห็นเงาบ้างไหม . . . หรือว่าพวกเขายิ่งจมลึกลงไปในกลุ่มแห่งความโดดเดี่ยวและความไม่ไว้ใจกัน . . . ความรังเกียจผิวเป็นบาดแผลแห่งสังคมของเรา แต่แทนที่เราจะคอยดูแลให้แผลนั้นค่อยๆ หายไปอย่างช้าๆ เราก็เหมือนกับสัตว์อื่นๆ ซึ่งอดไม่ได้ที่จะคอยกัดแผลนั้น แผลก็เลยยิ่งเปิดกว้างมากขึ้น”

(Howard, 133-143)

๒) ปัญหาการทารุณเด็ก การทำทารุณกรรมต่อเด็กเป็นปัญหาใหญ่ที่แพร่หลายมานานในสังคมอเมริกัน และสังคมยังเจริญ ปัญหาที่ยังรุนแรงมากขึ้น หนังสือ *The Day America Told the Truth* กล่าวว่า

“คนที่เติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ทั่วอเมริกาทุก ๑ ใน ๖ คน เคยถูกทำการทารุณทางร่างกายในวัยเด็ก และเกือบเท่ากันนั้นคือ ทุก ๑ ใน ๗ คน สารภาพว่า เมื่อเป็นเด็กตนเคยถูกทำการทารุณกรรมทางเพศ”

(Patterson, 125)

แม้ว่าตามสถิติที่เป็นทางการ จำนวนเด็กที่มีในรายงานจะน้อยกว่าที่กล่าวนี้ เช่น ในปี ๒๕๓๖/๑๙๙๓ มีรายงานเด็กถูกทำทารุณ ๒,๘๒๕,๕๙๔ คน (*The American Almanac 1995-1996*, Table No. 347) คนที่ทำการทารุณส่วนมากก็คือคนใกล้ชิด เริ่มแต่พ่อแม่ของเด็กเอง

เมื่อปัญหาการทารุณเด็กแพร่หลายมากอย่างที่ว่านี้ จึงเกิดความจำเป็นที่ทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายมาป้องกันแก้ไขปัญหาและคุ้มครองเด็ก เช่น มีมาตรการในการลงโทษคนที่ทารุณเด็ก แต่กฎหมายที่ออกมาเป็นเหมือนดาบสองคม ในด้านดี ช่วยได้เพียงลงโทษคนที่ทำผิด และยับยั้งบางคนที่จะทำร้าย ช่วยบรรเทาปัญหาด้วยการกันกระแสน้ำไม่ให้สังคมเสื่อมโทรมลงไปกว่านั้นอีก (ซึ่งก็ไม่ได้ผลจริง)

แต่ในด้านผลเสีย กลายเป็นการทำลายบรรยากาศทางจิตใจ และความสัมพันธ์ในครอบครัว รวมทั้งเป็นการแทรกแซงกันขวางในกระบวนการอบรมเลี้ยงดูเด็ก เช่น เมื่อพ่อหรือแม่ตีหรือดูว่าเด็ก ซึ่งอาจยังไม่แน่ว่าเป็นการรุนแรงหรือไม่ เด็กอาจมองว่ารุนแรงหรือโกรธแล้วโทรศัพท์ไปแจ้งตำรวจ หรือเพื่อนบ้านได้ยินได้เห็นแล้วอาจโทรศัพท์ไปแจ้ง หรือเด็กไปโรงเรียนฟ้องครูแล้วครูโทรศัพท์ไปแจ้งตำรวจ เมื่อตำรวจมาจับพ่อแม่ไป พ่อแม่ถูกขัง หรือดำเนินคดีอยู่ แม้จะยังไม่ได้ตัดสินว่ามีความผิดจริงหรือไม่ ผลเสียก็เกิดขึ้นแล้ว (เช่น เคยมีกรณีที่พ่อตรอมใจผูกคอตายในห้องขังบ้าง พ่อแม่หลบหนีคดีทำให้กิจการงานต้องล้มเลิกไปบ้าง)

แม้แต่เมื่อยังไม่มีการณีเกิดขึ้น แต่บรรยากาศในบ้านที่ควรเป็นสภาพแห่งความรักความอบอุ่น ก็อาจจะกลายเป็นบรรยากาศแห่งความหวาดระแวงกัน พ่อแม่จะสั่งสอนลูกก็ต้องหวาดว่าอาจถูกจับถูกฟ้อง ลูกก็อาจมีท่าทีแบบพึ่งจ้องหาความผิดของพ่อแม่ หรือมองพ่อแม่เป็นคนละลายกับตน และไม่เกรงพ่อแม่ เพราะนึกว่ามีกฎหมายและเจ้าหน้าที่เป็นพวกของตน ดังนี้ เป็นต้น

๓) **ปัญหาการฟ้องเรียกค่าเสียหาย** วัฒนธรรมอเมริกันเน้นการพิทักษ์สิทธิส่วนบุคคล จึงพัฒนามาตรการที่จะป้องกันการละเมิดสิทธิของกันและกัน มาตรการสำคัญคือทางด้านกฎหมายเมื่อมีการละเมิดสิทธิกัน ก็จะมีการฟ้องเรียกค่าเสียหาย (v. = to sue; n. = suit)

เมื่อคนรักความเป็นธรรม เขาจึงพัฒนามาตรการทางกฎหมาย คือ การฟ้องเรียกค่าเสียหายนี้ขึ้นมาเพื่อรักษาความเป็นธรรมนั้นให้มีผลเป็นจริงและดำรงอยู่อย่างมั่นคง แต่เมื่อการรักความเป็นธรรมซึ่งเป็นสาระที่แท้เลื่อนกลางจางลงไป มาตรการทางกฎหมายที่เป็นรูปแบบภายนอกก็ค่อยๆ แปรความหมายไป คือแทนที่จะเป็นเครื่องมือของการคุ้มครองสิทธิเพื่อรักษาความเป็นธรรม ก็กลายเป็นว่าการฟ้องเรียกค่าเสียหายได้กลายเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์จากผู้อื่น

เวลานี้ การใช้มาตรการทางกฎหมายในการฟ้องเรียกค่าเสียหายมาเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ ได้แพร่หลายมากขึ้นในสังคมอเมริกัน เช่น ทนายความบางคนโฆษณาว่ารับปรึกษาและให้บริการทางกฎหมายฟรี แต่มีความหมายว่า ใครมีเรื่องราวกระทบกระทั่งกับคนอื่น เช่น เพื่อนบ้านพอจะเห็นทางฟ้องเรียกค่าเสียหายได้ ก็นำเรื่องมาปรึกษาทนายความๆ จะไม่คิดค่าบริการ ถ้าเห็นทางตั้งเป็นคดีได้ ก็ตั้งเป็นคดีฟ้องศาล และรับว่าความให้เปล่า แต่ถ้าชนะได้เงินชดใช้ค่าเสียหาย ก็แบ่งกับลูกความคนละครึ่ง ถ้าแพ้ก็แล้วไป

โดยวิธีนี้ ชาวบ้านที่เป็นลูกความก็เห็นว่าตนมีแต่ได้ไม่มีเสีย และเห็นเป็นวิธีหาเงินที่ได้ผลดี ก็ชอบใจ เลยจ้องหาเรื่องฟ้องเพื่อนบ้าน ทำให้คนอยู่กันด้วยความไม่จริงใจและหวาดระแวงกันมากขึ้น

เรื่องแบบนี้ที่เด่นมากอย่างหนึ่ง คือ คนไข้และญาติคนไข้คอยจ้องจับผิดแพทย์ที่รักษา เพื่อหาแง่ที่จะได้เงินด้วยการฟ้องเรียกค่าเสียหายจากแพทย์ ทำให้แพทย์เดือดร้อนมากขึ้น กระแสของค่านิยมนี้กำลังก้าวไป

ไกลมากขึ้นในสังคมอเมริกัน

ในสังคมไทยที่ไม่มีวัฒนธรรมแบบนี้ แต่มีวัฒนธรรมน้ำใจ ที่ประชาชนและคนไข้มองแพทย์เป็นผู้มีพระคุณ กรณีแบบนี้ก็ไม่มี แต่เมื่อสังคมหลงสมมติมากขึ้น การแพทย์กลายเป็นธุรกิจอย่างตะวันตกมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็จะตามมา กรณีเช่นนี้ก็จะเริ่มมีขึ้น ตอนแรกก็จะเป็นเพียงการฟ้องเพื่อพิทักษ์สิทธิ แต่ต่อไปเมื่อคุมกระแสไม่ได้ การฟ้องเพื่อหาเงินหารายได้ก็จะเกิดขึ้นและจะฟ้องฟูได้ด้วยเช่นกัน และก็จะไม่เฉพาะในวงการธุรกิจการแพทย์เท่านั้น แต่อาจจะแผ่ไปครอบงำกิจการทุกอย่างของสังคมเลยทีเดียว

จึงเป็นเรื่องที่เรียกร้องการพัฒนาคนอย่างยิ่ง และหมายถึงการที่ต้องพัฒนาคนนั้นให้ทันการณีกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้ด้วย

กฎหมายหรือกฎสมมติของมนุษย์เป็นคุณ เมื่อมันเป็นเครื่องมือสนองความต้องการธรรม

แต่เมื่อความต้องการธรรมเลื่อนกลางจางหาย กฎหมายก็อาจกลายเป็นเครื่องมือสนองความปรารถนาส่วนตัวของบุคคล ที่อาจจะตรงข้ามกับธรรม เช่น เป็นเครื่องมือของการแสวงหาผลประโยชน์ของตน หรือการกลั่นแกล้งทำร้ายผู้อื่น

กฎหมายหรือกฎสมมติของมนุษย์มีกำเนิดขึ้น เพื่อช่วยสนับสนุนธรรมหรือกฎแท้ของธรรมชาติ ให้ปรากฏผลเป็นจริงหนักแน่นในสังคมมนุษย์ แต่เมื่อคนแปลกแยกจากความจริงแท้แห่งธรรม หรือหลงลืมมองข้ามไป เข้าไม่ถึงธรรมแล้ว กฎหมายหรือกฎสมมติของมนุษย์นั้นก็เลื่อนลอยคลาดเคลื่อนจากคุณค่าที่แท้จริง และกลับกลายเป็นเครื่องทำลายสังคมมนุษย์เสียเอง

เมื่อมีการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาภายในตัวคน ทำให้คนมีความสามารถภายในที่จะควบคุมและนำพฤติกรรมของตนไปในทางที่ถูกต้องดีงาม สังคมจะต้องการกฎหมายเพียงเพื่อมาช่วยจัดสรรสภาพแวดล้อม โอกาส

และบรรยากาศ ที่จะอุดหนุนความมั่นคงแห่งพฤติกรรมที่ถูกต้องตั้งมานั้น

แต่ถ้าจิตใจและปัญญาไม่ได้รับการพัฒนา คนไม่มีความสามารถ ภายในที่จะควบคุมและนำทางพฤติกรรมของตนให้ถูกต้อง ก็จะต้องเพิ่ม มาตรการควบคุมจากภายนอกด้วยการบัญญัติกฎหมายมาบังคับควบคุม คนมากขึ้นๆ พร้อมทั้งลงโทษหนักหนารุนแรงขึ้นๆ จนในที่สุดกฎหมายก็จะ หมดความหมาย สังคมก็จะเสื่อมสลาย และชีวิตก็จะไม่อาจบรรลุจุดหมาย แห่งประโยชน์สุขและอิสรภาพที่แท้จริง

อย่างไรก็ตาม ด้วยปัญญาที่เชื่อมโยงกฎสมมติของมนุษย์เข้ากับกฎ แห่งของธรรมชาติได้ และจัดวางกฎหมายที่เป็นกฎสมมติของมนุษย์ให้เป็น เครื่องเกื้อหนุนผลที่มุ่งหมายแท้จริงตามกฎธรรมชาติ ให้กฎหมายและการ ปกครองเป็นเครื่องรองรับและเชิดชูธรรม ตั้งอยู่บนฐานแห่งธรรมและมี จุดหมายเพื่อธรรม พร้อมทั้งจัดตั้งวางระบบแบบแผน ที่เอื้อโอกาสให้คน พัฒนาตนให้สามารถได้รับประโยชน์สูงสุดจากความจริงแท้คือธรรมนั้น ด้วยปรัชญาญาณและปฏิบัติการเช่นนี้ นิติศาสตร์ก็จะช่วยชีวิตมนุษย์ ช่วย สังคม และช่วยโลกได้

อาตมภาพได้พูดมาในเรื่อง “นิติศาสตร์แนวพุทธ” แม้ว่าจะไม่ได้ ตอบคำถามโดยตรง แต่ก็ได้กล่าวแล้วว่าขอฝากไว้ให้พิจารณาในหลัก ต่างๆ ที่พูดไปแล้ว และก็อาจจะให้ท่านผู้ฟังได้ตอบเองด้วย

ขออนุโมทนาท่านอัยการสูงสุด ที่ได้มีกุศลเจตนาดำรินิมนต์อาตมภาพ มาพูด พร้อมทั้งท่านผู้ทรงคุณวุฒิ และท่านผู้สนใจใฝ่ธรรมทุกท่านที่มา ร่วมฟัง ขอกุศลเจตนาของท่านจงเป็นปัจจัยแห่งความสุขและความเจริญ งามอกงาม ขอทุกท่านจงเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีกำลังกาย กำลังใจ กำลัง ปัญญา ที่จะช่วยกันปฏิบัติกิจหน้าที่ในการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงาม ยิ่งขึ้นไป โดยทั่วกันทุกท่าน

บรรณานุกรม

ก. คัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่อ้างอิงในคำบรรยายนี้ คือ

๑. *พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ* มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๓ ชุด ๔๕ เล่ม
- ระบบอ้างอิง คือ *เล่ม/ข้อ*
๒. *อรรถกถา และ ฎีกา* ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หลาย พ.ศ.
- ระบบอ้างอิง คือ *เล่ม/หน้า*

ข. หนังสืออื่นๆ

- ปยุตฺโต, พระธรรมปิฎก ป. อ. วินัย: *เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด*. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙.
- Gore, Senator Albert A. *Earth in the Balance*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1992.
- Hacker, Andrew. *Two Nations*. New York: Charles Scribner's Sons, 1992.
- Howard, Philip K. *The Death of Common Sense*. New York: Random House, Inc., 1994.
- Joshi, Lalmani. *Studies in the Buddhistic Culture of India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1987.
- Naisbitt, John. *Megatrends*. New York: Warner Books, Inc., 1984.
- Patterson, James, and Kim, Peter. *The Day America Told the Truth*. New York: Penguin Books USA Inc., 1992.
- Rolston, Holmes. *Environmental Ethics*. Philadelphia: Temple University Press, 1988.
- Walker, Benjamin. *Hindu World*. 2 vols. London: George Allen & Unwin Ltd., 1968.

รัฐศาสตร์แนวพุทธ

ตอน

จริยธรรมนักการเมือง*

เริ่มแรก ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า "จริยธรรม" จริยธรรมในที่นี้มีใช้หมายถึงจริยธรรมในความหมายแคบๆ ตามที่เราใช้กันปัจจุบันแบบตะวันตก ซึ่งเน้นที่พฤติกรรมทางสังคม แต่จริยธรรมในความหมายทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การดำเนินชีวิต หรือกระบวนการแห่งชีวิตที่ดำเนินไปทั้งหมด คือความเป็นอยู่ การแสดงออก ความรู้สึกนึกคิด และคุณสมบัติต่างๆ ทั้งจิตใจ ทั้งปัญญา ทั้งพฤติกรรม

ในที่นี่เราพูดถึงถึงพฤติกรรมของนักการเมือง เมื่อพูดถึงจริยธรรมในระดับของคนชั้นนำอย่างนักการเมืองนี้ ก็ขอข้ามเรื่องจริยธรรมสามัญสำหรับคนทั่วไป ซึ่งถือว่าทุกคนควรจะมีเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว อย่างเรื่องของการมีศีล ๕ การไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายร่างกาย ไม่ทำลายชีวิตผู้อื่น การไม่ละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น การไม่ประพฤติดินทางเพศ การไม่พูดเท็จ โกหกหลอกลวง การไม่ดื่มสุรายาเมา สิ่งเสพติด และการงดเว้นอบายมุข เหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องของจริยธรรมพื้นฐาน ซึ่งทุกคนควรมีอยู่แล้ว

---

* ข้อคิดสั้นๆ พูดไว้ใน พ.ศ. ๒๕๔๒

เพราะฉะนั้น ในระดับของนักรการเมือง ถือว่าต้องมีจริยธรรมพื้นฐานสำหรับคนทั่วไปอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องพูดถึงอีก แต่เมื่อพูดถึงจริยธรรมของนักรการเมือง จะหมายถึงการดำเนินชีวิต ความรู้สึกนึกคิด จิตใจ และสติปัญญา ของผู้ที่จะไปบริหารบ้านเมือง หรือเป็นผู้นำของประชาชนที่จะพาประเทศชาติบ้านเมืองไปสู่ความเจริญงอกงามและสันติสุข

ปัญญาที่รู้เข้าใจจุดหมายของงานการเมือง

เบื้องต้น เมื่อพูดถึงจริยธรรมของนักรการเมือง ก็ต้องพูดถึงจุดหมายของงานการเมือง เช่น การบริหาร การปกครอง หรือการดำเนินกิจการงานสาธารณะต่างๆ ที่เกี่ยวกับประเทศชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องรู้คือเป็นเรื่องทางด้านปัญญา

พูดกันง่ายๆ ว่า จุดหมายของงานการเมือง ก็คือ การที่จะบริหารกิจการหรือปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ให้ประชาชนอยู่ดีกินดีเป็นต้น แต่อย่างนี้ยังไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริง

อะไรคือจุดหมายที่แท้จริง เราจะต้องมองลึกลงไปว่า ธรรมดาชีวิตของคนเราก็ดี สังคมก็ดีนั้น มีจุดหมายของมันเองอยู่แล้ว คือชีวิตต้องการความเจริญงอกงาม ความเป็นสุข หรือการที่ชีวิตนั้นจะต้องพัฒนาให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป สังคมก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีจุดหมายที่จะทำการสร้างสรรค์ เช่นมีอารยธรรมที่เจริญก้าวหน้าเป็นต้น

การบริหารบ้านเมืองที่ช่วยให้สงบสุข หรือให้ราษฎรอยู่ดีกินดีนั้น ความจริงก็เพื่อมาเป็นสภาพเอื้อให้แก่การก้าวไปสู่จุดหมายของชีวิตและจุดหมายของสังคมที่พูดไปแล้วนั้นอีกชั้นหนึ่ง

หมายความว่า จุดหมายของการเมือง หรืองานการเมืองนั้น คือ เพื่อสร้างสภาพเอื้อ ที่จะช่วยให้ชีวิตและสังคมพัฒนาไปสู่จุดหมายของมัน

ที่พูดอย่างนี้มีความสำคัญมาก เพราะถ้าเราไม่มองอย่างที่ว่านี้ เราก็จะมองไปตัน เช่นเป็นนักปกครองก็คิดแค่เพื่อให้บ้านเมืองร่มเย็น

เป็นสุข อยู่กันเรียบร้อย แล้วก็จัดการบ้านเมืองให้สงบเท่านั้น ซึ่งบางทีก็ทำให้การปกครองไปเน้นเรื่องอำนาจ หรือมีเจตน์เจตอย่างน้อยก็จะทำให้บ้านเมืองนั้น อยู่ในวังวนของความเจริญและความเสื่อม

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีความสามารถบริหารบ้านเมืองดี ประชาชนอยู่ดีกินดี มีความพร้อมพร้อมทางเศรษฐกิจแล้ว คนก็ลุ่มหลงเพลิดเพลินหันไปหมกมุ่นในการเสพบริโภค การบำรุ้งบำเรอ แล้วก็ละเลิงมัวเมา สังคมก็เสื่อมลง

ที่จริงนั้น ผู้บริหารประเทศชาติ และนักการเมืองโดยทั่วไป จะต้องจัดการงานบ้านเมืองนั้นเพื่อให้เกิดสภาพเอื้ออย่างที่ว่าเมื่อก็ คือ คำนึงอยู่เสมอว่า งานการที่เราทำหรือการที่จะบริหารกิจการบ้านเมืองนั้น ก็เพื่อให้ชีวิตและสังคมได้สภาพที่เกื้อหนุนต่อการที่จะก้าวไปสู่จุดหมาย เช่น ให้คนมีโอกาสพัฒนาชีวิตในทางจิตใจ และทางปัญญา สังคมสามารถพัฒนาศิลปวัฒนธรรม มีการสร้างสรรค์ต่างๆ เจริญในอารยธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป มิใช่เป็นจุดหมายปลายทางที่เพียงว่า ให้ชีวิตและสังคมอยู่กันสบายแล้วก็จบ ถ้าเป็นอย่างนั้นก็จวน

เมื่อเข้าใจถึงจุดหมายของการเมืองและการปกครอง ตลอดจนการบริหารกิจการต่างๆ แล้ว ก็จะต้องใช้ปัญญาศึกษาให้มากขึ้น คือ ไม่ใช่หยุดอยู่แค่ที่รู้เข้าใจถึงจุดหมายของการเมืองการปกครอง เพื่อให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ประชาชนอยู่ดีกินดี แต่จะต้องคำนึงต่อไปว่า อะไรคือจุดหมายของชีวิต อะไรคือจุดหมายของสังคม ที่เขาควรจะก้าวต่อไป แล้วก็ไปเกื้อหนุนหรือหนุนนำให้ชีวิตและสังคมเจริญงอกงาม ไปสู่จุดหมายอย่างนั้น อันนี้เป็นด้านปัญญา

จิตใจที่มุ่งมั่นต่อจุดหมายและใฝ่ดีต่อสังคม

พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่งคือ *ด้านจิตใจ* ภาวะด้านจิตใจที่คู่กับความรู้อุบายความเข้าใจในจุดหมายของการเมืองการปกครองและการบริหารงานแผ่นดินนี้ ก็คือจิตใจที่ใฝ่ปรารถนาอยากจะทำบรรลุจุดหมายนั้น

ความอยากนี้เป็นจุดสำคัญ เป็นแรงจูงใจ และเป็นพลังที่จะผลักดันให้กับการเมืองก้าวไปในจริยธรรม ที่เป็นวิถีแห่งชีวิตและหน้าที่การงานของตน ยิ่งความใฝ่ปรารถนาหรือความอยากตัวนี้แรงเข้มเท่าไร ก็ยิ่งได้ผลเท่านั้น แต่ในทางตรงข้าม ถ้าขาดตัวความใฝ่ความอยากความปรารถนาต่อจุดหมายนี้แล้ว ก็พร้อมที่จะเขวได้ทันที

ในที่นี้จะขอพูดถึงเรื่องของแรงจูงใจ คือความอยากความใฝ่ปรารถนา ซึ่งในเบื้องต้นจะต้องแยกเป็น ๒ อย่าง

ความอยากประเภทที่ ๑ คือความอยากที่เราพึงมีต่อสิ่งนั้นๆ เอง ได้แก่อยากให้สิ่งนั้นๆ มั่งคั่ง หรือให้มันเจริญก้าวหน้าองงาม พุดง่ายๆ ว่า "อยากให้มันดี" เช่นอยากให้ประชาชนมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข อยากให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้ามั่นคง มีความร่มเย็นเป็นสุข ไม่ว่าจะทำงานใดหรือสิ่งใดก็ตาม ก็มีความใฝ่ปรารถนาให้งานนั้นสิ่งนั้นดีที่สุดในสมบูรณ์ที่สุดของมัน เป็นความปรารถนาต่อสิ่งนั่นเอง

ส่วนความอยากประเภทที่ ๒ นั้น ตรงข้าม คือ ความปรารถนาความอยาก ที่โยงเข้ามาหาตัวตน อยากเพื่อตนเอง คืออยากได้อยากเอาอยากให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ก็เพื่อให้สิ่งนั้นอำนวยผลประโยชน์ให้แก่ตน ความอยากประเภทนี้ เรียกว่า*ตนหา*

ความอยากประเภทที่หนึ่ง เป็นความอยากที่เป็นกุศล มีชื่อเฉพาะว่า *นันทะ* พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความอยาก ที่เรียกว่าฉันทะนี้ เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม หรือเป็นแสงอรุณ และเป็นจุดเริ่มที่สำคัญของวิถีชีวิตที่ดี

นักการเมืองจะต้องมีฉันทะตัวนี้ คือต้องมีความอยากความใฝ่ปรารถนาที่ดีต่อสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งในที่นี้ก็คืองานการเมือง เริ่มด้วยความใฝ่ปรารถนาต่อจุดหมายของการเมืองการปกครองที่ว่ามาแล้ว นั้น มีความมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว อยากให้จุดหมายนั้นสำเร็จผลอย่างแท้จริง

ความอยาก ๒ ประเภทนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เรียกว่าเป็นตัวตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยวว่า นักการเมืองจะเดินไปในจริยธรรมได้หรือไม่

ความอยากประเภทหลัง ที่โยงเข้ามาหาตัวเองนี้ เรียกง่ายๆ ว่า **ความเห็นแก่ตัว** แยกย่อยเป็น ๓ อย่าง

๑. ความอยากเพื่อตัวเองจะได้จะเอา เช่น ความอยากได้ผลประโยชน์ ความอยากได้รับการบำรุงบำเรอ ความอยากเสพบริโภคนิยม เรียกว่า **ตัณหา**

๒. ความอยากให้ตัวเองยิ่งใหญ่ ความอยากได้อำนาจ เรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า **มานะ**

๓. ความอยากที่ต้องการสนองความยึดถือของตัวเอง ตัวเองยึดถืออย่างไรก็จะต้องให้เป็นอย่างนั้นให้ได้ รวมทั้งความคลั่งลัทธิและการยึดถืออุดมการณ์อย่างรุนแรง ทั้งหมดนี้เรียกว่า **ทิฏฐิ**

ข้อที่ ๓ คือ ทิฏฐินี้ต้องระวังแยกให้ดี ทิฏฐิเป็นการยึดถือติดอยู่กับความเชื่อและเอาความเชื่อของตนเองเป็นความจริง ซึ่งตรงข้ามกับการเอาความเชื่อเป็นเครื่องช่วยในการเข้าถึงความจริง อันจะต้องคอยพิจารณาตามดูโดยคำนึงถึงผลต่อความดีงามประโยชน์สุขของประชาชนหรือของชีวิตและสังคม

ถ้าคนตกอยู่ใต้ความอยากประเภทหลัง ที่เรียกว่าตัณหา มานะ และทิฏฐิแล้ว สันติสุขก็เกิดขึ้นไม่ได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีแรงจูงใจเบื้องต้น ที่เรียกว่าความอยากที่เป็นกุศล คือฉันทะนี้ ความอยากที่เรียกว่าฉันทะ ซึ่งเป็นตัวเริ่มต้นที่จะนำเข้าสู่จริยธรรม ซึ่งจะต้องแยกให้เห็นชัดลงไป อย่างที่กล่าวเมื่อกี้ว่า

ฉันทะ คือความอยากต่อสิ่งนั้นๆ เพื่อความดีงามหรือความสุขเป็นต้นของสิ่งนั้นๆ คนนั้นๆ เอง ถ้าพูดง่ายๆ ก็คือ ความอยากให้มันดี ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับอะไร ทำอะไร ก็อยากให้สิ่งนั้นมันดี หรือดีที่สุดของมัน

เมื่ออยากให้มันดี ก็จะต้องก้าวต่อไป คือ อยากทำให้มันดี เพราะว่า เมื่ออยากให้มันดี แต่ถ้ามันยังไม่ดี ก็อยากทำให้มันดี แล้วก็จะก้าวต่อไปอีกว่า เมื่ออยากทำให้มันดี ก็ต้องรู้ว่าทำอย่างไรมันจึงจะได้ คืออยาก **รู้** ซึ่งนำไปสู่การศึกษา การหาความรู้ การพัฒนาสติปัญญา ฉะนั้น ความอยากให้มันดี หรือ **ใฝ่ดี** กับความอยาก **รู้** หรือ **ใฝ่รู้** จึงเป็นความหมายสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าฉันทะ

จะมองเห็นความแตกต่างกันได้ชัดเจนว่า ถ้าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ด้วยความอยาก ๒ ประเภทนี้ จะมีผลต่างกันอย่างไร คือเข้าไปเกี่ยวข้องกับอะไร โดยอยากให้มันดี กับเข้าไปเกี่ยวข้องกับอะไร โดยอยากให้มันอำนวยความสะดวกประโยชน์ให้แก่ตน

ถ้าเกี่ยวข้องกับสิ่งใดๆ โดยอยากให้มันดี ก็แน่นอนว่า จะมีจริยธรรม เพราะนี่คือจุดเริ่มของจริยธรรม

ต่อจากนั้นเราก็จะคิด เราก็จะพยายาม เราก็จะทำการต่างๆ เพื่อให้สิ่งนั้นมันดี เพื่อให้ผลดีเกิดแก่สิ่งนั่นเอง

ฉันทะนี้ใช้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งกับคน หรือประชาชน แต่ถ้านำมาใช้กับคนหรือประชาชน คำว่าอยากให้มันดี จะมีความหมายเน้นไปที่ความอยากให้เขามีความสุข คืออยากให้เขามีชีวิตที่ดีงาม ตลอดจนมีความสุข ความอยากให้มันดีที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อคนหรือต่อประชาชนนี้ มีศัพท์เรียกพิเศษว่า **เมตตากรุณา**

ฉะนั้น เมตตากรุณา ก็คือฉันทะ หรือความอยากความใฝ่ดีนั่นเอง ที่แสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์ นักการเมืองการปกครองจำเป็นจะต้องมีความใฝ่ดีปรารถนาดี อยากให้มันดีอันนี้ ต่อชีวิตของเพื่อนมนุษย์ หรือต่อประชาชน

เนื่องจากความมุ่งหมายของการปกครอง ในที่สุดก็ไปรวมที่ประชาชน คือการที่จัดการบ้านเมืองให้ดี และดำเนินกิจการต่างๆ ให้ได้ผลดีนั้น ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน ดังนั้น ท่าทีแห่งจิตใจของนักการเมืองต่อประชาชน จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่ง เริ่มแต่ว่านักการเมืองมองประชาชนด้วยสายตาอย่างไร อย่างน้อยคือมองเพื่อจะเอาจากประชาชน หรือมองเพื่อจะทำให้แก่ประชาชน

การมีเมตตากรุณา ก็ทำนองเดียวกันฉันทะ คือ เมื่อมีฉันทะก็อยากให้สิ่งที่ดีนั้นไปเกี่ยวข้องกับดีงามสมบูรณ์ เมื่ออยากให้มันดี ก็อยากทำให้มันดี และเมื่อทำให้มันดีได้แล้ว ก็สมใจตัว เกิดความพึงพอใจ คือมีความสุข

เมื่อมีเมตตากรุณาคือรักประชาชน ก็อยากให้ประชาชนเป็นอยู่ดีมีความสุข *อยากเห็นประชาชนมีความสุข* แล้วก็อยากทำให้ประชาชนมีความสุข และเมื่อทำให้ประชาชนมีความสุขได้แล้ว ก็เกิดความพึงพอใจมีความสุข

ถ้านักการเมืองมีจิตใจใหญ่กว้างจริงๆ เป็นนักการเมืองที่แท้ ก็คือจะทำงานเพื่อบ้านเมือง อย่างแท้จริง ใจอยู่ที่นั่น ไม่คิดถึงตัวเอง ก็จะอยากเห็นประชาชนมีความสุขด้วยใจจริง จนกระทั่งเหมือนกับ *เอาความสุขของตนไปฝากไว้กับประชาชน* เหมือนกับต้องพูดว่า "ข้าพเจ้าจะมีความสุขได้ ต่อเมื่อได้เห็นประชาชนอยู่ดีมีความสุข" ถ้านักการเมืองมีความรู้สึกอย่างนี้ด้วยความจริงใจ ก็เรียกว่ามีจิตใจอย่างมหาบุรุษ

ธรรมมาธิปไตย เป็นแก่นจริยธรรมของประชาธิปไตย

ที่พูดเรื่องนี้ยืดยาว ก็เพราะต้องการย้ำให้มาก เนื่องจากเป็นจุดตัดสินใจที่กล่าวแล้ว ถ้าขาดความเฝ็ดหรืออยากให้มันดีอันนี้ ก็จะไปมีความอยากที่ตรงกันข้าม อย่างที่กล่าวแล้ว คืออยากได้ผลประโยชน์

อยากใหญ่ อยากโต อยากมีอำนาจ อยากให้อะไรๆ ต้องเป็นไปตามความ
ยึดถือของตัว ซึ่งจะตรงกันข้ามกับจริยธรรม

ถ้าถูกตำหนิ มานะ หรือทิฐิ ครอบงำ ก็แน่นอนว่าจริยธรรมเดิน
ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจะต้องมีการพัฒนาความอยากให้มันดี และอยากทำให้
มันดีนี้ให้เข้มข้น แรงกล้า ให้เป็นไปอย่างมุ่งมั่นที่สุด ให้ฝังลึกลงไป
ประจำอยู่ในจิตใจให้ได้

เมื่อมีความใฝ่ดีอยากให้มันดี บรรณาธิปไตยสนุ่สแก่ประชาชน
และแก่บ้านเมืองอย่างนี้แล้ว ความบรรณาธิปไตยก็จะแผ่ขยายลึกซึ้งและ
ครอบคลุมทั่วไป ซึ่งพูดด้วยคำสั้นๆว่า ความอยากให้ธรรมเกิดขึ้น หรือ
ความใฝ่ธรรม คือ อยากให้ธรรม ความดี ความงาม ความจริง ความถูก
ต้อง เกิดมีขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่และตรงจุดหมาย

เพราะการที่มนุษย์มีการปกครอง มีการงานบ้านเมืองต่างๆ นี้ ก็
เพื่อให้เกิดมีธรรมขึ้นในสังคมมนุษย์ หรือเพื่อดำรงธรรมให้คงอยู่

"ธรรม" นี้พูดง่ายๆ ก็อย่างที่กล่าวแล้วว่า คือความจริง ความถูก
ต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่จะให้เกิดความ
ดีงาม ความถูกต้องเหล่านี้

การที่เราจัดตั้งวางหลักการต่างๆ เช่น หลักการทางรัฐศาสตร์ หลัก
การทางนิติศาสตร์ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ หรือหลักการในเรื่องใดๆ
ก็ตาม ก็เพื่อให้มีเกณฑ์มีมาตรฐานในการที่จะดำเนินงานเพื่อสร้างสรรค
ทำให้เกิดความดี ความงาม ความถูกต้อง และประโยชน์สุขที่แท้นั้น

เมื่อเราต้องการความดีงามประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง เราก็ต้อง
ยึดถือหลักการเหล่านี้ ซึ่งเรียกด้วยคำสั้นที่สุดคำเดียวว่า "ธรรม" เพราะ
ฉะนั้น นักการเมืองจะต้องมีจริยธรรมสำคัญขั้นต่อไป ต่อจากความอยาก
ที่ถูกต้อง หรือความใฝ่บรรณาธิปไตย ที่เรียกว่าฉันทะนั้น ก็คือการที่จะต้อง
ยึดถือธรรมเป็นใหญ่ ที่ทางพระเรียกว่า ธรรมาธิปไตย

ถ้าคนเราไม่ถือธรรมเป็นใหญ่ คือไม่ถือหลักการ ไม่เอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้เป็นมาตรฐาน เป็นใหญ่ หรือเป็นที่ยึดถือ ก็จะเอนเอียงหรือเขวออกไป กลายเป็นยึดถือเอาตัวตนเป็นใหญ่ เอาผลประโยชน์เป็นใหญ่ หรือเอาคะแนนนิยมเป็นใหญ่ เป็นต้น

ถ้าถือเอาตัวตน ผลประโยชน์ของตน ความยิ่งใหญ่ อำนาจของตน เป็นต้น เป็นใหญ่ ก็เรียกว่า *อัตตาทิปไตย*

ถ้าถือเอาความนิยม การเอาอกเอาใจกัน ความชอบใจพึงพอใจของคนจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงหลักเกณฑ์กัน ก็เรียกว่าเป็น *โลกาทิปไตย*

ผู้เป็นนักปกครอง เป็นนักการเมือง เป็นนักบริหาร ต้องถือเป็นเรื่องสำคัญว่า ตอนนี้จะออกสู่ภาคปฏิบัติ ต้องตั้งหลักก่อน การที่จะตั้งหลัก ก็คือ จะต้อง *ยึดถือธรรมเป็นใหญ่* คือถือหลักการ กฎกติกา กฎหมาย ถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล ประโยชน์สุขที่แท้ เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน

เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และยึดถือตามหลักการ กฎกติกา รวมทั้งกฎหมาย ก็จะไม่เอนเอียงไปข้างไหน ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก ไม่เห็นแก่คะแนนนิยม เป็นต้น และจะมีความชัดเจนในการทำงาน

หลักการ ต้องสนองความมุ่งหมาย

จะต้องย้ำไว้ว่า หลักการนั้นคู่กับความมุ่งหมาย อย่างที่ภาษาพระเรียกว่า *ธรรมะ* คู่กับ *อัตถะ*

งานการของชีวิตและสังคมต้องมีจุดหมาย หรือประโยชน์ที่ต้องการ แต่การที่จะบรรลุจุดหมายนั้นได้ ก็ต้องทำหรือปฏิบัติการให้ถูกต้อง คือทำเหตุให้ตรงพอดีที่จะให้ผลที่ต้องการนั้นเกิดขึ้น คือการกระทำ

หรือปฏิบัติการที่ถูกต้องตามความจริงแห่งความเป็นเหตุเป็นผล เราจึงวางหลักต่างๆ แห่งการกระทำขึ้น ดังที่เรียกว่า **หลักการ**

หลักการเป็นฐานแห่งปฏิบัติการ ที่จะนำไปอย่างถูกต้องสู่จุดหมาย เราวางหลักการที่เป็นธรรมไว้เพื่อเป็นฐานที่จะปฏิบัติการให้บรรลุจุดหมายที่ชอบธรรม หลักการก็สนองจุดหมาย และจุดหมายก็อาศัยหรืออิงอยู่กับหลักการ

เราถือกันว่า มนุษย์เราจะต้องเป็นอยู่และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามหลักการ หรืออย่างมีหลักการ ชีวิตและสังคมของเรา จึงจะดำรงอยู่ด้วยดี และได้ประสบผลดี ตามความมุ่งหมาย

อย่างไรก็ดี จะต้องระวังอยู่เสมอ ให้ทั้งสองอย่างคือหลักการกับความมุ่งหมายนี้ คู่ไปด้วยกัน มิฉะนั้นอาจเกิดความผิดพลาด

บางทีเพลินไป ยึดถือแต่หลักการ ลืมนึกถึงความมุ่งหมาย ในแง่หนึ่งอาจเป็นคนหนักแน่น แต่ก็จะติดอยู่กับที่ วนเวียนอยู่กับหลัก ไม่เดินหน้าไปไหน

โดยเฉพาะผู้นำ จะต้องมีความชัดเจน และเป็นคนที่มีความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อจุดหมาย คำนึงอยู่เสมอถึงสิ่งที่จะต้องทำให้สำเร็จ

การมี**จุดหมายที่ชัดเจน** ทำให้บริหารและดำเนินกิจการอย่างมีทิศทางเด่นชัด และทำให้มีพลังเข้มแข็งจริงจัง แล้วหลักการก็จะสนองจุดหมายนั้น ทำให้เดินหน้าไปอย่างมั่นคง

แต่ถ้ามีจุดหมายโดยไม่มีหลักการ ก็อาจจะกลายเป็นคนเลื่อนลอยได้แต่หวัง โดยไม่มีหลักประกันที่จะทำให้สำเร็จ

นอกจากหลักการ และจุดหมายแล้ว ในการปฏิบัติ ที่จะเชื่อมโยงจากหลักการให้ถึงจุดหมาย ก็ควรมีวิธีการที่ฉลาดด้วย วิธีการนั้นอาศัยหลักการเป็นฐาน ผู้ฉลาดจะจัดสรรวิธีการต่างๆ เพื่อปฏิบัติให้บรรลุจุดหมาย เราจึงต้องการวิธีการที่ดีด้วย

บางลัทธิถือว่า วิธีการใดก็ตาม ไม่ว่าจะดีหรือร้าย จะนุ่มนวลหรือรุนแรง ถ้าทำให้สำเร็จผลบรรลุจุดหมายได้ ก็ถือว่าดี แต่ในทางพุทธศาสนาสอนว่า เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่ดี วิธีการต้องชอบธรรมด้วย

คนที่จะใช้วิธีการที่ดี เพื่อบรรลุจุดหมายที่ดีได้นั้น ถูกจำกัดขอบเขตให้แคบเข้า ทำงานได้ยากลำบากกว่าคนที่ไม่คำนึงถึงวิธีการว่าจะชอบธรรมหรือไม่ จะต้องมีสติปัญญาความสามารถพิเศษจริงๆ จึงจะทำได้สำเร็จ

ในที่สุด หลักการที่ติงามชอบธรรม จะเป็นตัวจำกัดให้เราต้องปฏิบัติตามวิธีการที่ชอบธรรม เพื่อบรรลุจุดหมายที่เป็นธรรม

รักษารธรรม คู่กับอารักขาประชาชน

เมื่อมีธรรมาธิปไตยเป็นหลัก ตั้งตัวอยู่ในหลักได้แล้ว ต่อแต่นี้ก็ก้าวออกไปในการทำงาน อย่างที่กล่าวแล้วว่า จุดหมายของการงานทางด้านการเมืองนั้น เป็นเรื่องเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน คือ สร้างสภาพเอื้อและหนุนนำให้ชีวิตและสังคมสามารถพัฒนาก้าวหน้าไปสู่จุดหมายของมันอีกชั้นหนึ่ง

การที่จะสร้างสภาพเอื้อนี้ขึ้นมา นั้น เบื้องต้นก็อย่างที่กล่าวแล้ว คือ ประชาชนจะต้องอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มี ความเดือดร้อน สังคมมีความมั่นคงปลอดภัย และมีสิ่งที่เรียกว่า ความ เป็นธรรม

เพราะฉะนั้น หน้าที่ของนักการเมือง โดยเฉพาะผู้ทำหน้าที่ทางด้านการปกครอง ก็คือ การที่จะจัดการบำรุงรักษา ให้ความคุ้มครองปกป้องโดยชอบธรรม ที่ท่านใช้คำว่า *ธรรมิการักขา* คืออารักขาที่เป็นธรรม

สำหรับข้อที่ ๒ นี้ ตามหลักเดิมแยกรายละเอียดออกไปมาก ให้เห็นว่า มีคนกลุ่มใดประเภทไหนบ้างที่ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องเอาใจใส่ให้การคุ้มครองปกป้องรักษา เช่น อาจจะแยกเป็นข้าราชการประจำ ข้าราชการ

ราชการการเมือง ข้าราชการทหาร ข้าราชการพลเรือน ชาวบ้านทั่วไป คนที่ประกอบการอาชีพ ผู้ทรงศิลปะวิทยา พ่อค้าวาณิช สมณพราหมณ์ ชาวชนบท ตลอดจนคนที่อยู่ชายแดน และสัตว์บกสัตว์น้ำ

นอกจากคุ้มครองรักษาให้อยู่ดีมีนคงปลอดภัยแล้ว ก็ยังต้องช่วย เกื้อหนุนให้เขาสามารถทำสิ่งที่ดีงาม ทำการสร้างสรรค์ ก้าวหน้าไปได้ใน กิจการต่างๆ

หากคุ้มครองรักษาประชาชนไม่ได้ ให้ความเป็นธรรม ให้โอกาสแก่ ความเจริญงอกงามของชีวิตและสังคมไม่ได้ งานการเมืองการปกครองก็ เรียกได้ว่าจะล้มเหลว เพราะว่าข้อนี้แหละ เป็นหลักพื้นฐานในการสร้าง สภาพเอื้อ หรือสร้างโอกาสให้แก่ชีวิตและสังคมที่จะก้าวหน้าไปสู่จุด หมายของมัน

ข้อต่อไปในด้านตรงข้าม นอกจากส่งเสริมคุ้มครองป้องกันแล้ว ก็ จะต้องระวัง ปรามปราม แก้ไขปัญหาต่างๆ ไม่ให้มีสิ่งที่จะมาขัดขวางไม่ ให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข คือการกระทำทั้งหลายที่ไม่ชอบธรรม ที่ทำให้เกิด ความเดือดร้อน ที่เป็นผลเสียแก่ชีวิตและสังคม

ข้อที่ ๓ นี้เรียกว่า *ธรรมการนิเสธนา* แปลว่า แก้ไขป้องกัน กำราบปรามการกระทำที่ไม่เป็นธรรม และไม่ชอบธรรม ตั้งแต่ใจ ผู้ร้าย อาชญากรรม ความอยุติธรรมทุกรูปแบบในสังคม ตลอดจนสิ่งที จะก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางจิตใจ และความเสื่อมถอยทางปัญญา

ปัจจัยดี คือเศรษฐกิจที่ทั่วถึง และเพียงพอ

ข้อที่ ๔ ก็มีความสำคัญมาก เป็นเรื่องทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งทาง ธรรมถือว่าเป็นเรื่องสำคัญขั้นพื้นฐานที่เรียกว่าปัจจัย

การคุ้มครองรักษาประชาชน และการที่จะป้องกันไม่ให้เกิดการ กระทำชั่วร้ายหรือความไม่ชอบธรรมในสังคมนั้น จะเดินหน้าไปได้ยาก

ถ้าขาดความเพียงพอทางด้านเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน เพราะฉะนั้น ท่านจึงวางหลักการข้อที่ ๔ นี้ไว้ เพื่อให้พยายามจัดดำเนินการไม่ให้มีคนยากไร้

การดำเนินการในข้อนี้เรียกว่า *ธนาอนุประทาน* แปลว่า การจัดสรรปันทรัพย์ ให้แก่คนยากไร้ ผู้ไม่มีเงินทอง ให้คนที่ยากจนขัดสนได้รับการเอาใจใส่ ให้มีทางทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นอยู่ได้

การส่งเสริมให้คนร่ำรวย จะกลายเป็นภัยอันตราย ถ้าสังคมไม่เอาใจใส่คนที่ยากไร้ขาดแคลน แต่ในทางตรงข้าม ถ้าเราเอาใจใส่คนยากไร้ขาดแคลน ให้ได้รับความเกื้อหนุนมีทางเป็นอยู่และฟื้นตัวได้ การที่จะส่งเสริมความร่ำรวยมั่งคั่งในทางที่จะเพิ่มความหมุนเวียนของทรัพย์ ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แต่ก็ต้องอยู่ในหลักการ คือเข้าใจความหมายของความเจริญพร้อมทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุ ข้อนี้สำคัญมาก

ความพร้อมทางวัตถุ หรือการมีเงินทองเป็นต้นนี้เรียกว่า *ปัจจัย* หมายความว่า เป็น means คือ เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ก้าวต่อไปได้ ถ้าเราขาดวัตถุ ขาดปัจจัย ๔ เราจะไม่สามารถก้าวไปสู่การสร้างสรรค์ และทำความดีงามที่สูงขึ้นไป

จะต้องย้ำว่า ความเจริญพร้อมทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุนี้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนความก้าวหน้าที่ดีงามและการสร้างสรรค์ แต่ไม่ใช่เป็นจุดหมาย

ถ้าสังคมเข้าใจว่าความพร้อมทางเศรษฐกิจ ความมั่งมีสิ่งเสพบริโภคเป็นจุดหมายเมื่อไร นั่นคือความเสื่อมของสังคม

ปัญหาปัจจุบันนี้ที่สำคัญมากก็คือ คนมีความโน้มเอียงที่จะมองเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องความพร้อมทางวัตถุ เรื่องการเสพบริโภคการบำรุงบำเรอนี้เป็นจุดหมายไป ฉะนั้นสังคมนี้จะตัน แล้วก็จะตกอยู่ในความลุ่มหลงมัวเมา แล้วก็เสื่อม

เพราะฉะนั้น จะต้องมีการทบทวน ทำที่การมองความหมายของความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ หรือความพร้อมทางวัตถุนี้ให้ถูกต้อง ว่าเป็น

ปัจจัย คือเป็นเครื่องเกื้อหนุนต่อการสร้างสรรค์ทำสิ่งดีงามที่สูงขึ้นไป คือ การที่จะมีความเจริญก้าวหน้าพัฒนาทางด้านจิตใจ ทางด้านปัญญา ทางด้านวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการ เป็นต้น ไม่ใช่แค่มาบำรุงบำเรอเสพบริโภคแล้วก็จบ

แต่ทั้งนี้ ในทางกลับกัน การที่จะก้าวไปสู่ความดีงาม และการสร้างสรรค์เหล่านั้น ก็จะต้องให้คนในสังคมนี้ไม่ขาดแคลนวัตถุปัจจัย เครื่องเลี้ยงชีพ อย่างที่กล่าวแล้ว

นี่คือข้อ ๔ ธนานุประทาน การจัดสรรแบ่งปันทรัพย์ให้กับคนที่ยากไร้ขาดแคลน หรือพยายามจัดดำเนินการไม่ให้มีคนที่ยากไร้ขาดแคลน ให้ประชาชนมีปัจจัยอุดหนุนทางวัตถุเพียงพอที่จะเป็นฐานให้ก้าวขึ้นสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปของชีวิตและสังคม

แสวงปัญญาที่ทำให้ต้องการสิ่งที่ดีงามถูกต้อง และเป็นจริง

ต่อไปข้อที่ ๕ เป็นเรื่องทางปัญญา นักรการเมือง ผู้บริหาร ผู้ปกครอง จะต้องมีความสมบัติที่สำคัญ คือ การแสวงปัญญา ซึ่งต้องถือเป็นหน้าที่ที่เดียว ข้อนี้มักจะมองข้ามกันไป

อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า นักรการเมือง หรือผู้บริหารแผ่นดิน ดำเนินกิจการบ้านเมืองก็เพื่อสร้างสภาพเอื้อ ให้ประชาชนและสังคมเดินหน้าก้าวไปสู่จุดหมายแห่งชีวิตและจุดหมายแห่งสังคม เช่น สร้างสรรค์อารยธรรม เป็นต้น

การที่จะทำหน้าที่นี้ได้ จะต้องมีความรู้ว่าจะอะไรดี อะไรเป็นประโยชน์ที่แท้จริง อะไรควรจะเป็นจุดหมายของชีวิต อะไรควรเป็นจุดหมายของสังคม เพราะเราไม่ได้ปกครองหรือบริหารกิจการบ้านเมืองเพียงให้บ้านเมืองสงบสุขอยู่เฉยๆ

การที่จะสร้างสภาพเอื้อนั้น ก็จะต้องมีความรู้ที่รู้เข้าใจว่าจะให้เอื้อต่อจุดหมายอะไร อะไรดีงาม อะไรเป็นประโยชน์ อะไรควรจะเป็นจุด

หมาย อะไรเป็นอารยธรรมที่แท้จริง เพราะฉะนั้นนักการเมืองนักบริหาร นักการปกครอง จึงต้องแสวงปัญญาอยู่เสมอ โดยถือเป็นหน้าที่

โดยเฉพาะในสังคมประชาธิปไตยนั้น นักการเมืองนอกจากจะต้อง ศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญาของตนเองแล้ว ยังจะต้องเกื้อหนุนให้ประชาชน มีการศึกษาด้วย ชีวิตและสังคมจะดิ่งงามไม่ได้ จะมีความสุขที่แท้จริงไม่ได้ ถ้าคนไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง

เรื่องนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่สุด เพราะว่า มนุษย์ทั่วไปมีความอยากได้ อยากเอา แต่ก็ไม่รู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ตนควรจะได้ควรจะเอา อะไรเป็น ประโยชน์แก่ตนหรือไม่ อาจจะไม่เลือกเอาสิ่งที่เป็นโทษแก่ตน จึงเป็นปัญหา สำคัญของประชาธิปไตย

ทำไมประชาธิปไตยจึงจะต้องให้ประชาชนมีการศึกษา เพราะว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น เราให้ประชาชนเป็นใหญ่ เรียกได้ว่า ประชาชนเป็นผู้ปกครอง หรือเป็นการปกครองของประชาชน เมื่อ ประชาชนเป็นผู้ปกครอง ก็คือประชาชนเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ โดยถือเอาเสียงส่วนมากเป็นใหญ่

จะต้องเข้าใจกันให้ชัดว่า เสียงส่วนใหญ่ที่ตัดสินความจริง หรือ แม้กระทั่งความดิ่งงามไม่ได้ แต่เสียงส่วนใหญ่ที่ตัดสินความต้องการได้

ที่บอกว่าประชาชนเป็นใหญ่ เอาเสียงข้างมากตัดสินนั้น ก็คือตัดสินว่าประชาชนจะเอาอย่างไร แต่เสียงข้างมากนั้น ไม่เป็นเครื่องตัดสินว่า จริงหรือไม่จริง

คนแม้จะมาก แต่ถ้าหากว่าโง่ ก็บอกว่าอะไรจริงไม่ได้ ดังที่ยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่น เมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้ว คนร้อยล้าน พันล้านคน ซึ่งเป็น เสียงส่วนใหญ่บอกว่าโลกแบน อาจจะมีคนคนเดียวที่รู้ว่าโลกกลม และปรากฏว่าคนเดียวนั้นถูก แต่คนแปดสิบล้าน ร้อยล้าน พันล้านนั้นผิด

เป็นอันว่า เสียงส่วนใหญ่ตัดสินความจริงไม่ได้ ไม่ว่าจะอย่างไร ความจริงก็เป็นอยู่อย่างนั้น เสียงส่วนใหญ่ก็ตัดสินได้เฉพาะว่าจะ

เอาอย่างไร คือ บอกความต้องการของคน ที่ว่าสังคมประชาธิปไตยให้ใช้เสียงส่วนใหญ่ตัดสิน ก็คือบอกความต้องการของประชาชนว่าจะเอาอย่างไร

แต่ความต้องการของประชาชนที่ว่าจะเอาอย่างไรนั้น จะเกิดประโยชน์ดีงามแท้จริง ก็ต่อเมื่อประชาชนมีความรู้ว่า อะไรจริง อะไรถูกต้อง อะไรดีงาม อะไรเป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ แล้วเลือกตัดสินใจเอาสิ่งที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์

คนที่จะรู้ว่าอะไรดีงาม จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ก็จะต้องเรียนรู้ คือต้องมีการศึกษา

เพราะฉะนั้น ในสังคมประชาธิปไตยจึงต้องมีการพัฒนาคนด้วยการศึกษา ให้มีปัญญาเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ เพื่อให้ถึงจุดบรรจบที่ว่า ประชาชนที่ว่าเป็นเสียงส่วนใหญ่ นั้น จะได้ตัดสินใจเลือกเอาสิ่งที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์

เมื่อใดการตัดสินใจของประชาชนซึ่งเลือกเอาสิ่งที่ต้องการนั้น ไปตรงกับสิ่งที่จริงดีงามถูกต้องเป็นประโยชน์แท้จริง เมื่อนั้นก็เป็นความสำเร็จของประชาธิปไตย

แต่ถ้าประชาธิปไตยได้แค่ให้เสียงส่วนใหญ่เลือกตัดสินใจเอาสิ่งที่ต้องการ โดยไม่พัฒนาปัญญาให้รู้ ว่า อะไรเป็นสิ่งดีงามที่ควรต้องการ อันนั้นก็อาจจะเป็นหายนะของสังคมประชาธิปไตย ซึ่งเวลานี้ต้องยอมรับว่าเป็นปัญหาอย่างยิ่ง คือ คนเลือกเอาสิ่งที่ตัวเองอยากได้อยากเอาเฉยๆ ทั้งที่มันเป็นโทษ ไม่ได้มีงามไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ที่แท้จริง

ฉะนั้น ผู้นำของประเทศชาติบ้านเมือง ทั้งผู้ปกครอง ผู้บริหาร และนักการเมือง จะต้องมีการศึกษาอยู่เสมอ

นี่คือหลักการข้อที่ ๕ ที่เรียกว่า *ปริပ္จฉา* แปลว่า หมั่นปรักษา สอบถาม ค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ เพื่อให้ทราบว่าจะจริง อะไรถูกต้อง อะไรดีงาม อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรเป็นไป

เพื่อความเจริญงอกงามที่แท้จริงแก่ชีวิตและสังคม ถ้าขาดข้อนี้เสียแล้ว การปกครองแบบประชาธิปไตยก็ไม่สัมฤทธิ์ผล

ศักยภาพของนักการเมืองและประชาชน ตัดสินคุณภาพของประชาธิปไตย

ขอสรุปว่า การปกครองประชาธิปไตยนั้น คือการปกครองที่ประชาชนเป็นใหญ่ ที่ว่าประชาชนเป็นใหญ่นั้น หมายถึงการที่ประชาชนแต่ละคน ทุกๆ คนมีส่วนร่วมในการปกครองนั้น ก็คือมาร่วมกันปกครอง แต่การที่ประชาชนจะมาร่วมกันปกครองให้ได้ผลดี ประชาชนแต่ละคนก็ต้องมีคุณภาพ ที่ว่ามีคุณภาพนั้น ก็คือประชาชนนั้นจะต้อง

๑. เป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ตั้งอยู่ในหลักการเคารพกฎกติกา ยึดเอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้ของชีวิตและสังคม เป็นเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน

๒. ประชาชนจะเป็นธรรมาธิปไตยได้ ก็ต้องมีการศึกษา มีสติปัญญา มีความรู้ความเข้าใจว่า อะไรเป็นตัวธรรม คือ เป็นความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เป็นประโยชน์สุขที่แท้ จึงจะมีศักยภาพที่จะปกครองตนเองได้โดยสามารถตัดสินใจอย่างถูกต้อง

ครั้นแล้วประชาชนที่มีคุณภาพเหล่านั้น ก็เอาศักยภาพของแต่ละคนมาประสานกัน ช่วยกันสร้างสรรค์สังคมของตน ให้สงบสุข เจริญพัฒนา มีความดีงาม ยิ่งขึ้นไป

ถึงตอนนี้ งานของนักการเมืองก็เกิดขึ้น คือ

๑. ส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพของประชาชน คือนักการเมืองจะต้องจัดสรรสภาพแวดล้อม ความเป็นอยู่ และสภาพสังคมให้เอื้อต่อการที่ประชาชนจะพัฒนาศักยภาพของตน ด้วยการศึกษา ให้เกิดสติปัญญา เจริญงอกงามเป็นต้น

อย่างที่กล่าวแล้วว่า การที่มีการปกครองจัดสรรบ้านเมืองให้สงบสุข มีความมั่นคง ก็เพื่อให้เป็นสภาพเอื้อต่อความมุ่งหมายที่ว่า อย่างน้อยประชาชนจะได้พัฒนาศักยภาพของเขา ทำตัวเองให้เป็นประชาชนที่มีคุณภาพ

๒. *ดั่งศักยภาพของประชาชนออกมาใช้งาน* คือนักการเมืองต้องหาทางที่จะดึงเอาศักยภาพของประชาชนให้ออกมามีส่วนร่วมอย่างดีที่สุดในการสร้างสรรค์สังคมประเทศชาติ

ในขณะที่คนมีศักยภาพแตกต่างกัน ไม่เหมือนกัน มีฝีมือ มีสติปัญญา มีความรู้ศิลปวิทยาต่างๆ นักรการเมืองก็จัดสรรวิธีการที่จะดึงเอาศักยภาพของคนเหล่านั้นออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๓. *ประสานศักยภาพของประชาชนเพื่อการสร้างสรรค์* คือ นักรการเมืองต้องมีความสามารถที่จะเป็นศูนย์ประสานศักยภาพของประชาชนให้ออกมาร่วมกันในการสร้างสรรค์สังคมประเทศชาติของตนด้วยพลังสามัคคี เพื่อให้ชีวิตและสังคมดีงาม และก้าวขึ้นไปสู่จุดหมายที่พึงประสงค์

จุดหมายที่พึงประสงค์ในการทำงานการเมือง ซึ่งสามารถใช้เป็นเกณฑ์ทั่วไปที่จะวัดความสำเร็จของการทำงาน คือ

๑. สังคมสงบสุข มั่งคั่งปลอดภัย ประชาชนเป็นอยู่ดี มีความพอเพียงหรือพร้อมพร้อมทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

๒. แม้จะมีความสงบสุขพร้อมเป็นอยู่ดี แต่ประชาชนก็ไม่ประมาท ไม่หลงละเลิงมัวเมาจมอยู่กับการเสพบริโภค ยังคงเอาใจใส่ ตั้งใจประกอบอาชีพการงาน และทำกิจการหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี

๓. มีสภาพแวดล้อมและปัจจัยเกื้อหนุนต่างๆ ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม ที่เอื้ออำนวย ให้สังคมมีพลังที่จะก้าวต่อไปในการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม ศิลปวิทยาการ ความดีงามทางจิตใจ และความงอกงามแห่งปัญญา

จริยธรรมมาตรฐานของนักการเมือง ต้องไม่ขาดจริยธรรมพื้นฐานของชาวบ้าน

ที่พูดมานี้เป็นตัวอย่างของจริยธรรมในการปกครอง โดยเฉพาะ ๕ ข้อที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร หรือหน้าที่ของผู้ปกครองยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า จักรพรรดิ ในความหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีความสามารถปกครองให้บ้านเมืองดีโดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ

ขอทวน ๕ ข้ออีกครั้งหนึ่งว่า

๑. *ธรรมาธิปไตย* เป็นผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ ยึดถือหลักการ กฎกติกากฎความจริง ความถูกต้อง ประโยชน์สุขที่แท้ของประชาชน เป็นหลักเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน
๒. *ธรรมาภิบาล* จัดการบำรุง ค้ำครองรักษา ที่ชอบธรรม ให้แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า ตลอดจนสัตว์ทั้งหลาย ทั้งสัตว์บกสัตว์บินสัตว์น้ำ
๓. *อธรรมการนิเสธนา* ป้องกัน แก้ไข กำราบปราบปราม ไม่ให้มีการกระทำที่ไม่ชอบธรรม ไม่เป็นธรรม
๔. *ธนาญูประทาน* จัดสรรแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินเงินทอง บัณฑิตยังชีพ ให้ทั่วถึงแก่คนที่ขาดแคลนยากไร้ ให้เพียงพอที่จะเป็นอยู่ได้ทั่วกัน
๕. *ปริยัจฉา* แสวงปัญญา รู้จักปรึกษาสอบถาม เข้าหาผู้รู้ผู้ทรงคุณ คำนวณหาความรู้อยู่เสมอ และยิ่งๆ ขึ้นไป

ในประเพณีการปกครองแบบพุทธของเมืองไทย นอกจาก จักรวรรดิวัตร ๕ ข้อ ที่ขยายย่อยออกไปเป็น ๑๒ ข้อแล้ว ยังมีหลักอื่นๆ อีก เช่น *หลักศกพิทธราชธรรม* ซึ่งเป็นความประพฤติส่วนพระองค์ของพระราชาราช หรือความประพฤติส่วนตัวของผู้ปกครอง ๑๐ ข้อ และ *ราชสังคหวัตถุ* หลักการสงเคราะห์ประชาชนของผู้ปกครอง ซึ่งมี ๔ ข้อ ได้แก่

๑. ปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร เรียกว่า *ลัสสเมธ*
๒. ปรีชาสามารถในการทะนุบำรุงข้าราชการ เรียกว่า *บุริสเมธ*
๓. ปรีชาสามารถในการยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน ในเรื่องอาชีพ โดยเฉพาะธุรกิจการค้าพาณิชย์ต่างๆ ให้คนมีทางประกอบอาชีพ และได้รับการส่งเสริมสนับสนุน เรียกว่า *สัมมาปาสะ*
๔. ความสามารถในการพูดจาปราศรัย สร้างความรู้ความเข้าใจ รู้จักสื่อสาร เพื่อให้สังคมหรือคนในบ้านเมืองนั้นเห็นหน้าไปด้วยกันได้ดี เรียกว่า *วาชเปยะ*

อย่างที่พูดแล้วข้างต้นว่า จริยธรรมพื้นฐานที่ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาของทุกคนนั้น นักรการเมืองต้องมีอยู่แล้ว ก่อนที่จะก้าวไปสู่การมีจริยธรรมของนักรการเมืองเพื่อทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้ตามหน้าที่ เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงไม่ต้องพูดถึงจริยธรรมพื้นฐานเหล่านั้น เช่น การมีศีล ๕ การเว้นจากอบายมุข ความเป็นผู้ซื่อสัตย์ เป็นต้น เรื่องจริยธรรมของนักรการเมือง ขอบพูดไว้เพียงนี้ก่อน

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*

วันนี้ ทางคณะผู้จัดงานได้ตั้งชื่อเรื่องปาฐกถาให้อาตมภาพว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เริ่มต้น ผู้ฟังบางท่านก็อาจจะสงสัยว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นมีจริงหรือ เป็นไปได้จริงหรือ

ปัจจุบันนี้ วิชาเศรษฐศาสตร์ที่เรารู้จักกันอยู่ เป็นวิชาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก เมื่อพูดถึงวิชาเศรษฐศาสตร์และเรื่องราวเนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์ เราก็ใช้ภาษาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตก เมื่อคิดถึงเรื่องเศรษฐศาสตร์ เราก็คิดในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกด้วย ดังนั้น ถ้าจะมาพูดถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็ยากที่จะทำตัวเองให้พ้นออกไปจากกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์และภาษาเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกนั้น เพราะฉะนั้น การพูดถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธก็อาจจะเป็นการพูดถึงพระพุทธศาสนาด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ภายในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ก็ถือว่าให้เราลองมาช่วยกันพิจารณาเรื่องนี้ บางทีอาจจะได้รับข้อคิดบางอย่าง ถึงแม้จะไม่ได้เป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจริง ก็อาจจะมีแนวคิดทางพุทธบางอย่างที่เอามาใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐศาสตร์ได้บ้าง

---

* ปาฐกถาธรรม ในมงคลวารอายุครบ ๗๒ ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร วันพุธที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๑

เมื่อประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว นักเศรษฐศาสตร์ฝรั่งคนหนึ่งชื่อว่า นาย อี.เอฟ. ชูมาเกอร์ (E.F. Schumacher) ได้พิมพ์หนังสือออกมาเล่มหนึ่ง ชื่อว่า *Small Is Beautiful* มีผู้แปลเป็นภาษาไทยดูเหมือนจะใช้ชื่อว่า *จิ๋วแต่แจ๋ว* ในหนังสือเล่มนี้ บทหนึ่งคือ บทที่ ๔ ได้ตั้งชื่อว่า "Buddhist Economics" แปลว่า *เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ*

หนังสือเล่มนี้ และโดยเฉพาะบทความบทนี้ ได้ทำให้คนจำนวนมากทั้งในตะวันออกและตะวันตกเกิดความสนใจในเรื่องพุทธศาสนาด้านที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจขึ้นมา จึงนับว่าท่านชูมาเกอร์นี้เป็นผู้มีอุปการคุณอย่างหนึ่ง ในการที่ทำให้เกิดความสนใจพุทธศาสนาในแง่เศรษฐศาสตร์ขึ้น

แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปอีก การที่ท่านชูมาเกอร์ได้เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นโดยมีบทความเรื่องเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธนั้น และการที่ฝรั่งในสถานศึกษาต่างๆ หันมาสนใจเรื่องพุทธเศรษฐศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้ ก็มีภูมิหลังที่ว่า มาถึงปัจจุบันนี้ วิทยาการและระบบการต่างๆ ของตะวันตก ได้มาถึงจุดหนึ่งที่เขาเกิดความรู้สึกกันว่ามีความติดตันหรือความอับจนเกิดขึ้น หรือสำหรับบางคนอาจจะไม่ยอมรับภาวะนี้ ก็อาจจะเรียกว่ามาถึงจุดหัวเลี้ยวหัวต่อจุดหนึ่ง ที่อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและวิธีปฏิบัติในวิทยาการสาขาต่างๆ คือมีความรู้สึกกันว่า วิชาการต่างๆ ที่ได้พัฒนากันมาจนถึงปัจจุบันนี้ไม่สามารถแก้ปัญหาของโลกและชีวิตให้สำเร็จได้ จะต้องมีการขยายแนวความคิดกันใหม่ หรือหาช่องทางกันใหม่

เมื่อเกิดความรู้สึกอย่างนี้กันขึ้น ก็จึงมีการแสวงหาแนวความคิดที่นอกจากวงวิชาการของตนออกไป อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการสนใจในพุทธศาสนารวมทั้งปรัชญาอะไรต่ออะไรเก่าๆ โดยเฉพาะที่เป็นของตะวันออกขึ้นด้วย อันนี้ก็เห็นปรากฏการณ์ที่เห็นกันชัดเจนในประเทศตะวันตกปัจจุบัน ที่ว่าได้หันมาสนใจตะวันออก

ที่นี้ การที่ซูมาเกอร์จับหลักการของพุทธธรรมโดยพูดถึง Buddhist economics หรือพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เขาก็จับเอาที่เรื่องมรรคนั้นเอง มรรคนั้นเรารู้จักกันว่าเป็นข้อหนึ่งในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มรรคนั้นเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา

ซูมาเกอร์กล่าวว่า มรรคคือวิถีชีวิตของชาวพุทธนั้นมีองค์ประกอบ อยู่ข้อหนึ่ง คือ *สัมมาอาชีวะ* ซึ่งแปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ ในเมื่อสัมมาอาชีวะนี้เป็นองค์ประกอบข้อหนึ่งในมรรคหรือวิถีชีวิตของชาวพุทธ ก็แสดงว่าจะต้องมีสิ่งทีเรียกว่า Buddhist economics คือ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ อันนี้คือจุดเริ่มต้นของท่านซูมาเกอร์

แต่ท่านซูมาเกอร์จะมีทัศนะอย่างไร เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นอย่างไร ตอนนี้อาตมภาพจะยังไม่พูดก่อน จะขอเล่าเรื่องคล้ายๆ นิทานเรื่องหนึ่ง จากคัมภีร์พุทธศาสนาให้ฟัง ที่จริงไม่ใช่นิทาน แต่เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล เรื่องราวเรื่องนี้จะบอกอะไรหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ในพุทธศาสนา และผู้ฟังก็อาจจะตีความของตนเองว่า พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างไร เรื่องมีอยู่ว่า

สมัยหนึ่งในพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ขณะทีพระองค์เสด็จประทับ ณ พระเชตวัน ในพระนครสาวัตถี วันหนึ่งตอนเช้าพระองค์ได้ทรงพิจารณาว่า มีคนเขี้ยวใจคนหนึ่งอยู่ในเมืองอาฬวีห่างไกลออกไป เป็นผู้มีความพร้อม มีอินทรียกกล้าพอที่จะฟังธรรม พระองค์สมควรจะเสด็จไปโปรด ดังนั้น วันนั้นตอนสาย พระองค์ก็เสด็จเดินทางไปยังเมืองอาฬวี ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ๓๐ โยชน์ ตีเสียวว่าประมาณ ๔๘๐ กิโลเมตร

เมื่อเสด็จถึงเมืองอาฬวี ชาวเมืองอาฬวี มีความนับถือพระองค์อยู่แล้ว ก็ต้อนรับ และในที่สุดก็จัดสถานที่เตรียมที่จะฟังธรรมกัน แต่จุดมุ่งของพระพุทธเจ้านั้น เสด็จไปเพื่อจะโปรดคนคนเดียวที่เป็นคนเขี้ยวใจนั้น พระองค์จึงทรงร้องรอไว้ก่อน รอให้นายคนเขี้ยวใจคนนี้มา

ฝ่ายนายคนเข็ญใจนี้ได้ทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมา เขามีความสนใจอยู่แล้วอยากจะฟังธรรม แต่พอดีว่าวัวตัวหนึ่งของเขาหายไป เขาจึงคิดว่า เอ! เราจะฟังธรรมก่อน หรือหาวัวก่อนดีนะ คิดแล้วก็ตัดสินใจว่าหาวัวก่อน หาวัวเสร็จแล้วค่อยไปฟังธรรม ตกลงเขาก็ออกเดินทางเข้าไปในป่า ไปหาวัวของเขา ในที่สุดก็ได้พบวัวนั้นและต้อนกลับมาเข้าฝูงของมันได้ แต่กว่าเขาจะทำอย่างนี้สำเร็จก็เหนื่อยมาก

ครั้นแล้วเขาจึงคิดว่า เอ! เวลาที่ล่องไปมากแล้ว ถ้าเราจะกลับไปบ้านก่อนก็จะยิ่งเสียเวลา เราจะไปฟังธรรมเลยทีเดียว ตกลงนายคนเข็ญใจคนนี้ก็เดินทางไปยังที่เขาจัดเพื่อการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เข้าไปฟังธรรม แต่มีความเหนื่อยและหิวเป็นอันมาก

พระพุทธเจ้า เมื่อทอดพระเนตรเห็นนายคนเข็ญใจนี้มา พระองค์ทรงทราบดีว่า เขาเหนื่อยและหิว พระองค์จึงได้ตรัสบอกให้คนจัดแจงทาน จัดอาหารมาให้ นายคนเข็ญใจนี้กินเสียก่อน เมื่อคนเข็ญใจคนนี้ก็กินอาหารเรียบร้อยอิ่มสบายใจดีแล้ว พระองค์ก็แสดงธรรมให้ฟัง นายคนเข็ญใจนี้ฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล ก็เป็นอันว่าบรรลุความมุ่งหมายในการเดินทางของพระพุทธเจ้า

พระองค์แสดงธรรมครั้งนี้เสร็จก็ลาชาวเมืองอาฬวีเสด็จกลับยังพระเชตวัน แต่ในระหว่างทางนั้น พระภิกษุสงฆ์ที่เดินทางไปด้วยก็วิพากษ์วิจารณ์พระพุทธเจ้าว่า เอ๊ะ! วันนี้เรื่องอะไรนะ พระพุทธเจ้าทรงค่อนข้างจะวุ่นวาย มีการให้คนจัดอาหารให้คนเข็ญใจรับประทาน

พระพุทธเจ้าได้ทรงรับทราบ ก็ได้ทรงหันมาตรัสชี้แจงแก่พระภิกษุเหล่านั้น ตอนหนึ่งพระองค์ตรัสว่า คนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์จากความหิว แม้จะแสดงธรรมให้เขาฟัง เขาก็จะไม่สามารถเข้าใจได้ แล้วพระองค์ก็ตรัสต่อไปว่า ชิวจฉา ปรมา โรคา เป็นต้น แปลว่า ความหิวเป็นโรคที่ร้ายแรงที่สุด สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ที่หนักหน่วงที่สุด เมื่อทราบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จึงจะบรรลุนิพพานที่เป็นบรมสุข

นี่คือเรื่องที่อาตมภาพเล่าให้ฟัง ลักษณะทั่วไปของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธนั้นคิดว่าปรากฏอยู่ในเรื่องที่เราเล่ามาแล้ว แต่ผู้ฟังก็อาจจะตีความไปได้ต่างๆ กัน ถ้าหากมีเวลา เราอาจจะได้หันกลับมาวิเคราะห์เรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง แต่ตอนนี้ขอผ่านไปก่อน ขอให้เป็นเรื่องของผู้ฟังที่จะตีความกันเอาเอง

ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์ แห่งยุคอุตสาหกรรม

๑. การแยกตัวโดดเดี่ยว เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

ที่นี้หันกลับมาพูดถึงเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนี้ได้แยกเอากิจกรรมทางเศรษฐกิจออกมาพิจารณาต่างหาก โดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ของชีวิตมนุษย์ และจากวิทยาการด้านอื่นๆ เขาเรียกว่าเป็นไปตามแนวของ specialization คือ ความชำนาญพิเศษในทางวิชาการ หรือความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งเป็นลักษณะของความเจริญในยุคอุตสาหกรรม

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณากิจกรรมของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์จึงได้พยายามตัดนัยหรือแงความหมายอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องทางเศรษฐกิจออกไปเสีย เมื่อจะพิจารณาเรื่องกิจกรรมการดำเนินชีวิตอะไรก็ตามของมนุษย์ ก็จะพิจารณาในแง่เดียว คือแง่ที่เกี่ยวกับวิชาการของตนเองเท่านั้น

การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้แหละ นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ซึ่งจะต้องมาพิจารณาว่า ทัศนะของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร?

ถ้ามองในแง่ของพุทธศาสนา เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความชัดเจนด้านอื่นๆ ของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสรีจลื่นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่นๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม ถ้ามีกิจกรรมอันใดอันหนึ่งขึ้นมา เราก็สามารถมองได้หลายแง่ ยกตัวอย่างเช่น การโฆษณา

การโฆษณาเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในสังคม และเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของเศรษฐกิจได้แน่นอน ในแง่ของเศรษฐกิจนั้น การโฆษณาเป็นการชักจูงใจให้คนมาซื้อของ ซึ่งจะทำให้ขายของได้ดีขึ้น แต่ในเวลาเดียวกัน ก็เป็นการเพิ่มต้นทุนทำให้ของนั้นแพงขึ้นไปด้วย

ที่นี่ ถ้าพิจารณาในแง่สังคม การโฆษณาก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับค่านิยมของสังคมด้วย โดยที่ว่าคนที่จะโฆษณานั้นเขามักจะอาศัยค่านิยมของสังคมนั้นเองมาเป็นเครื่องช่วยในการที่จะจัดวิธีการโฆษณาให้ดึงดูดใจคนโดยสัมพันธ์กับจิตวิทยา คือใช้จิตวิทยาสังคมเป็นเครื่องมือ เอาค่านิยมไปใช้ในทางเศรษฐกิจ

ในทางจริยธรรม การโฆษณาก็มีความหมายเหมือนกัน เช่นอาจจะต้องคิดว่า วิธีการโฆษณาของบริษัท หรือกิจการ หรือธุรกิจนั้น เป็นการชักจูงให้คนมัวเมาในวัตถุมากขึ้นหรือไม่ อาจจะมีผลไม่ดีทางจิตใจอะไรบ้าง หรืออาจจะใช้ภาพที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ทำให้เกิดผลเสียทางศีลธรรมอย่างไร หรือทางฝ่ายการเมืองก็มีเรื่องต้องพิจารณาว่า จะมีนโยบายอย่างไรเกี่ยวกับการโฆษณานี้ เช่นว่าจะควรควบคุมหรือไม่อย่างไร เพื่อผลดีในทางเศรษฐกิจก็ตาม หรือในทางศีลธรรมก็ตาม

แม้แต่ในทางการศึกษาก็ต้องเกี่ยวข้อง เพราะอาจจะต้องพยายามหาทางสอนคนให้รู้เท่าทัน ให้พิจารณาการโฆษณาอย่างมีวิจารณ์ญาณว่า ควรจะเชื่อคำโฆษณาแค่ไหน ซึ่งเมื่อให้การศึกษาดีแล้ว ก็มีผลย้อนกลับมาทางเศรษฐกิจอีก ทำให้คนนั้นมีการตัดสินใจที่ดีขึ้นในการที่จะซื้อข้าวของ เป็นต้น

อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า กิจกรรมต่างๆ ในสังคมมนุษย์นั้นมีแง่พิจารณาหลายแง่ ซึ่งสัมพันธ์โยงกันไปหมด จะพิจารณาแง่หนึ่งแง่เดียวไม่ได้

Specialization หรือความชำนาญพิเศษในวิทยาการเฉพาะแง่ใดแง่หนึ่งนั้น ความจริงก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก トラบเท่าที่เรายังไม่ลืม

ความมุ่งหมายเดิม กล่าวคือ การที่เรามีกิจกรรมหรือวิทยาการพิเศษต่าง ๆ ขึ้นมานั้น ก็เพื่อเป็นส่วนร่วมกันในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์

ถ้าเรากำหนดขอบเขตของตัวเองให้ดี กำหนดจุดที่เป็นหน้าที่ของตัวเองให้ดี ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง และกำหนดจุดที่จะประสานกับวิทยาการสาขาอื่นๆ ให้ดีแล้ว ก็จะเป็นการร่วมกันทำงานในการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

จุดผิดพลาดก็คืออยู่ที่ว่า จะเกิดความลืมนัด นึกว่าวิทยาการของตัวเองนั้นแก้ปัญหาของมนุษย์ได้หมด ถ้าถึงอย่างนั้นแล้วก็จะเกิดความผิดพลาดขึ้น และจะแก้ปัญหาไม่สำเร็จด้วย

เมื่อยอมรับกันอย่างนี้แล้ว ข้อสำคัญก็อยู่ที่จะต้องจับจุดให้ได้ว่า เศรษฐศาสตร์นี้จะโยงต่อกับศาสตร์ หรือวิทยาการอื่นๆ หรือกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ที่จุดไหน เช่นว่า เศรษฐศาสตร์จะเชื่อมโยงกับการศึกษาที่จุดไหน จะเชื่อมโยงกับจริยธรรมที่จุดไหน ในการร่วมกันแก้ปัญหาของมนุษย์ ถ้าจับอย่างนี้ได้ ก็มีทางที่จะทำให้การที่ตนเป็นศาสตร์วิทยาที่ชำนาญพิเศษโดยเฉพาะนั้น เกิดประโยชน์ขึ้นอย่างแท้จริง

การที่ซูมาเกอร์พูดว่า ในเมื่อล้มมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของมรรคมีองค์ ๘ ก็ทำให้เห็นว่าจะต้องมี Buddhist economics คำของซูมาเกอร์นี้ยังมีความหมายแฝงต่อไปอีกด้วย คือ

ข้อที่ ๑ แสดงว่า ล้มมาอาชีวะนั้นมีความสำคัญมาก หรือว่า เศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ในทางพุทธศาสนาจึงได้จัดเป็นองค์มรรคขึ้นมาข้อหนึ่ง แสดงว่าพระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของเศรษฐกิจ ยกให้เป็นองค์มรรคข้อหนึ่งเลยทีเดียว

แต่ ข้อที่ ๒ มองในทางกลับตรงกันข้ามก็มีความหมายว่า ล้มมาอาชีวะหรือเรื่องราวทางเศรษฐกิจนั้น ก็เป็นเพียงองค์ประกอบอย่างหนึ่งในบรรดาองค์ประกอบหลายอย่างของวิถีชีวิตที่ถูกต้องที่จะแก้ปัญหาของ

ชีวิตได้ ซึ่งในทางพุทธศาสนานั้นก็ได้บอกไว้ว่า มีองค์ประกอบถึง ๘ ประการด้วยกัน

๒. ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม

ในบรรดาองค์ประกอบที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของมนุษย์ซึ่งมีหลายอย่างนั้น ในที่นี้จะยกขึ้นมาพูดสักอย่างหนึ่ง คือเรื่อง *จริยธรรม* เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระ ในฐานะที่เป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ทางจริยธรรม มากสักหน่อย

เรามาศึกษาโดยยกเอาจริยธรรมเป็นตัวอย่างว่า จริยธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น มีผลสัมพันธ์กับเศรษฐกิจอย่างไร โดยทั่วไป เราก็มองเห็นกันชัดเจนอยู่แล้วว่าเรื่องจริยธรรมนั้น มีความหมายสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก แต่ในที่นี้ จะขอให้เรามายอมเสียเวลากันสักนิดหน่อย ดูตัวอย่างบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่า จริยธรรมนั้นมีความสัมพันธ์และสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์อย่างไร สภาพทางจริยธรรมย่อมมีผลต่อเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ยกตัวอย่างเช่นว่า

ถ้าท้องถนนไม่ปลอดภัย สังคมไม่ปลอดภัย มีโจรผู้ร้ายมาก มีการลักขโมยปล้นฆ่าทำร้ายร่างกายกันมาก ตลอดกระทั่งว่าการคมนาคมขนส่งไม่ปลอดภัย ก็เห็นได้ชัดว่า พ่อค้าหรือบริษัทห้างร้านต่างๆ จะไม่กล้าไปตั้งร้าน ไม่กล้าไปลงทุน คนก็อาจจะไม่กล้าเดินทางไปเที่ยว ชาวต่างชาติก็ไม่กล้าที่จะมาทัศนอาจร อะไรอย่างนี้ ผลเสียหายทางเศรษฐกิจก็เกิดขึ้น อันนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่มีมองเห็นได้ง่าย

ในการโดยสารรถยนต์อย่างในกรุงเทพฯ ถ้าคนโดยสารชื่อลัทธิ คนเก็บตั๋วชื่อลัทธิ คนรถชื่อลัทธิ นอกจากว่ารัฐจะได้เงินเข้าเป็นผลประโยชน์ของรัฐอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้วก็จะอาจจะทุ่นเงิน ประหยัด

ทรัพย์ ไม่ต้องมาเสียเงินจ้างคนคุม นายตรวจ ตลอดจนกระทั่งว่าบางทีไม่ต้องมีคนเก็บตัวก็ได้ เพราะใช้วิธีของความซื่อสัตย์ อาจจะให้อายตัวใส่ในกล่องเอง อะไรทำนองนี้

ในเรื่องของบ้านเมืองโดยทั่วไป ถ้าพลเมืองเป็นคนมีระเบียบวินัย ช่วยกันรักษาความสะอาด รัฐก็อาจจะไม่ต้องเสียเงินมากเพื่อจ้างคนกวาดขยะจำนวนมากมาย และการใช้อุปกรณ์ก็สิ้นเปลืองน้อย ทำให้ประหยัดเงินที่จะใช้จ่าย

ในทางตรงข้ามหรือในทางลบ พ่อค้าเห็นแก่ได้ ต้องการลงทุนน้อย แต่ให้ขายของได้ดี ใช้ส่วนประกอบที่ไม่ได้มาตรฐานปรุงเข้าไปในอาหาร เช่น ใช้สีย้อมผ้าใส่ในขนมเค้ก เป็นต้น หรือใช้น้ำส้มที่ไม่ใช่น้ำส้มสายชูจริง แต่เป็นน้ำกรด หรือใช้น้ำยาประสานทอง ใส่ในลูกชิ้นแต่ง อะไรทำนองนี้ ก็อาจจะทำให้เกิดอันตราย มีผลเสียต่อสุขภาพของคน เมื่อคนเสียสุขภาพแล้ว ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายสิ้นเปลืองในการรักษาพยาบาลคนนั้นอีก แล้วเราก็จะต้องใช้จ่ายเงินมากมายในการตรวจจับ และดำเนินคดี นอกจากนั้น คนที่เสียสุขภาพแล้ว ก็เสียประสิทธิภาพในทางแรงงาน ทำให้การผลิตลดลงหรือเสื่อมเสียไปอีก

พ่อค้าที่เห็นแก่ได้อย่างเดียวนั้น ทำการในขอบเขตกว้างขวางออกไป โดยปลอมปนสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศ ก็อาจจะทำให้สูญเสียความไว้วางใจ ในที่สุดผลเสียหายทางเศรษฐกิจก็สะท้อนกลับมา คืออาจจะสูญเสียตลาดการค้าขายในต่างประเทศ เสียรายได้ที่จะเข้าประเทศ

พ่อค้าที่เห็นแก่ได้เช่นนี้ เมื่อทำธุรกิจในระบบการแข่งขันเสรี ก็อาจจะทำให้การค้าเสรีกลายเป็นไม่เสรีไป ด้วยความเห็นแก่ได้ของตัวเอง โดยใช้วิธีแข่งขันนอกแบบ ทำให้การแข่งขันเสรีนำไปสู่ความหมดเสรีภาพ เพราะอาจจะใช้อิทธิพล ทำให้เกิดการผูกขาดในทางตลาดขึ้น อาจจะเป็นการทำให้หมดเสรีในแบบ หรือหมดเสรีนอกแบบก็ได้

หมดเลรีนอกแบบก็เช่นว่า ใช้เงินจ้างมือปืนรับจ้างฆ่าผู้แข่งขันในทางเศรษฐกิจเสีย อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็หมดเลรีเหมือนกัน แต่หมดเลรีนอกแบบ บางทีในตำราเศรษฐศาสตร์ก็ไม่ได้เขียนไว้ด้วยซ้ำ

ในทางต่างประเทศ บริษัทต่างประเทศส่งยาที่ห้ามขายในประเทศของตน เข้ามาขายในประเทศด้อยพัฒนา ก็เกิดเป็นอันตรายต่อชีวิตและสุขภาพของประชาชน เสื่อมเสียคุณภาพและประสิทธิภาพของแรงงานในทางเศรษฐกิจ และเสียค่ารักษาพยาบาลเพิ่มขึ้น ล้นเปลืองงบประมาณของประเทศ

ในอีกด้านหนึ่ง พ่อค้าโฆษณาเร้าความต้องการให้คนอยากซื้อสินค้าก็ล้นเปลืองค่าโฆษณา เอามาบวกเข้าในต้นทุน ทำให้สินค้าแพงขึ้น คนก็พากันซื้อสินค้าทั้งที่ไม่จำเป็น และแพงโดยไม่จำเป็นด้วย มีความฟุ่มเฟือย ใช้ทั้งใช้ขว้าง โดยไม่คุ้มค่า บางทีใช้เดี๋ยวหนึ่งก็เปลี่ยน เดี่ยวหนึ่งก็เปลี่ยน อันนี้ก็เป็นการล้นเปลืองในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมาสัมพันธ์กับค่านิยมของคนที่ชอบอวดโก้ ชอบอวดฐานะ ทำให้พ่อค้าได้โอกาสเอาไปใช้ประโยชน์ เอากลับมาหาเงินจากลูกค้าอีก

คนที่มีค่านิยมชอบอวดโก้ อวดฐานะ ก็อาจจะซื้อสินค้าที่แพงโดยไม่จำเป็น โดยไม่พิจารณาถึงคุณภาพ เอาความโก้เก๋นี่มาเป็นเกณฑ์ ทั่วๆ ที่แพงก็ซื้อเอามา ยิ่งกว่านั้น คนจำนวนมากในสังคมของเรา ซึ่งชอบอวดโก้แข่งฐานะกัน พอมีสินค้าใหม่เข้ามา แต่เงินยังไม่พอ ก็รอไม่ได้ ต้องรีบกู้ยืมเงินเขามาซื้อ เป็นหนี้เขา ทำให้เกิดผลเสียร้ายแรงในทางเศรษฐกิจเสร็จแล้วตัวเองก็มีฐานะแย่ เศรษฐกิจของชาติก็แย่ ดุลการค้าของประเทศก็เสียเปรียบเขาไป

ฉะนั้น ค่านิยมของคนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเสียดุลการค้าระหว่างประเทศ ค่านิยมไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจโดยตรง แต่มีผลต่อเศรษฐกิจมาก

คนที่อยู่ในวงการธุรกิจคนหนึ่งเคยพูดให้ฟังว่า ถ้าเห็นพี่น้องชาวซีกส์คนหนึ่งนั่งรถมอเตอร์ไซด์ ให้สันนิษฐานได้เลยว่ามีเงินล้าน ถ้าหากเห็นพ่อค้าชาวซีกส์นั่งรถเก๋งให้สันนิษฐานว่ามีเงินเป็นสิบเป็นร้อยล้าน

แต่ถ้าเห็นคนไทยนั่งรถมอเตอร์ไซด์ ท่านลองไปบ้านนอกดู ๕๐% อาจจะมีเงินเข้ามาซื้อ นี่ก็เป็นเรื่องของค่านิยมเหมือนกัน ที่นี้ ถึงแม้ว่านั่งรถยนต์ก็เหมือนกัน บางทีมีเงินไม่เท่าไรหรอกก็ไปกู้ยืมเข้ามา หรือใช้ระบบผ่อนส่ง เราก็มีรถเก๋งนั่งกันเกือบไปหมด แล้วก็ทำให้เกิดปัญหาจรรยาตืดขัดมาก จรรยาตืดขัดมากก็มีผลเสียทางเศรษฐกิจอีก ผลที่สุดมันวุ่นกันไปหมด เรื่องทางสังคมกับเศรษฐกิจนี้หนักกันไม่แพ้

เรื่องค่านิยมอวดเด่นอวดโก้ถือหน้าถือตาในสังคมไทยเรามีเรื่องพูดได้มาก คนไทยบางคนต่างๆ ที่มีเงินมีฐานะดีพอสมควร แต่จะดีตัวเข้าไปดูการแสดงเพียงค่าตัว ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท เสียไม่ได้ ต้องการจะแสดงว่าฉันมีอิทธิพล ก็ไปหาทางเข้าดูฟรี ไปเอาบัตรเบ่งวางโต๊ะ อวดโก้เข้าดูฟรี ไม่ยอมเสียเงิน ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท

แต่คนๆ เดียวกันนี้แหละ อีกคราวหนึ่ง ต้องการแสดงความมีฐานะมีหน้ามีตา จัดงานใหญ่โตเลี้ยงคนจำนวนมากมาย เสียเงินเป็นหมื่นเป็นแสนเสียได้

ลักษณะจิตใจหรือคุณค่าทางจิตใจแบบนี้ มีผลต่อเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ซึ่งบางทีนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเข้ามาเมืองไทย เจอเข้าแล้ว ต้องขออภัยพูดว่า หายหลังไปเลย คือแก้ปัญหายุ่งยากไม่ตก เพราะเข้ามาเจอลักษณะนิสัยจิตใจและพฤติกรรมแปลกใหม่ที่ไม่เคยเจอเข้าแบบนี้แล้วคิดไม่ทัน ไม่รู้จะแก้อย่างไร

เพราะฉะนั้น ในเรื่องเศรษฐกิจนี้ เราจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องเหล่านี้ด้วย เราจะเห็นว่า เรื่องศรัทธา ความเชื่อต่างๆ มีผลในทางเศรษฐกิจเป็นอันมาก

เราต้องมีความเชื่อถือต่อธนาคาร มีความเชื่อถือตลาดหุ้น ถ้าเกิดความไม่เชื่อถือ หมดศรัทธาเมื่อไร บางทีตลาดหุ้นแทบจะล้มเลย ธนาคารบางทีก็ล้มไปได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น การมีศรัทธาก็ดี การเชื่อแม้แต่คำโฆษณาาก็ดี จึงมีผลต่อพฤติกรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งสิ้น และความมีศรัทธาก็ดี ความหมดศรัทธาก็ดี ในหลายกรณี เป็นอาการที่ปลุกเร้ากันขึ้น เช่น ด้วยการโฆษณา เป็นต้น

ในโรงงานของเรา ถ้านายงานวางตัวดี มีความสามารถ หรือมีน้ำใจ ลูกน้องรักใคร่ศรัทธา ลูกน้องมีความสามัคคี ขยัน ตั้งใจทำงาน ก็ทำให้ผลผลิตสูงขึ้น ถ้านายจ้างนั้นมีความดีมากให้ลูกน้องเห็นใจ บางทีกิจการของบริษัทจะล้ม ลูกน้องก็พากันเสียสละช่วยกันทุ่มเททำงานเต็มกำลังเพื่อกู้ฐานะของบริษัท ไม่หลีกเลี่ยงไป แม้กระทั่งยอมสละค่าแรงงานที่ตนได้ก็มี แทนที่จะเรียกร้องเอาอย่างเดียว

ฉะนั้น คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัดๆ ว่า ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า productivity คือการเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง efficiency คือความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก

ในทางตรงข้าม ความเบื่อหน่าย การคดโกง ทุจริต ความรู้สึกแปลกแยก ท้อถอย ความขัดแย้ง แม้แต่ความกลัวใจกังวลในเรื่องส่วนตัว ก็มีผลลบต่อ productivity ทำลายการเพิ่มผลผลิตนั้นได้ เรื่องนี้ไม่จำเป็นจะต้องพรรณนา

ในวงกว้างออกไป เกี่ยวกับลัทธิชาตินิยม ความรู้สึกชาตินิยม ถ้าปลุกฝังให้มีขึ้นในคนได้ ก็อาจจะทำให้คนในชาตินั้น ไม่ยอมซื้อของนอกใช้ ทั้งๆ ที่ว่าของนั้นดี ล้อใจให้อยากจะซื้อ อยากจะบริโภค เขาจะสละความต้องการส่วนตัวได้ เพื่อเห็นแก่ความยิ่งใหญ่แห่งชาติของตน จะใช้แต่ของที่ผลิตในชาติ และตั้งใจช่วยกันผลิต เพื่อให้ชาติของตนมีความเจริญรุ่งเรือง มีความเป็นเอก มีความยิ่งใหญ่ จนกระทั่งบางทีถึงกับว่า

รัฐบาลอาจจะต้องชักชวนให้คนในชาติหันไปซื้อของต่างประเทศก็มี เช่น อย่างเรื่องที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น ชาตินิยมนี้ก็เป็นเรื่องของคุณค่าทางจิตใจที่มีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

๓. ไม่อาจจะเป็น แต่อยากจะเป็นวิทยาศาสตร์

อาตมภาพได้พูดยกตัวอย่างมานี้ก็มากมายแล้ว ความมุ่งหมายก็เพียงเพื่อให้เห็นว่า เรื่องจริยธรรมและค่านิยม หรือคุณค่าทางจิตใจนั้นมีผลเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ และสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ว่มาทั้งหมดนั้น เป็นความสัมพันธ์และความสำคัญของธรรมในแง่ความดีความชั่ว ที่เรียกว่าจริยธรรม แต่ธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ไม่ใช่จำกัดอยู่แค่จริยธรรมเท่านั้น นอกจากจริยธรรมแล้ว ธรรมอีกแง่หนึ่งที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ก็คือ ธรรมในแง่สังฆธรรม หรือสภาวะธรรม

ความจริง ธรรมในแง่ *สภาวะธรรม* หรือ *สังฆธรรม* นี้ มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่ามันเป็นแก่น เป็นตัว เป็นเนื้อของเศรษฐศาสตร์เอง ธรรมในที่นี้ก็คือ ความจริง ในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ถ้าหากว่าเศรษฐศาสตร์รู้ เข้าใจ และปฏิบัติ การไม่ทั่วถึง ไม่ตลอดสายกระบวนการของเหตุปัจจัยแล้ว วิชาการเศรษฐศาสตร์นั้นก็จะไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างผลดีให้สำเร็จตามความประสงค์ได้ เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ถูกธรรมในแง่ที่สอง คือ แง่ของสังฆธรรม

ธรรมในแง่ของสังฆธรรมนี้ ก็คือ ธรรมตาของธรรมชาติ หรือสภาวะที่มีอยู่ในวิชาการและกิจกรรมทุกอย่าง มันไม่ได้เป็นสาขาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งที่แยกออกไปต่างหากจากวิชาการอื่นๆ เลย แต่เป็นแก่นแท้ของวิทยาศาสตร์ หรือเป็นสาระที่วิทยาศาสตร์ต้องการจะเข้าถึง

การที่ปัจจุบันนี้เรามีแนวโน้มทางความคิดที่ชอบแยกอะไรต่ออะไรออกไปต่างหากจากกัน แม้กระทั่งในเรื่องธรรม คือสภาวะความเป็นจริง ความเป็นอันตรายที่ทำให้เราอาจจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่ควรจะเป็น ดังนั้น จะต้องมีความเข้าใจในความเป็นจริงที่กล่าวแล้วนี้ไว้ด้วย

เศรษฐศาสตร์นั้นได้กล่าวกันมาว่า เป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด และเศรษฐศาสตร์ก็มีความภูมิใจในเรื่องนี้ด้วยว่า ตนเป็นวิทยาการที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด เอาแต่สิ่งที่วัดได้ คำนวณได้ จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่า เศรษฐศาสตร์นี้เป็นศาสตร์แห่งตัวเลข มีแต่พวกสมการ

ในการพยายามที่จะเป็นวิทยาศาสตร์นี้ เศรษฐศาสตร์ก็เลยพยายามตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ จะทำให้ตนเองเป็น value-free คือเป็นศาสตร์ที่เป็นอิสระ หรือปลอดจากคุณค่า

แต่ก็มีฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเป็นนักวิจารณ์เศรษฐศาสตร์ หรือแม้แต่นักเศรษฐศาสตร์เองบางคนบอกว่า ความจริงแล้ว เศรษฐศาสตร์นี้เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อ value มากที่สุด เรียกว่าเป็น value-dependent มากที่สุด ในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย

จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร เพราะจุดเริ่มของเศรษฐศาสตร์นั้น อยู่ที่ความต้องการของคน ความต้องการของคนนี้เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจแล้วในเวลาเดียวกัน จุดหมายของเศรษฐศาสตร์ก็เพื่อสนองความต้องการให้เกิดความพอใจ ความพอใจนี้ก็เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจของคน เศรษฐศาสตร์จึงทั้งขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเรื่องคุณค่าในจิตใจ

นอกจากนั้น การตัดสินใจอะไรต่างๆ ในทางเศรษฐกิจ ก็ต้องอาศัยคุณค่าต่างๆ เป็นอันมาก ฉะนั้น การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็น value-free หรือเป็นอิสระจากคุณค่านั้นจึงเป็นไปได้

รวมความว่า เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถจะเป็นวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ เพราะจะต้องขึ้นต่อคุณค่าบางอย่าง เมื่อมองในแง่นี้ จะขอตั้งข้อสังเกตเป็น ๒ อย่าง คือ

ในแง่ที่หนึ่ง เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้โดยสมบูรณ์ หรือไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้แท้จริง เพราะไม่อาจเป็นอิสระจากคุณค่าต่างๆ นอกจากนั้น ในหลักการและทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ จะเต็มไปด้วยอัสซัมชัน (assumptions) คือข้อที่ถือว่ายุติเป็นเช่นนั้น เป็นความจริงโดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์ เมื่อยังเต็มไปด้วยอัสซัมชันต่างๆ แล้ว จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร อันนี้ก็เป็นข้อแย้งที่สำคัญ

ในแง่ที่สอง การเป็นวิทยาศาสตร์นั้นก็ไม่ใช่เรื่องที่ดี เพราะวิทยาศาสตร์ไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง วิทยาศาสตร์นั้นมีขีดจำกัดมากในการแก้ปัญหาของมนุษย์ วิทยาศาสตร์แสดงความจริงได้แง่หนึ่งด้านหนึ่ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับวัตถุเป็นสำคัญ ถ้าหากว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์แล้ว ก็คงพุ่งตัวเข้าไปอยู่ในแนวเดียวกับวิทยาศาสตร์ คือสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้เพียงในวงจำกัดด้วย

ท่าทีที่ดีของเศรษฐศาสตร์ก็คือ การมองและยอมรับตามเป็นจริง การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์หรือพยายามเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ก็เป็นความดีอย่างหนึ่งของเศรษฐศาสตร์ ซึ่งก็เป็นคุณค่าที่น่าจะรักษาเอาไว้ด้วย

แต่ในเวลาเดียวกัน เพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือให้ได้ผลจริง เศรษฐศาสตร์โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ที่ถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมมนุษย์ ก็น่าจะเปิดตัวกว้างออกไป ในการที่จะยอมรับร่วมมือกับวิทยาการและกิจกรรมสาขาอื่นๆ ของมนุษย์ ยอมรับที่จะพิจารณาเรื่องคุณค่าต่างๆ ในสายตาที่มองอย่างทั่วตลอดดียิ่งขึ้น เพราะในเมื่อเรายอมรับเรื่องคุณค่าแล้ว คุณค่านั้นก็จะมาเป็นองค์ประกอบของ

วิทยาการตามฐานะที่ถูกต้องของมัน ทำให้มองเห็นตลอดกระบวนการของความเป็นจริงด้วย

แต่ถ้าเราไม่ศึกษาเรื่องคุณค่านั้นให้ตลอดสาย การที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเราจะไม่สามารถมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการความจริงที่มีคุณค่านั้นเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยโดยตลอด หรือโดยสมบูรณ์

เศรษฐศาสตร์นั้นต้องอิงอาศัยคุณค่าที่เป็นนามธรรม แต่ปัจจุบันนี้เศรษฐศาสตร์ยอมรับคุณค่านั้นเพียงบางส่วน บางแง่ ไม่ศึกษาระบบคุณค่าให้ตลอดสาย ทำให้เกิดความผิดพลาดในการคาดหมายหรือคาดคะเนผลเป็นต้น ในเมื่อมีองค์ประกอบด้านคุณค่าเข้ามาเกี่ยวข้องเกินกว่าแง่หรือเกินกว่าระดับที่ตนยอมรับพิจารณา

ขอยกตัวอย่างเช่น เรามีหลักทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่งว่า คนจะยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ต่อเมื่อได้สิ่งอื่นมาทดแทน จึงจะได้ความพอใจเท่ากัน อันนี้เป็นหลักการทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่ง

เรื่องนี้ทางฝ่ายของพวกนามธรรมก็อาจจะแย้งว่าไม่จริงเสมอไป บางทีคนเราได้คุณค่าความพอใจทางจิตใจ แม้ว่าจะเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปโดยไม่ได้สิ่งอื่นมาทดแทนก็มี อย่างเช่น พ่อแม่รักลูก พอรักลูกมาก ก็ยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ เมื่อลูกได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นไป พ่อแม่ไม่จำเป็นต้องได้อะไรตอบแทน แต่พ่อแม่ก็มีความพึงพอใจ และอาจจะพึงพอใจมากกว่าการได้อะไรตอบแทนด้วยซ้ำ ในกรณีนี้ ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่าพ่อแม่มีความรัก

ที่นี่ ถ้าหากว่ามนุษย์สามารถมีความรักคนอื่นได้กว้างขวางขึ้น ไม่รักเฉพาะลูกของตัวเอง แต่ขยายออกไป รักพี่รักน้อง รักเพื่อนร่วมชาติ รักเพื่อนมนุษย์แล้ว เขาก็อาจจะเสียสละสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปโดยไม่ได้อะไรตอบแทนมา แต่กลับมีความพึงพอใจมากขึ้น ไม่ใช่ที่ไม่ได้รับความพึงพอ

ใจหรือพึงพอใจเท่ากัน แต่พึงพอใจมากขึ้นด้วยซ้ำไป อันนี้ก็เป็นเรื่องของคุณค่าที่เข้ามาแสดงผลในทางเศรษฐศาสตร์เหมือนกัน

หลักอีกข้อหนึ่งบอกว่า ราคาต่ำลงคนยิ่งซื้อเยอะ ราคาแพงคนยิ่งซื้อน้อยลง นี่ก็เป็นหลักทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่ง และตามธรรมชาติทั่วไปก็เป็นอย่างนั้น ถ้าของราคาต่ำลง คนก็มีอำนาจซื้อเยอะ ก็ซื้อได้เยอะ คนก็มาซื้อกันมากขึ้น แต่ถ้าของนั้นแพงขึ้น อำนาจซื้อของคนก็น้อยลง คนก็มาซื้อน้อยลง

แต่มันไม่ใช่เป็นอย่างนั้นเสมอไป ถ้าเรารู้ว่าคนในสังคมไหนมีค่านิยมชอบवादโก้ อดฐานะกันมาก เราก็เอาค่านิยมมาใช้เร้าให้เกิดความรู้สึกว่าของแพงนั้นโก้มาก คนไหนซื้อของแพงได้ คนนั้นเด่นมีฐานะสูงปรากฏว่า ยิ่งขึ้นราคาของแพงขึ้น คนกลับยิ่งไปซื้อเยอะ เพราะอยากจะโก้ อยากแสดงว่าตัวมีฐานะ ฉะนั้น หลักเศรษฐศาสตร์บางอย่างจึงต้องขึ้นต่อเรื่องคุณค่าเป็นอย่างมาก

ว่าที่จริง ตัวอย่างต่างๆ ก็มีทั่วไป ที่แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมหรือคุณค่าต่างๆ ในสังคมนี้เป็นตัวกำหนดราคา ซึ่งเศรษฐศาสตร์ก็เอามาใช้ดังจะเห็นได้ในตัวอย่างต่างๆ

สมมติว่ามีคนสองคนเรือแตก ไปติดอยู่บนเกาะหนึ่ง คนหนึ่งมีข้าวตาก ๑ กระสอบ อีกคนหนึ่งมีสายสร้อยทองคำ ๑๐๐ สาย ตามปกติ ในสังคมทั่วไป คนที่มีสายสร้อยทองคำ ๑ สาย อาจจะซื้อข้าวตังหรือข้าวตากได้หมดทั้งกระสอบ หรือว่าข้าวตากทั้งกระสอบนั้น อาจจะไม่พอกับราคาค่าสายสร้อยทองคำเส้นเดียวด้วยซ้ำ

แต่ตอนนี้เขาไปติดอยู่บนเกาะ มองไม่เห็นทางว่าจะรอด ไม่เห็นว่าจะมีเรืออะไรมาช่วยเหลือ ตอนนี้มูลค่าจะต่างไป ผิดจากเดิมแล้ว ตอนนี้คนที่มีความข้าวตากหนึ่งกระสอบอาจจะใช้ข้าวตากเพียง ๑ ช้อน แลกเอาสายสร้อยทองคำทั้ง ๑๐๐ สายก็ได้ บางทีไม่ยอมรับด้วยซ้ำไป คุณค่าจึงเป็นไปตามความต้องการ

แต่ที่ต้องการชี้ในที่นี้ก็คือว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องแยกแยะเกี่ยวกับความหมายของความต้องการ ตลอดจนคุณภาพของความต้องการด้วย เศรษฐศาสตร์บอกว่า เราเกี่ยวข้องกับความต้องการอย่างเดียว เราไม่เกี่ยวข้องกับคุณภาพของความต้องการ นี่เป็นหลักการของเศรษฐศาสตร์ แต่คุณภาพของความต้องการนั้นก็ส่งผลต่อเศรษฐศาสตร์

นอกจากนั้น คนสองคนนี้อาจจะไม่แลกเปลี่ยนกันก็ได้ คนที่มีสายสร้อยทองคำอาจจะถือโอกาสตอนที่คนมีข้าวตากไม่อยู่มาลักเอาข้าวตากไปเสียก็ได้ โดยไม่จำเป็นต้องแลกเปลี่ยน หรือดีไม่ดีแกอาจจะฆ่านายคนมีข้าวตากเสียเลย เพื่อจะเอาข้าวตากไปเสียหมดทั้งกระสอบ

ในทางตรงกันข้าม สองคนนั้นอาจจะเกิดมีความรักกันขึ้นมา ก็เลยร่วมมือกัน เลยไม่ต้องซื้อต้องขาย ไม่ต้องแลกเปลี่ยน ก็กินข้าวตากด้วยกันจนหมดกระสอบ อันนี้ก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น นอกจากการแลกเปลี่ยน กิจกรรมอาจจะมาในรูปของการทำร้าย การร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน หรืออะไรก็ได้

เพื่อแสดงให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เป็น objective คือมองอะไรๆ ตามสภาวะวิสัย ไม่เอาคุณค่าความรู้สึกทางจิตใจเข้าไปปะปน นักเศรษฐศาสตร์บางทีก็จะยกตัวอย่างต่าง ๆ มาให้ดู เช่นบอกว่า เหล้าหรือสุรา ๑ ขวด กับก๋วยเตี๋ยว ๑ หม้อ อาจจะมีคุณค่าหรือมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์เท่ากัน การเสียเงินไปเข้าไนท์คลับครั้งหนึ่ง อาจมีค่าทางเศรษฐกิจสูงกว่าการเข้าฟังปาฐกถาครั้งหนึ่งในเวลาเท่ากัน อันนี้เป็นความจริงในทางเศรษฐศาสตร์

เศรษฐศาสตร์ไม่พิจารณาคุณค่าใดๆ ทั้งสิ้น เขาจะไม่พิจารณาว่าสินค้านั้น หรือการกระทำนั้น การผลิต การบริโภค หรือการซื้อขายนั้น จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์หรือโทษอะไรขึ้นหรือไม่ เข้าไนท์คลับแล้วจะสิ้นเปลืองเงินทำให้หมกมุ่นมัวเมาเป็นอบายมุข หรือจะดีจะชั่วในแง่หนึ่งแง่ใดก็ตาม เศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยว หรือว่าเข้าฟังปาฐกถาแล้วจะได้ความรู้

เจริญปัญญา เป็นประโยชน์แก่จิตใจ ก็ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐศาสตร์ เราอาจจะพิจารณาคุณหรือโทษในแง่อื่นๆ แต่เศรษฐศาสตร์จะไม่พิจารณาด้วย

ในกรณีตัวอย่างที่ยกมานี้ ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็น objective ของเศรษฐศาสตร์นั้นออกจะผิวเผินและคับแคบมาก คือมองความจริงช่วงเดียวสั้นๆ แบบตัดตอนขาดลอยเท่าที่ตัวต้องการ ไม่มองกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นจริงให้ทั่วถึงตลอดสาย ซึ่งเป็นลักษณะของเศรษฐศาสตร์ในยุคอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ได้จริง และไม่เป็น objective เพียงพอ

เศรษฐศาสตร์ยุคต่อไป อาจจะขยายการมองให้ทั่วถึงตลอดกระบวนการของเหตุปัจจัย โดยสอดคล้องกับความจริงมากยิ่งขึ้น ดังที่มีแนวโน้มขึ้นบ้างแล้วในปัจจุบัน ดังในตัวอย่างที่ยกขึ้นมาพูดเรื่องเหล้า ๑ ขวด กับก๋วยเตี๋ยว ๑ หม้อ เรามองได้ว่า มูลค่าในทางตลาดซื้อขายนั้นเท่ากันจริง แต่มูลค่าแท้ในทางเศรษฐกิจนั่นเอง ความจริงก็ไม่เท่ากัน ถ้าพิจารณาลึกซึ่งลงไป จะมองเห็นว่า สุรา ๑ ขวดนั้นมีมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกมากมาย

๑. มูลค่าทางเศรษฐกิจที่มาจาก การเสียคุณภาพชีวิต สุราขวดนี้อาจจะทำลายสุขภาพของคน และทำให้ต้องเสียเงินรักษาสุขภาพของคนนั้น จะสิ้นเปลืองเงินไปอีกเท่าไร นี่เป็นความสูญเสียในด้านคุณภาพชีวิต แต่มีผลทางเศรษฐกิจด้วย

๒. ในการผลิตสุรานั้น โรงงานสุราอาจทำให้เกิดควันที่มีกลิ่นเหม็น ควันที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ทำให้เกิดสำเหล้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แล้วมูลค่าความเสียหายทางธรรมชาตินี้ก็กลับมามีผลต่อเศรษฐกิจอีก อาจจะทำให้รัฐต้องสิ้นเปลืองงบประมาณระยะยาวในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม

๓. คนที่กินสุราแล้วนั้น อาจจะขับรถไปแล้วก็เกิดรถชนกัน ก็ทำให้เกิดผลเสียหายทางเศรษฐกิจอีก

๔. ผลเสียหายในทางสังคม เช่น ทำให้เกิดอาชญากรรม ซึ่งคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกจำนวนมาก

๕. เหล้า ๑ ขวดนี้ อาจจะทำให้คนนั้นเมามาย มีสติไม่ค่อยดี ทำให้สูญเสียประสิทธิภาพในการทำงาน ก็กระทบต่อ productivity คือการเพิ่มผลผลิตอีก

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของเศรษฐกิจทั้งสิ้น เป็นอันว่า เราจะต้องคิดเรื่องเศรษฐกิจ หรือมูลค่าทางเศรษฐกิจกว้างออกไป ไม่ใช่เฉพาะราคาที่ดีในตลาดเท่านั้น

ปัจจุบันนี้ก็มีแนวโน้มเอียงในการที่จะเอามูลค่าในด้านอื่นนี้เข้ามารวมด้วย เรียกว่าเป็น external costs แต่ปัจจุบันนี้ยังมองเฉพาะเรื่องมูลค่าทางด้านสภาพแวดล้อม คือมลภาวะ ดังที่นักเศรษฐศาสตร์บางกลุ่มให้นำเอามูลค่าในการทำลายสภาพแวดล้อมนี้ รวมเข้าในมูลค่าทางเศรษฐกิจแม้แต่ในการที่จะตีราคาสินค้าด้วย

แต่ว่าที่จริงแล้วยังไม่พอหรอก ก็อย่างสุรา ๑ ขวดที่ว่าเมื่อกี้ เราอาจจะคิดแต่ค่าสภาพแวดล้อม แต่ค่าทางสังคมศีลธรรมและสุขภาพ (เช่น อาชญากรรม ประสิทธิภาพในการผลิต) อีกเท่าไร ซึ่งมูลค่าเหล่านี้ล้วนย้อนกลับมามีผลทางเศรษฐกิจอีกทั้งสิ้น

๔. ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์

เท่าที่พูดมาในตอนนีให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์มีความสัมพันธ์กับเรื่องอื่นๆ ที่มีผลย้อนกลับมาหาเศรษฐกิจอีก ซึ่งโดยมากก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าต่างๆ ก็เลยเข้ามาสู่ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง คือปัญหาเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์

ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์เป็นเรื่องสำคัญมากใน ศาสตร์วิทยาทุกแขนงเลยที่เดียว เราจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์นี้เป็นฐานก่อน ถ้าเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ผิดพลาดแล้ว วิทยาการนั้นๆ จะไม่สามารถเข้าถึงความจริงโดยสมบูรณ์ และจะไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้จริงด้วย

ในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นี้ เศรษฐศาสตร์เข้าใจอย่างไร และ พุทธศาสนาหรือพุทธเศรษฐศาสตร์เข้าใจอย่างไร

ได้บอกแล้วว่า เศรษฐศาสตร์นั้นมองถึงธรรมชาติของความต้องการของมนุษย์ แต่มองความต้องการของมนุษย์นั้นเพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของความต้องการ ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ต้องถามว่า คุณภาพของความต้องการของมนุษย์นั้นเป็นธรรมชาติหรือไม่ ถ้ามันเป็นธรรมชาติก็แสดงว่าเศรษฐศาสตร์ไม่ยอมพิจารณาความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งหมด ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วเราจะมีเศรษฐศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้อย่างไร และจะแก้ปัญหาของมนุษย์ได้โดยสมบูรณ์อย่างไร

เศรษฐศาสตร์อาจจะแก้ตัวออกไปได้ว่า เรายังเป็นสาขาสาขาสเปซเซี่ยลไลเซชัน มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านหนึ่ง จะต้องไปร่วมมือกับวิทยาการอื่นๆ ในด้านที่ตัวเรานั้นเกี่ยวข้องต่อไป ถ้ายอมรับอย่างนี้ก็พอไปได้ แต่อาจจะเข้าไป หรือเข้าแง่เข้ามุมไม่ถนัด

ก. ความต้องการ

ที่นี้ มาพูดกันถึงเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในแง่ความต้องการก่อน ในแง่ความต้องการของมนุษย์นั้น อย่างน้อยเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่นี้ก็มีความเข้าใจตรงกับพุทธศาสนา ที่ว่า ความต้องการของมนุษย์ไม่จำกัด มนุษย์มี unlimited wants เราบอกว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด

ในพุทธศาสนามีพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้มากมาย เช่นว่า

นคติ ตณฺหาสมา นที แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี

เพราะว่าแม่น้ำนั้น บางโอกาส บางเวลา มันยังมีเวลาเต็มได้ แต่ความต้องการของมนุษย์ไม่มีวันเต็ม บางแห่งบอกว่า ถึงแม้เงินตราจะตกลงมาเป็นท่าฝน ความอึดในกามทั้งหลายของมนุษย์ก็ไม่มี หรือบางแห่งท่านว่า ถึงจะเนรมิตภูเขาให้เป็นทองทั้งลูก ก็ไม่สามารถจะทำให้คนมั่ง แต่คนหนึ่งคนเดียวพึงพอใจได้โดยสมบูรณ์ ไม่เต็มอึดของเขา

ฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาจะมีเรื่องพูดมากมายเกี่ยวกับความต้องการที่ไม่จำกัดของมนุษย์ ในที่นี้ อาตมภาพจะเล่านิทานให้ฟังเรื่องหนึ่ง ยอมเสียเวลากับนิทานสักชนิดหนึ่ง ความจริงนิทานนี้มีโซ่เอามาเล่าเฉยๆ มันมีนัยความหมายแฝงอยู่ ท่านเล่าไว้ในชาดกเรื่องหนึ่งว่า

ในอดีตกาลเรียกว่าปฐมกัปปีที่เดียว มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง พระนามว่าพระเจ้ามันธาดู (พอดีชื่อมาใกล้กับนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญของอังกฤษคนหนึ่ง ที่ชื่อว่ามัลธัส - Malthus) พระเจ้ามันธาดูนี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มาก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิมันธาดูก็ปรากฏเป็นเรื่องราวในนิทานว่า มีอายุยืนนานเหลือเกิน มีรัตนะ ๗ ประการ ตามแบบแผนของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย แล้วก็มฤตธี ๔ ประการ ซึ่งท่านรู้กันจึงไม่ได้บอกไว้ว่าฤทธิ์อะไรบ้าง รวมความว่า เป็นบุคคลที่เรียกว่าอัจฉริยมนุษย์ ไม่มีใครเหมือน มีอะไรพร้อมสมบูรณ์ทุกอย่าง

พระเจ้ามันธาดูนี้มีอายุยืนยาวมาก ได้เป็นเจ้าชายอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี แล้วก็ขึ้นครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมาอีก ๘๔,๐๐๐ ปี

พอล่วงมา ๘๔,๐๐๐ ปีแล้ว วันหนึ่ง พระเจ้ามันธาดูก็แสดงอาการเบื่อหน่ายให้ปรากฏว่า ทรัพย์สมบัติที่มีมากมายนี้พระองค์ไม่เพียงพอเสียแล้ว เมื่อพระองค์แสดงอาการให้ปรากฏแล้ว ข้าราชการบริวารทั้งหลายก็ทูลถามว่า พระองค์เป็นอย่างไร มีอาการอย่างนี้ ไม่สบายพระทัยอะไร

พระองค์ก็ตรัสว่า *แหม! ความสุขสมบูรณ์หรือสมบัติที่นี้มันน้อยไป มีที่ไหนที่มันดีกว่านี้มัย* ข้าราชการบริพารก็กราบทูลว่า ก็สวรรค์ซึ่งพระเจ้าข้า

พระเจ้านั้นธาตุนี้เป็นจักรพรรดิ และมีอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่มากกว่า ๔ ประการนั้น และมีจักรวรรดินะ เมื่อเขาบอกว่าสวรรค์ดีกว่า ก็ทรงใช้จักรวรรดินั้น (จักรวรรดินั้นก็คือวงล้อของพระเจ้าจักรพรรดิ) พาให้พระองค์ขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช มหาราชทั้ง ๔ พระองค์ก็ออกมาต้อนรับ ทูลถามว่า พระองค์มีความต้องการอย่างไร เมื่อรู้ความประสงค์แล้วก็เชิญเสด็จให้เข้าครองราชสมบัติในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชทั้งหมด

พระเจ้านั้นธาตุนี้ครองราชสมบัติอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชเป็นเวลายาวนานมาก จนกระทั่งต่อมาวันหนึ่งก็แสดงอาการเบื่อหน่ายให้ปรากฏอีก แสดงว่าไม่พอเสียแล้ว สมบัติในชั้นนี้ไม่มีความสุขเพียงพอ ข้าราชการบริพารก็ทูลถาม พระองค์ก็บอกให้ทราบและตรัสถามว่า *มีที่ไหนดีกว่านี้อีกไหม?* ข้าราชการบริพารก็ทูลตอบว่า มีชิพะยะคะ ก็สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ไฉละ

พระเจ้านั้นธาตุก็เลยอาศัยจักรวรรดิหรือวงล้อของพระเจ้าจักรพรรดินั้นขึ้นไปอีกถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นพระอินทร์ครอบครอง พระอินทร์ก็ออกมาต้อนรับเชิญเสด็จ แล้วก็แบ่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้ครอบครองครึ่งหนึ่ง

พระเจ้านั้นธาตุครอบครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับพระอินทร์คนละครึ่ง ต่อมาเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งพระอินทร์องค์นั้นหมดอายุสิ้นไป พระอินทร์องค์ใหม่ก็เกิดมาแทน ครองราชย์ไปก็สิ้นอายุอีก พระอินทร์ครอบครองราชสมบัติสิ้นอายุไปอย่างนี้ ๓๖ องค์ พระเจ้านั้นธาตุก็ยังคงราชย์อยู่ในสวรรค์

มาถึงตอนนี้พระเจ้านั้นธาตุชกไม่พอใจ *เอ! สวรรค์ครึ่งเดียวนี้มันน้อยไป เราน่าจะครองสวรรค์ทั้งหมด* ก็เลยคิดจะฆ่าพระอินทร์เสียเลย แต่มนุษย์นั้นฆ่าพระอินทร์ไม่ได้ เพราะมนุษย์ฆ่าเทวดาไม่สำเร็จ เมื่อ

ความอยากนี้ไม่ได้รับการตอบสนอง ความอยากหรือตัณหาของพระเจ้า
 มั่นธาดุ์นั้น ท่านบอกว่ามีรากเนา ตัณหาที่มีรากเสียหายแล้ว ไม่ได้สม
 ประสงค์ ไม่ได้ความพึงพอใจ พระเจ้ามั่นธาดุ์ก็เลยแก่ แก่แล้วก็เลยตาย
 ตกจากสวรรค์ หล่นดับลงมาในสวน ท่านว่าอย่างนั้น

เป็นอันว่า พระเจ้ามั่นธาดุ์ก็ตกจากสวรรค์หล่นลงมาในสวน คน
 สวนมาพบเข้า ก็เลยไปกราบทูลพระญาติวงศ์ทั้งหลายมาทันพร้อมหน้า
 แล้ว ก็ทำพระแท่นที่ประทับบรรทมให้ พระเจ้ามั่นธาดุ์ก็เลยสวรรคตใน
 สวนนั่นเอง แต่ก่อนจะสวรรคต พระญาติวงศ์ก็ถามว่า พระองค์มีพระ
 ราชดำริอะไรจะฝากฝังสังเสียดไหม

พระเจ้ามั่นธาดุ์ก็ประกาศความยิ่งใหญ่ว่า เรานี้จะเป็นจักรพรรดิ
 ยิ่งใหญ่ ได้ครองราชสมบัติในมนุษย์มาเท่านั้น ได้ขึ้นไปครองสวรรค์ชั้น
 จาตุมาหาราชเท่านั้น และได้ไปครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อีกครึ่งหนึ่งเป็น
 เวลาเท่านั้น แต่ยังได้ไม่เต็มตามต้องการก็ตายเสียแล้ว ก็เลยจบ

เรื่องพระเจ้ามั่นธาดุ์ก็จบเท่านี้ เอาละ นี่เป็นการเล่านิทานให้ฟัง
 ว่า ในเรื่องความต้องการของมนุษย์นั้น พุทธศาสนาเห็นตรงกับเศรษฐี-
 ศาสตร์อย่างหนึ่งว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัดหรือไม่สิ้นสุด แต่ไม่
 เท่านี้ พุทธศาสนาไม่จบเท่านี้ พุทธศาสนาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์
 อย่างน้อยที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์จะพึงเข้าใจ ๒ ประการ

ประการที่หนึ่ง คือ ความต้องการนี้ ตามหลักพุทธศาสนา ในแง่ที่
 หนึ่งยอมรับว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัด แต่นั่นเป็นเพียงความ
 ต้องการประเภทที่ ๑ พุทธศาสนาแยกความต้องการเป็น ๒ ประเภท
 ความต้องการอีกประเภทหนึ่งจำกัดชัด ความต้องการ ๒ ประเภทนี้ ถ้า
 ใช้ภาษาสมัยใหม่ยังหาคำศัพท์โดยตรงไม่ได้

ความต้องการประเภทที่หนึ่ง ขอเรียกว่า ความต้องการสิ่งเสพ
 ปรนเปรอตน คือ *ตัณหา* เป็นความต้องการที่ไม่จำกัด

ส่วนความต้องการประเภทที่ ๒ ขอเรียกว่า ความต้องการคุณภาพชีวิต คือ *ฉันทะ* เป็นความต้องการที่มีขอบเขตจำกัด

ประการที่สอง ซึ่งสัมพันธ์กับหลักความต้องการ คือ พุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นี้ ก็สัมพันธ์กับความต้องการคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่มนุษย์ต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นการแสดงถึงการที่มนุษย์ต้องการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นไป

เพราะฉะนั้น สารอย่างหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ก็คือ การที่เราจะต้องพยายามหันเห หรือปรับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอดตน มาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต นี่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ ซึ่งก็มาสัมพันธ์กับเรื่องความต้องการ

เป็นอันว่า พุทธศาสนาถือว่า ความต้องการมี ๒ ประเภท คือ ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอดตนที่ไม่มีขีดจำกัด และความต้องการคุณภาพชีวิตที่มีขอบเขตจำกัด ความต้องการ ๒ อย่างของมนุษย์นั้นมักจะมีปัญหาขัดแย้งกันเองบ่อยๆ

ยกตัวอย่างเช่นว่า เราจะกินอาหาร เราย่อมมีความต้องการ ๒ ประเภทนี้ซ้อนกันอยู่ แต่ในมนุษย์ทั่วไปนั้นความต้องการคุณภาพชีวิตอาจจะมีโดยไม่ตระหนัก มนุษย์มักตระหนักรู้ตัวแต่ความต้องการประเภทที่ ๑

ความจริงนั้น ความต้องการที่เป็นสาระคือต้องการคุณภาพชีวิต มนุษย์ต้องการกินอาหารเพื่ออะไร เพื่อจะหล่อเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรงให้มีสุขภาพดี อันนี้แน่นอน

แต่อีกด้านหนึ่งที่ปรากฏแก่มนุษย์คืออะไร มนุษย์ต้องการเสพรสอาหาร ต้องการความอร่อย ต้องการอาหารที่ดีๆ ในแง่ของความเอร็ดอร่อย และความต้องการนี้อาจจะขัดแย้งกับความต้องการคุณภาพชีวิต คือมันอาจจะกลับมาทำลายคุณภาพชีวิตด้วย

ความต้องการเสพรสนี้จะทำให้เราแสวงหาอาหารที่มีรสชาติดีที่สุด แล้วอาจจะมีการปรุงแต่งรสอาหาร ซึ่งสิ่งที่ปรุงแต่งกลิ่น สี และรสของอาหารนั้น อาจจะเป็นโทษต่อร่างกาย เป็นอันตรายต่อสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต

อีกประการหนึ่ง คนที่กินเอาแต่ความอร่อย ก็อาจจะกินโดยไม่มีประมาณ กินเกินไป กินจนกระทั่งท้องอืดไม่ย่อย หรืออาจจะอย่างน้อยทำให้อ้วนเกินไป ก็เป็นอันตรายต่อสุขภาพอีก กับทั้งทำให้แพงโดยใช้เหตุ

อาหารที่ให้คุณภาพชีวิต อำนวยคุณค่าที่ชีวิตต้องการนั้น อาจจะได้ในราคาเพียง ๒๐ บาท แต่คนที่กินเพื่อเสพรสอร่อย เสริมความโก้จะต้องวิ่งไล่ตามค้นหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ราคาอาหารเพื่อสนองความต้องการประเภทที่ ๑ ที่ว่าสนองความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตน อาจจจะร้อยละ พันบาท ค่าอาหารมื้อเดียวเป็นหมื่นบาทยังเคยได้ยินเลย เพราะฉะนั้น ความต้องการประเภทที่ ๒ กับประเภทที่ ๑ บางทีก็ขัดกัน และขัดกันบ่อยๆ ด้วย

ถ้ามนุษย์สนองความต้องการประเภตสิ่งเสพรนเปรอตนนี้มาก ก็จะทำให้ลายคุณภาพชีวิตไปเรื่อย ไม่เฉพาะในการบริโภคอาหารเท่านั้น ในกิจกรรมของมนุษย์ทุกอย่าง แม้แต่เทคโนโลยีก็เหมือนกัน จะต้องแยกให้ได้ว่าอันไหนเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต อันไหนเป็นความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตน และเอาสองด้านนี้มาพิจารณา

หลักเรื่องความต้องการสองอย่างนี้นำต่อไปสู่เรื่องคุณค่า เพราะความต้องการทำให้เกิดคุณค่า ในเมื่อความต้องการมี ๒ อย่าง คุณค่าก็เกิดขึ้นเป็น ๒ อย่างเช่นเดียวกัน จะแยกเป็น

๑. *คุณค่าแท้* คือคุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต

๒. *คุณค่าเทียม* คือคุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพรสสิ่งปรนเปรอตน

ถ้าเราจะมีอะไรสักอย่างหนึ่ง คุณค่าที่แท้ก็จะมีส่วนหนึ่ง แต่มักจะมีคุณค่าเทียมที่เกิดจากตัณหาและมานะ เพื่อให้ได้อร่อย เพื่อให้ได้โก้

เพื่อแสดงความมีฐานะ ตลอดจนค่านิยมทางสังคมอะไรต่ออะไรฝรั่ง
เข้ามา

ข. การบริโภคร

จะพูดต่อไปถึงเรื่องการบริโภคร ซึ่งก็เช่นเดียวกัน ต้องแยกว่า เป็น
การบริโภครเพื่อสนองความต้องการแบบไหน บริโภครเพื่อสนองความ
ต้องการคุณค่าแท้ หรือเพื่อเสพคุณค่าเทียม

การบริโภครนี้เป็นจุดยอดของเศรษฐศาสตร์ก็ได้ คือ กิจกรรม
ทางเศรษฐกิจของมนุษย์นั้นจุดยอดอยู่ที่การบริโภคร เราเข้าใจความหมาย
ของการบริโภครว่าอย่างไร เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมกับเศรษฐ-
ศาสตร์แบบพุทธ จะให้ความหมายของการบริโภครไม่เหมือนกัน

การบริโภครเป็นการบำบัดหรือสนองความต้องการ อันนี้แน่นอน
เราอาจจะพูดในแง่เศรษฐศาสตร์ว่า *การบริโภคร คือ การใช้สินค้าและ
บริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิดความพอใจ* นี่คือคำจำกัดความของ
เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม บำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับ
ความพึงพอใจ แล้วก็จบ

ที่นี้ขอให้มาดูเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ เศรษฐศาสตร์แบบพุทธบอก
ว่า *การบริโภคร คือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้
รับความพอใจโดยเกิดคุณภาพชีวิตขึ้น* หมายความว่า การบริโภครจะต้องมี
จุดหมายที่ตระหนักรู้ ไม่ใช่แค่บริโภครให้พอใจ แต่มองเห็นด้วยปัญญาว่า
บริโภครเพื่อประโยชน์อะไร

เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมบอกว่า ต้องการแล้วก็บริโภคร
แล้วเกิดความพึงพอใจ ก็จบ ไม่ต้องรู้ว่าหลังจากนั้นมันจะเป็นอย่างไร
ฉะนั้น จะบริโภครอะไรก็ได้ ให้เราพอใจก็แล้วกัน มันจะเสียคุณภาพชีวิต
หรือไม่เสีย ไม่คำนึง แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า จะบำบัดความต้องการ
เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจก็ถูกต้อง แต่ได้รับความพึงพอใจแล้วต้องให้มี

ผลตามมาโดยเกิดคุณภาพชีวิต ฉะนั้น การบริโภคก็ต้องมีความมุ่งหมายว่าเพื่อให้ได้คุณภาพชีวิต นี่ก็เป็นแง่หนึ่งที่ต่างกัน

ค. งาน และการทำงาน

เมื่อต่างกันในธรรมชาติของเรื่องเหล่านี้ คือ เรื่องความต้องการ เรื่องคุณภาพของความต้องการ เรื่องคุณค่า เรื่องการบริโภคแล้ว มันก็ต่างกันแม้กระทั่งในเรื่องธรรมชาติของงาน

ความหมายของงานในแง่ของเศรษฐศาสตร์กับพุทธเศรษฐศาสตร์ต่างกันอย่างไร โดยสัมพันธ์กับความต้องการสองอย่างนั้น

แบบที่ ๑ ถ้าทำงานด้วยความต้องการคุณภาพชีวิต (รวมทั้งต้องการพัฒนาดนหรือพัฒนาศักยภาพของมนุษย์) ผลได้จากการทำงานตรงกับความต้องการทันที เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นความพึงพอใจ

แบบที่ ๒ ถ้าทำงานด้วยความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอดน ผลได้จากการทำงานไม่ใช่ผลที่ต้องการ แต่เป็นเงื่อนไขเพื่อให้ได้ผลอย่างอื่นที่ต้องการ เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นความจำใจ

ความหมายของงานเป็นคนละอย่าง เมื่อก็กการทำงานเป็นความพอใจ แต่เดี๋ยวนี้ การทำงานเป็นความจำใจ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั้นมาจากฐานความคิดที่ถือว่า work คือ การทำงาน เป็นเรื่องจำใจ เราทำงานคือ work ด้วยความลำบากเหน็ดเหนื่อย เพื่อให้ได้เงินมาซื้อหาสิ่งเสพบริโภค เราจึงต้องมีเวลาเหลือที่จะมี leisure หาความสุขสำราญยามพักผ่อนจากงาน แล้วก็ได้รับความพึงพอใจ ฉะนั้น งานกับความพึงพอใจจึงเป็นคนละเรื่องกัน อยู่ต่างหาก เป็นฝ่ายตรงข้ามกัน

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมตะวันตกได้ปลูกฝังนิสัยรักงานและความใฝ่รู้ให้แก่ฝรั่งอย่างแนบเนียน ฝรั่งจำนวนมากจึงมีความสุขจากการศึกษาค้นคว้าและทำงานอย่างเอาจริงเอาจังอุทิศตัว แต่ถ้าสังคมใดไม่มีวัฒนธรรม

ธรรมใฝ่รู้และรักงานเป็นฐานที่มั่นคง แล้วไปรับเอาความคิดแบบทำงาน เพื่อเป็นเงื่อนไขให้ได้ผลตอบแทนมายึดถือปฏิบัติ ก็จะต้องเกิดปัญหามีผลเสียแก่การทำงาน แก่เศรษฐกิจ แก่ชีวิตและสังคมทั้งหมด

ขอยกตัวอย่างการทำงานที่มีลักษณะต่างกันสองแบบนี้ นาย ก. ทำงานวิจัยเรื่องหนึ่ง สมมติว่าเรื่องการจัดแมลงด้วยวิธีไม่ใช้สารเคมี นาย ก. ทำงานวิจัยเรื่องนี้เพื่อความรู้และการใช้ประโยชน์จากตัวความรู้ นี้โดยตรง เขาต้องการความรู้ในเรื่องนี้จริงๆ นาย ก. จะทำงานนี้ด้วยความพอใจ เพราะว่าความรู้และการที่ได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนี้คือตัวผลที่ต้องการจากการทำงาน ฉะนั้น ความก้าวหน้าของงานวิจัย และการได้ความรู้เพิ่มขึ้น จึงเป็นความพึงพอใจทุกขณะ เมื่อเขาทำงานไปเขาก็ได้รับความพึงพอใจ เมื่อความรู้เกิดขึ้น มีความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ความพึงพอใจก็ยิ่งเกิดเพิ่มขึ้นเรื่อยไป

นาย ข. ทำงานวิจัยอย่างเดียวกัน คือเรื่องกำจัดแมลงด้วยวิธีไม่ใช้สารเคมี แต่วิจัยเพื่อเงิน เพื่อจะได้เลื่อนขั้น ทีนี้ ผลได้จากงาน คือความรู้และประโยชน์จากการวิจัยนั้น ไม่ใช่ผลที่เขาต้องการโดยตรง แต่จะเป็นเงื่อนไขให้เขาได้เงิน คือเป็นเงื่อนไขให้เขาได้ผลตอบแทนอย่างอื่นที่เขาต้องการอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น ตอนที่เขาทำงานนี้เขาจะทำงานด้วยความจำใจ ไม่เกิดความสุขจากการทำงาน

เท่าที่วามานในตอนนี้เป็นเรื่องธรรมชาติของงาน ซึ่งจะเห็นว่างานในแง่ของพุทธศาสนาที่ทำเพื่อสนองความต้องการคุณภาพชีวิต จะทำให้เกิดความพึงพอใจได้ตลอดเวลา คนสามารถทำงานด้วยความสุขเราจึงเรียกการทำงานประเภทนี้ว่า *ทำด้วยฉันทะ*

แต่ถ้าทำงานด้วยความต้องการอีกประเภทหนึ่ง คือด้วยความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตน ก็เรียกว่า *ทำงานด้วยตัณหา* ถ้าทำงานด้วยตัณหา ก็ต้องการเสพบริโภค แต่เมื่อยังทำงานอยู่ ยังไม่ได้บริโภค ก็ยังไม่ได้รับความพึงพอใจ จึงทำงานโดยไม่มีความสุขตลอดเวลา

ในเรื่องธรรมชาติของความ ต้องการ ธรรมชาติของคุณค่า ตลอดมาจนกระทั่งถึงเรื่องของการนี้ พุทธศาสนายอมรับความจริงทุกชั้นตอน ความจริงที่ว่า คนทั้งหลายจะต้องมีตัณหาเป็นธรรมดา นี้ ก็ยอมรับด้วย แต่ในเวลาเดียวกันก็มองเห็นว่า มนุษย์มีความต้องการคุณภาพชีวิตอยู่ด้วย ซึ่งเป็นความต้องการที่แท้ของชีวิตเอง และในการต้องการคุณภาพชีวิตนี้ เขาก็ต้องการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนให้ดียิ่งขึ้นไปด้วย

เพราะฉะนั้น ในการเป็นอยู่ของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะมีตัณหา แต่ทำอะไรเราจะหันเหความต้องการนี้ให้เบนไปสู่ความต้องการคุณภาพชีวิตให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แล้วให้การสนองความต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นไปเพื่อการพัฒนาตนต่อไป

ความหมายที่เปลี่ยนไปนี้จะมีผลโยงไปถึงเรื่องอื่นๆ ต่อไปอีก แม้แต่คำจำกัดความเกี่ยวกับ wealth หรือโภคทรัพย์ คำจำกัดความเกี่ยวกับสินค้าและบริการ คำจำกัดความเกี่ยวกับเรื่องการแข่งขันและการร่วมมือ เป็นต้น เมื่อฐานความคิดต่างกันแล้ว มันก็ต่างกันไปหมด

ง. การแข่งขัน-การร่วมมือ

ขอยกมาพูดอีกเรื่องหนึ่งคือ การแข่งขันและการร่วมมือ ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ เขาบอกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีการแข่งขันกัน แต่ในทางพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งแข่งขันและร่วมมือ ยิ่งกว่านั้นยังอาจจะแยกเป็นว่า มีความร่วมมือแท้ และความร่วมมือเทียม

ความร่วมมือเทียมเป็นอย่างไร การแข่งขันกันเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อเราแข่งขันกันเพื่อสนองความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน เราจะแข่งขันกันเต็มที่ เพราะต่างคนต่างก็อยากได้เข้ามาหาตัวให้มากที่สุด เพราะมันไม่รู้จักพอ มันไม่รู้อิ่ม มันไม่เต็ม ฉะนั้น ถ้าเอาเข้ามาที่ตัวเองได้มากที่สุด คนอื่นไม่ได้เลย ก็เป็นการดี จึงต้องแข่งขันเพื่อให้ตนได้มากที่สุด

สุด เป็นเรื่องธรรมดา มนุษย์มีธรรมชาติแห่งการแข่งขันกันเพราะเป็นไปตามธรรมชาติของความต้องการในแง่ที่หนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เราอาจจะเอาธรรมชาติของการแข่งขันนั้นมาใช้เป็นแรงจูงใจให้คนร่วมมือกัน เรียกว่าทำให้คนฝ่ายหนึ่งร่วมมือกันเต็มที่เพื่อจะแข่งขันกับอีกฝ่ายหนึ่ง โดยอาศัยการแข่งขันนั้นเองมาทำให้เกิดการร่วมมือกันขึ้น เช่นว่า เราอาจจะช่วยชกุงให้ประชาชนมีชาตินิยมรวมหัวกันแอนตี้สินค้าจากต่างประเทศก็ได้ แต่ฐานของมันก็คือการแข่งขันทั้งสิ้น การนำเอาการแข่งขันมาช่วยทำให้เกิดการร่วมมือกันในระดับหนึ่งอย่างนี้ เรียกว่า *ความร่วมมือเทียม*

อีกอย่างหนึ่งคือความร่วมมือแท้ *ความร่วมมือแท้* ก็คือ การร่วมมือกันในความพยายามที่จะสนองความต้องการคุณภาพชีวิต เมื่อต้องการคุณภาพชีวิตนั้น มนุษย์สามารถร่วมมือกันได้ เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาของมนุษย์เอง ฉะนั้น ธรรมชาติของมนุษย์จึงมีทางที่จะฝึกให้ร่วมมือกันได้ และการฝึกฝนพัฒนามนุษย์อย่างหนึ่ง ก็คือ การที่จะหันเหให้มนุษย์เปลี่ยนจากการแข่งขันกันร่วมมือกัน ในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์

เป็นอันว่า เพื่อคุณค่าแท้ มนุษย์ก็สามารถร่วมมือกันได้ แต่เพื่อคุณค่าเทียม มนุษย์จะแข่งขันกันสุดชีวิตจิตใจ เพื่อช่วงชิงตำแหน่งหรือล่าผลประโยชน์

นี่ก็เป็นเรื่องราวต่างๆ ที่ขอยกมาเพื่อเป็นตัวอย่างแสดงถึงความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ โดยเฉพาะก็คือ ธรรมชาติของความต้องการ

จ. สันโดษ-ค่านิยมบริโภคนิยม

จะขอแทรกเรื่องหนึ่งเข้ามา ซึ่งไม่ตรงกับประเด็นที่กำลังพูดโดยตรง แต่สัมพันธ์กัน กล่าวคือ เราเคยมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่อง *สันโดษ* ก็จึงอยากจะยกมาพูดในที่นี้ด้วย ความสันโดษนี้ก็เกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต

เกี่ยวกับเรื่องความต้องการของมนุษย์ ที่แยกเป็นความต้องการประเภทที่ ๑ และความต้องการประเภทที่ ๒

ตามธรรมดาที่เราเห็นกันง่ายๆ ก็คือ ถ้าคนโสดันโตะ ความต้องการของเขาก็น้อยกว่าคนโสดันโตะ อันนี้เป็นธรรมดาแท้ๆ แต่ในกรณีที่ถูกต้อง *ความสันโดษ* ก็คือ ไม่มีความต้องการเทียม ไม่เห็นแก่ความต้องการประเภทเสพลึงปรนเปรอตน แต่มีความต้องการคุณภาพชีวิต

การที่เราเข้าใจความหมายของสันโดษผิดพลาด ก็เพราะไม่ได้แยกเรื่องความต้องการ คนที่มีความสันโดษนั้น ยังต้องมีความต้องการคุณภาพชีวิตด้วย จึงจะเป็นความหมายที่ถูกต้อง จุดที่พลาดก็คือ เมื่อไม่รู้จักแยกประเภทความต้องการ ก็เลยพูดคลุม ปฏิเสธความต้องการไปเลย คนสันโดษก็เลยกลายเป็นคนที่ไม่ต้องการอะไร อันนี้เป็นความผิดพลาดขั้นที่หนึ่ง

ที่จริงแล้ว ความต้องการคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ยังนำไปสู่อีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าความขาดแคลนแท้-ความขาดแคลนเทียม แต่อันนี้เดี๋ยวจะมากไป ขอผ่านไปก่อน

หันกลับมาเรื่องความสันโดษ เรามีความเชื่อกันว่า คนไทยสันโดษ แต่มีงานวิจัยแสดงผลออกมาว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภคมมาก เคยสังเกตหรือไม่ว่า สองอย่างนี้มันไปกันไม่ได้ มันขัดแย้งกันในตัว เราเคยจับมาเข้าคู่เทียบกันหรือเปล่า

มีความเชื่อว่าคนไทยนี้สันโดษ แต่พร้อมกันนั้นก็มียผลงานวิจัยออกมาว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภคมมาก ถ้าคนไทยสันโดษ คนไทยจะไม่สามารถมีค่านิยมบริโภคม ถ้าคนไทยมีค่านิยมบริโภคม คนไทยจะไม่สามารถสันโดษ ฉะนั้น จะต้องผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่ที่เราพูดได้อย่างหนึ่งก็คือ มีคำติเตียนว่า คนไทยสันโดษ ทำให้ไม่กระตือรือร้น ไม่ชวนชววย ไม่ดิ้นรน ทำให้ประเทศชาติไม่พัฒนา อันนี้ขอเรียกว่าเป็นคำกล่าวหา

ที่นี้ก็มีคำพูดอีกด้านหนึ่งว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภค คนไทยไม่ชอบผลิต ก็ขัดขวางการพัฒนาเช่นเดียวกัน

ตกลงว่า มองแง่หนึ่งคนไทยสันโดษ ก็ขัดขวางการพัฒนา อีกแง่หนึ่ง คนไทยมีค่านิยมบริโภค ก็ขัดขวางการพัฒนา

แต่ที่แน่ๆ ก็คือ การที่เราให้ความสำคัญให้ชอบบริโภคมาก ไม่จำเป็นจะต้องทำให้เกิดการผลิตมากเสมอไป ฉะนั้น การที่มีความเชื่อกันในช่วงหนึ่งว่า จะต้องเร้าความต้องการให้คนอยากบริโภคให้มาก จึงจะทำให้คนพัฒนาประเทศชาติได้สำเร็จ แต่เสร็จแล้วปรากฏผล คือ คนไทยมีค่านิยมบริโภคมาก โดยไม่ชอบผลิต เลยกลับทำให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนาประเทศชาติหนักลงไปอีก เพราะมีอะไรก็จะกินจะใช้จะซื้อจะทำเท่าเดียว แต่ไม่รู้จักทำ

ประเทศอื่นเจริญอย่างไร เขามีอะไรใช้อย่างไร เราก็อยากจะมีจะใช้บ้าง แล้วก็ภูมิใจที่มีที่ใช้อย่างเขา แต่ไม่ภูมิใจที่จะทำได้อย่างเขา นี่แหละคือค่านิยมที่ขัดขวางการพัฒนาเป็นอย่างมาก มันเป็นเรื่องแสดงให้เห็นว่าการเร้าความต้องการโดยไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ให้ถูกต้องนั้น จะไม่นำไปสู่ผลที่ต้องการอย่างแท้จริง

การที่เราเร้าค่านิยมบริโภค ต้องการให้คนบริโภคมาก ไม่จำเป็นจะต้องทำให้เกิดการผลิตขึ้น แต่จะทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อ การกู้หนี้ยืมสินทุจริต เพื่อการบริโภคได้มาก เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง

เป็นไปได้ไหมว่า คนไทย (สมัยหนึ่ง) อาจจะมีสันโดษจริง และคนไทย (อีกสมัยหนึ่ง) ก็มีค่านิยมบริโภคมากจริง โดยที่คนไทยเปลี่ยนนิสัยเคลื่อนจากความสันโดษมาสู่การมีค่านิยมบริโภค ถ้าเป็นอย่างนี้ก็หมายความว่า การนำเอาระบบเศรษฐกิจแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศไทย หรือการนำเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศไทยนั้น ได้นำมาใช้อย่างผิดพลาด ทำให้เกิดผลเสีย

ที่แท้นั้น ถ้าคนไทยมีความสันโดษจริง มันก็เป็นโอกาสว่า เราสามารถใช้สันโดษนั้นเป็นฐาน แล้วส่งเสริมให้เกิดการผลิตขึ้น คือเดินหน้าจากความสันโดษนั้นมาต่อเข้ากับการผลิต เหมือนอย่างประเทศตะวันตกเมื่อเริ่มยุคอุตสาหกรรมใหม่ๆ ก็เริ่มความเจริญทางอุตสาหกรรมด้วย work ethic ที่เรียกกันว่า Protestant ethic

ระบบจริยธรรมโปรเตสแตนต์นี้สอนฝรั่งให้ทำงาน มีความเป็นอยู่แบบสันโดษ ให้ประหยัด ให้เป็นอยู่อย่างมัธยัสถ์ ใช้จ่ายเชิยมากที่สุด ไม่หาความเพลิดเพลินสุสำราญ หรือฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เมื่อมีรายได้ ก็เก็บออมไว้ เพื่อเอาเงินที่เก็บออมไว้มาลงทุนต่อไป เพื่อจะได้ผลิตให้มากขึ้น

ฉะนั้น คนในยุคที่เรียกว่าปฏิวัติอุตสาหกรรมในตะวันตกนั้น จะมีความเป็นอยู่อย่างสันโดษ แต่มีความต้องการในการผลิตมาก ก็จึงหันเหแรงงานของตัวเอง แทนที่จะใช้ในการบริโภค ก็เอามาใช้ในการผลิตเพื่อสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรม

โดยนัยนี้ ก็หมายความว่า เรามีทุนอยู่แล้วส่วนหนึ่ง คือคนของเรามีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อ ไม่เห่อในการบริโภค รู้จักประหยัด ใช้น้อย เราก็ปลุกเร้าความต้องการอีกด้านหนึ่งเติมหรือผนวกเข้ามา คือสร้างนิสัยรักงาน และความอยากทำให้สำเร็จขึ้นมา ก็จะทำให้เกิดการผลิตขึ้นได้ ทำให้บรรลุผลคือความเจริญทางอุตสาหกรรม

แต่ถ้าเราเข้าใจธรรมชาติของคนผิด แล้วใช้ระบบเศรษฐกิจนี้ อย่างผิดพลาด ก็มาเร้าความต้องการบริโภค ให้คนเกิดค่านิยมบริโภคขึ้น ความสันโดษที่มีอยู่เดิมก็หายไป และการผลิตก็ไม่เกิดขึ้น ก็เลยทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยอย่างเดียว พัฒนาเศรษฐกิจไม่สำเร็จ

ฉะนั้น สันโดษนั้นถ้าเข้าใจให้ถูกต้อง ก็คือว่า มันตัดความต้องการประเภทที่ ๑ คือ ความต้องการคุณค่าเทียม ตัดความต้องการลึงเสฟปรนเปรอตน แต่กลับมีความต้องการคุณภาพชีวิต ซึ่งจะต้องหนุนเสริมขึ้นไป

ในทางพุทธศาสนานั้น *สันโดษ*จะต้องมาคู่กับความเพียรเสมอไป *สันโดษ*เพื่ออะไร เพื่อจะได้ประหยัดแรงงานและเวลาที่จะสูญเสียไปในการที่จะปรนเปรอดน แล้วเอาแรงงานและเวลานั้นไปใช้ในการทำงานปฏิบัติหน้าที่ *สันโดษ*มีความมุ่งหมายอย่างนี้ นี่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์

ฉ. การผลิต

ที่จริงมีเรื่องจะต้องพูดอีกมากเกี่ยวกับการผลิต การผลิตนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ การพิจารณาเรื่องนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงการเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นการพิจารณาธรรมชาติทั้งหมดในวงกว้าง

ในทางเศรษฐศาสตร์ การผลิตเป็นคำพูดที่ลวงตาและลวงสมอง ในการผลิต เราคิดว่าเราทำอะไรให้เกิดขึ้นใหม่ แต่แท้ที่จริงนั้น*การผลิตเป็นการแปรสภาพ* คือแปรสภาพอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง จากวัตถุอย่างหนึ่งไปเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่ง จากแรงงานอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง การแปรสภาพนี้เป็นการทำให้เกิดสภาพใหม่โดยทำลายสภาพเก่า เพราะฉะนั้น ในการผลิตนั้นตามปกติจะมีการทำลายด้วยเสมอไป

ถ้าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงแล้ว จะคิดถึงแต่การผลิตอย่างเดียวไม่ได้ *การผลิตแทบทุกครั้งจะมีการทำลายด้วย* การทำลายในบางกรณีนั้นเรายอมรับได้ แต่การทำลายบางอย่างก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ ฉะนั้น จึงมีข้อพิจารณาเกี่ยวกับการผลิตในทางเศรษฐกิจนี้ เช่นว่า การผลิตบางอย่างเป็นการผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย ซึ่งจะมีปัญหาว่าควรจะมีผลดีหรือไม่ ในบางกรณีเราอาจจะต้องมีการงดเว้นการผลิต และการงดเว้นการผลิตนั้นก็เป็นการที่เสริมคุณภาพชีวิตได้ด้วย

ฉะนั้น ในเศรษฐศาสตร์แบบใหม่นี้ จะพิจารณาคนด้วยการผลิตหรือไม่ผลิตเท่านั้น ไม่ถูกต้อง *การไม่ผลิตอาจจะเป็นการกระทำหรือเป็นกิจกรรมที่ดีทางเศรษฐกิจก็ได้*

เราจะต้องพิจารณาเรื่องการผลิตโดยแยกออกอย่างน้อยเป็น ๒ ประเภท คือ การผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย (เช่น การผลิตที่เป็นการทำลายทรัพยากร และทำให้สภาพแวดล้อมเสีย) กับการผลิตเพื่อการทำลาย (เช่น การผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์) มีทั้งการผลิตที่มีผลในทางบวก และการผลิตที่มีผลในทางลบ มีผลในทางเสริมคุณภาพชีวิต และในทางทำลายคุณภาพชีวิต

อีกประการหนึ่ง ในเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมนี้ การผลิตมีความหมายแคบ มองเฉพาะในแง่ของการที่จะเอามาซื้อขายกันได้ เป็นเศรษฐกิจแบบการตลาด เพราะฉะนั้น อาตมภาพอยู่ที่วัด ทำโตะ ทำเก้าอี้ขึ้นมาชุดหนึ่ง เอามานั่งทำงาน เศรษฐศาสตร์บอกไม่ได้ผลิต

คนหนึ่งขึ้นเวทีแสดงจำอวดตลกจี๋เล่น ทำให้คนหายเครียด บันเทิงใจ จัดการแสดงโดยเก็บเงิน เราบอกว่ามีการผลิตเกิดขึ้น การจัดแสดงจำอวดเป็นการผลิต แต่อีกคนหนึ่งอยู่ในสำนักงานหรือสถานศึกษา เป็นคนที่มีอารมณ์แจ่มใส คอยพูด คอยทำให้เพื่อนร่วมงานร่าเริงแจ่มใสอยู่เสมอ จนกระทั่งไม่ต้องมีความเครียด ไม่ต้องไปดูจำอวด แต่เราไม่พิจารณาพฤติกรรมของคนผู้นี้ว่าเป็นการผลิต

แล้วที่นี้ คนที่ทำให้คนอื่นเครียด มีกิริยาวาจาที่ทำให้คนอื่นเครียดอยู่เสมอ จนเขาต้องหาทางแก้เครียดด้วยเครื่องบันเทิงคือไปดูจำอวด เราก็ไม่คิดมูลค่าทางเศรษฐกิจกันเลย

อีกตัวอย่างหนึ่ง เขาจัดแสดงการฆ่าวัว เช่นในเมืองสเปน เขาให้คนลงไปฆ่าวัวกระทั่งให้คนดู โดยเก็บเงิน การจัดการแสดงนี้เราเรียกว่าเป็นการผลิตในทางเศรษฐกิจ แต่เด็กคนหนึ่งพาผู้ใหญ่พาคนแก่ข้ามถนน เราไม่เรียกพฤติกรรมของเด็กนี้ว่าเป็นการผลิต

กรณีเหล่านี้ขอให้คิดดู นี่เป็นตัวอย่างเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพิจารณาในทางเศรษฐกิจนั้นยังแคบมาก ความหมายของการผลิตก็ยังไม่แคบ ในทางพุทธเศรษฐศาสตร์จะต้องขยายวงความคิดนี้ออกไป ใน

เรื่องนี้ถ้าเราจะมองหา the invisible hand (มือล่องหน) ของ Adam Smith ก็คงต้องร้องทุกข์ว่า the invisible hand ของ อาดัม สมิธนี้ ทำงานไม่ทั่วถึง

เรื่อง economic growth คือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็ดี เรื่อง wealth คือความมั่งคั่งก็ดี จะต้องเอามาพิจารณากันใหม่ เช่นว่า ความเจริญความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจนี้ เพื่ออะไรกันแน่ ถ้ามันเป็นไปเพื่อ the increase of the quality of life คือเพื่อความเจริญเพิ่มพูนของคุณภาพชีวิต ก็จึงน่าจะได้รับได้

ลักษณะสำคัญของ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๑. เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: การได้คุณภาพชีวิต

เมื่อมีความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์แล้ว ก็จะขอชี้ถึงลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ กล่าวคือ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้มีลักษณะเป็นสายกลาง อาจจะเรียกว่าเศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา เพราะว่ารระบบชีวิตของพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรคนั้น ก็มีชื่ออยู่แล้วว่ามีชฌิมาปฏิบัติ

องค์ของมรรคนั้นแต่ละข้อเป็นลัทธิ เช่น ลัทธิอาชีวะ การที่เป็นลัทธินั้นก็โดยถูกต้อง โดยถูกต้องก็คือทำให้เกิดความพอดี ความเป็นมัชฌิมาหรือสายกลางนั้น ก็คือความพอดีนั่นเอง

ซูมาเกอร์บอกว่า เมื่อมีลัทธิอาชีวะ ก็ต้องมี Buddhist economics ต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ ขอพูดต่อไปว่า เมื่อมีลัทธิอาชีวะ ก็ต้องมีมัจฉาอาชีวะด้วยเช่นเดียวกัน เมื่อมีลัทธิอาชีวะ คือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ก็ต้องมีมัจฉาอาชีวะคือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดพลาดด้วย ทั้งนี้เศรษฐกิจถูกต้องที่เป็นลัทธิ ก็คือเศรษฐกิจแบบทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิบัติ

ในทางพุทธศาสนา มีข้อปฏิบัติที่เต็มไปด้วยเรื่องมัชฌิมา ความเป็นสายกลาง ความพอดี มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดี เต็มไปหมด ตลอดจนสมตา เทียบกับที่เราใช้คำว่า สมดุล หรือดุลยภาพ คำเหล่านี้เป็นคำสำคัญในทางพุทธศาสนา

ที่ว่าเป็นสายกลาง เป็นมัชฌิมา มีความพอดี พอประมาณ ได้
 ดุลยภาพ อันนี้เป็นอย่างไร ความพอดีหรือทางสายกลางอยู่ที่ไหน

ความพอดี คือ จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน
 หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความ
 ต้องการคุณภาพชีวิต เมื่อถึงจุดนี้ ก็จึงโยงกลับไปหาการบริโภค ที่พูดมา
 เมื่อกี้ที่ว่า การบริโภคเป็นจุดยอดของเศรษฐกิจ

ขอทบทวนความหมายของการบริโภคอีกครั้งหนึ่ง ถ้าเป็นการ
 บริโภคในทางเศรษฐศาสตร์ ก็หมายถึงการใช้สินค้าและบริการบำบัด
 ความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจสูงสุด

แต่ในแบบพุทธ การบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความ
 ต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พอ
 บริโภคปั๊บก็เกิดมีคุณภาพชีวิตขึ้น นั่นคือการบริโภคที่สำเร็จผล

ถ้าบริโภคเฉยๆ ได้รับความพึงพอใจก็จบ แค่นี้ไม่ถือว่าเป็นเศรษฐ
 ศาสตร์ชาวพุทธ เพราะบริโภคแบบคลุมเครือ ทำตามๆ กันไป ไม่เข้าใจ
 และไม่คำนึงถึงเหตุผลของการบริโภค ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้ของการ
 บริโภคนั้น เมื่อบริโภคไปได้รับความพึงพอใจหลงเพลินไป ก็จบเท่านั้น
 แต่พึงพอใจ อาจจะมีโทษแก่ชีวิตก็ได้ อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่าทำให้เสียคุณ
 ภาพชีวิต

ส่วนการได้คุณภาพชีวิต ย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพ
 ภาพของมนุษย์ต่อไป ทำให้ชีวิตมีความดีงามยิ่งขึ้น ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์
 จึงไปสัมพันธ์กับการมีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด ที่จะเป็นอย่างดี มีชีวิตที่
 ดีงาม ทำสังคมให้มีสันติสุข

โดยนัยนี้ ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีความหมายอย่างแท้จริง เศรษฐ
 ศาสตร์จะต้องมีส่วนในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ในการทำให้มนุษย์
 มีความสามารถที่จะดำรงชีวิตที่ดีงาม มีความสุขร่วมกันได้ดียิ่งขึ้นด้วย
 มิฉะนั้นเศรษฐศาสตร์จะมีไว้เพื่ออะไร

จุดยอดของเศรษฐศาสตร์ที่ว่าเมื่อก็อยู่ที่การบริโภค เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ จึงปรากฏตัวในหลักที่เรียกว่า โภขเน มตตณฺญตา หลักนี้มีกล่าวอยู่เสมอ แม้แต่ในโอวาทปาติโมกข์ที่เราเรียกว่าหัวใจพุทธศาสนาก็ระบุไว้ว่า มตตณฺญตา จ ภตฺตสฺมี ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณคือรู้จักพอดี ความพอประมาณ คือความพอดี คำว่า มัตตณฺญตา คือความรู้จักพอดี เป็นหลักสำคัญกระจายอยู่ทั่วไป ในสัปปริสฺสธรรม ๗ ประการก็มี โดยเฉพาะในหลักการบริโภคจะมีมัตตณฺญตานี้เข้ามาทันที

ตัวกำหนดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็คือ มัตตณฺญตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึงความพอดีที่ให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ

ในคำสอนแสดงข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์ เมื่อจะบริโภคอะไรก็ต้องพิจารณาเหตุผลหรือความมุ่งหมายของการบริโภค ตามสูตรที่ว่า ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺดฺยาตํ ... พิจารณาทุกอย่างไม่ว่าจะบริโภคอะไร แต่เดี๋ยวนี้เราว่ากันเป็นมนต์ไปเลย ไม่รู้เรื่อง สวดจบเป็นใช้ได้

อันที่จริงนั้นท่านสอนว่า เวลาจะบริโภคอะไรก็ให้พิจารณา คือพิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงบริโภคอาหาร เนว ทวายน น มทายน มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลงมัวเมา มิใช่เพื่อโก้ หูหรา ฟุ่มเฟือย ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายมันคงดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไป เพื่อกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดั่งาม เพื่อความอยู่ผาสุก

เวลาบริโภคจะต้องเข้าใจความหมายอย่างนี้ และบริโภคให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย แล้วความพอดีก็อยู่ที่นี้ ฉะนั้น จึงบอกว่า ความพอดีหรือสายกลาง อยู่ที่คุณภาพชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ เพราะว่าผู้

ที่เป็นชาวพุทธพิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่าเพื่อความมีสุขภาพดี เพื่อเกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข

ดังนั้น คุณภาพชีวิตคือสิ่งที่ต้องการในการบริโภค และบริโภคแล้วได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี่คือความหมายของ มัตตัญญูตา คือ ความพอดีที่ว่าเป็นทางสายกลาง

เป็นอันว่า กิจกรรมในทางเศรษฐกิจนี้ เป็น means คือ มรรคา ไม่ใช่เป็น end หรือจุดหมายในตัวเอง ผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์ ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็นมรรคา คือ เป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาตนของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น เพื่อให้เขาบริโภคอาหารแล้วไม่ใช่อ้วมเฉยๆ ไม่ใช่อ้วมแล้ว พอกร่อยๆ ก็จบเสร็จกัน ไม่ใช่แค่นั้น แต่ให้เขาอ้วมเพื่อให้เขามีกำลังกาย มีกำลังความคิดจะได้ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ จะได้ฟังได้พิจารณาในเรื่องที่เจริญปัญญาต่อไป

ดังในเรื่องที่ยกมาเป็นตัวอย่างที่ว่า พระพุทธเจ้าให้คนจัดหาอาหารให้คนช้ำใจรับประทาน เมื่อเขารับประทานเสร็จแล้ว ก็ไม่ใช่จบแค่นั้น แต่เพื่อให้เขาได้ฟังธรรมต่อไป มันจึงเป็น means

ในเมื่อหลักการมีอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีวิธีปฏิบัติปลีกย่อยที่แยกย่อยออกไปอีก เช่น ในกรณีที่คนมีกินอยู่แล้ว เรากลับไม่สอนให้เขากินให้เต็มที ไม่สอนให้กินตามที่อยู่ยาก ยิ่งกว่านั้น บางครั้งยังมีการยกย่องพระบางองค์ที่ฉันมือเดียว

ถ้าเป็นเศรษฐศาสตร์ยุคอุตสาหกรรม ก็ต้องสรรเสริญคนที่กินให้มากที่สุด บริโภคสิ่งมีอิลิบมีอิลคองยิ่งดีใหญ่ แต่ในกรณีที่พอแก่ความต้องการคุณภาพชีวิต เรากลับสรรเสริญพระบางองค์ที่ฉันมือเดียว

แต่ไม่ใช่การฉันมือเดียวนั้นเป็นจุดหมายนะ ถ้าฉันมือเดียวแล้วไม่ได้ทำอะไรให้เกิดผลจากการฉันมือเดียว ก็ไม่ได้เรื่อง กลายเป็นเบียดเบียนตัวเองไป ฉะนั้น จะต้องพิจารณาโดยมีเงื่อนไข คือบริโภคสิ่งที่และเท่าที่จะช่วยเกื้อหนุนให้การพัฒนาตนได้ผลดี

ในเรื่องนี้แม้แต่ชาวบ้านก็เหมือนกัน ไม่เฉพาะพระ บางทีมาถืออุโบสถงดอาหารในเวลาเลยเที่ยงไปแล้ว ไม่รับประทานในเวลาบ่าย เวลาค่ำ การงดกินอาหารที่เคยกินมาตามปกติ กลับมีความหมายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีคุณค่าเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ฉะนั้น การบริโภคจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นไปได้ทั้งในแง่บวกคือกิน และแง่ลบคือไม่กิน

หมายความว่า “ไม่กิน” ก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทางที่จะเพิ่มคุณภาพชีวิตได้เหมือนกัน แล้วคนก็สามารถมีความพึงพอใจจากการงดกินได้ด้วย คือ สามารถได้รับความพึงพอใจจากการไม่บริโภค แต่ได้รับคุณภาพชีวิต

ตามปกติ เราต้องมีความพึงพอใจจากการบริโภค แต่ในหลายกรณี เรามีความพึงพอใจจากการไม่บริโภคหรือไม่ได้บริโภค

อย่างไรก็ตาม การได้รับความพึงพอใจจากการงดการบริโภค อาจเกิดจากกิเลส เช่น มีมานะถือตัว จะแสดงให้เห็นว่าเราเข้มงวด เราเข้มงวดไม่รับประทานอาหาร แล้วรู้สึกภูมิใจพอใจในใจว่า เรายังรับประทานอาหารมือเดียวได้ เราเข้มงวดแล้วก็พึงพอใจ แต่เป็นความพึงพอใจจากกิเลสคือมานะ เป็นเพียงการก้าวจากตัณหาขึ้นไปสู่มานะ

ส่วนความพึงพอใจที่ถูกต้อง คือความพึงพอใจที่ว่า การกินน้อยลง หรือการอดอาหารครั้งนี้ เป็นการฝึกหัดขัดเกลาตนเอง หรือเป็นส่วนที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต การที่เรางดการบริโภคครั้งนี้ มันช่วยให้คุณภาพชีวิตของเราดีขึ้น ถ้าเกิดความพึงพอใจอย่างนี้ขึ้น ก็เป็นความพึงพอใจที่ถูกต้อง

ในกิจกรรมของมนุษย์ปุถุชนที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจในการบริโภคนั้น คนจำนวนมากทีเดียว เมื่อบริโภคเพื่อบำบัดความต้องการ เช่นกินอาหารโดยมุงุรสรอวย แต่กลับทำให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกาย เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น กินสุราทำให้พอใจ แต่ทำให้เสียสุขภาพ ก่อการวิวาท เกิดอุบัติเหตุ

ของบางอย่างอร่อย บริโภคมากเกินไป เกิดเป็นโทษต่อสุขภาพ หรือ กินโดยไม่มุ่งคุณภาพ กินโดยไม่มุ่งคุณค่าอาหาร กินมากเปลืองมาก บางทีกินมากเปลืองมาก แต่กลับขาดธาตุอาหาร บางคนกินของดีเอร็ดอร่อยมากมาย แต่ต่อมาปรากฏว่าเป็นโรคขาดอาหาร ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่มันก็เป็นไปแล้ว และไม่เท่านั้น แถมทำให้คนอื่นอดกินไปเสียด้วย ตัวเองก็ขาดธาตุอาหาร คนอื่นก็พลอยอดกิน เพราะตัวเองกินมากเกินไป

ฉะนั้น ความพอใจไม่เป็นตัวตัดสินอรรถประโยชน์ ถ้าความพอใจนั้นไม่มาพร้อมกับการได้คุณภาพชีวิต ความพึงพอใจบางครั้งกลับเป็นตัวการทำลายอรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมา ทำลายสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต เป็นต้น

ทางเศรษฐศาสตร์นั้นเขามีหลักอันหนึ่งว่า สินค้ามีอรรถประโยชน์ โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้บริโภค เศรษฐศาสตร์เขาวางหลักไว้แบบนี้ แต่มองในทางกลับกัน เราก็สรุปได้ว่า ถ้าอย่างนั้นก็บริโภคให้มาก กินเข้าไปเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจ แต่แล้วก็เกิดผลอย่างเมื่อไหร่ ผลบวกก็มี ผลลบก็มี ทำลายคุณภาพชีวิตก็มี อย่างนี้หรือเป็นอรรถประโยชน์

ทีนี้ถ้ามองในแง่พุทธเศรษฐศาสตร์ก็ต้องบอกว่า สินค้าและบริการมีอรรถประโยชน์ โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจ ในการที่ได้เสริมคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภค ต้องเติมต่อทำอย่างนี้ ฉะนั้น คำจำกัดความเรื่องสินค้า เรื่องบริการ เรื่องโภคทรัพย์ อะไรต่ออะไร ต้องเปลี่ยนใหม่ ไม่ใช่เปลี่ยนทั้งหมด แต่อาจจะต้อง modify ต้องมีการดัดแปลงกันมากบ้างน้อยบ้าง

๒. เศรษฐศาสตร์มีชณิมา: ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดีหรือมีชณิมา คือไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันนี้เป็นหลักสำคัญเหมือนกัน เป็นหลักตัดสินพฤติกรรมมนุษย์ของพุทธศาสนา ไม่เฉพาะในการบริโภคเท่านั้น แต่

ในทุกกรณีทีเดียว เป็นมีชฌิมา ก็คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่า *ไม่เบียดเบียนผู้อื่น* ในพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เฉพาะคน เรามียุค หลักว่า *อิทิสสา สัพพปาณานํ* แปลว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งสมัยนี้ เขาเรียกว่า ecosystems แปลกันว่าระบบนิเวศฯ นี่เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างใหม่ หมายถึงระบบชีวิตทั้งหมด ที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อม

เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ก็เลยมาสัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ ที่ว่ามีองค์ประกอบ ๓ อย่างสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ องค์ประกอบ ๓ อย่างนี้คือ *มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม*

ธรรมชาติในที่นี้ จำกัดวงแคบเข้ามา ในความหมายของคำว่า ecosystems ซึ่งในภาษาไทยบัญญัติศัพท์ไว้ว่า ระบบนิเวศ หรือเรียกว่า ง่าย ๆ ว่า ธรรมชาติแวดล้อม

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น ต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร ก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสามในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น จะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ประสานกันด้วย และเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกัน และก็เดินไปด้วยกัน

ฉะนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่ *ไม่เบียดเบียนตน* คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น นี่เป็นการไม่เบียดเบียนตน และ *ไม่เบียดเบียนผู้อื่น* คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ ecosystems หรือระบบธรรมชาติแวดล้อม

ปัจจุบันนี้ได้มีความตื่นตัวกันมากในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยพากันหวังใยต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคน เช่น การใช้สารเคมี และ

การเผาผลาญเชื้อเพลิง ซึ่งส่งผลในการทำลายสุขภาพตนเอง ทำลายสุขภาพผู้อื่น และทำลายสภาพแวดล้อม เข้าหลักว่า เบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของอารยธรรมมนุษย์

เมื่อพูดถึงองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคมนี้ ก็มีเรื่องแทรกเข้ามา คือเรื่อง *เทคโนโลยี*

ปัญหาอย่างหนึ่งคือ เราเข้าใจเทคโนโลยีว่าอย่างไร ในความหมายของพุทธศาสนา หรือเฉพาะพุทธเศรษฐศาสตร์ว่า เทคโนโลยีคืออะไร เนื่องจากเวลาหมดแล้ว จึงขอรวบรัดว่า ในความหมายของพระพุทธศาสนา เทคโนโลยี คือ *เครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์*

เรามีมือ มีเท้า มีหู มีตา มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ เรามีอินทรีย์ แต่อินทรีย์ของเรามีขีดความสามารถจำกัด เราต้องการจะตอกตะปูตัวหนึ่ง เราต้องการเดินทางไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง เราจะเดินก็ช้า เราจะเอามือตอกตะปูก็เจ็บแยะ แล้วจะทำอย่างไร เราก็เลยต้องผลิตฆ้อนขึ้นมา ฆ้อนก็มาช่วยขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ ทำให้มือของเราสามารถทำงานได้ผลดียิ่งขึ้น ตอกตะปูได้สำเร็จ เราขยายวิสัยของเท้า จะเดินทางก็มีรถยนต์ ต่อมาก็มอเตอร์บิน

ตาของเราเห็นได้จำกัด ของเล็กนักก็มองไม่เห็น เราก็สร้างกล้องจุลทรรศน์ขึ้นมา ทำให้สามารถมองเห็นจุลินทรีย์ตัวเล็กๆ ได้ ตาของเรามองไปได้ไกลไม่พอที่จะเห็นดวงดาวซึ่งอยู่ไกลมากดูเล็กเกินไป บางดวงก็ไม่เห็น เราก็สร้างกล้องโทรทรรศน์ขึ้นมา มองไปเห็นสิ่งเหล่านั้นได้

ปัจจุบันนี้เราก็สามารถขยายวิสัยแห่งอินทรีย์สมองของเราออกไปโดยสร้างเครื่องคอมพิวเตอร์ขึ้นมา รวมความว่าเทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์

ในยุคปัจจุบันนี้ เราขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ด้วยวิธีการทางวัตถุ ทำให้เกิดความเจริญในระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา แต่ในสมัยโบราณยุคหนึ่งคนเอียงสุดไปทางจิต ก็ได้พยายามขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิต

การขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิตนั้นก็ทำให้เกิดเป็นฤทธิ์ เป็น อภิญญาขึ้นมา ดังที่มีเรื่องบอกไว้ว่า คนนั้นคนนี้มีฤทธิ์ มีปาฏิหาริย์ เหาะ เเหินเดินอากาศได้ เป็นต้น ก็เป็นการขยายวิสัยแห่งอินทรีย์เหมือนกัน เป็น physical technology คือ เทคโนโลยีทางกายอย่างหนึ่ง กับ psychical technology คือ เทคโนโลยีทางจิตอย่างหนึ่ง

เป็นอันว่า เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ และเทคโนโลยีนั้นก็ได้เข้ามาสัมพันธ์กับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่มี องค์ประกอบ ๓ ประการนั้น กล่าวคือ มนุษย์ได้ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือของตนในการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบส่วนอื่นในการ ดำรงอยู่ของมนุษย์ คือธรรมชาติและสังคม และเทคโนโลยีนี้ก็เกิดเป็น สภาพแวดล้อมอย่างใหม่ขึ้นมา เป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

สภาพแวดล้อมส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ บางทีก็ไปรุกรานหรือขัดแย้งกับสังคมและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเดิม และทำให้เกิดปัญหา ขึ้นมา ปัญหาทางเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น ว่าโดยรวบยอด คือ

๑. การพัฒนาเทคโนโลยีนั้น อาจจะเป็นการพัฒนาในลักษณะที่ขัดแย้งกับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทำให้เสียคุณภาพ ทำให้เสียดุลในระบบของมนุษย์ ธรรมชาติ สังคม แล้วก็ขัดขวางความสัมพันธ์ที่ดี ที่เกื้อกูลกัน ระหว่างองค์ประกอบทั้งสามอย่างนั้น

๒. มีการใช้เทคโนโลยีนั้น ในลักษณะที่เป็นการเบียดเบียนตนและเบียดเบียนผู้อื่น

ฉะนั้น เมื่อสัมพันธ์กับเทคโนโลยี มนุษย์จะต้องแก้ปัญหาหนี้โดยพัฒนาเทคโนโลยีในลักษณะที่จะทำให้เกิดการประสานและเกื้อกูลกัน ภายในระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบสามอย่างแห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น และใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น

สรุป

อาตมภาพพูดเลยเวลาไปแล้ว แต่ยังมีข้อสำคัญๆ ที่ค้างอยู่อีก สิ่งหนึ่งที่ขอย้ำไว้ก็คือ ให้มองว่า *ผลได้ที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์นี้* ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็น *means* คือมรรคา ส่วน *end* คือจุดหมายของมัน ก็คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์ ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงถือว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลของมัน เป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม และการพัฒนาตน พัฒนาสังคมของมนุษย์

ขอก้าวเลยไปสู่การสรุปเรื่องนี้อาตมาเล่าให้ฟังตอนต้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดคนเข็ญใจนั้น มีแง่พิจารณาหลายเรื่องในทางเศรษฐกิจ เช่นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดคนเข็ญใจ ลงทุนเดินทาง ๔๘๐ กิโลเมตร เป็นการคู้มค่าใหม่ในทางเศรษฐกิจ ที่จะไปโปรดคนเข็ญใจคนหนึ่ง ข้อนี้นักเศรษฐศีกก็อาจจะพิจารณาว่าคู้มหรือไม่คู้ม ดังนี้ เป็นต้น แต่ในที่นี้เราจะไม่วิเคราะห์ จะขอพูดเพียงนิดเดียว

ประเด็นสำคัญก็คือ เป็นอันเห็นได้แล้วว่า พระพุทธศาสนาถือว่าเศรษฐกิจมีความสำคัญมาก ไม่เฉพาะในแง่ที่ว่าสัมมาอาชีวะเป็นองค์หนึ่งในมรรคมืองค์ ๘ เท่านั้น แต่จากเรื่องนี้เราจะเห็นว่า ถ้าท้องหิว คนจะฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงให้เขากินข้าวเสียก่อน เศรษฐศีกจึงมีความสำคัญมาก

แต่ในทางกลับกัน ถ้าใจได้อาหารอย่างดี บริโภคอิมแล้ว ร่างกายแข็งแรง ก็เอาร่างกายนั้นไปใช้ทำการร้าย ปล้นฆ่า ทำลายได้มาก และรุนแรง

เพราะฉะนั้น การได้บริโภคหรือความพรั่งพร้อมในทางเศรษฐกิจ จึงไม่ใช่จุดหมายในตัว แต่มันควรเป็นฐานสำหรับการพัฒนามนุษย์ เป็น

ฐานที่จะให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นไป เช่น นายคนขี้หูใจนี้ได้กินอาหารแล้ว เขาก็ได้ฟังธรรมต่อไปด้วย

เพราะฉะนั้น การสร้างความพร้อมพร้อมในทางเศรษฐกิจจึงเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องทำ แต่เราจะต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุดหมาย ให้เป็นไปเพื่อจุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิต ซึ่งทำให้มนุษย์พร้อมที่จะสร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม เราจึงเรียกว่า *เศรษฐศาสตร์และเศรษฐกิจเพื่อคุณภาพชีวิต*

ในพระพุทธศาสนามีหลักอรรถ หรืออัตถะ ๓ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ท่ามกลาง และประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายเบื้องต้น จุดหมายท่ามกลาง และจุดหมายสูงสุด

จุดหมายเบื้องต้นคือ *ทิฏฐกัมมิกัตถะ* แปลว่า ประโยชน์ทันตาเห็น ซึ่งมีความมั่นคงเพียงพอทางเศรษฐกิจรวมอยู่เป็นข้อสำคัญ แต่ประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือจุดหมายทางเศรษฐกิจนี้ จะต้องประสานและเกื้อกูลต่อจุดหมายอีกสองอย่างที่สูงขึ้นไป คือ *สัมปรายิกัตถะ* อันเป็นประโยชน์ในทางจิตใจ ในทางคุณธรรม ในทางคุณภาพชีวิต และ *ปรมาตถ์* คือจุดหมายสูงสุด ได้แก่ความเป็นอิสระของมวลมนุษย์ที่ภายในชีวิตจิตใจของแต่ละคน

ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลอย่างนี้ เศรษฐศาสตร์จะต้องมองตนเองในฐานะเป็นองค์ประกอบรวม ในบรรดาวิทยาการและองค์ประกอบต่างๆ ที่อิงอาศัยและช่วยเสริมกันและกันในการแก้ปัญหาของมนุษย์

เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ สิ่งสำคัญที่เศรษฐศาสตร์จะต้องทำ ก็คือ การหาจุดสัมพันธ์ของตนกับวิชาการแขนงอื่นๆ ที่จะร่วมมือกับเขาที่จุดไหนในวิชาการนั้นๆ จะส่งต่อรับช่วงงานกันอย่างไร

ตัวอย่างเช่น ในด้านการศึกษา เศรษฐศาสตร์จะสัมพันธ์หรือร่วมมือกับการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ที่จุดไหน เช่นว่า การศึกษาอาจจะสอนให้มนุษย์รู้จักคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม รู้จักคิด รู้จักพิจารณาว่า

อะไรเป็นคุณภาพชีวิต อะไรไม่เป็นคุณภาพชีวิต แล้วก็มาช่วยกัน ร่วมมือ กับเศรษฐศาสตร์ ในการที่จะพัฒนามนุษย์ขึ้นไป

ประการสุดท้าย กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น เป็นกิจกรรมที่ครอง เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์นั้นใช้ไป ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ถ้าจะให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหาของ มนุษย์ ก็จะต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการผลิตก็ ดี การทำงานก็ดี การบริโภคก็ดี การแจกจ่ายก็ดี เป็นกิจกรรมในการ สร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพเพื่อชีวิตที่ดีงาม

เราสามารถทำให้กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรม ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่งที่จะทำให้ เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริง ในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ คือ ให้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างคุณภาพ ชีวิตไปด้วยพร้อมกัน

เมื่อว่าให้ถูกแท้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง ย่อม เป็นกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพอยู่ แล้วในตัว อันนี้ถือว่าเป็นสาระสำคัญของเรื่องเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ที่ พุทฺธมาเฉพาหวัชข้อใหญ่ใจความบางเรื่อง

อาดมภาพได้แสดงปาฐกถาธรรมมาก็พอสมควรแก่เวลา ขอให้ งานที่ร่วมกันจัดครั้งนี้ ซึ่งแสดงถึงน้ำใจที่มีคุณธรรม คือ ความกตัญญู กตเวที และความสามัคคี เป็นต้น จงเป็นเครื่องชูกำลังใจให้ทุกท่านมี ความพร้อมพร้อมในการที่จะบำเพ็ญกิจหน้าที่ เพื่อประโยชน์สุข ทั้งส่วนตัว และส่วนรวมสืบต่อไปชั่วกาลนาน

บทพิเศษ

หลักการทั่วไปบางประการ

ของ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

(เศรษฐศาสตร์มีชฌิมา)

๑. การบริโภควัยปัญญา

การบริโภควัยปัญญา (โดยเหตุผล) ของกระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด เพราะการผลิตที่ดี การแลกเปลี่ยนและการแจกจ่าย หรือวิภาคกรรมที่ดี เกิดขึ้นเพราะมีการบริโภควัยปัญญา

พร้อมนั้นการบริโภควัยปัญญาเป็นจุดหมายปลายทาง (โดยสภาพความจริง) ของกระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด เพราะการผลิตที่ดี การแลกเปลี่ยน และการจำหน่ายจ่ายแจกหรือวิภาคกรรมนั้นก็ บรรลุผลที่การบริโภควัยปัญญา

ผู้บริโภควัยปัญญาในฐานะผู้รับผลดีและผลร้ายของกระบวนการเศรษฐกิจควรมีอิสรภาพ โดยเป็นตัวของตัวเองในการเลือกตัดสินใจ เพื่อให้ตนเองได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากการบริโภควัยปัญญา ดังนั้นจึงต้องให้เป็นการบริโภควัยปัญญา ซึ่งจะเป็นการบริโภควัยปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ

การบริโภควัยปัญญา จะทำให้ผู้บริโภควัยปัญญาเป็นผู้กำหนดปัจจัยตัวอื่นในกระบวนการเศรษฐกิจ และทำให้ทั้งการบริโภควัยปัญญาเอง และกระบวนการเศรษฐกิจทั้งหมด บังเกิดความพอดี และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

ยกตัวอย่างง่ายๆ ของการบริโภคด้วยปัญญา เช่น ในการกินอาหาร ผู้บริโภคตระหนักถึงความจริงที่ตน

๑. เป็นบุคคลที่เป็นส่วนในสังคม ผู้มีความต้องการที่ถูกกระตุ้นไว้โดยอิทธิพลทางสังคม เช่น ค่านิยม เป็นต้น อาจบริโภคเพื่อแสดงสถานะทางสังคม ความโก้เก๋ ตลอดจนสนองกลุณานันบันเทิง

๒. เป็นชีวิตที่เป็นส่วนในธรรมชาติ ผู้มีความต้องการที่ถูกกำหนดโดยเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ที่จะต้องบริโภคเพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ ให้อารมณ์แข็งแรง มีสุขภาพดี ปราศจากโรคเบียดเบียน เป็นอยู่ผาสุก มีร่างกายที่พร้อมจะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามและสร้างสรรค์

ถ้าผู้บริโภครู้ว่า ความต้องการที่แท้จริงในการกินอาหาร คือ ความต้องการของชีวิตในข้อ ๒ เขาจะต้องบริโภคเพื่อความมุ่งหมายที่จะให้อารมณ์แข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์และสามารถดำเนินชีวิตที่ดี ที่พูดสั้นๆ ว่า *คุณภาพชีวิต*

ดังนั้น ผู้บริโภคนี้ จะบริโภคอาหารเพื่อสนองความต้องการของชีวิตให้ได้คุณภาพชีวิตเป็นหลัก หรือเป็นส่วนจำเป็นที่จะต้องให้สัมฤทธิ์ก่อน ส่วนการที่จะสนองความต้องการเชิงสังคมหรือไม่แค่นั้น ถือเป็นส่วนเสริม ซึ่งจะพิจารณาตามสมควร

การบริโภคอย่างนี้เรียกว่าเป็นการบริโภคด้วยปัญญา ซึ่งจะทำให้ผู้บริโภคได้ประโยชน์จากสินค้าและบริการอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ถ้าพูดด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตามแบบ การบริโภคก็มีใช่เป็นเพียงการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิดความพอใจอย่างเลื่อนลอย แต่ *การบริโภค* คือการใช้สินค้าและบริการ บำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจโดยรู้ว่าจะได้คุณภาพชีวิต คือ จะเกิดผลดีแก่ชีวิตตรงตามความมุ่งหมายที่แท้จริงของการบริโภคอาหารเป็นต้นนั้น

การบริโภคด้วยปัญญานี้ จึงเป็นหัวใจหรือเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจที่ซบเซาหรือที่เป็นล้มมา เพราะจะทำให้เกิดความพอดีของปริมาณและประเภทของสิ่งเสพบริโภค ที่จะสนองความต้องการเพื่อบรรลุจุดหมายที่ถูกต้องเป็นจริงของการบริโภคสินค้าและบริการแต่ละอย่าง

พร้อมนั้น การบริโภคด้วยปัญญาจะเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่คุมการผลิต และกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่น ๆ ให้พอดี ป้องกันแก้ไขค่านิยมที่ผิดในสังคม เช่น ความนิยมฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย และลดการเบียดเบียนทั้งในสังคม และการเบียดเบียนธรรมชาติ ที่ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลืองสูญเปล่า และก่อมลภาวะเกินกำลังที่จะขจัด

ในทางตรงข้าม การบริโภคอย่างขาดปัญญา คือบริโภคโดยไม่ตระหนักรู้และไม่ได้พิจารณาถึงความมุ่งหมายที่แท้จริงของการเสพบริโภคสินค้าและบริการนั้นๆ เช่น บริโภคเพียงเพื่อสนองความต้องการทางค่านิยมในสังคม ให้โก้หรูหรา อวดฐานะ เป็นต้น นอกจากจะไม่สัมฤทธิ์จุดหมายที่แท้จริงของการบริโภคแล้ว ยังก่อให้เกิดความสิ้นเปลืองสูญเปล่า นำไปสู่การเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ และการทำลายสิ่งแวดล้อม

หน้าซ้ำ การบริโภคอย่างขาดปัญญานั้น ทั้งที่สิ้นเปลืองมากมาย แต่กลับทำลายคุณภาพชีวิตที่เป็นจุดหมายอันแท้จริงของการบริโภคไปเสียอีก เช่น บริโภคอาหารโก้หรูหรา สิ้นเปลืองเงินหมื่นบาทไปแล้ว กลับทำลายสุขภาพ เกิดโรคภัย บั่นทอนร่างกายและชีวิตของตนเอง ในขณะที่ผู้บริโภคด้วยปัญญาจ่ายเงินเพียง ๕๐ บาท กลับบริโภคแล้วได้ประโยชน์ที่สัมฤทธิ์จุดหมายของการบริโภค

ยิ่งในยุคปัจจุบัน ที่เศรษฐกิจแบบธุรกิจเพื่อกำไรสูงสุด แผ่ขยายเป็นโลกาภิวัตน์ กิจกรรมเศรษฐกิจด้านการผลิตได้ก้าวรุดหน้าไปไกลเวลานี้แทนที่ที่ผู้ผลิตจะเป็นผู้รับใช้ผู้บริโภค หรือเป็นผู้สนองความต้องการของผู้บริโภค และผู้บริโภคเป็นผู้กำหนดการผลิต ก็กลับกลายเป็นว่า ผู้ผลิตจะมีอิทธิพลเหนือผู้บริโภค จนกระทั่งผู้ผลิตสามารถ

กำหนดการบริโภค ทำให้การบริโภคเป็นการสนองความต้องการของผู้ผลิต ด้วยการปลูกปั่นความต้องการและค่านิยมใหม่ๆ ให้แก่ผู้บริโภค ซึ่งไม่เป็นผลดีอย่างแท้จริงแก่ผู้บริโภค และแก่โลก ทั้งโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติ

ที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะผู้บริโภคขาดการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาตัวไม่ทันกับอารยธรรม จึงจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาผู้บริโภค เพื่อให้ทันกับผู้ผลิต โดยให้ผู้ผลิตที่มีความคิดริเริ่ม เป็นเพียงผู้นำเสนอสินค้าและบริการตรงตามบทบาทที่ควรจะเป็น และผู้บริโภครู้จักใช้ปัญญาตัดสินใจด้วยวิจารณญาณ ที่จะให้การบริโภคสัมฤทธิ์ประโยชน์ที่แท้จริง และผู้บริโภคยังดำรงความเป็นอิสระ อยู่ในฐานะเป็นผู้กำหนดกระบวนการเศรษฐกิจให้สนองจุดหมายที่แท้จริงของมนุษย์

ดังนั้น การบริโภคด้วยปัญญานี้ จึงเรียกว่าการบริโภคที่พอดี ซึ่งเป็นแกนของเศรษฐกิจแบบพอดี หรือเศรษฐกิจมัชฌิมา ซึ่งสมควรจะเป็นเศรษฐกิจของมนุษย์ที่มีการศึกษา มีอารยธรรม

แน่นอนว่า เศรษฐกิจมัชฌิมานี้ ต้องสัมพันธ์ไปด้วยกันกับการพัฒนามนุษย์ คือการศึกษา และโยงเป็นปัจจัยแก่กันกับหลักการข้ออื่นๆ ของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้

๒. ไม่เบียดเบียนตน-ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

คำว่า “ตน” หรือตนเอง หมายถึงมนุษย์แต่ละคน

- ๑) ทั้งในด้านที่เป็นชีวิต ที่เป็นส่วนในธรรมชาติ
- ๒) ทั้งในด้านที่เป็นบุคคล ที่เป็นส่วนในสังคม

คำว่า “ผู้อื่น” หมายถึง

- ๑) หมู่มนุษย์ที่ยกเอาตนเองเป็นส่วนพิเศษออกไป ได้แก่สังคมที่ตนเข้าไปอยู่ร่วมด้วย

๒) ระบบนิเวศ รวมถึงสิ่งแวดล้อม หรือโลกทั้งหมด

ความหมายในหัวข้อนี้ ชัดเจนในตัวพอสมควรแล้ว จึงไม่ต้องบรรยายมาก ควรพูดแต่เพียงว่า มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งหมด จะอยู่ดีมีสุขได้ นอกจากไม่เบียดเบียนตนแล้ว ก็ต้องเป็นส่วนร่วมที่ดีที่เกื้อกูล ไม่ก่อความเสียหายเสื่อมโทรมแก่ระบบที่ตนอาศัยอยู่ด้วยนั้น เพราะความดำรงอยู่ด้วยดีหรือทุกข์ภัยความเดือดร้อนที่เกิดแก่ระบบนั้น ย่อมมีผลถึงตนเอง

ก่อนนี้ไม่นาน (ช่วงก่อน ค.ศ. ๑๙๗๐ หรือ พ.ศ. ๒๕๑๓) เศรษฐศาสตร์เรียกได้ว่าไม่เอาใจใส่เรื่องสิ่งแวดล้อมเลย เพราะถือว่าอยู่นอกขอบเขตความเกี่ยวข้องของตน แต่หลังจากนั้นไม่นาน ก็ถูกความจำเป็นบังคับให้เดินไปในทางตรงข้าม คือหันมาให้ความสำคัญอย่างมากแก่ความอยู่ดีของสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะกิจกรรมเศรษฐกิจในยุคที่ผ่านมา ได้เป็นปัจจัยตัวเอกที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ที่โลก(ทั้งโลกมนุษย์และโลกธรรมชาติ)ได้ประสบ

แต่เศรษฐศาสตร์ไม่ควรจะรอให้ถูกความจำเป็นบังคับ จึงค่อยสนใจปัญหาต่างๆ เพราะในความเป็นจริงปัญหาต่างๆ โยงถึงกันหมด และเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญในเรื่องที่เศรษฐศาสตร์ยังอาจจะไม่สนใจด้วย เช่น บทบาทของเศรษฐกิจต่อความอยู่ดีของชีวิต ก็อาจจะยังไม่ได้มองไปให้ถึง เศรษฐศาสตร์จะต้องโยงและเชื่อมต่อตัวเองไปเกี่ยวหนุนระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ทั้งหมด ทั้งชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม

ก่อนจะผ่านหัวข้อนี้ไป มีจุดที่ควรยกขึ้นมาพูดไว้เป็นที่สังเกตเล็กน้อยว่า คำว่า “ไม่เบียดเบียนตน” นั้น มิใช่หมายความว่าเพียงแค่ว่า ไม่ปล่อยตัวให้หอดอดอยากขาดแคลน แต่มีปัจจัย ๔ และเครื่องใช้สอยอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้เพียงพออยู่ผาสุกเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความปลอดภัยพ้นจากการมีพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นโทษต่อชีวิตของตนเอง

แม้โดยไม่เจตนา และรู้ไม่เท่าถึงการณ์ เช่น การไม่รู้จักบริโภคด้วยปัญญา บริโภคไม่รู้จักประมาณ หรือไม่รู้พอดีด้วย

ดังที่ยกตัวอย่างบ่อยๆ บางคนอาจจะใช้จ่ายเงินมากมาย บริโภคอาหารที่หรูหราฟุ่มเฟือยสนองความต้องการของตัวตนในทางเอร็ดอร่อยหรือค่านิยมโก้แสดงฐานะในสังคม แต่กินอาหารนั้นแล้ว ไม่สนองความต้องการของชีวิต กลับเป็นโทษ บั่นทอนสุขภาพ ทำร้ายร่างกายของตนเอง ในระยะสั้นบ้างระยะยาวบ้าง อย่างนี้ก็เรียกว่าเบียดเบียนตน

การไม่เบียดเบียนตนในแง่นี้ หมายถึง การบริโภคด้วยปัญญาที่สนองความต้องการของชีวิต ให้มีสุขภาพดีเป็นต้น ดังเคยกล่าวแล้ว

การเบียดเบียนตนอีกอย่างหนึ่งสำคัญมาก เพราะสัมพันธ์กับธรรมชาติของมนุษย์ และการที่จะมีชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นจุดหมายที่แท้ของกิจกรรมเศรษฐกิจ กล่าวคือ *มนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกศึกษาได้* และจะมีชีวิตที่ดีงาม เป็นสัตว์ประเสริฐได้ด้วยการฝึกศึกษานั้น

มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นๆ ด้วยการฝึกศึกษาให้มีพฤติกรรมกาย วาจา ที่ประณีตงดงามชำนาญ ทำการได้ผลดียิ่งขึ้น จิตใจมีคุณธรรม มีสมรรถภาพเข้มแข็งมั่นคง มีความสุขสดชื่นมากขึ้น มีปัญญารู้เข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆ สามารถสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมและผลงานสร้างสรรค์ทางปัญญา ตลอดจนนำชีวิตจิตใจเข้าถึงสันติสุขและอิสรภาพที่แท้จริงได้

การบริโภคปัจจัย ๔ เป็นต้น เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพที่กล่าวนี้ แต่ถ้ามนุษย์ปล่อยตัวให้ขาดแคลนสิ่งบริโภคนี้ก็ตี บริโภคด้วยโมหะ เกิดความลุ่มหลงมัวเมา จมอยู่กับการเสพบริโภคหาความสุขทางามิส ตัดโอกาสของตนเองจากการฝึกศึกษาพัฒนาศักยภาพนั้น ก็เชื่อว่าเป็นการเบียดเบียนตน

ในยุคปัจจุบันนี้ สังคมมนุษย์บางส่วนมีวัตถุเสพบริโภคนับว่าพร้อมพร้อม แต่แทนที่จะใช้สิ่งเหล่านี้เป็นโอกาสในการที่จะพัฒนาศักยภาพ

ของตนให้ชีวิตเข้าถึงสิ่งดีงามสุขประเสริฐสูงขึ้นไป มนุษย์จำนวนมาก กลับหลงละเล็งมัวเมา จมอยู่กับการเสพบริโภคอย่างฟุ้งเพื่อพุ่มเฟิย ตกอยู่ในความประมาท ทิ้งศักยภาพแห่งชีวิตของตนให้สูญสิ้นไปเปล่าอย่างน่าเสียดาย นับว่าเป็นผู้เบียดเบียนตนในชั้นอุกฤษฏ์ทีเดียว

จึงจะต้องให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่บนฐานของเศรษฐกิจ ที่นอกจากไม่เบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ก็ไม่เบียดเบียนตนเองในความหมายที่กล่าวมานี้ด้วย

๓. เศรษฐกิจเป็นปัจจัย

การสร้างความสำเร็จสมัยใหม่ได้เน้นความขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจ คือมุ่งความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุ หรือสิ่งเสพบริโภค ตลอดมาถึงช่วงระยะ พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงได้ยอมรับกันอย่างกว้างขวางชัดเจน และเป็นทางการทั่วโลก โดยประกาศขององค์การสหประชาชาติ ว่า การพัฒนาที่ได้ทำกันมานั้นเป็น *การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน*

เป็นที่ยอมรับกันด้วยว่า การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้นมีสาเหตุหลักคือ การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผิดพลาด โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นการพัฒนาอย่างไม่สมดุล มิได้บูรณาการเข้ากับการพัฒนาคน

อย่างไรก็ตาม ทั้งที่ยอมรับความผิดพลาดแล้ว แต่การแก้ไขที่จริงจังตามที่ยอมรับนั้นก็ยังมี การพัฒนาที่เน้นความมั่งคั่งพร้อมทางเศรษฐกิจ อย่างขาดบูรณาการ โดยไม่สมดุล ก็ยังดำเนินต่อมา การพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาที่สมดุลมีบูรณาการ ยังเป็นเพียงคำพูดสำหรับไว้อ้างอิงหรืออวดอ้างกันไป

สาเหตุที่ทำให้ยังแก้ปัญหาไม่ได้นั้น อาจพูดได้ว่า เพราะหลักการที่จะแก้ไขยังไม่ชัดเจน และไม่มีความมั่นใจในทางออก แต่ก็ยังไม่ใช้ตัวเหตุที่แท้ สาเหตุใหญ่ที่แท้จริงก็คือ การแก้ไขปัญหานั้น ขัดต่อสภาพจิตใจ หรือฝืนความปรารถนาของคน

การพัฒนาเศรษฐกิจในยุคที่ผ่านมา ได้สร้างความเคยชินทางจิตใจ หรือจิตนิสัยขึ้นมา ให้คนมองความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุ หรือความเจริญทางเศรษฐกิจนั้น ว่าเป็นจุดหมายของชีวิตและของสังคม และฝากความหวังในความสุขไว้กับการมีสิ่งเสพบริโภครุ่งร่ำเรอให้มากที่สุด

พูดง่ายๆ ว่า แนวคิดความเชื่อกระแสหลักของคนยุคนี้ คือการมองเศรษฐกิจ หรือความพร้อมทางวัตถุ เป็นจุดหมาย

เราต้องยอมรับว่า เรื่องเศรษฐกิจหรือวัตถุเสพบริโภคนั้นมีความสำคัญและจำเป็นที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ แต่ไม่ใช่เท่านั้น เศรษฐกิจหรือการมีวัตถุยังมีความสำคัญเหนือขึ้นไปกว่านั้นอีก ถ้าเศรษฐกิจขัดข้อง เริ่มแต่ขาดแคลนปัจจัย ๔ มนุษย์จะไม่สามารถพัฒนาและทำการสร้างสรรค์ทางจิตใจและทางปัญญาที่สูงขึ้นไป ซึ่งเป็นสาระที่แท้จริงของวัฒนธรรมและอารยธรรม และเป็นคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์

ตรงนี้หมายความว่า เศรษฐกิจหรือความมีวัตถุเสพบริโภครุ่งพร้อมนั้นมีใช่เป็นจุดหมายของมนุษย์ แต่เป็นปัจจัย ทั้งในแง่ที่จะให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ และที่จะให้สามารถสร้างสรรค์และเข้าถึงสิ่งดีงาม ประเสริฐที่สูงขึ้นไป เท่าที่มนุษย์มีศักยภาพซึ่งจะพัฒนาขึ้นไปได้

ทั้งนี้เหมือนในเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงให้จัดอาหารให้คนเลี้ยงโคผู้ หิวรับประทานให้กายอิ่มก่อน เพื่อให้เขามีกำลังพร้อมที่จะฟังธรรมและก้าวสู่ความเจริญออกงามทางจิตปัญญาสูงขึ้น

ถ้ามนุษย์มองเศรษฐกิจเป็นจุดหมาย เขาก็จะฝากความหวังและความสุขไว้กับวัตถุเสพบริโภค พร้อมทั้งสาละวนวุ่นวายกับการแสวงหาวัตถุ ทำชีวิตและสังคมให้จมอยู่กับความลุ่มหลงหมกมุ่นในสิ่งเสพบริโภคเหล่านั้น และทวิการเบียดเบียนในโลก กลายเป็นว่าเงินสะพัดเพื่อความชั่วสะพรั่ง

อย่างที่พูดแล้วในหัวข้อก่อนว่า น่าเสียดายที่คนเหล่านั้น เอาชีวิตไปติดจมอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ได้พัฒนาศักยภาพที่เขามีอยู่ให้ก้าวขึ้นสู่คุณค่า

ติงามประเสริฐที่สูงขึ้นไป ปล่อยศภัยภาพที่ตนมีอยู่ให้สูญไปเสียเปล่า กลายเป็นความเจริญที่ไร้คุณภาพ

ภาวะอย่างนี้ ก็เหมือนกรณีพระเจ้ามันธาดู ที่ว่าบุคคลโลกคนเดียว มีอายุยืนยาวออกไป วัตถุเสพบริโภคมากเท่าไรก็ไม่สามารถสนองความต้องการให้เพียงพอ (ส่วนในกรณีของมัลธัส เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นไป วัตถุเสพบริโภคก็เพิ่มไม่ทันที่จะสนองความต้องการให้เพียงพอ)

ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีบทบาทช่วยสร้างสรรคอารยธรรมมนุษย์ ก็จะต้องมองเศรษฐกิจหรือความเจริญทางวัตถุเป็นปัจจัย ที่จะเกื้อหนุนให้มนุษย์พร้อมหรือมีโอกาสดียิ่งขึ้นๆ ในการที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ให้สามารถทำการสร้างสรรค์และบรรลุถึงความเจริญงอกงามทางจิตใจและทางปัญญาที่สูงขึ้นไป อันสมกับคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตน และทำให้วัฒนธรรม-อารยธรรมงอกงามประณีตยิ่งขึ้น

เศรษฐศาสตร์อาจจะพูดตบตามแบบของวิชาการในยุคแยกส่วนชำนานาพิเศษว่า การทำอย่างนั้นเกินหรืออยู่นอกขอบเขตของเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เกี่ยวข้องเพียงแค่ว่าพยายามทำให้มนุษย์มีวัตถุเสพบริโภคสนองความต้องการทางเศรษฐกิจเท่านั้น

แต่การตบตบแยกตัวเช่นนั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างจะเป็นอย่างไร ย่อมไม่พ้นอิทธิพลของชีวิตคนและโลกทัศน์ในตัวคน และการแยกตัวเช่นนั้น ก็พ้นสมัยไปแล้ว ดังที่เศรษฐศาสตร์ได้ยอมรับเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ามาอยู่ในขอบเขตของตนด้วย

เมื่อยอมรับความสำคัญของระบบนิเวศทางฝ่ายธรรมชาติภายนอกแล้ว เศรษฐศาสตร์ก็หนีไม่พ้นที่จะต้องสนใจเรื่องของชีวิตต่อไป และจะต้องสัมพันธ์กับแดนส่วนอื่นของสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ด้วย

การบริโภคเป็นจุดหมายปลายทางของกระบวนการกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ก็มาเป็นจุดเริ่มของปัญหาในความสัมพันธ์กับธรรมชาติอีกฉับไ้ การบริโภคที่เป็นจุดจบของการสนองความต้องการให้เกิดความ

พอใจแก่บุคคลแล้ว ก็มาเป็นจุดเริ่มของการที่ชีวิตจะพัฒนาสู่ความงอกงามและการสร้างสรรคต่างๆ ฉะนั้น

เมื่อประมาณ ๖๐ ปีก่อนโน้น มีนักเศรษฐศาสตร์ไทยท่านหนึ่งเขียนไว้ในหนังสือของท่านตอนหนึ่ง มีใจความว่า เมื่อพิจารณาในแง่เศรษฐศาสตร์ พระพุทธรูปองค์หนึ่ง กับปุยหนึ่งข่ง ก็(มีค่า)ไม่ต่างกัน ข้อความนี้ไม่ได้ยกมาพูดเพื่อว่ากล่าวกัน แต่ให้รู้นั่นคือทัศนคติในยุคนั้นแนวคิดแยกส่วนชำนาญพิเศษทางวิชาการกำลังเฟื่องเต็มที่ และเป็นตัวอย่างคำกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นว่าเศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ จึงเป็นศาสตร์ที่ปลอดคุณค่า คือ value-free

ไม่ต้องพูดถึงแง่ที่ว่าในคำพูดนั่นเอง มีเรื่องของคุณค่าแฝงอยู่ด้วยหรือไม่ แต่เวลานี้ต้องพูดเลยไปกว่านั้นแล้วว่า ยุคของวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดแยกส่วนและวิทยาศาสตร์ที่มองธรรมชาติเฉพาะด้านวัตถุ กำลังจะหมดสิ้นหรือผันลมหัย วิชาการก้าวหน้ามาถึงยุคที่มนุษย์สำนึกในการที่จะโยงความสัมพันธ์มองถึงบูรณาการ

ในการที่เศรษฐศาสตร์จะทำหน้าที่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ของเศรษฐศาสตร์เองก็ดี โดยความสอดคล้องของโอกาสแห่งยุคสมัยก็ดี สิ่งสำคัญที่จะทำเวลานี้ คงมิใช่การพยายามแสดงตนว่าปลอดคุณค่า/value-free แต่ภารกิจสำคัญที่น่าจะทำก็คือ การแยกและโยงให้เห็นว่าสาระส่วนที่ปลอดคุณค่า จะไปโยงประสานกับส่วนที่เป็นเรื่องของคุณค่าได้อย่างไร

ที่ว่ามีเป้าหมายความว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องไปศึกษาทุกเรื่องทั่วไปหมดจนพรา เศรษฐศาสตร์ก็ยังคงดำรงความเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาหรือชำนาญพิเศษเฉพาะทางอยู่นั่นเอง แต่หมายถึงการที่เศรษฐศาสตร์นั้นจะต้องจับจุดประสานสัมพันธ์ลงต่อเป็นต้นให้ถูกต้อง เชื่อมโยงกับแดนด้านอื่นแห่งปัญญาของมนุษย์ โดยมีจุดหมายเพื่อร่วมกันหนุนนำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงาม อยู่ในสังคมที่สันติสุข และในโลกที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัย

ถ้ามนุษย์มีวัตถุดิบพร้อมด้วยภาวะฟูขึ้นของเศรษฐกิจแล้ว ลุ่มหลง มีวามองอยู่แค่นั้น ปล่อยศักยภาพให้สูญไปเปล่า มีชีวิตและสังคมที่ต่ำทรามลงไป เป็นความเจริญที่ไร้คุณภาพ ซึ่งคนได้วัตถุเพื่อสูญเสียความเป็นมนุษย์ เศรษฐศาสตร์ก็จะไม่พ้นถูกเรียกอีกว่าเป็น dismal science ในความหมายซึ่งลึกกว่าที่ฝรั่งเคยเรียกแต่เดิม

แต่ถ้าเศรษฐศาสตร์ให้มนุษย์จัดการกับเศรษฐกิจอย่างเป็นปัจจัยตามนัยที่กล่าวมา เศรษฐศาสตร์ก็จะไม่ติดจมอยู่กับการพยายามทำให้เศรษฐกิจพร้อมสำหรับการบำรุงบำเรอตนของคนบางกลุ่ม แต่จะมุ่งทำให้เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับทุกคนที่จะก้าวไปสร้างสรรค์ชีวิตสังคมและโลกที่ดีงามผาสุก

เศรษฐกิจที่ว่านี้ ไม่ใช่เสรีนิยมที่จมอยู่กับความลุ่มหลงมีวามอง แต่ตัวจะเสพ และไม่ใช่วางคณนิยมเสมอภาคที่ฝืนใจจำยอมอยู่กับภาวะเข้มงวดกดดันอย่างเท่าเทียมกัน แต่เป็นความพอเพียงที่จะสนองความต้องการของคนหลากหลายที่กำลังพัฒนาตนท่ามกลางความพร้อมพร้อมแห่งองค์ประกอบทุกส่วนของอารยธรรม

ถ้าเศรษฐศาสตร์มองเศรษฐกิจเป็นปัจจัยอย่างนี้ เศรษฐศาสตร์ก็จะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษย์ สมตามจุดหมายที่ควรจะเป็น และทั้งจะสมกับชื่อที่เรียกในภาษาไทยว่า เศรษฐศาสตร์ ซึ่งแปลว่า “ศาสตร์อันประเสริฐ”

๔. สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์

สภาพจิตหรือแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมากกับเรื่องเศรษฐกิจ ก็คือความอยากได้ ที่เรียกว่า ความโลภ (greed)

นักเศรษฐศาสตร์บางท่านถือว่า ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่เป็นความเสียหายอย่างใดที่จะให้คนทำกิจกรรมเศรษฐกิจด้วยความโลภ ยิ่งกว่านั้น บางท่านก็เห็นว่าควรสนับสนุนความโลภ

เพราะจะเป็นเครื่องกระตุ้นเร้าให้คนขยันขันแข็ง มีการแข่งขันอย่างแรง
เข้ม ทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างมีพลัง เช่น เพิ่มผลผลิตได้มาก
 เป็นต้น

ที่ว่าความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น ก็ถูกต้อง แต่บกพร่อง
คือขาดการจำแนกแยกแยะ และเป็นการมองด้านเดียว เป็นความเข้าใจ
ในธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่เพียงพอ เป็นได้เพียงการทักท้วงในทางการพูด
และการคิดเห็นโดยมิได้มีการศึกษาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นจุดอ่อนสำคัญ
อย่างหนึ่งที่ทำให้เศรษฐศาสตร์ยากที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ได้

ข้อสังเกตบางอย่างเกี่ยวกับความบกพร่องของคำกล่าวที่ว่า “ความ
โลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์” นั้น คือ

ก) ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ก็จริง แต่เป็นเพียงธรรม
ชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์นั้น มนุษย์ยังมีคุณสมบัติอย่างอื่นอีกมาก รวม
ทั้งคุณสมบัติที่ตรงข้ามกับความโลภนั้น เช่น ความมีเมตตากรุณา ความ
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตลอดจนเสียสละ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ข) บางคนมองความโลภที่ว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น เหมือน
อย่างที่เห็นว่าความโลภเป็นธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายอื่นทั่วไป เช่น ช้าง
ม้า วัว ควาย ลู่นัข หนู หมู แมว เป็นต้น แต่ความจริงหาเหมือนกันไม่

ความอยากได้ของสัตว์อื่น (ดิรัจฉาน) เหล่านั้น เป็นไปตามสัญชาต
ญาณ เมื่อได้สนองความต้องการในการกิน อยู่ สืบพันธุ์ ขึ้นพื้นฐานแล้วก็จบ

แต่ความโลภของมนุษย์มีการปรุงแต่งด้วยศักยภาพในการคิด ทำ
ให้ขยายขอบเขต ทั้งด้านปริมาณ และขีดระดับ เช่นทำให้เกิดความรุน
แรงอย่างไม่จำกัด ดังที่ความโลภของคนคนเดียว อาจเป็นเหตุให้มาคน
อื่นเป็นจำนวนล้าน อาจทำให้เกิดการทำลายล้าง ก่อความพินาศแก่
เพื่อนมนุษย์ แก่สังคม และแก่ธรรมชาติ หรือโลกนี้ อย่างคำนวณนับมิได้

ยิ่งกว่านั้น ในการที่จะสนองความโลภ มนุษย์อาจใช้ความพลิกแพลงยักเยื้องด้วยวิธีการต่างๆ ในทางทุจริตได้ซับซ้อนพิสดารอย่างที่ไม่มิโนลัตว์อื่นทั้งหลาย ความโลภถ้าจัดการไม่ถูกต้อง จึงก่อปัญหาใหญ่ยิ่ง

ค) นักเศรษฐศาสตร์บางคนถึงกับเข้าใจว่าความโลภเป็นสิ่งที่ดี โดยเข้าใจว่าทำให้ขยันขันแข็งอย่างทีกล่าวแล้ว เป็นต้น บางทีพาลไปนึกว่าวงการเศรษฐศาสตร์เห็นอย่างนั้น แต่นักเศรษฐศาสตร์ใหญ่ๆ ที่สำคัญ แม้แต่ในกระแสหลักเอง ก็รู้ว่าความโลภเป็นความชั่ว

ดังเช่น เคนส์ (John Maynard Keynes) มองว่าความโลภเป็นความชั่วอย่างหนึ่ง เพียงแต่มนุษย์ยังต้องอาศัยใช้ประโยชน์จากมันไปก่อนอีกสักกระยะหนึ่ง (“อย่างน้อย อีก ๑๐๐ ปี”) โดยเขาเข้าใจว่า ความโลภ อดยากได้เงินทองนี้ จะต้องมิต่อไปก่อน จนกว่าเศรษฐกิจจะเติบโตสนองความต้องการของมนุษย์ได้เพียงพอ และทำให้มีศักยภาพที่จะกำจัดความยากไร้ให้หมดไป

(หลายคนคงบอกว่า สำหรับเศรษฐกิจแบบที่เป็นอยู่ ถ้าจะรออย่างเคนส์ว่านี้ ให้เวลาอีก ๕๐๐ ปี หรือให้เศรษฐกิจโตอีก ๕๐๐ เท่า ก็ไม่มีทางขจัดความยากไร้ได้สำเร็จ)

แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ๒ ข้อต่อไป ได้แก่

ง) นักเศรษฐศาสตร์เหล่านั้นไม่เข้าใจธรรมชาติของความโลภ ไม่รู้จักความหมายของมันจริง มองเห็นคลุมเครือและพร่ามัว เริ่มแต่ไม่รู้ว่าความต้องการ ที่เรียกว่าความอยาก มีความแตกต่างกัน แยกในระดับพื้นฐานก็มี ๒ ประเภท ซึ่งจะเห็นได้จากตัวอย่าง

- เด็กชาย ก. กวาดเช็ดถูบ้าน เพราะอยากให้บ้านสะอาด

แต่เด็กชาย ข. กวาดเช็ดถูบ้าน เพราะอยากได้ขนมเป็นรางวัล

- คนในวงวิชาการคนหนึ่ง เขียนหนังสือหรือทำงานวิจัยขึ้นมาเรื่องหนึ่ง เพราะอยากให้คนรู้เข้าใจเรื่องนั้น จะได้ช่วยกันแก้ปัญหาหรือทำการสร้างสรรค์แก่งัดสิ่งบางอย่างได้อย่างหนึ่ง

แต่คนในวงวิชาการอีกคนหนึ่ง เขียนหนังสือหรือทำงานวิจัยขึ้นมาเรื่องหนึ่ง เพราะอยากได้คะแนนมาเลื่อนชั้น หรือได้ค่าตอบแทนจำนวนหนึ่ง

ในตัวอย่าง ๒ แบบ ๒ ข้อนี้

๑. *ความอยากแบบแรก* เป็นความต้องการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งเป็นความต้องการผลโดยตรงของการกระทำ

ความต้องการนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดการกระทำโดยตรง ได้แก่ *ความอยากทำ* (ในที่นี้หมายถึงเอาการทำเพื่อผลที่ดี หรือทำให้ดี ที่เรียกว่าการสร้างสรรค์ = ใฝ่สร้างสรรค์) โดยต้องการผลของการกระทำนั้น

๒. *ความอยากแบบที่สอง* เป็นความต้องการได้สิ่งสำเร็จแล้วอย่างหนึ่งมาครอบครอง หรือเพื่อเสพบริโภค แต่ตนยังไม่มีสิทธิในสิ่งนั้น และมีเงื่อนไขว่าจะต้องทำอะไร (อีกอย่างหนึ่งต่างหาก) จึงจะได้รับสิ่งที่ตนต้องการ

ความต้องการแบบที่ ๒ นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ไม่เป็นเหตุให้เกิดการกระทำ (สร้างสรรค์) โดยตรง แต่ทำให้หาทางดิ้นรนชวนชวายเป็นใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มา โดยเฉพาะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข ให้ต้องทำ(งานนี้)จึงจะได้(สิ่งนั้น) เรียกว่า *ความอยากได้* ซึ่งจะทำได้เพราะถูกกำหนดโดยเงื่อนไข เพราะไม่ต้องการผลของการกระทำนั้นโดยตรง (เช่น ไม่ต้องการความสะอาด) แต่ต้องการผลตามเงื่อนไข (เช่น อยากได้ขนมรางวัล)

ความอยากที่เรียกว่า ความโลภ หรือโลภะนั้น ได้แก่ความอยากในข้อที่ ๒ คือ *ความอยากได้*

ส่วนความอยากในข้อที่ ๑ มีชื่อเรียกต่างหากว่า ฉันทะ แปลว่า ความอยากทำ หมายถึงอยากทำให้เกิดผลดีอย่างใดอย่างหนึ่ง บางทีจึงเรียกว่าอยากสร้างสรรค์ (รวมทั้งอยากทำให้รู้ด้วย)*

เนื่องจากความโลภเป็นเพียงความอยากได้ คนที่โลภมิได้อยากทำ และมีได้ต้องการผลของการกระทำนั้น เขาจะทำต่อเมื่อมีเงื่อนไขว่าต้องทำจึงจะได้ ถ้าได้โดยไม่ต้องทำ ย่อมจะตรงกับความต้องการมากที่สุด

ดังนั้น เมื่อต้องทำ เขาจึงทำด้วยความจำใจหรือไม่เต็มใจ คือทำด้วยความทุกข์ และไม่เต็มใจทำ ทำให้ต้องจัดตั้งระบบการบังคับควบคุม ซึ่งอาจจะซับซ้อนและฟอนพะ และเพราะถ้าหลีกเลี่ยงได้เขาจะไม่ทำ แต่จะให้ได้โดยไม่ต้องทำ จึงเป็นเหตุให้เกิดการทุจริต และการเบียดเบียนต่างๆ ในสังคมได้ทุกรูปแบบ

ในเมื่อความโลภ คือความอยากได้ (และความอยากทำที่เรียกว่า ฉันทะ) มีบทบาทสำคัญมากในชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะเป็นตัวนำและขับเคลื่อนกิจกรรมเศรษฐกิจ จึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างมาก ถ้าเศรษฐศาสตร์จะให้เศรษฐกิจก่อผลดีแก่ชีวิตและสังคมมนุษย์ ก็จะต้องทำความเข้าใจและจัดการกับมันให้ถูกต้อง ซึ่งในขั้นนี้จะสัมพันธ์กับข้อต่อไปด้วย

จ) แนวคิดตะวันตกมองธรรมชาติของมนุษย์แบบนิ่ง หรือตายตัว (static) เศรษฐศาสตร์ปัจจุบันซึ่งเจริญมาตามแนวคิดตะวันตกนั้น จึงมองความโลภ และความต้องการต่างๆ เป็นแบบเดียว หรือเหมือนว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นตลอดไป และมุ่งแต่จะสนองความต้องการในแบบหนึ่งแบบเดียวนั้นดั่งไป

แต่ที่จริงธรรมชาติของมนุษย์นั้นเปลี่ยนแปลงได้ และตรงนี้เป็นประเด็นสำคัญที่สุด ธรรมชาติของมนุษย์คือเป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกศึกษาพัฒนาได้ และการฝึกศึกษานี้เป็นหน้าที่ของทุกชีวิต พร้อมกับเป็นภารกิจ

* ในที่นี้ยังไม่ได้พูดถึงความต้องการ คือความจำเป็นที่พึงต้องมีต้องได้ ที่ฝรั่งเรียกว่า need

ของสังคม เป็นหัวใจของการจัดการเกี่ยวกับชีวิตและสังคมมนุษย์ทั้งหมด ในการที่จะให้มีชีวิตที่ดี และให้สังคมมีสันติสุข เป็นคุณสมบัติพิเศษที่ทำให้มนุษย์สามารถเป็นสัตว์ประเสริฐ และมีวัฒนธรรม มีอารยธรรมเจริญงอกงามได้

โดยเฉพาะจุดที่สำคัญยิ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์มาก คือ เรื่องความต้องการ รวมทั้งความอยาก ๒ แบบข้างต้น ซึ่งปรับเปลี่ยนพัฒนาได้

ความต้องการนี้ เมื่อพัฒนาปรับเปลี่ยนไป นอกจากทำให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งรวมทั้งพฤติกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ก็เป็นปัจจัยนำการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นอีกมากมาย รวมทั้งการพัฒนาความสุขด้วย

การพัฒนาคุณสมบัติเช่นนี้แหละ คือการพัฒนาคุณภาพคน ซึ่งสัมพันธ์สอดคล้องไปด้วยกันกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ชนิดที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันกับการพัฒนามนุษย์ในความหมายที่ถูกต้อง

ขอยกตัวอย่างเล็กน้อย เช่นในเรื่องการทำงาน เมื่อเราพัฒนาความต้องการโดยมีฉันทะในการทำงาน หรือเปลี่ยนจากความอยากแบบโลภมาเป็นความอยากแบบฉันทะ ความหมายของงานและทำที่ต่องานก็เปลี่ยนไป

อยากได้ (โลภะ)	อยากทำ (ฉันทะ)
การทำงานเป็นเงื่อนไข เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการทำงานด้วยจำใจทุกข์ รอเวลาไปหาความสุขทำงานด้วยทุกข์ เพื่อให้ได้เงินไปซื้อความสุข (วิธีอ้อม) งานเป็นการตอบแทนกันในระบบผลประโยชน์	การทำงานเป็นการทำให้เกิดผลที่ต้องการทำงานเป็นความสุขเสร็จไปในตัวทำงานเป็นความสุข ได้เงินมายิ่งเพิ่มความสุข (วิธีตรง) งานเป็นการสร้างสรรค์และแก้ปัญหาเพื่อชีวิตและสังคม

เรื่องนี้ขอฟุดไว้เป็นหลักการทั่วไปก่อน ยังไม่ลงไปในรายละเอียด แต่เพียงเท่าที่ฟุดมานี้ ก็บ่งชี้ถึงการปฏิบัติในการบริหารจัดการในทางเศรษฐกิจว่า ผู้บริหารเศรษฐกิจ และผู้ประกอบการเมือง เริ่มต้นก็

ต้องมองและยอมรับความจริงว่า ในเวลาหนึ่งเวลาใดก็ตาม มนุษย์ในสังคมนี้อยู่ในระดับการพัฒนาที่แตกต่างกันไม่เท่ากัน มีพฤติกรรม มีสภาพจิตใจ มีปัญญาความรู้ความเข้าใจ มีความต้องการและระดับความสามารถในการมีความสุขไม่เท่ากัน ซึ่งผู้บริหารหรือผู้ปกครอง

๑. จะต้องจัดสรรเศรษฐกิจ เอื้ออำนวยบริการและสิ่งเกื้อหนุนต่างๆ ให้เหมาะกับระดับการพัฒนาที่ต่างกันของคนเหล่านั้น โดยสนองความต้องการของคนที่แตกต่างกันเหล่านั้น เท่าที่ไม่ก่อความเบียดเบียนเสียหาย ไม่เสียความชอบธรรม

๒. กับทั้งพร้อมกันนั้น ก็เกื้อหนุนให้ทุกคนก้าวขึ้นสู่การพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นไป ไม่ใช่ถอยหลังหรือย่ออยู่กับที่

แน่นอนว่า ตามหลักการนี้ ผู้บริหารผู้ปกครองย่อมรู้เข้าใจด้วยว่า ในเวลาหนึ่งๆ นั้น คนที่พัฒนาในระดับสูงขึ้นไปมีจำนวนน้อยกว่า แต่คนที่พัฒนาในระดับต่ำมีจำนวนมากกว่า

ยกตัวอย่าง เช่นในเรื่องความโลภ ผู้บริหารย่อมรู้เข้าใจว่า ในสังคมนี้มีคนอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนน้อย ที่เป็นผู้มีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มีความอยากทำแบบฉันทะ และมีความสุขอยู่กับการค้นคว้าหาความรู้แสวงปัญญาและการทำงานสร้างสรรค์ คนกลุ่มนี้แม้จะมีจำนวนน้อย แต่เป็นผู้สร้างความเจริญงอกงามแก่ชีวิตและสังคม เป็นผู้พัฒนาอารยธรรมที่แท้จริง

แต่คนส่วนมาก ซึ่งยังพัฒนาคุณภาพน้อย ยังขาดฉันทะ มีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์น้อย มุ่งหาความสุขจากสิ่งเสพบริโภค มีโรคหาคือความอยากได้ ซึ่งทำให้โน้มเอียงไปในทางที่จะหลีกเลี่ยงการทำ คืออยากได้โดยไม่ต้องทำ

เมื่อมีความรู้ความเข้าใจอย่างนี้ ผู้บริหารที่ฉลาด ก็จะต้องจัดตั้งวางระบบและดำเนินการจัดการสังคม ให้สอดคล้องกับความจริงแห่งความแตกต่างกันนี้ ให้ได้ผลดี

๑. คนจำนวนมากหรือส่วนมาก อยู่ด้วยความโลภ ก็จะอยากได้แต่ ไม่อยากทำ และหาทางให้ได้โดยไม่ต้องทำ ด้วยวิธีต่างๆ เช่น

- ก. บนบานอ้อนวอน รอผลดลบันดาล
- ข. หวังผลจากลาภลอยคอยโชค เช่นการพนัน
- ค. เป็นนักขอ รอรับความช่วยเหลือหยิบยื่นให้จากผู้อื่น
- ง. ทำการทุจริต หาทางให้ได้มาด้วยการหลอกลวงฉ้อฉล ตลอดจน จนลักขโมย
- จ. ใช้อำนาจครอบงำ ช่มเหง เบียดเบียนบีบบังคับคนอื่น
- ฉ. ดำเนินชีวิตแบบพึ่งเพื่อพุ่มเฟื่อย ลุ่มหลงมัวเมาในการเสพบริโภค สำหรับคนจำนวนมากที่เป็นอย่างนี้ ผู้บริหารจะดำเนินการดังนี้
  - ก. จัดตั้งวางระบบเงื่อนไข เพื่อให้ทุกคนจะได้ต่อเมื่อทำ หรือต้อง ทำงานจึงจะได้เงิน

ข. วางมาตรการเสริมประกอบ เช่น

- จัดวางระบบบังคับควบคุมลงโทษ ต่อผู้ละเมิดกติกาในระบบ เงื่อนไขนั้น
- ป้องกันแก้ไขการทุจริตอย่างจริงจัง และมีให้มีการบังคับข่ม เหงคุกคามกัน
- กำจัดแหล่งอบายมุข แหล่งการหลอกลวงและล่อเร้าให้คนหวัง ผลได้โดยไม่ต้องทำ
- ดำเนินกลวิธีต่างๆ ที่จะกระตุ้นเร้าปลุกคนให้ไม่เฉื่อยชา ไม่ตก อยู่ในความประมาท

กลไกสำคัญยิ่ง ที่จะให้ระบบเงื่อนไขนี้ดำเนินไปอย่างได้ผล คือ

๑) กฎกติกาหรือกฎหมายจะต้องศักดิ์สิทธิ์ มีการบังคับใช้อย่างมี ประสิทธิภาพ ให้ได้ผลจริงจัง

๒) เจื่อนไข่นั้นจะต้องจัดวางอย่างฉลาด เพื่อคุมและเบนความ โลก ให้เป็นเจื่อนไข่ให้เกิดผลงานในทางสร้างสรรค์มากที่สุด อย่างชนิดที่ ว่า ถ้ายิ่งโลก ก็ยิ่งต้องเกิดการดำเนินงานที่เป็นเป้าหมายมากที่สุด

๒. คนที่มีฉันทะ ทำงานด้วยความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มีความสุข ด้วยการค้นคว้าหาความรู้แสวงปัญญา และทำงานสร้างสรรค์อย่างอุทิศ ตัว แม้จะมีจำนวนน้อย แต่เป็นกำลังสร้างสรรค์สังคมที่แท้จริง

ผู้บริหารจะต้องใส่ใจ สนใจ ค้นหาคนประเภทนี้ และส่งเสริมเกื้อ หนุนอย่างจริงจัง

๓. ดังได้กล่าวแล้วว่า ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกศึกษา พัฒนาได้ และคนทั่วไปย่อมมีธรรมชาติแห่งศักยภาพทั้งฝ่ายดีและฝ่าย ร้ายปะปนกันอยู่ในตัว โดยเฉพาะ ความอยาก หรือความต้องการ ๒ ประการนี้ ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

ถ้าคนมีความอยากทำ คือฉันทะ ก็จะพัฒนาความรักงาน และ นิสัยนักผลิต พร้อมทั้งความเข้มแข็งและมีวินัยเป็นต้น

แต่ถ้าคนมีความอยากได้ คือโลภะกันมาก สังคมก็จะประสบปัญหา จากค่านิยมเสพบริโภค ความฟุ้งเฟ้อ การทุจริต ความอ่อนแอ ความขาด ระเบียบวินัย ความผิวเผินฉาบฉวย และความเสื่อมเสียทุกอย่าง

ดังนั้น รัฐหรือผู้บริหารจะต้องส่งเสริมเอื้ออำนวยโอกาสและจัด สรรปัจจัยเกื้อหนุนให้ประชาชนมีการศึกษา ที่จะกระตุ้นโลภะให้เป็น ปัจจัยแก่ฉันทะบ้าง ให้ลดละโลภะเพิ่มกำลังฉันทะบ้าง โดยเฉพาะส่งเสริมฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ให้มีกำลังแรงเข้มแก่กล้า ที่จะก่อ เกิดผลในการพัฒนาชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง

ลักษณะคิบบเคลื่อนคลี่ขยาย (dynamic) ของธรรมชาติมนุษย์ที่ เป็นสัตว์ผู้ศึกษาพัฒนาได้นี้ ยังมีที่ควรกล่าวถึงอีกมาก เช่น เมื่อมนุษย์ยัง หย่อนการพัฒนา ความสุขของเขาขึ้นต่อการเสพบริโภควัตถุมาก แต่ มนุษย์ยังมีพัฒนาการทางจิตปัญญาสูงขึ้นไป ความสุขของเขาก็พึ่งพาขึ้น

ต่อวัตถุประสงค์ที่น้อยลง เป็นอิสระมากขึ้น การบริหารจัดการสังคมจะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติมนุษย์ที่เป็นเช่นนี้

ข้อที่ควรย้ำอีกอย่างหนึ่งคือ โดยธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อไม่มีทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ถ้าอยู่สุขสบาย มนุษย์จะมีความโน้มเอียงที่จะเฉื่อยชา ลุ่มหลงละเลิงมัวเมาประมาท จึงถือเป็นหน้าที่ของผู้บริหารที่จะจัดวางมาตรการกระตุ้นเร้าให้สังคมตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ซึ่งเป็นปัจจัยตัวเอกในการป้องกันความเสื่อมและสร้างสรรค์ความเจริญ

ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างของการบริหารจัดการในทางสังคมให้สอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งธรรมชาติของมนุษย์

หลักทั่วไปของเศรษฐศาสตร์มีชฌิมา ยังมีอีก เช่น การประสานให้เกื้อหนุนกัน ระหว่างความเจริญแบบปลายเปิดของสังคม กับความเจริญแบบปลายปิดของชีวิตบุคคล แต่เห็นว่าควรกล่าวไว้เท่านี้ก่อน

หมายเหตุ: บทพิเศษนี้เป็นการเขียนสรุปรวบรัด หลักฐานอ้างอิงบางอย่าง ที่ยังไม่ได้ระบุไว้ จะได้นำมาลงให้เต็มเมื่อมีโอกาสเขียนขยายความ